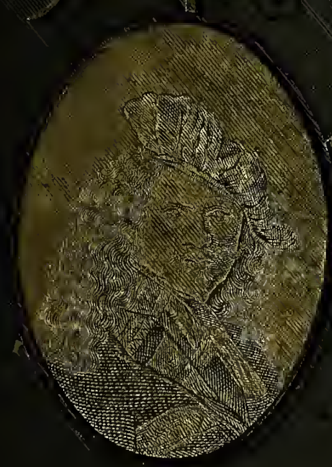
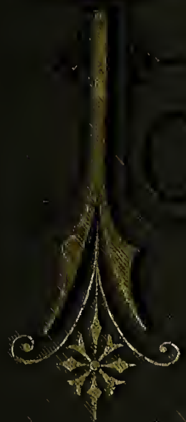
Het Land van Rembrand

door

Cd. Busken Huet

HET LAND VAN REMBRAND

Snelpersdruk van H. C. A. THIEME te Nijmegen

HET
LAND VAN REMBRAND

STUDIEN OVER DE NOORDNEDERLANDSCHE BESCHAVING
IN DE ZEVENTIENDE EEUW

DOOR

C^D. BUSKEN HUET

TWEEDE, HERZIENE EN BIJGEWERKTE DRUK

TWEEDE DEEL
Eerste Helft

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK
1886

EERSTE HOOFDSTUK.

HET GELOOF.

I

Weinig dacht de goedaardige Thomas van Cantimpré, toen hij in de tweede helft der 13de eeuw uit Aristoteles en Plinius plaatsen omtrent het leven der bijen zamenbragt en daarmede eene allegorie van het leven in de kloosters vervaardigde, dat zijn onschuldig *Bijeboek* driehonderd jaren later in Marnix' *Bijekorf* zulk een vijandig tegenhanger bekomen zou. Dezelfde klassieke bronnen worden ook door Marnix geraadpleegd, maar niet in denzelfden geest. Plinius en Aristoteles helpen Marnix persifleren hetgeen door zijn voorganger te goeder trouw bewonderd was. Ook Virgilius levert hem bouwstoffen. Hij ontleent aan het bekoorlijk hoofdstuk over de bijen, in het vierde boek der *Georgica*, sarkastische recepten voor het bereiden van paapsche lapzalven. [1]

Het zou Marnix zelf en de protestantsche zaak in hooger mate vereerd hebben zoo hij, in plaats dezer al dan niet bedoelde satire van het *Bijeboek*, beproefd had eene waarderende kritiek

1 Hollandsche vertaling van het Bijeboek, gedrukt te Zwol in 1488. Bij Campbell, Annales de la Typographie Néerlandaise au 15e siècle, 1874, bladz. 472 vg. — Proeven bij Van Vloten, Prozastukken, bladz. 281 vgg., en hiervóór, I 201 vg.

der *Imitatio Christi* te schrijven, en voelbaar te maken waarom zelfs die dichterlijke openbaring van den roomschen geest in de 15de eeuw, de ontwaakte behoeften der 16de niet vervullen kon. [1]

Doch deze hedendaagsche overweging kwam toen niet te pas. Door zijne roomsche opvoeding, door zijne kennismaking met Kalvyn, door de gebeurtenissen in zijn eigen land, door zijne aangeboren hartstogtelijkheid, was Marnix er toe gekomen met geheel zijne ziel het katholicisme te verfoeijen. De tijd der bezadigde wederlegging was voorbij, vond hij. Het was gebleken dat met de roomsche kerk niets viel aan te vangen. Er schoot alleen nog over, de onverbeterlijke aan de openbare bespotting prijs te geven, en de lagchers op de zijde der kalvinisten te brengen. [2]

Vanwaar dat er zoo ontelbaar vele roomsch-katholieke priesters gevonden worden? Dit komt, zegt Marnix, door de vruchtbaar makende kracht van het Heilig Oliesel. Aanwending van olie, leert de natuurlijke historie, bevordert de vermenigvuldiging der soorten. „Soo wanneer ghy van een Ezel, Kalf, ofte Vercken, het geslachte wilt verwecken, so moet ghy dat selve met Olye wel besmeeren, of anders en soude het geen deech hebben.” [3]

Welke was, in het jaar 395 onzer jaartelling, de voorname fout van Nectarius, den vromen patriarch van Konstantinopel? Deze dat hij „de Biechte ginck afsetten, alleen om datter één Diaken was die een vrouwe onder de kleederen ghebiecht hadde.” — Latere bisschoppen waren wijzer en toegefelijker. [4]

Wat moet de menschen weerhouden te gelooven dat de God van het christendom eigenlijk een Broodgod, en hij in het sakra-

1 Overzigt en kritiek der Imitatio Christi hiervóór, I 170 vgg.

2 „Si par aventure nous trouvons que ceux que l'on a déjà réfutés et rembarrés un million de fois ne font que piper de nouveau les âmes chrétiennes, n'êtes-vous pas d'avis de découvrir leur vergogne à la vue de tout le monde, puisque leur obstination et impudence effrontée n'admet aucun remède?” Marnix, Tableau des différends de la religion, I 8. Brusselsche uitgaaf van 1857 vgg.

3 De Bijencorf der H. Roomscher Kercke. Druk van 1600 en vervolgens, f. 234 recto.

4 Bijekorf, f. 147 verso.

ment des Avondmaals tegenwoordig is? Dit „dat de Backers hier teghen mochten protesteren, ende seggen dat sy het van goedt Terwen-meel, jae van de beste Bloeme met Honde-smeer ghemaeckt hebben.” [1]

Welke ceremonien worden er al zoo, bij het bedienen der Mis, door den roomschen priester verrigt? Onder meer ziet men dat „mijn Heer de Paep sijne slippen van achter op heft, als oftmen sijnen Almanack wilde bekijcken, om hem een clisterie in te gheven.” [2]

De nederlandsche gereformeerden van den ouden tijd moeten zenuwen van ijzer en staal gehad hebben, dat deze parodie van het pausdom, in zes boeken en negen en veertig kapittelen met twaalf kapittelen uitlegging als toegift, door hen is kunnen verdragen worden. Men zoeke in den *Bijekorf* geen vlugge geestigheden als in Erasmus' *Lof der Dwaasheid.* De scherts van Marnix is de scherts van een haai. Zij laat twee rijen scherpgepunte tanden zien, en doet u geen oogenblik vergeten dat haar binnenste een kelder is waar de haat op fust ligt. Fijne vormen zijn haar vreemd. Haar kalvinistisch proza is dezelfde schilderachtige straattaal waarin Anna Bijns hare papistische refereinen dichtte, en die naderhand, door den invloed der rederijkers op het nederlandsch tooneel, toen de godsdienstige hartstogten tot rust gekomen waren, de taal van het lager nederlandsch blijspel werd. De *Bijekorf* is eene theologische *Klucht van den Molenaar*, en Marnix te dezen aanzien een voorlooper van Bredero.

De dweepzucht gaat onvermijdelijk met zekere mate van domheid of verblinding zamen. Zij verbeeldt zich, slechts Rome te bestrijden, en geeft onderwijl voor eene reeks van geslachten Jan Rap en zijn Maat, die zij aan een onwaardig vokabulair helpt, een wapen tegen het edele in handen. [3] Leen een vernuft als Voltaire of Burns het fanatisme van Marnix, en gij zult, zoo die mannen van smaak voor een keer het van zich verkrijgen kunnen aan den wansmaak te offeren, een *Bijekorf van het kal-*

1 Bijekorf, f. 75 recto. — 2 Bijekorf, f. 144 verso.

3 Ian Rap en Ian Raps Maet zijn typen van het noordnederlandsch kluchtspel der 17de eeuw. — Tijsken van der Schilden, 1613, lijst der Personagien.

vinisme zien ontstaan welke dien der *Heylige Roomscher Kerke* niets toegeeft. [1] Reeds bij Vondel wordt de aangebeden God van Marnix een hemelsch koning Herodes die de onnoozele kinderen in het eeuwig vuur smakt; het eerbiedwaardig Dordrecht een Geuze-Trente waar de bastaardzoon van den profoet Smout aan de galg het leven laat; prins Maurits, dien Marnix als den godvreezenden jongen Salomo van het leidsch Jeruzalem had aangeduid, de moordenaar van Oldenbarnevelt; Jacob Cats een wellustig Tuingod; zijne echtgenoot of zijne nicht eene fijne zus die bij avond zich in haar katsvel laat knijpen. Vrouwen en mannen zondigen er op los, onder voorwendsel dat zij niettemin tot zaligheid gepraedestineerd zijn. [2]

Gedurende al dien tijd dien wij behoeven om vijfhonderd bladzijden theologischen schimp ten einde te brengen, ligt zij, die Marnix met hebreeuwschen spot. Onze lieve Moeder de Heilige Kerk noemt, en die ook werkelijk in den voortijd de voedster van zijn volk geweest is, bij hem op de pijnbank. Zij is hem eene heks wier rijden naar den roomschen Bloksberg, op bezomsteelen, door folteren tot bekentenis moet gebragt worden. Uit haar bovendrijven, wanneer men daarna haar aan de rivierkuur der grijnzende openbare vrolijkheid onderwerpt, zal dan verder hare schuld blijken.

Was Marnix een wijsgeer, een vrijdenker, die in naam en in het belang der rede opruiming van het christelijk volksgeloof eischte, en op de puinhoopen der bijbelsche fabel den tempel der geschiedenis en der wetenschappen wenschte te stichten?

In het minst niet. Wie het christendom bijgeloof noemde, moest Marnix van Sint-Aldegonde als een dompor te meer beschouwen. De ongeloofelijkste wonderen van het Oude- en het Nieuwe-Testament, de ondoorgrondelijkste verborgenheden der christelijke kerkleer, werden door dezen bestrijder van het katho-

1 Paskwil der fransche kalvinisten bij Voltaire, Siècle de Louis XIV: „Leur seul crime est de prier Dieu en mauvais français.” — Spotdichten van Burns tegen de kalvinisten in Schotland: Holy Willie's Prayer en The holy Fair, bladz. 31 vgg. en 37 vgg. der Tauchnitz-uitgaaf.

2 Hekeldichten van Vondel bij Van Vloten, Schiedam 1877. — Menniste Vrijagie in Starter's Friesche Lusthof, bladz. 487 vgg. der utrechtsche uitgaaf van 1864.

licisme even voetstoots aangenomen als door de katholieken zelf. Het eenig verschil was dat hij te Genève eene opvatting van het christendom had leeren waarderen die hij, naar het licht der bijbelkennis in zijne dagen, de apostolische opvatting noemde en voor de ware leer hield. Deze nieuwe orthodoxie verweet de oudere zwart te zien, maar kon het verwijt niet ontgaan zelf de donkerverwige zwaluw te gelijken die, gastvrijheid met ondank loonend, de goten verontreinigt van het huis onder welks kroonlijst zij een toevlugtsoord gevonden heeft en hare jongen een nest.

Een zoon die de godsdienst zijner ouders bevuilt geldt in de 19de eeuw voor een man zonder opvoeding en zonder hart. Hetgeen in zijne eigen oogen Marnix ontzondigde, en hem moet doen vrijspreken van de beschuldiging zich het plegen eener slechte daad bewust geweest te zijn, is dat die moeder, aan welke zijn land en zijn geslacht in vroeger eeuwen zulke groote verpligtingen gehad hadden, allengs eene onbarmhartige stiefmoeder geworden was, meedogenloos in het zoogenaamd teregtbrengen van verdoolde dochteren en zoonen. Gastvrij was niet langer het woord waarmede een dak kon aangeduid worden dat in eene strafgevangenis verkeerd scheen, met een cipier tot huismeester en een schavot tot speelplaats.

En dan, evenals alle opregte kalvinistische dweepers van dien tijd stond ook Marnix in de overtuiging, voor het katholicisme dat hij wegduwde de menschen een beter geloof in de plaats te kunnen geven. Vrij mogt hij het middeneeuwsch heilige voor de honden werpen, meende hij; want het was bij hem vervangen door iets heiligs van eene zuiverder soort, en hij begeerde niets vuriger dan het grootst mogelijk aantal zijner landslieden en medeburgers daarvan deelgenooten te maken.

II

Verschillende redenen hebben mij bewogen, in de voorgaande bladzijden de onoogelijke herinnering van een vermaard kalvinistisch schotschrift als voor het venster te zetten.

Vooreerst mijne overtuiging dat de veelzins smakelooze en onhebbelijke *Bijekorf* in de litteratuur van het tijdvak de zeer scherpe uitdrukking is geweest van het negatieve in den oorsprong der noordnederlandsche republiek. [1] Den afschuw van het pausdom bedoel ik, voorname mede-oorzaak dat het gemeenebest der Zeven-Provincien de aanzienlijkste kalvinistische Staat geworden is dien in Europa de 16de eeuw heeft zien opkomen, de 17de zien bloeijen, de 18de zien uitbloeijen. [2]

Ten anderen het voornemen, in dit eerste hoofdstuk naar tijdsorde de lotgevallen der kalvinistische gedachte te schetsen, allermeest uit de daden waartoe zij bezield heeft, maar ook uit sommige geschriften die beurtolings hare kracht en hare verzwakking gestaafd hebben. [3] Vooraan die rij mag het boek van Marnix niet ontbreken. Het heeft er zijne door do geschiedenis aangewezen plaats.

Eindelijk, de persoon van den schrijver. Waardig vertegenwoordigt Filips van Marnix een geslacht dat onder andere vormen in onzo landshistorie nog eene geruime poos erfgenamen heeft voortgebragt [4], maar in *zijne* dagen nieuw was: het veerkrachtig ras van den edelman-theoloog en -filoloog, den odolman-prozaschrijver en -dichtor, tevens regtsgoleerdo, diplomaat, stedebestuurder, en bij gelegenheid soldaat. [5] Marnix is voor Nederland geweest hotgeen tezelfdor tijd Filips Sidney voor Engoland, Agrippa d'Aubigné en De la Noue voor Frankrijk waren. Gelijk de krijgs-

1 Hiervóór, I 506 vg.

2 Van den Bijekorf zijn in weinig meer dan honderd jaren, 1569—1671, twee en twintig nederlandsche uitgaven verschenen. — Van Toorenenbergen, Godsdienstige en Kerkelijke geschriften van Marnix, 1871 vgg. Aanhangsel, 1878, bladz. 195 vgg.

3 „De geschiedenis van onze vrijwording is voor een groot gedeelte geschiedenis van onze hervorming, en de geschiedenis van onze hervorming is grootendeels geschiedenis van de uitbreiding van het kalvinisme." Bakhuizen van den Brink, Studien en Schetsen, IV 68 vg.

4 Jan van der Does, Cats, Hooft, Huygens, de Witsen's enz., de Van Haren's, de Huydecoper's.

5 Litteratuur over Marnix: Prins, 1782; Wilhelm Broes, 1838—1840; Quinet en Van Vloten, 1857; Théodore Juste, 1858; Motley, 1860; R. Fruin, 1861; Van Toorenenbergen, 1871—1878; Paul Alberdingk Thijm, 1879; Paul Fredericq, 1881; Brill, 1886.

haftige De la Noue in zijne harde gevangenschap zich den tijd kortte met grieksch te lezen en aanteekeningen bij de *Levens van Plutarchus* te schrijven, zoo is er een hebreeuwsch bijbeltje dat Marnix op zijne zwerftogten nooit verlaat. [1] Hij bestudeert er uit de bron de taal der psalmen, en leert naar hare gangen die zijner tweede moedertaal zich voegen. Wanneer de oudraad van Willem den Zwijger, de oudgezant ter dagvaart van Worms, de oudburgemeester en verdediger van Antwerpen, partij van prins Alexander Farnese, wanneer hij in zijne laatste levensjaren zich naar het stille Leiden verplaatst, dan gevoelt hij in de professorale wereld aldaar, hoewel hij geen leerstoel bekleedt, zich op zijn gemak. Men bemerkt niet dat hij door de nieuwe vakmannen er voor een dilettant wordt aangezien. Zij eeren hem als één hunner. [2]

Als staatsman is Marnix in zoover de mindere van Oldenbarnevelt gebleken, dat hij aan de mogelijkheid van een akkoord met Spanje geloofd heeft, niet aan die eener zelfstandige republiek van zeven provincien, gescheiden en onderscheiden van de oude zeventien. [3] Maar als lid en mede-ontwerper van het Compromis der Edelen is hij zichzelf voorbeeldig trouw gebleven. Vogelvrijverklaring noch goederen-verbeurte heeft ten aanzien van zijn eens gegeven woord hem aan het wankelen kunnen

1 „Adfuit hebraici textus enchiridiolum." Marnix aan B. Vulcanius, 21 November 1580. Correspondance et Mélanges de Marnix door Alb. Lacroix, Brussel 1860, bladz. 302. — De la Noue is van 1578 tot Mei 1580, tijdstip zijner gevangenneming bij Ingelmunster, maarschalk van het leger der Algemeene Staten geweest. — Nieuwe uitgaaf der Tragiques van d'Aubigné, Parijs 1872, Librairie des Bibliophiles.

2 Getuigenis van Hugo de Groot, Historiae, op de jaren 1596 en 1598: „Maximum academiae lugdano-batavae accessit lumen Aldegondus, otium illic divinae legi in patrium sermonem transferendae quaerens... quem Arausionensi indivulsum, urbesque et populos regentem olim qui viderant, ad ultimum usque diem literata quiete reconditum mirabantur." — Meursius in de Athenae Batavae; „Philippus Marnixius, nomen eius per Europam totam clarissimum, et in viro genus, ingenium, eruditio, virtus atque industria certabant." — Bijschrift van Scaliger boven Marnix' portret bij Van Toorenenbergen, Aanhangsel bladz. 239.

3 Onderhandelingen van Marnix met Noircarmes in 1574 te Utrecht met Parma te Antwerpen in 1585.

brengen. [1] De armoede, de overvloed, de middelmatigheid, vonden hem steeds gelijkelijk op zijn post. [2]

Voor de Noord-Nederlanders bestaat er, ongerekend hunne verpligtingen aan het *Wilhelmuslied*, eene bijzondere reden de nagedachtenis van dezen zuidnederlandschen edele erkentelijk te eeren. Om zijne eigen oudtestamentische lievelingstaal te bezigen: Marnix is de bok Azazel geweest dien de Zeeuwen en de Hollanders de woestijn hebben ingejaagd, beladen met de zonde van Antwerpen's verlies, dat bestemd was de opkomst van Middelburg, van Rotterdam, van Amsterdam te worden. Indien door de koopsteden van het Noorden, na de afzwering weldra tot het inzigt gekomen aan welken prijs hare eigen grootheid hing, ten aanzien van Antwerpen een zustermoord gepleegd is (en, zoo niet uit schuldbesef aan de noordelijke zijde, waarom zijn Blois en Marnix naderhand met onderscheidingen vereerd?), dan behoort aan Marnix de lof deze daad niet gewild en, zonder wrok, in zijn persoon haar *odium* te hebben gedragen. Om harentwil is hij gelasterd door toelating derzelfde belanghebbenden die, zoo hij ondanks hunne flaauwe medewerking of hunne voorbedachte onthouding, er in geslaagd was Antwerpen en Brabant te redden, hem een slecht Hollander en een slecht Zeeuw zouden gescholden hebben. [3]

Doch het gewigtige van dit punt zal eerst later uiteengezet kunnen worden. [4] Niemand kan twijfelen met welke gevoelens

1 Vonnis van den raad van Beroerten dd. 17 Augustus 1568 bij Th. Juste, Vie de Marnix, bladz. 237 vgg.

2 In 1579 kon Marnix schrijven dat „en dix ou douze ans il ne reçut oncques maille de son bien."

3 Getuigenis in renaissancestijl, ten gunste van den belasterde, door zijn voormaligen wapenbroeder De la Noue, Genève 9 November 1587: „Le Consul Terentius Varro perdit par sa coulpe la bataille de Cannes; néantmoins quand il retourna à Romme offrir le reste de sa vie pour ayder à sa République réduite en extrémité, il ne fut rejetté, ains receu bien pour avoir espéré d'icelle... En ces tempestes si terribles, comme on doit rigoureusement punir les proditeurs de leur patrie, aussi doit-on honorer les bons patriotes, voire les supporter ès erreurs légers, et tous ensemble s'entre-accourager à bien faire." Groen, Archives, 2de Reeks, I 79 vg.

4 Hierachter, 2de Hoofdstuk, § xxx. — Over de „duisterheid" in de

ten aanzien van het katholicisme Marnix vervuld geweest zij; het spreekt te duidelijk uit zijn *Bijekorf* en uit zijn *Traité des Différends*. Maar uit zijne handteekening onder de oorkonde der Pacifikatie van Gent blijkt niet minder dat hij bereid was, aan zijne zucht naar het behoud der Zeventien-Provincien, zijn godsdiensthaat ten offer te brengen. [1]

Zwak en onvoldoend heeft hij zich verdedigd, toen men daarna hem verweet op de afgescheidenen onder de gereformeerden vervolgingsmaatregelen van staatswege te willen doen toepassen. Nooit wist hij te dien aanzien zich tot het onafhankelijker inzigt van Willem den Zwijger te verheffen. Echter is het de vraag in hoever hij in zijn strijd tegen de geestdrijvers, gelijk hij met een algemeenen naam alle nederlandsche protestanten buiten het kalvinisme noemde (zonderlinge kwalifikatie in den mond van iemand die op ons den indruk maakt zelf in de eerste plaats een geestdrijver geweest te zijn), de beteekenis zijner eigen woorden doorgrond heeft. [2]

Het een bij het ander genomen blijft, onder de personen uit het eerste tijdvak der noordnederlandsche republiek, Marnix eene plaats op den voorgrond innemen. Openbare mannen van die soort had Nederland nog niet voortgebragt; beschikkend over zulk eene groote verscheidenheid van kundigheden, gemeenzaam bekend met zoo vele talen, in verschillende betrekkingen zoo bruikbaar, toegerust met zulk eene vaste eigen overtuiging in het wereldlijke en het godsdienstige, in staat daarvan in het nederlandsch zoo bondig en vernuftig rekenschap te geven. Zulke eerstelingen waarborgden eene toekomst.

---

zaak van Marnix en Blois bij Van Groningen. Watergeuzen 1840, bladz. 165: „Misschien is die duisterheid niet zoo zwart, als men bedenkt dat toen reeds begrepen werd hoe de handel van het door Parma veroverd Antwerpen naar Zeelands en Hollands koopsteden moest heenvlugten."

1 De oorspronkelijke akte in Den Haag, Rijks-Archief. Handteekening van Marnix.

2 Réponse Apologétique van Marnix op den aanval tegen zijn werk: Ondersoekinge ende grondelijcke wederlegginge der Geestdrijvische Leere, 1595. — Dit laatste in Van Toorenenbergen's verzameling, 2de Deel, en de voorrede bladz. II—XXI. — Kritiek bij Bayle, Dictionnaire Historique, V 26, noot L, uitgaaf van 1734.

III

De letterkundige verdiensten der geuzeliederen, het eerst bijeenverzameld in het *Lietboeck* van 1620, doch voor het meerendeel toen reeds eene halve eeuw oud, zijn geringer dan die van Marnix' *Psalmen Davids* en *Schriftuerlicke Lofsangen.*[1] Voor den geschiedschrijver echter hebben zij meer waarde. In plaats van toespelingen op de gebeurtenissen, vervat in bijbelsche bewoordingen, dichterlijk en doorzigtig maar algemeen, geven do geuzeliederen ons de gebeurtenissen zelf.

Ook van den *Bijekorf* onderscheiden zij te dien aanzion zich gunstig. Ondanks de eigennamen van dezon en genen vormoedelijken maker, zijn de geuzeliederen veeleer het werk van een publiek dan van een persoon. Zij beschrijven niet dit of dat stadium van overpeinzing of nadenken, door een partikulier bereikt in de studeerkamer, te midden der folianten en kwartijnon, maar eene opeenvolging van volbragte handelingen in de open lucht. Reeds is de breuk met Rome en Madrid or onheelbaar. Zij hebben de wezenlijke omwenteling achter den rug. Zij verhalen van de beden die geslaakt, de folteringen dio uitgestaan zijn, om deze tot stand te brengen. Van het bloed dat vergoten, en de wraak die daarover genomen werd.[2]

Een punt waar de onpersoonlijke populaire geuzepoëzio en het persoonlijk theologisch manifest elkander ontmoeten, is de reeds aangeduide verguizing van het katholicisme.

Verguizing zeg ik, mij regelend naar een eisch der algemeene beschaving,[3] en zonder veel te gevoelen voor de roomsch-katholieke priesters in het Nederland van toen, die, zoo zij verlangden dat de gonzen meer eerbied voor het heilige aan den

1 Beiden, Psalmen en Lofsangen, in Van Toorenenbergen's verzameling, 1ste Deel. — Oordeel bij R. Fruin, Tien Jaren, XIV.

2 „Uit deze liederen kan de volksgeest dier dagen eenigzins gekend worden. Dat zij invloed hadden heeft de geschiedenis geleerd." Van Groningen, Watergeuzen. bladz. 397.

3 „De geestelykheit, zoo weederwaardelyk geterght, zoo snood verongelykt, zoo onvoorzichtelyk uitgestooten." Hooft, Ned. Historien, I 233. Uitgaaf van W. Hecker. 1843—1846.

dag zouden leggen, behoord hadden zelf hen daarin voor te gaan, in plaats van, de eenen door hunne wreedheid, de anderen door hunne vulgariteit, hen in het plegen van heiligschennis aan te moedigen of daartoe te tarten.[1] De geschiedenis moet dit oordeel handhaven, al erkent zij dat, door het oprigten der nieuwe bisdommen in 1558, aan sommige voorname misbruiken een einde is gekomen.[2]

Ook het *Geuzeliedboek* neemt zijn uitgangspunt in de stelling dat Rome eene magt gebleven, en tegelijk eene klucht geworden is. De geuzen hebben voor den papenaam, oudtijds een eernaam, elk ontzag verloren. Een paap is volgens hen, zoo hij niet daarenboven kwaadaardig is, in elk geval een smulpaap. In een ironisch troostlied zingen zij, mits hij goeden moed houde en voortga als van ouds zijne abdis te kussen, den pater de belofte toe, voor zijn „buycsken" te zullen blijven zorgen.[3]

Alle vrouwekloosters gelden bij hen voor huizen van ontucht, en spottend roemen zij er in dat vrouwelijke oneerbaarheid door

1 Hendrik van Geldorp over den tijdgenoot Nicolaas van Nieulant, bisschop van Haarlem, benoemd in 1560: „Nicolaus a Nova Terra, homo adeo immersus helluationibus ut etiam Trajecti, in media Bacchi et Veneris officina, non alio nomine unquam appellatus sit quam ebrius Nicolaiculus, et quod esset Episcopi suffraganeus vini Episcopus, et pro Ebronensi aeque vel semper distentus; quae Hollandice pro ejus idiomatis allusione elegantius sonant: *Droncken Claesken, Wijnbisschop, Effenrondt.*" Bakhuizen van den Brink, Studien en Schetsen, I 39. — Nieulant, vroeger titulair bisschop van Hebron, werd in 1568 om zijn wangedrag door de kerkelijke overheid uit Haarlem verwijderd, en vervangen door den voegzamen Godfried van Mierlo, Haarlems laatsten roomsch-katholieken bisschop.

2 Martin Philippson, Origines du catholicisme moderne: la contre-révolution religieuse au 16e siècle, 1884. — Bakhuizen van den Brink, Studien en Schetsen, IV 37. — Ranke, Römischen Päpste, 1878, II 62 vgg

3 Geuzeliedboek, uitgaaf van Van Lummel, 1872, N°. 11:

O pater, grijpt doch eenen moet,
En cust eens u abdisse.
Al houdt men ons wat onder de voet,
Wy crijghen noch ons misse.
Ic hope, wy zullen — U buycsken noch vullen . . .

Deze en vele volgende plaatsen ook bij Van Vloten. Nederlandsche Geschiedzangen, uitgaaf van 1864, 1ste en 2de Deel.

de priesters met den naam van „geuzerij" bestempeld wordt. Zij dichten op rederijkerstrant een satiriek referein waar men een geestelijke, die een konvent komt bezoeken, tot de nonnen eene en andere vraag omtrent haar levensgedrag hoort rigten. Het blijkt dat „in al de bende" er slechts drie gevonden worden, één blinde en twee dooven, die hare geloften niet geschonden hebben. De anderen, voor zoover hare jougd met zekere mate van schoonheid gepaard gaat, hebben zonder uitzondering óf een kapelaan tot minnaar, óf benijden hare mede-kluizenarossen dit voorregt en verwenschen het celibaat. [1]

Grievender dan hunne kritiek van het bijzonder leven der priesters, der monniken, en der vestaalsche maagden, droesem der vertellingen van Boccaccio en Chaucer, [2] zijn de schimpreden der geuzen tegen de roomsche eeredienst en het roomsch volksgeloof. Van de Tien Geboden en het Onze Vader schrijven zij parodien. Zij laten de roomschen, iederen keer dat de geuzen in den oorlog eenig voordeel behaald hebben, met verboten spijt klagen dat *God een lutheraan geworden is.* In hunne pittoreske bordeel- en matrozetaal stoffen zij er op *het Vagevuur uitgep-st te hebben.* De bekoorlijke Moedermaagd, tot wier eer in de mid-

1 Bij Van Lummel, N° 13:
Een cort, die, vet paterken, laetst zijn nonnekens ondersochte,
Oft sy niet besmet en waren met Geuserije . . .
Onder al wasser drye, twee doove en een blende,
Met groote dicke lippen, d'oogen uytgeheven,
En die swoeren by Sinte Franciscus legende,
tEn was haer schult niet datze maeght waren bleven.

2 Boccacciaansche vertelling in Marnix' Bijekorf: „Soo daer een plompe Hollander ware, of een malle Brabanter, oft oock een botte Vlaminck, die een bedevaerde wilde gaen doen, hy mochte effen also varen als de goede man van Parijs, die geene kinderen en conde van sijn huysvrouwe gecrijghen, ende nam dierhalve aen, vele devote bedevaerden te doen; want hy ginck eerst nae Compostellen S. Jacob bezoeken, ende van daer reysde hy nae Romen om de heylige Apostelen S. Peter en S. Paulus aen te spreken, ende voorts trock hy nae onse L. Vrouwe van Loretto ende van daer nae Jerusalem ende ten laetsten nae S. Catharina van Senen. Hy bleef ontrent dry jaren uit; ende doe hy wederomme te huys quam, soo vandt hy dat sijn wijf drye kinderkens gecreghen hadde by hulpe van de goede Sancten, die hy so devotelije versocht hadde. Is dat niet een groot mirakel?" Folio 128 der oude uitgaven, recto.

den-eeuwen zoo vele schoone liederen gezongen waren, en die aan zoo menige kerk, zoo menig bedevaartsoord, haar Lieve Vrouwenaam gegeven had, noemen zij plompweg *Maeykenmoer* of *Maeyken.* [1]

Vooral zijn zij gebeten op de Heilige Hostie, van welke zij met toespeling op hare grondstof een persoon maken dien zij *Melis* doopen; als ware God in het sakrament des altaars bakkersknecht geworden. „Melis in de halve Maen" heet hij, de in de maan gebakken bleeke ouwel. Uit den naar hem genoemden winkel geworpen, wordt de te voren hoog vereerde thans met voeten getreden. „Dat heeft de Vive-le-geus gedaan." Hostiekastjes worden „Melis' huysen" genoemd, onderdeelen van den roomschen inboedel. De geuzen zullen niet rouwig zijn, zingen zij, indien de nederlandsche priesters met die voorwerpen het land verlaten en zoo ver mogelijk wegtrekken: „Ghy meucht met Melis nae Spaengien gaen." De hertog van Alva wordt voorgesteld, den Hemel en den paus te vergeefs om bijstand aanroepend: „Melis en helpt hem niet, 's Paus broot is aen den cant." Men vindt de roomsche priesters nagewezen als marskramers die „met Melis loopen." [2]

IV

De geuzeverzen op het beleg van Haarlem, van Alkmaar, van Leiden, op het verrassen van Den Briel of het overgaan van Middelburg, zijn zoo goed als zeker uit de pen van noordnederlandsche rederijkers gevloeid. Andere zijn het werk van voormalige noordnederlandsche priesters die met het katholicisme gebroken, en zich aan de zijde der geuzen geschaard hadden. Van hen, moet men onderstellen, zijn voor het meerendeel, gelijk het met renegaten pleegt te gaan, heden belagchend hetgeen zij gisteren aanbaden, die karikaturen van het Misoffer afkomstig. [3]

1 Bij Van Lummel, N° 55, N° 58, N° 78. — Bij Van Vloten, Geschiedzangen, II 301 vg.

2 Bij Van Lummel, N° 9, N° 54, N° 69, N° 78, N° 79, N° 95.

3 Als auteur van het vermaarde lied: „Slaet opten trommele, van diredomdeyne" (bij Van Lummel N° 3) wordt gedoodverfd Arent Dirks-

Wij zouden toonen deze lieden niet te begrijpen, indien wij hun ontheiligen van de godsdienst hunner vaderen ons voorstelden als gesproten uit een verslagen hart of een gebroken geest; of uit eene verbittering waarmede verbetering bedoeld werd. Wie zoo lustig van diredomdoes en diredomdeyne zingt, terwijl hij de voorwerpen der vereering van eeuwen door den modder haalt, die bemint het profane ook óm het profane.

Maar niet daarom alléén werd het door de geuzen bemind. Ten bloede toe vervolgd door eene regterlijke magt die aan den leiband der geestelijkheid liep, brandde in hun binnenste de dorst naar vergelding. Hun werpen met slijk was slechts eene openbaring van den lust die hen blaakte, het hun berokkend leed met woeker terug te betalen. Oog om oog, tand om tand. Op den bodem hunner liederen gromde een ten Hemel schreijende kreet, even onbarmhartig als de vervolging waaraan sedert vijftig jaren in hun land elk afwijken van de orthodoxie ten doel gestaan had. „Slaet opten trommele, slaet opten trommele!" De ware beteekenis van dit wachtwoord zou eerst openbaar worden wanneer zijzelf, met wapengeweld, zich zouden meester maken van steden; zij van de vijanden die hunne wallen kwamen insluiten de eenen zouden nederleggen met kruid en lood, de anderen loonen met de galg, nog anderen met kokende olie of ziedend kalkwater begieten.

De aktieve geuzen (want er waren ook vele non-aktieven, die de zaak der omwenteling alleen met hunne goede wenschen of met geldelijke bijdragen steunden) zijn voor een gedeelte edellieden en militairen geweest, voor een gedeelte kooplieden van aanzien, voor een gedeelte poorters en kleine stadsburgers, voor een gedeelte landlieden of boeren. Zelfs schijnt deze laatste klasse, uit welke ook vele watergeuzen aangeworven werden, zoo talrijk geweest te zijn dat de hertog van Alva met een schijn van regt de Nederlanders als een volk van boterkoopers kon

zoon Vos, dorpspriester in het zuidhollandsch Westland, die, wegens schennis der Mis bij het Hof van Holland aangeklaagd door bisschop Van Son, in Mei 1570, zeventig jaren oud, met drie andere noordnederlandsche pastoors in Den Haag verbrand werd. — Marcus, Sententien en Indagingen van Alva.

aanduiden, die hij uit de verte zich voornam te gaan smoren in hunne eigen melkvaten. [1]

Een gelijktijdig historieschrijver, Hadrianus Iunius, overleden in 1575, beweert dat de boeren in de Zuidelijke-Nederlanden, waar de bodem weliger en vruchtbaarder was, door gehuurde handen den grond lieten bebouwen. „En geven (zegt hij) zich meer over aan gemak en ledigheid, waartoe zij door eene hun erfelijk eigene traagheid (*innata quasique hereditaria segnitie*) worden genoopt, en brengen den tijd door met feesthouden en brassen (*feriantur, pergraecantur*), terwijl zij hunne gepachte akkers en weilanden, als waren die hun eigendom, aan hunne kinderen ter bezitting overlaten."

„Die van het Noorden" daarentegen, laat Iunius voorafgaan, „voeren eene vrij strenge en sobere levenswijs, minder door armoede daartoe genoopt, dan door zuinigheid, die zij als het beste inkomen beschouwen, terwijl zij zich van grof brood, met kaas en melk of wei, tot levensonderhoud bedienen. Onder dezen zegt men dat er somtijds gevonden worden die een leeftijd van honderd jaren bereiken, terwijl hunne kracht nog ongebroken en hun ouderdom nog bloeijend is; afkeerig van wijn en sterken

1 In een zeeuwsch anti-geuzereferein van 1573 (bij Schotel, hierachter) worden boeren en geuzen in één adem genoemd:

Tfy, Vlissingen, hoe ghy U onteert hebt,
U zelven doende die groote scande
Dat ghy uwen rock nu omgekeert hebt
Met boeren met geusen menigerande.

De geuzevrijbuiter 't Hoen, die bij het beleg van Haarlem een vermaard gebleven feit pleegde, was een eenvoudig huisman. De belegerden te Alkmaar staven met welgevallen in het geuzeliedboek (bij Van Lummel, N° 62; bij Van Vloten, II 58) dat de vijand ook in hen slechts huislieden ziet:

Het was den Spanjaerts groote spyte,
Dat zy kregen geen gehoor;
Zy achten de stad niet een myte
Eer zy daer quamen voor.
Daer zyn niet in dan boeren,
Maakten zy malkander wijs.

„Dat den boer de Nicker haal!" klagen in een ander geuzelied (bij Van Lummel, N° 64) de belegeraars der noordhollandsche stad.

drank, altoos bedrijvig werkzaam en hunne arbeiders wakker nagaande. De jongelingschap onder hen gaat gedurende een gedeelte des jaars scheep naar Duitschland of de skandinavische kusten, of bezoekt die van Spanje over zee, en vaart in het late najaar ter haringvangst; alleen in den winter zich een weinig meer dan gewoonlijk te goed doende." [1]

Wij behoeven dit getuigenis niet te verdenken. Iunius was een medicus, een archeoloog, die met staatkundige partijschappen zich niet inliet. Hoewel een Noord-Hollander van geboorte, studeerde hij te Leuven, en bleef zijn leven lang goed roomsch. Hij had geen reden de geuzen voor te spreken die zijn geloof beleedigden, en evenmin het te houden met Alva wiens soldaten bij het overgaan van Haarlem, misschien omdat zijne tweede vrouw eene zuster van Kenau Hasselaer was, zijne bibliotheek en zijne aanteekeningen vernielden. [2] Ik wensch alleen te doen uitkomen welk soort van lieden over het algemeen de mannen en de vrouwen geweest zijn aan wier gemoed Alva's strafoefeningen vele geuzeliederen kunnen ontperst hebben, en verklaarbaar te maken dat zooveel wreedheid met gelijke wreedheid beantwoord is. Wanneer, in tijden van oorlog of burgeroorlog, soldaten de velden van den vreedzamen landbouwer komen vertreden en zijne oogsten of zijn vee weghalen, dan ontsteekt de boer in eene niets ontziende woede. Wee den militair die bij zulke gelegenheden hem in de kluiven valt! Nog erger indien de booren onderling de handen ineenslaan, en zij hun bondgenootschap tegen dat der aanvallers gaan overstellen. De lammeren worden dan wolven, elke polsstok een hellebaard, elke dorschvlegel een doodelijk wapen. [3]

1 Hadriani Iunii Batavia. 1588, bladz. 222. — Vertaling bij Koenen Geschiedenis van den Boerenstand, bladz. 47 vg.

2 Ekama, Beleg en Verdediging van Haarlem, 1872, bladz. 88.

3 De boeren van graaf Dirk III hiervóór, I 125. 131, 625. — Constantyn Huygens, Korenbloemen, I 139 der uitgaaf van 1672. Zedeprint van den Boer:

De wraeck sitt in sijn hert, de wanhoop in sijn handen,
En elck' in yeder oogh; hy wenschten in sijn' tanden
Noch Room, noch Schaepenkaes voor Menschen vleisch en bloed:
Soo wreed is die het is om dat hy 't wesen *moet*.

Onze haren rijzen te berge wanneer wij in de oude geschiedverhalen, bevestigd door Alva's eigen brieven aan den koning van Spanje, van de slagtingen lezen door 's hertogs soldaten aangerigt te Mechelen, te Zutfen, te Naarden, te Haarlem; van de hekatomben, geofferd door 's hertogs Raad van Beroerten. Eerst in de laatste jaren der vorige eeuw, te Parijs, in de Septemberdagen en onder het Schrikbewind, heeft Europa op nieuw zulke exekutien op groote schaal aanschouwd; zulke verbeurdverklaringen, gevolgd of voorafgegaan door zulk een onthoofden en zulk een verdrinken. *Bloedhond* was de bijnaam dien de geuzen den ijzeren hertog gaven; en nooit werd hij beter verdiend. [1]

Merkwaardig is het dat in de geuzeliederen Alva niet in de eerste plaats wordt aangeduid als de scherpregter van den koning, maar als „de beul van den paus." [2] Filips II hoort men in die gezangen somtijds verontschuldigen als een misleid of ten kwade geraden vorst, te Madrid door booze lieden onkundig gehouden van hetgeen in de Nederlanden eigenlijk voorvalt. Wij

1 Over Alva bij Van Vloten, Opstand, II 1 vgg. — Hooft, I 268, vg.: „De galghen hingen gerist. De raaden, de staaken, de boomen aan de weeghen, stonden verlaaden met lyken, gewurght, onthalst, gebarnt. Elke dagh hadt zyn deerlijkheit en 't bassen der bloedtklokke, dat met de doodt van naamaagh den eene, van zwaagher oft vriendt den andere in 't hart klonk. Aan 't bannen, aan 't verbeurtmaaken der goederen was geen eindt." — Bladz. 275 vg.: „Aldus sloegh men daar voort, met zoo grouwlyk een vonnis, als niet lichtelyk bevonden zal worden, van aanbegin der wereldt, over heele volken gevelt te zyn, en schende [hitste] men de moordenaars den Lande op het lyf, om aan een deel vertreeden en in 't onderspit leggende luiden, den moedt hunner geldt- en bloeddorstigheit te koelen." — Geuzelied bij Van Lummel, No 85:

Hollant, Zeelant, ghy edel prieel,
Al zijt ghy cleyn in u casteel,
Prijs hebt ghy boven schreven;
Dat ghy den Bloedthont, tot sijn deel,
Den thienden niet wilt gheven.

2 Bij Van Lummel, No 85:

Hy heeft gheseyt dat hy hier quam,
Van sConinks weghen het lant innam,
Valschelyk heeft hy 't geloghen.
sPaus bendel was hy, met moede gram,
sConincks landen bedroghen.

ontvangen den indruk dat hij als de erfgenaam van de populariteit zijns vaders beschouwd wordt, die, hoe onverbiddelijk ook in het uitroeijen der ketterij, echter nooit voor een vijand zijner onderdanen was aangezien. Hetzij dit vergoêlijken van 's konings handelingen een voorwendsel is of niet, de toorn der geuzen keert zich van hem tegen Rome, en al de euveldaden van Alva worden voor een uitvloeisel van pauselijke bevelen gerekend. De paus, met den hertog tot handlanger, ziet er zich voorgesteld als den naneef der romeinsche keizers van weleer, die de eerste christenen vervolgden. Hij drinkt zich dronken aan onschuldig bloed. Hij is de Antichrist in de stad der Zeven Heuvelen, van wien gesproken wordt in de Openbaring van Johannes. De apokalyptische Draak is zijn bondgenoot. Maar (en dit ziet op den geest van tegenstand, in het leven geroepen door Alva's buitensporigheden) het bloed der martelaren schreeuwt; de heerschappij gaat hem ontvallen. [1]

Dit gezigtspunt, kan men zeggen, beheerscht het geheele *Geuzeliedboek*; en daaraan ontleenen deze zangen, overigens te vaak slechts rethorijkers-kreupelrijmen, hunne historische beteekenis. Door het op den voorgrond stellen van één zijde der omstandigheden en der gevoelens, geven zij menigmaal in eene enkele strofe ons een juister denkbeeld der gebeurtenissen, dan zelfs bij de bijzondere geschiedschrijvers van het tijdvak aangetroffen wordt; mannen die alle officiële bescheiden geraadpleegd hebben, en wier voorlichting niemand overigens ontberen kan.

1 Bij Van Lummel, No. 3. Tot den paus:

U vleyschen arm daerop gy betroude,
U vleyschen arm beswijckt u nu,
U vleyschen arm, die u huis boude,
U vleyschen arm wijckt van u schu.

tOnschuldich bloet en heeft u niet verdroten.
tOnschuldich bloet dronct gy metten Draeck;
tOnschuldich bloet, dat gy hebt vergoten,
tOnschuldich bloet roept over u wraeck.

tZwaert is getrocken, certeyn Gods wraec naect,
tZwaert is getrocken, so Johannes schrijft,
tZwaert is getrocken, Apocalypsis maect naect,
tZwaert is getrocken, gy wert nu ontlijft.

Om een veldslag te kunnen leveren hebt gij een leger en een krijgskundig aanvoerder noodig. De soldaten kunnen zeer wel vreemdelingen zijn; en vreemdelingen uit meer dan één land. Het leger van Alva, de legers van prins Willem van Oranje en zijne broeders, waren niet anders zamengesteld. Maar voor een oorlog, gelijk dien der geuzen in den eersten tijd, kunt gij dergelijke lieden niet gebruiken. In zulk een guerilla-krijg behoort ieder man, desnoods bijgestaan door zijne vrouw of zijne dochter, een land-, een stadgenoot te zijn. Zoovele steden of zoovele dorpen, zoovele bevelhebbers. Elk strijder moet met den vijand eene persoonlijke rekening te vereffenen hebben.

Hij is kalvinist, en de zoon of de broeder van iemand die om zijn geloof levend verbrand is: dus haat hij met een onverzoenlijken haat den paus van Rome, die, als een andere Nero of een andere Domitianus, bevolen heeft de volgelingen der nieuwe leer te dooden. Het is nu geen tijd zwaarden of lansen te sparen, vindt hij. Babel moet haar loon ontvangen; aan haar moet gedaan worden gelijk zijzelf aan Gods trouwe dienaren gedaan heeft. Van het vleesch der Ontuchtige moet den roofvogels een maaltijd gekookt. De Schrift heeft gesproken. De wraak is een goddelijke eisch. [1]

Hij is leek, en een belijder van het algemeen priesterdom der geloovigen: dus wil hij langer niet te doen hebben met eene hiërarchie als die van den paus, welke zich tusschen hem en zijn God komt stellen. Geen middelaar dan Jezus Christus. Geen troost noch toevlugt dan in *zijne* voldoening. Geen roem dan in *zijn* kruis, *zijn* lijden en sterven. Geen andere sakramenten dan den Doop en het Avondmaal, regt en slegt. [2] Zoo moge hij dan

1 Bij Van Lummel, No 53. Openbaring, XVII 16:
Wilt zweert noch spiesse sparen.
Zo Babel heeft gedaen
Over Gods trou dienaren,
Laet haer den loon ontfaen.
Den vooglen wilt maeltijt coken
Al van der Hoeren vleysch;
tBloet sal worden gewroken
Nae der Schrifturen eisch.

2 Marnix' Bijekorf, opdragt aan bisschop Van Son: „Men hoorde anders

nu op den kop der papen vallen, de steen dien zij zelf opgeworpen hebben! Zalven noch kruiden zullen hen voortaan baten. Met hun rijk is het gedaan. Verkiezen zij hun neus niet te bergen, men zal de vrijheid nemen hen te hangen bij den krop — waaraan door hun toedoen zoovele kalvinisten gehangen zijn.[1]

Hij is Nederlander, nedergedrukt door den Spanjaard die hem plukt en scheert: dus zal hij den slaander wéderslaan, den slagter van Mechelen en Zutfen, den belager van Alkmaar, den moordenaar van Naarden, den beul van Haarlem. List en wreedheid: als maatregelen van tegenweer acht hij alle middelen geoorloofd. Hij heeft maar één leven te verliezen. De uitheemsche vorsten die tot heden over hem geregeerd hebben, bewezen hem diensten; gewillig droeg hij hun juk. Zij ontzagen zijn huis en zijn goed, eerden zijne instellingen, stonden hem vrijdommen toe, gaven hem landgenooten tot plaatselijke overheden. Nu er een vreemdeling komt, omgeven door een bloedraad van vreemdelingen, nu is zijn geduld ten einde. Nederland moge een vlak land zijn, hij zal niet gedogen dat het een galgeveld worde. Tot het uiterste zal hij zich verdedigen, zich en zijn hals en zijne voorregten. Vive-le-geus is nu de leus![2]

---

niet, soo binnen als buyten de steden, noch men las oock anders niet, dan den Bijbel of S. Paulus. Men wilde anders niemant aenbidden dan Godt alleen. Geenen Middelaer hebben dan Jesum Christum. Geenen troost noch toeverlaet dan in sijne Satisfactie ende voldoeninge. Geenen roem dan in sijn kruyce, ende in sijn lijden en sijn sterven. Geene Sacramenten anders dan den Doop ende het Nachtmael, ende deselve noch seer slecht ende simpel, sonder speeksel, sonder sont, sonder smeersel. Men wilde niet meer te Biechte gaen dan aen Godt alleen. Men vraeghde na geene absolutie meer. Men wilde het alle weder brengen op de oude ploye der Apostelen ende Euangelisten."

1 Bij Van Lummel, N° 56:

Ghy papen, u valt opten kop
Den steen van u gheworpen op,
Men hangt u vrylick by den krop,
U en baet cruyt noch salve;
Want vive le Geus! is nu de leus;
Bercht uwen neus; theel aenschijn preus
tVoorsitten is ghedaen pompeus;
Gaet klaghet vry Duedalve.

2 Bij Van Lummel, N° 90:

Woeste poëzie; maar niet woester dan de daden van wedervergelding die er met welgevallen in bezongen worden. Bij het beleg van Haarlem lokt een burger, door een bedriegelijk geschenk, zeven spaansche soldaten in de stad. Zij worden gehangen; en de haarlemsche vrouwen, getuigen van het schouwspel, de vuisten in de zijden, een breede lach om den mond, zeggen gekscherend de eene tot de andere: *Het isser effen een galghe vol.* [1]

De Spanjaarden hebben over de borstwering het hoofd van een hollandsch hopman naar binnen geworpen, krijgsgevangen gemaakt als bevelhebber van eenige den Haarlemmers te hulp gevoerde troepen. Er is een briefje aan bevestigd met de schimpwoorden: „Dit is het hoofd van Capiteyn Filips Coninck, die u tot ontset gezonden is.” De belegerden snellen naar de plaats waar zij *hunne* krijgsgevangenen bewaren; vinden er twaalf die zij naar den wal voeren en in het gezigt van den vijand nevens elkander ophangen; slaan den lijken de koppen af; kuipen elf dier hoofden in een vat; en spijkeren op de ton een geschrift waarin zij de belegeraars vermanen „dat zij dit aan den hertog van Alva zouden brengen, en hem hiermede betalen den tienden penning, waarvoor zij reeds lang door den hertog waren gemaand; en daar hij niet op zijn tijd terstond was betaald, zonden zij hem elf voor ’t fret en interest, opdat hij geen reden tot klagen zou hebben.” Het vat werd van het bolwerk in de schansen der Spanjaarden geworpen. Den baard en de haren der

---

Nederlandt, ghy zijt neder —
Door de Spaengiaerts — ghedrukt;
Staet op, en slaet hem weder.
Die u soo scheert en pluckt;
Maeckt, met den prins ghepresen.
Een sterck verbondt voortaen;
Voorspoedich sult ghy wesen;
Oorlof, vaet dit vermaen!

De „prins ghepresen” is de prins van Oranje en tevens Christus of God de Vader, die hier en in vele andere geuzeliederen, aan het slot als prins of keizer eener rederijkerskamer gedacht wordt.

1 Bij Van Lummel. No 58.

gehangenen had men na het onthoofden gesneden op de wijs der geuzen. [1]

Evenals bij de verdediging van Haarlem deden ook bij die van Alkmaar de vrouwen en de meisjes onverschrokken mede. Zij *verwenschten de kleederen van haer lijf*, staat er, zoo ongeduldig haakten zij naar het oogenblik dat de vijand het wagen zou haar in den mond, en storm te loopen: *Haer herten verlangden nae 't spaensche bloedt.* Op de wallen hielden zij potten met ziedende vochten in gereedheid, en van pek en werk vervaardigden zij (karikatuur der spaansche mode) eene soort van kragen die, in brand gestoken, den bestormers over het hoofd geworpen werden. [2]

Toen na het overgaan van Haarlem de exekutien van Alva's zoon aanvingen (in het geheel deed hij 1735 militairen en burgers ombrengen, zoodat eindelijk de scherpregters zelf, daar van vermoeidheid de armen hun slap bij het lijf hingen, verpoozing van bezigheid vroegen, en de *noyades* moesten voltooijen hetgeen de strop en het zwaard niet afkonden), toen werden er in de stad vier geuzen ontdekt, voor welken eene bijzondere straf moest gelden. Zij hadden in den omtrek vier priesters aan de wieken van een molen gebonden en, tot zij den adem uitbliezen, hen laten rondslingeren. Men handelde met hen gelijk zij met die priesters gehandeld hadden. [3]

V

Wij zien dat er in de geschiedenis der Noord-Nederlanders, totdat zij met het katholicisme voor goed gebroken hadden en de Staat zelf kalvinist geworden was, twee verschillende perioden geweest zijn.

Let men alleen op de cijfers, dan blijkt dat onder Karel V (wel is waar in een grooter aantal jaren) het protestantisme in

1 Bij Ekama, bladz. 117.

2 Bij Van Vloten, Geschiedzangen, II 56.

3 Bij Ekama, 12de Hoofdstuk, bladz. 237 vgg.

de Zeven-Provincien nóg meer martelaren heeft geteld dan onder Alva.[1] Maar in het begin was de overtuiging minder algemeen dat de nieuwe denkbeelden in Nederland eene toekomst hadden. De geloofsregters, door Karel V aangesteld, waren leeken en Nederlanders.[2] De keizer had de openbare meening op zijne hand. Het kwam niet tot verzet; deels omdat de groote meerderheid der invloedrijke personen niet gediend waren van de sociaal-demokratische uitspattingen der wederdoopers,[3] deels omdat zij, die in het geheim en ondanks de vervolging het beginsel der hervorming trouw bleven, geringe lieden waren. Als schapen lieten dezen zich ter slagtbank voeren. Niet één werd er onder hen gevonden die aan omverwerpen der bestaande orde van zaken dacht, of een nieuwen Staat als mogelijk beschouwde. Vóór Filips II heeft er nergens in Noord-Nederland eene protestantsche kerk, nergens een vereenigingspunt van protestanten bestaan. Het protestantisme was er door Karel V, indien niet met tak en wortel uitgeroeid, althans zoo krachtig onderdrukt dat het oningewijden schijnen moest in de wieg gesmoord te zijn.

Wanneer Alva komt dan is dit veranderd. Eenerzijds heeft de vervolging, — bij het leven des keizers veeleer eene daad van onafhankelijkheid *tegenover* Rome dan van gehoorzaamheid *aan*

1 „Alva moet bij zijn vertrek (1573) zich hebben beroemd, 18.600 ingezetenen dezer landen door de hand des scherpregters te hebben laten ter dood brengen." Wijnne, Vad. Geschiedenis, bladz. 91. — Volgens een officieel berigt van een venetiaansch gezant aan zijne meesters (1545) waren onder Karel V „in Holland en Friesland meer dan 30.000 personen door de justitie ter dood gebragt wegens anabaptistisehe dolingen." Buckle, I 189 der uitgaaf van 1832, noot 23, uit de 1ste Afdeeling der verzameling Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, Florence 1847.

2 „Kaizar Karel eerst, in den jaare 1522. als de leere van Luither loop kreeg, gaf last om op 't stuk des geloofs door 't gansche landt onderzoek te doen. aan meester Fransois Van Hulst, Raadsman in Brabandt. Deeze Van Hulst werd in den jaare 1526 door Paus Adriaan VI in zyn beroep gevestight, hoewel hy, gelyk de brief spreekt, een leek was." Hooft, I 54 vg. — Over Van Hulst bij De Hoop Scheffer, Kerkhervorming, bladz. 141 vgg.

3 Over het wederdoopers-oproer te Amsterdam in 1535 hiervóór, 1ste Deel, 4de Hoofdstuk, § iv.

Rome geweest, – onder Filips II een zeer verschillend karakter bekomen. Met goedvinden of op aansporen van den koning heeft de paus, omdat, tot groote schade van het zedelijk leven, de noordelijke Nederlanden sedert de sekularisatie van het utrechtsch bisdom geen gezaghebbend kerkelijk opperhoofd meer bezaten, een stel nieuwe bisdommen en aartsbisdommen ingevoerd.[1] Enkele der nieuwe titularissen zijn verachtelijke lieden; de anderen meenen het goed, maar worden door ultramontaanschen geloofsijver vervoerd en doen, bezield met den geest van Loyola en der Societeit van Jezus, dienst als nationale inquisiteurs. De onverbiddelijke noordbrabantsche bisschop Van Son heeft alom in de noordelijke provincien zijne handlangers. Voortaan zijn het nederlandsche priesters die, in naam van Rome, de nederlandsche ketters aanklagen.[2]

Aan den anderen kant bezitten deze ketters, sedert zij van anabaptisten kalvinisten geworden zijn,[3] eene nieuwe leidende gedachte. Zij houden zich overtuigd dat de Staat, naar het voorbeeld van Kalvyn's republiek te Genève, ordelijk kan ingerigt worden overeenkomstig „Gods Woord."[4] Zij gaan met dit denkbeeld mede, en tasten niet langer in den blinde. De paus moge den hertog van Alva op hen afzenden ten einde hen uit te moorden, zij zien, door den bloedigen sluijer der gebeurtenissen heen, eene betere toekomst dagen. Zij hebben hun bijbel, hun Oud- en Nieuw-Testament, en vatten de daarin verkondigde godspraken als onfeilbare beloften op, gedaan aan henzelf. Zij beschouwen zich als eene herboren christenheid der drie eerste

1 Bijzonderheden bij Hooft, I 48 vg. — Ranke hiervóór bladz. 15.

2 Portret van den kettermeester Tapper bij Brandt, Beschrijving van Enkhuizen, bladz. 296. Uitgaaf van 1747. — Zaak van Merula te Heenvliet, 1553 en vervolgens; monografie van Moll. 1851. — Zaak der vier in Den Haag verbrande pastoors, 1570, bij Van Lummel, N° 36:

De bisschop, onvervaert, van Den Bosch, wijt vermaert,
Met twee abten beneven,
Is comen ongespaert enz.

3 „Het kalvinisme heeft zich gerekruteerd uit wederdoopers." Bakhuizen Van den Brink, aanteekening bij de hollandsche vertaling van Motley's Rise of the Dutch Republic. I 153.

4 Kampschulte, Johann Calvin, seine Kirche und sein Staat in Genf, 1869. Vierde Boek.

eeuwen, en vinden het naauwlijks te verwonderen dat zij op hunne beurt voor de wilde dieren geworpen of als levende toortsen gebezigd worden. [1]

VI

In al deze opzigten heeft de strijd tegen Spanje het karakter van een godsdienstoorlog gedragen. Dat hij tevens een burgeroorlog geweest is, dit zegt het *Geuzeliedboek* niet met zoo vele woorden, maar geeft het den aandachtigen lezer te raden, en laat hem de zorg uit andere gelijktijdige bronnen de leemten der voorstelling aan te vullen.

De verdeeldheid der Schoutisten en Dirkisten te Amsterdam, door Hooft fraai beschreven in het 2de Boek zijner *Historien,* is eene zuiver binnenlandsche aangelegenheid. Niettemin vertoont zij hetzelfde spel van kerkelijke en staatkundige hartstogten dat men in de geschiedenis van den opstand telkens terugvindt.

Het stuk vangt aan in 1542 en loopt door tot 1578, maar de eigenlijke krisis had in 1565 plaats. Men ziet er een roomschgezind burgemeester, nadat hij teleurgesteld is door een van ketterij verdacht schout, dezen de schandelijkste lagen leggen, en te dien einde met een amsterdamsch priester zamenspannen. De priester en de burgemeester koopen met hun beiden een gemeen wijf om, die onder een valschen eed getuigt den schout eene verboden zamenkomst van anabaptisten te hebben zien bijwonen, waar hij zich heeft doen doopen, liegt zij. Hieruit ontstaat een proces, geëindigd met den maatschappelijken ondergang van den godlasterlijk betichten schout, en gekenmerkt door zulk een weefsel van ongeregtigheden dat de jurisprudentie van De Vargas er door naar de kroon schijnt gestoken te worden. [2]

1 Hugo de Groot, Parallelon Rerumpublicarum, xxvi: Iterum in christianos usurpata Neronis supplicia quorum immanitatem Tacitus describit, et hoc carmine Iuvenalis:

taede lucebis in ista,
Qua stantes ardent, qui fixo gutture fumant,
Et latus mediam sulcus diducit arenam.

2 Hooft, Ned. Historien, I 96—106. Bij Hecker.

In het algemeen was Amsterdam, in meer dan één zin, een brandpunt van geloofsvervolging; zoozeer dat men in de geuzeliederen de hoofdstad van Noord-Holland doorgaans als Moorddam vindt aangeduid.[1] Geen schepenbank zoo onverbiddelijk in het vonnissen van ketters, als de bank van Amsterdam.[2] Onder den dekmantel van een plakaat der hertogin van Parma stelden de wethouders de galg op het prediken der nieuwe leer, en loofden aan booswichten zeshonderd gulden uit voor ieder predikant dien zij dood of levend den schout verstrekken zouden.[3] Een amsterdamsch ingenieur leverde den spaanschen generaal, bij het beleg van Leiden, eene verraderlijke kaart der omstreken.[4] Het waren amsterdamsche of door Amsterdam geleverde mariniers die onder Bossu, in den slag op de Zuiderzee, tegen de watergeuzen vochten.[5] Bij het beleg van Haarlem bevonden zich in het spaansche leger afdeelingen amsterdamsche schutters.[6] Onder de elf koppen van krijgsgevangenen, die door de Haarlemmers in de bekende ton gekuipt werden, waren drie hoofden van Amsterdammers.[7]

Gedurende het beleg van Middelburg, in 1572 en 1573, worstelde in de stad eene nationale partij van zeeuwsche katholieken, wien een leek en rederijker als woordvoerder diende. De

1 Van Vloten, Ned. Geschiedzangen, II 49, 79, 126. — Wagenaar, Amsterdam 8º, III 334, 166.

2 „De bitterste Majestraten, zelfs van Amsterdam, die zich in alle pleeghbare wreedtheit uitbundelyk gequeeten hadden." Hooft, I 268.

3 Hooft, I 119. — Verontwaardiging van amsterdamsche burgers over de felheid van den magistraat: „Een van de Hoofden t'Amsterdam, wiens naakoomelingen noch heeden van de Roomsche gezintheid zyn, voerde zeekeren Scheepen tegemoet, dat hy, voor de vierschaar Gods verschynende, dien alsdan 's Kaizars Plakkaat in de handt moghte zien te steeken, ende gewaar worden, hoe verre hy koomen zouw, met zich daar op t' ontschuldighen." Hooft, I 109.

4 De ingenieur heette Beeldsnijder en was een voorvader van Nicolaas Witsen. — Hierachter, 4de Hoofdstuk, § XII.

5 Wagenaar, Vad. Historie, VI 148.

6 Ekama, bladz. 192. Over verdere hulp, bij het beleg van Haarlem door de Amsterdammers aan de Spanjaarden verleend, bladz. 125, 129, 144, 157, 159. — Wagenaar, Amsterdam 8º, III 332—342, 352.

7 Ekama, bladz. 115, 117.

zegevierende geuzen werden door hem „vuyle druyten" genoemd, en Middelburg was eene te schoone bloem, beweerde hij, om in het knoopsgat van zulke „guyten" te prijken. Satanskinderen waren zij, waardig tot ridder geslagen te worden; maar geslagen met een eind touw, op hoop van bevordering in den adelstand der galg. De admiraal Antonie van Bourgondie wordt zalig gesproken, omdat hij bij Middelburg gesneuveld is voor het roomsch geloof en in de dienst van zijn koning. De tegen de geuzen gerigte patibulaire beeldspraak is aan de zeeuwsche nijverheid of het zeeuwsch schuitevoerdersbedrijf ontleend, en ademt louter wrok. [1]

Tusschen de burgers van Middelburg en de burgers van het naburig Veere heerschte in 1574 zulk eene hartstogtelijke vijandschap dat bij de schermutselingen die dagelijks voorvielen, indien er aan de eene of de andere zijde krijgsgevangenen gemaakt werden, niemand op lijfsgenade behoefde te rekenen. „Wie leevendigh gekreeghen werd moest, zonder in vankenis gebraght te zyn, daatlyk ter galghe. Ende was de verbitteringe zoo byster, dat men zeyt den eenen broeder den anderen, met eyghen handen opgeknoopt te hebben. De verstikte menschen (een yslyk toonneel) hingen en greenzen in de boomgaarden onder de stadt, en kromden met hun getal en zwaarte, in plaats van 't vroolyk ooft, de telgen." [2]

Bij het amsterdamsch oproer van 1567 waren er vaders die de eene partij, zoons die de andere toetrokken; broeders die zich tegen broeders, zwagers die zich tegen zwagers opmaakten. „Jan en Cornelis, beide Pieters zoonen, holpen elkanderen in 't harnas;

1 Schotel, De legende van den geusen troubele over Zeelant, 1872, bladz. 12, 16:

Men sal u noch degelyck om hooghe knoopen
En ridders slaen, soo men sulcken guyten leert,
Metten sweerdt daer men mede schuyten meert...
U dootcleet werd geweven in die lynbane,
Men spint daer tgaren met stercke drayen;
Daer men u in dende mé sal payen,
Tegen dat ghy klimmen zult in u graff,
Daer ghy met alle winden sult wayen.

2 Hooft, Historien, I 383.

en op onderlinghe vraaghe werwaarts het gemunt was, zeide d'een: *Naa de markt, by die van den ouwden Godsdienst,* d'ander: *Naa de straaten, by die van den ouwdsten: dan zoo 't op een slaan gaat, schoont mij niet; ik zal u ook niet schoonen."* [1]

Te Utrecht wordt een burger verbrand of opgehangen, omdat hij zich een scherp woord tegen de stedelijke regering veroorloofd had. Het was bij gelegenheid dat de kalvinistische beeldstormers voor zich twee kerken eischten, en de wethouderschap, onder voorwendsel dat enkele harer leden afwezig waren, zeide niet sterk genoeg te zijn voor het nemen van een besluit. „*Eet ham met mosterd, zoo wordt gy sterk!*" riep de kalvinistische onderhandelaar; en door beulshanden werd deze gekruide schimp hem naderhand ingepeperd. [2]

Het waren nederlandsche priesters die, na het verrassen van Gorcum, naar Den Briel gevoerd, en door landgenooten in Den Briel van het leven beroofd werden; twintig of tweeëntwintig in getal. [3] Een nederlandsch priester was ook de bekende prior van Sint Aagten, te Delft. Nederlanders bragten hem geboeid naar Leiden, spanden in tegenwoordigheid van een geuzepredikant eigenmagtig de vierschaar over hem, en martelden den grijsaard op zoo gruwzame wijs, dat zij niet noodig hadden hem ter dood te brengen. [4]

Gedurende het beleg van Haarlem zijn twee voormalige burgemeesters der stad, Lambert van Roosveld en Quiryn Dirkszoon, alleen omdat zij, hoewel tegenstanders van Alva, roomsch- en koningsgezind waren, met nog een tiental andere personen door het geuzegraauw uit de gevangenis gehaald, naar de wallen gebragt, en gehangen. Roosveld was zulk een oud man (vier- of vijfentachtig jaren) dat hij de ladder niet op kon. Men wierp den strik over de galg, en trok op die wijs hem aan den hals naar boven. Toen Quiryn's dochter, eene bagijn, de goedheid in persoon, haar vader in zijne laatste oogenblikken met katholieke troostwoorden wilde bijstaan, werd zij aangegrepen, in eene

1 Hooft, Historien, I 223.
2 Hooft, Historien, I 174.
3 Hooft, I 407 vg. — Van Zomeren, Gorinchem, 1755, bladz. 31 vg.
4 Van Bleyswijck, Delft, bladz. 444 vg.

gracht geworpen, en doodgesteenigd. [1] De kommandant Ripperda liet dit alles begaan en ongestraft.

Nadat in 1578 Amsterdam eindelijk geus geworden was, werd als ten vervolge ook Haarlem definitief geus gemaakt. Op een schoonen Mei- en H. Sakramentsdag, terwijl de roomsche gemeente de kathedraal vulde, kwam het haarlemsch garnizoen met zwaarden en pieken de kerkgangers uiteendrijven. De bisschop Van Mierlo bragt voor eene som gelds er het leven af. Een priester van minder rang kreeg aan den voet van het hoofdaltaar een doodelijken dolksteek in den rug. De moordenaar werd naderhand gevonnisd, maar de kalvinistische burgemeester Ruyckhaver handhaafde het in bezit nemen van het gebouw. Dit bleef eenige maanden gesloten, werd ontdaan van de katholieke versierselen, en toen overgegeven aan de gereformeerden. [2]

De Nijmegenaren hebben in den slag op de Mokerheide, 14 April 1574, niet regtstreeks medegevochten aan de zijde der Spanjaarden; doch dit wil niet zeggen dat zij goede wenschen vormden voor de zegepraal der geuzen. Integendeel; die van Nijmegen, meldt het *Liedboek*:

Die van Nimegen waren so seer verblijdt,
Als graaf Lodewijck hadde verloren den strijt,

dat zij op het vernemen van 's graven nederlaag de klokken luidden en vreugdeschoten losten. Vijf op de geuzen buitgemaakte kanonnen, binnen de stad gebragt, werden met spottende bloemkransen versierd; en 's avonds illumineerde men de markt, opdat de geheele burgerij haar hart zou kunnen ophalen aan het schouwspel van het veroverd en met rosmarijn bestoken geschut. [3]

Groningerland en Drenthe, zeggen in onze dagen de vaderlandsche historieschrijvers, zijn in den geuzetijd van het katholicisme „gezuiverd"; en naar waarheid voegen zij er bij dat dit vooral geschied is door de „bemoeijing" van den stadhouder van

1 Ekama, Beleg van Haarlem, bladz. 194 vgg.
2 Hooft, III 138 vg. — Scriverius, Stad Haarlem, 1647, bladz. 70.
3 Van Lummel, Geuzeliedboek, N° 91.

Friesland, graaf Willem Lodewijk van Nassau.[1] Deze jonge prins was inderdaad een ijverig kalvinist. In 1581 schreef hij aan zijn vader er niet aan te twijfelen dat God de Heer het werk der nassausche vorsten in ons midden zegenen, en den lieden in noordoostelijk Nederland „de oogen openen" zou.[2] Echter was dit ligten van de roomsche staar meer eene militaire operatie, dan eene heel- of eene zedekundige. Graaf Jan van Nassau, Willem Lodewijks vader, is de hervormde kerkleer en de Unie van Utrecht, die hij als één beschouwde, in het hertogdom Gelderland gaan invoeren aan het hoofd van vijftien kompagnien hollandsche soldaten.[3] Zijn zoon won op geen andere wijs de Groningers en de Drenthenaren. „Het platte land daar ginds werd stelselmatig bekeerd, de pastoors uitgenoodigd zich van de waarheid der nieuwe kerkleer te overtuigen, en dan als predikant aan te blijven, of anders hun bediening neer te leggen en aan regtzinniger opvolgers af te staan. Het aantal, dat op deze wijs door den nood bekeerd werd, was aanzienlijk."[4] Nog in 1594 was Groningen eene roomsch-katholieke stad, welke prins Maurits in 1591 van zins is geweest te gaan belegeren. In 1580 vormden in die buurt des lands de kalvinisten eene ondernomende en beeldstormende, maar gemakkelijk te tellen mindorheid. In Maart van dat jaar, verhaalt Van Meteren, werd „tot Campen, door middel van de staatsgesinde borgers ende bestellinge van Sonoy, het vendel van Hans Pluym ingevoert. Die van Deventer stelden haer oock in wapenen, stormden de beelden af, en oock de cloosteren. Alsoo oock die van Swol deden. Die van Vrieslandt, Ommelanden, ende Drenthe, hadden al van een maendt te voren begonst alomme de beelden af te breken ende de cloostergoeden

1 R. Fruin, Tien Jaren, 3de Druk, bladz. 89.

2 Graaf Willem Lodewijk aan graaf Jan, Arnhem 21 December 1581: „Ich zweyffel nicht dass Gott der Herr Seinen segen darzu verleyhen werde, undt die arbeyt die E. L. und ihre Brueder volbracht benedeyen, undt diesen länden die augen aufthuen." Groen, Archives, 1ste Reeks, VIII 46.

3 M. L. Van Deventer, Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, 1860—1865, I 3 vg., 5 vg., 8 vgg. Inleiding, bladz. XIV.

4 R. Fruin, Tien Jaren, 3de Druk, bladz. 215.

te vercoopen, ende oock sommige papen uyt te leyden." [1] Het invoeren der hervorming in die provincien is feitelijk de vrucht van een boerekrijg geweest.

Het is van algemeene bekendheid op welke wijs in December 1570 het slot Loevestein voor eene poos overrompeld werd door den onversaagden Herman de Ruyter, geest- en ossedrijver van 's Hertogenbosch. Onder het herdenken dier gebeurtenis wanen wij in een telegram uit Petersburg of uit Moskou het verhaal van een nihilistischen aanslag te lezen. De vurige hater van papen en monniken heeft zich en de zijnen in franciscanepijen gestoken. De man die het: „Gij zult niet doodslaan!" als het heiligste aller geboden vereert, glipt, dank zij zijne vermomming, in het zitvertrek van den gastvrijen slotvoogd, een Nederlander als hij, en stoot hem een lang mes in de borst. Hij heeft eene kommissie van den prins van Oranje in den zak, en handelt in alles, sluipmoordenaar geworden fanaticus, als de uitvoerder eener zamenzwering. [2]

In 1575 zou een luitenant van Alva, zuidnederlandsch edelman, onder de hoede der Amsterdammers één strooptogt in Noord-Holland ondernemen, die echter door de waakzaamheid der westfriesche steden op niets uitliep. Doch hiermede waren de kalvinisten der buurt, tuk op het waarnemen van elke gelegenheid de roomschen in hun midden een heilzamen schrik in te boezemen, niet voldaan. Door betaalde landloopers deden zij uitstrooijen dat de katholieke boeren geheuld hadden met den vijand; en de schout van Alkmaar, de schout van Hoorn, en nog een half-dozijn andere schouten en baljuws, allen geuzen en werktuigen van den watergeus Sonoy, werden in kommissie benoemd om deze zaak te onderzoeken.

Het is niet mogelijk en niet noodig de wreedheden over te vertellen welke door dezen Geuze-Bloedraad, gelijk hij pleegt genoemd te worden, ten aanzien der valschelijk betichte roomsche boeren vermenigvuldigd zijn. Sedert Bor, bij wien men het echte relaas vindt, werden zij door alle schrijvers naar verdienste ge-

1 Van Meteren, Historien, 10de Boek, f. 182 recto.

2 J. G. R. Acquoy, Herman de Ruyter, 1871.

laakt.[1] In geen ander tijdperk hunner geschiedenis, ook niet in het heetst der hoeksch-kabeljauwsche burgertwisten, hebben Nederlanders tegen Nederlanders zulk een kannibaalschen aard ten toon gespreid.[2]

VII

Het zou ons moeten verbazen dat eene beroemde geschiedenis der nederlandsche marine, in vijf zware deelen, slechts een half dozijn bladzijden aan de watergeuzen wijdt, indien niet die karigheid zelf, een gevolg van het ontbreken van officiële bescheiden, de juistheid onzer voorstelling van den opstand naar één zijde treffend bevestigde.[3]

Geen andere geuzen hebben aan de noordnederlandsche zaak zulk eene kapitale dienst bewezen als de watergeuzen; en tevens verkondigen geen andere in dit tijdvak gepleegde daden zoo luid als de hunne, dat de nieuwe orde van zaken geboren is uit eene worsteling van medeburgers onderling. Is het wonder dat van zulk een strijd weinig papieren bewaard gebleven zijn? Wij moeten ons veeleer gelukkig achten zoo de stellige gegevens niet volstrekt gemist werden.

Wie niet met de feiten te rade gaat, stelt zich de zaak ongeveer op de volgende wijs voor. Toen in het begin van den vrijheidsoorlog de nederlandsche opstandelingen nog niet magtig genoeg waren om tegen den spaanschen vijand legers in het veld te brengen, toen hebben zij, partij trekkend van hun natuurlijken aanleg voor de zeevaart, zoo goed en kwaad het ging eene vloot uitgerust, ten einde aan zijne eigen kusten hem daar-

1 Bor. I 624 A vgg. der uitgaaf van 1679.

2 Uit Alkmaar zond Sonoy naar Schagen, waar het regtsgeding gevoerd werd, levende ratten. Onder eene steenen of houten stoof, met heetgemaakte koperen bovenplaat, werden deze dieren den gepijnigden op de borst gezet en niet verwijderd vóór zij hun de hartkolk raauw gewroet hadden; waarna de versche wond gesnerkt werd met gloeijende kolen. Hooft, Historien, II 241—252. — Teekening der lade of stoof door Hendrik Goltzius bij Bor, I 628.

3 De Jonge. Zeewezen, 2de Druk. I 117 vgg.

mede te gaan bestoken en onderweg zijne koopvaardijschepen in beslag te nemen.

Dan wel men denkt: er lagen in de nederlandsche havens spaansche oorlogsbodems, gekommandeerd door spaansche zee-officieren; en de stoutmoedigheid der watergeuzen heeft hierin bestaan dat zij, ondanks hun klein getal en den geringen omvang hunner vaartuigen; ondanks hunne gebrekkige ondervinding in het voeren van een militairen zeestrijd; den overmagtigen en geoefenden tegenstander niet-alleen aangedurfd, maar keer op keer geslagen hebben.

Het eene vermoeden, leert ons het *Geuzeliedboek*, is zoo fantastisch als het andere. Vloten naar en tegen Spanje zijn door de Staten-Generaal eerst uitgerust in 1596, 1597, 1599, toen de rol der watergeuzen (1568—1572) reeds sedert meer dan vijfentwintig jaren uit was.[1] In 1568 en vervolgens bevond de geheele beschikbare spaansche vloot zich in de spaansche havens der Middellandsche Zee, ten einde dienst te doen tegen de Turken op wie in 1571 de slag van Lepanto gewonnen werd[2]. Nergens in de nederlandsche wateren, aan den mond der nederlandsche rivieren, lag één spaansch oorlogschip. Het waren zeeuwsche, hollandsche, friesche vaartuigen welke naderhand op Alva's last tegen de watergeuzen werden afgezonden, in allerijl bemand met Nederlanders, onder de bevelen van den zuidnederlandschen admiraal De Bossu of De Boussu en den noordnederlandschen vice-admiraal Van Boshuysen. De schepen droegen nederlandsche namen. Aan boord bevond zich geen enkel spaansch officier, geen enkel spaansch matroos.[3]

Nooit hebben de watergeuzen een togt naar Spanje ondernomen of daaraan gedacht. Emden aan de oostfriesche kust, Dover aan de zuidengelsche, Rochelle aan de westfransche, waren tegelijk hunne vlugthavens en de grenzen van hun water- en oorlogsveld. Geen ander volk heeft overlast gehad van hunne

1 M. L. van Deventer, Gedenkstukken, I LXXVI.

2 Penningen (waaronder een utrechtsche) ter herinnering van den slag van Lepanto bij Van Loon, Ned. Historiepenningen, I 142 vgg.

3 Van Groningen, Watergeuzen, bladz. 47 vg. — Kenden de spaansche marine-officieren het verschijnsel der eb?

invallen buiten de Nederlanders in Groningen, Friesland, Holland, en Zeeland; en, roofden zij voor een keer duitsche of fransche schepen, het geschiedde in nederlandsche havens. Eene enkele maal, misschien, rantsoeneerden of doodden zij een spaansch soldaat of een spaansch luitenant, dienend onder De Billy, den spaanschen stadhouder in Friesland. Zij hebben eene afleiding bewerkt tijdens het belegeren van Haarlem; hebben medegedaan aan het verdedigen van Leiden, van Alkmaar; en bij de eene zoowel als de andere gelegenheid den buitenlandschen vijand schade toegebragt. Doch dit waren uitzonderingen. Geen andere dan noordnederlandsche kerken, noordnederlandsche abdijen, noordnederlandsche kasteelen, noordnederlandsche boerehofstoden, werden door hen goplunderd, vernield, of in brand gestoken. Al hunne slagtoffers, kan men zeggen, waren noordnedorlandsche edelen, priesters, monniken, landlieden, stedolingen, matrozen, militairen; de eenen in zee geworpen, of gedood aan den wal, de anderen opgehangen, bestolen, gevangen, gebrandschat, of ingewisseld tegen hooge losprijzen. [1]

Het toevallige in het bestaan der watergeuzen was hun zeevaren; het eigenlijk wezen, de uitorste nood waartoe zij gedreven waren door de sententien en de indagingen van Alva. [2] Er bevonden zich onder hen zeker aantal bandieten van allerlei nationaliteit, roovers van beroep, zeeroovers bij golegonheid. Ook nederlandsche smokkelaars, wier vrouwen zich naar Emden of Londen verplaatsten en er een verboden handel dreven, terwijl de mannen op zee zwierven en koopvaarders kaapton, of aan de kust strooptogten ondernamen. De besten echter, zoo niet de meesten, waren martelaren van het spaansch schrikbewind; edelen of burgers die het nieuwe geloof aanhingen, vagebonden geworden door hunne verkleefdheid aan de leer van Kalvyn. Kon men hen slechts zeeschuimers noemen, schuldig aan al de wandaden

1 Van Groningen, bladz. 36—105. — Verhaal van het plunderen der abdij van Egmond door de watergeuzen bij Van Wyn, Huiszittend Leeven, I 357 vgg. — Twee hoofdstukken over de watergeuzen bij Van Vloten, Opstand, II 141—198 en de Bijlagen.

2 „Nobiles qui egestate adacti non aliud habent aucupium." Viglius aan Hopperus bij Van Groningen, bladz. 382.

die van het bedrijf onafscheidelijk zijn; tot hunne verschooning konden zij aanvoeren dat honger, naaktheid, en onregt, waterwolven van hen gemaakt hadden; zij van hunne landgenooten slechts terugnamen hetgeen door de bevelen van den souverein dier landgenooten hun ontnomen was; en zij niets anders deden dan, naar den gewonen regel, kwaad vergelden met kwaad.

Velen hunner hadden gediend in het kleine leger van Lodewijk van Nassau, verslagen en uiteengejaagd in Groningen; vele anderen in het grootere leger van den prins van Oranje, waarmede deze tusschen Maastricht en Luik te vergeefs de Maas was overgetrokken. Hadden het gebrek en de vrijheidsliefde hen toen voor eene poos militairen doen worden, thans waren zij bootslieden voor zoo lang het duurde; of voerden schepen aan, gelijk zij het te voren vendels en kompagnien gedaan hadden. Wat konden zij, buiten hun leven, nog verliezen, de rampzaligen? Ligt dat zij, door piraten te worden, korten tijd hun aanzijn rekten; voldoening zochten van hun wrok; en aan den buitgemaakten overvloed zich een laatsten roes dronken.[1]

Hunne betrekking tot Willem den Zwijger was dat zij eene van hem afkomstige aanstelling bij zich droegen, en de prins den band vormde die eenheid gaf aan hunne bandeloosheid en hun vrijbuiten. Aan hem hadden zij het te danken zich eene vloot te mogen noemen, met een admiraal aan het hoofd, een onder-admiraal, en kapiteinen. Tevens gaf het door allen aan den prins toegekend gezag, het door allen in hem gesteld vertrouwen, de aanvoerders die door hem in dienst genomen waren het regt en de gelegenheid zich te handhaven tegen de woestelingen over welke zij het bevel hadden.[2]

Het verband met den prins wees hun ook een doel; maar dit doel werd gemist. Nadat Willem van Oranje voor het uitrusten

1 Geuzeliedboek bij Van Lummel, N° 65:

Zy spreken: Laet ons dapperlick weeren,
Wy en moghen niet quader dan doot.

2 Bewijs van 's prinsen aanzien: zijne bevelen, toen hij in Augustus 1570 de watergeuzen gelastte de vloot ongemoeid te laten welke de jonge Anna van Oostenrijk overbragt naar Spanje, werden door de zeeschuimers stipt nagekomen. Van Groningen, bladz. 60. — Penningen ter gedachtenis van Anna's huwlijk met Filips II bij Van Loon, I 131 vgg.

van zijn eigen Maas-leger, en van het Noorder-leger zijns broeders, op de edelmoedigste wijs al zijne middelen had uitgeput, viel er voor de zaak van den opstand slechts over eene ledige kas te beschikken. Zou de strijd voortgezet worden, dan moest er geld wezen; en de kaperbrieven der watergeuzen waren bestemd in dien nood te voorzien. De „bestellingen," zooals zij met een welgekozen eufemisme genoemd werden, hielden in dat één derde van den te gelde gemaakten buit zou worden afgedragen aan 's prinsen rentmeester. [1]

Ik behoef niet te herinneren dat deze bron van inkomsten eene hersenschim gebleven is. Hadden niet in diezelfde jaren eenige predikanten, eenige kooplieden uit Amsterdam en elders, in het geheele land stille inzamelingen gedaan, het geldgebrek zou, na het uitzenden der watergeuzen, even nijpend gebleven zijn als het daarvóór was. Niet-alleen verbrasten dezen den geheelen buit onder elkander, of behielden zij hun volle aandeel voor zich en voor de toekomst; maar toen hun eerste admiraal, man en edelman met goede bedoelingen, doch niet opgewassen tegen zijne roofzieke schepelingen en ontbloot van het talent zich te doen eerbiedigen; toen hij te Dillenburg verantwoording van de prijsgemaakte schepen zou komen doen, toen verscheen hij voor den prins met ledige handen en diende nog daarenboven, wegens persoonlijke uitgaven, eene aptekersrekening in. [2]

VIII

Hetgeen de watergeuzen naderhand beroemd heeft gemaakt is geweest dat zij in een strijd, waarvan het nog onzeker was of men dezerzijds hem zou aandurven, de spits hebben afgebeten;

1 Bor, Oorlogen, I 289 B, 325 B. Uitgaaf van 1679.

2 Bor, Oorlogen, I 290 A. — De eerste admiraal der watergeuzen is geweest Adriaan de Bergues, heer van Dolhain. De tweede, man van meer veerkracht, Guislain de Fiennes, heer van Lumbres. Beiden waren zuidnederlandsche edelen.

en door hen, 1 April 1572, het eerste beslissend voordeel behaald is. Aan de watergeuzen behoort de lof der dwaasheid, vóór alle anderen en met schitterenden uitslag, eene daad verrigt te hebben welke in de oogen der wijzen en verstandigen onzinnig moest schijnen. De volksverbeelding bemint zulke waaghalzen, en vlecht hun lauweren. [1]

Byron heeft in de eerste helft onzer eeuw Europa weten te doen dweepen met zeeroovers welke wij minder onwaarschijnlijk zouden vinden, zoo wij niet van Onno van Haren geleerd hadden die onzer eigen geschiedenis onder een te hoog opgedraaid licht te zien. [2] In de werkelijkheid heeft er maar weinig verschil tusschen Blois of Sonoy en Conrad of Lambro bestaan; en wij verongelijken onszelf wanneer wij Byron's geuzen der Middellandsche Zee te eenemaal naar het rijk der verbeelding bannen.

Ik ben eenzijdig Nederlander genoeg om den voorvaderlijken zeeschuimer van het Noorden te beminnen die, wanneer vijanden hem nazitten en hij door het ijs op schier wonderdadige wijs zich en zijn schip bergt, overboord zijn broek strijkt en de vervolgers „achter in" laat zien. [3] Ik bemin ook het pittoreske van hun uitzigt, wanneer deze kalvinistische sansculotten, na het plunderen eener friesche abdij, zich in nonnegewaden steken, of uit den Briel bij honderdtallen naar Vlissingen tijgen in geroofde monnikskappen. [4] Het metaal der kalvinistische kanonnen, door hen uit de spijs van roomsche kerkklokken gegoten, heeft voor mijn oor een bijzonder en een aangenaam geluid. [5] Ik verwonder mij over de kortzigtigheid der Spanjaarden die niet begrepen dat uit deze „houten pompen", gelijk zij minachtend het geschut der watergeuzen noemden, eerlang het saluutschot der noordnederlandsche onafhankelijkheid klinken zou. [6]

1 Aan de watergeuzen bij Van Lummel. N° 48, N° 50.

2 O.-Z. van Haren, De Geusen, 1772.

3 Handeling toegeschreven aan den vice-admiraal Blois van Treslong. Kritiek bij Van Vloten, Opstand, II 198.

4 Bij Van Groningen, bladz. 101. — Bij Van Vloten, Opstand, II 155.

5 Bij Van Groningen, bladz. 399.

6 Bij Van Lummel, No 71:

Den Geus kan niet bedrijven;

Er kan niet aan getwijfeld worden dat onze boekaniers, behalve voor hun hals en hun buik, ook vochten voor hun geloof en tegen eene vreemde overheersching. Een echt stuk van 1568, opgemaakt door vijf of zes edelen uit Holland, Gelderland, Friesland, en Groningen, houdt in dat de onderteekenaren te water en te land alles opzetten: „om overalle te doen predicken het waeraftige woort Goedes, en alzoe weder te mogen ghenieten onzen vaders landen en vryheden daer wy altans ballinghe af zijn." [1]

Uit de bekentenis van een drieëntwintigjarigen Drenthenaar, kleermaker van beroep, die scheepsjongen is geweest bij Lancelot van Brederode aan boord, leeren wij van de daden dier kapiteinen ons eene goede voorstelling vormen. Lancelot, onechte broeder van Hendrik, in den bloei der jaren en der manlijke schoonheid te Haarlem onthoofd na het overgaan der stad aan de Spanjaarden, was een der vermaardste watergouzen, en onderhield briefwisseling met den prins van Oranje. [2]

Frederik Hendriksz (zoo heette de knaap, als verspieder den vijand in handen gevallen en gedwongen alles op te biechton); Frederik Hendriksz had Lancelot onder Calais een schip met fransche wijnen zien nemen, die vervolgens te Dover en elders verkocht waren. Hij had hem hollandsche vaartuigen op rantsoen zien zetten en het rantsoen zien uitbetalen te Dover: er woonde daar eene vrouw uit Antwerpen, die met haar man den vrijbuiters allen bijstand deed. Op Lancelot's bodem had Frederik Hendriksz de schepelingen dagelijks uit twee in Holland geroofde nachtmaalskelken zien drinken, en daar zelf dikwijls uit meegeplengd. Hij was er bij tegenwoordig geweest dat een groot oorlogschip, voor rekening der stad Hoorn uitgerust tegen de watergeuzen, Lancelot in handen gespeeld was door verraad van

---

Houten pompen is sijn geschut;
Haer volck is weynigh, haer maght is rut.

Rut: lomp of onervaren. Oudemans, V 915.

1 Bij Van Groningen, bladz. 18 vg., 381.

2 Zijn leven bij Van Groningen, bladz. 181 vg. — Een zoon van Lancelot van Brederode is getrouwd geweest met de oudste dochter van Oldenbarnevelt. Remonstrantie, 1618, bladz. 25.

den noordhollandschen gezagvoerder, die in het geheim den opstand toegedaan was maar bij de hoornsche burgemeesters zich uitgaf voor koningsgezind. Hij wist dat Lancelot te Amsterdam, te Antwerpen, in alle nederlandsche havensteden, aanzegshuizen had, en dat er in deze plaatsen lieden van gezag of vermogen woonden die, onder het mom van koopmanschap te drijven, de watergeuzen bijstonden met geld, hunne spionnen betaalden, en op andere wijzen hen van dienst waren. Ook wist hij dat een onderbevelhebber van Lancelot, kapitein Vlieger, vóór 't Spui in Zeeland een vaartuig genomen had met rijnschen wijn, gescheept door een koopman te 's Hertogenbosch en voor goeden prijs verkocht in Engeland, te Plymouth. [1]

Er is een ander stuk bewaard gebleven waaruit men eenigzins kan opmaken hoe het onder de matrozen toeging; althans op het papier, en indien de kapiteinen er in slaagden de orde te handhaven. Het zijn de „Articulen geordineert bij Johan van Rinsdorp, capiteyn van wege ons genadighen Heere Wilhem, Prinse to Oranien, grave van Nassau, om op sine schip van Oorloch te gebruicken ende te onderhouden." In drieëntwintig punten vindt men hier bijeen al hetgeen een goed watergeus behoorde te doen en na te laten.

Wie op de wacht slapend gevonden wordt gaat in de boeijen, en daarna voor den mast. Recidivisten zullen driemaal van de ra dansen. Onverbeterlijken worden, met een touw om den hals, achter de sloep naar wal gesleept en voor schelm weggejaagd. Moet er gevochten worden tegen den vijand, en wijkt er iemand uit stand of plaats, dan mogen de anderen hem doorsteken of hem een kogel geven. Twistzoekers, die van leer trekken tegen kameraden, worden met hun eigen mes door de hand aan den mast geklonken, en moeten het mes er zelf uithalen. Wie op eigen gezag kisten met geroofde koopmansgoederen opslaat, verbeurt zijn buit. Wie het eerst entert krijgt dubbelmans part, en maar halfmans part wordt toegekend aan wie zijn sabel niet blank houdt. Eigenaardig is de huishoudelijke bepaling dat wie uit moedwil meer bier stort dan hij met den voet bedekken kan,

1 Van Vloten, Opstand, II 187—192.

de ijzers slechts verlaat om een pak voor den mast te gaan halen. Ligt het schip in eene haven, dan moet de kapitein minstens eenmaal 's weeks, bij gunstig weder, de schutters oefenen door een prijs op te hangen en hen „na den boy" te laten schieten. Zonder sabbatschennis mag dit ook zondags gebeuren, want de vreeze des Heeren wordt in andere opzigten voldoende gehandhaafd. De kapitein heeft het regt van arbitrale korrektie ten aanzien van overgegeven vloekers, die ijdelijk Gods naam gebruiken. Alle matrozen en alle soldaten moeten iederen ochtend en iederen avond, vóór zij eten of drinken, Gods Woord komen hooren. Van den schelling boete die hierop staat is de eene helft voor de armen, de andere helft voor den provoost; maar opdat de provoost van dit buitenkansje geen misbruik make, moet hij kunnen bewijzen dat het zijnerzijds niet aan vermaningen tot bovenkomen ontbroken heeft.[1]

De antipapistische uitgelatenheid was met deze kalvinistische tucht in overeenstemming. De model-watergeus Fokke Abols gebruikte op zijn schip, bij zijne drinkgelagen, nooit anders dan heilige bekers, en wel rijkolijk gevuld met bier of wijn. „Een kostbare hostiekas werd door hem aan den steng van den hoogsten mast met spijkers vastgehecht, en, werden er priesters gegrepen, men wees hen op dat allerheiligste, zeggende: dat hoe hoog zij het ook vereerden, de geuzen nog hooger: daarom plaatsten zij dat op het verhevenste gedeelte van hun schip. Ja, wat alle geloof te boven gaat, sommigen lieten de gevangen geestelijken, in hun dienstgewaad, de plegtigheden hunner godsdienst uitvoeren, onder het dolle gelach der gemeene schepelingen. De dood door het zwaard of in het water werd hun, bij weigering, bedreigd."[2]

Wij moeten deze arme drommels veel ten goede houden omdat zij veel geleden hebben, en er, op elke dertig dagen van hun vreugdeloos zwerversbestaan, al was het door geestigheden die op ons den indruk maken duivelachtig geweest te zijn, naauw-

1 Bij Van Vloten. Opstand. II 175—179.

2 De tijdgenoot J. Carolus, fiskaal van den Raad van Friesland, biograaf en lofredenaar van De Billy, bij Van Groningen, bladz. 36 vg.

lijks één met een zonnestraal kwam. Kermis in de hel is óók kermis.

Wanneer ik hier bijvoeg dat telkens als een watergeus eene kerk plunderde, eene hofstede in brand stak, of een koopvaarder enterde, hij zijn leven waagde en, zoo hij gevangen werd, een boomtak of het schavot zijn verzekerd einde was, dan geloof ik het verleidelijk koortsachtige en brooddronken heldhaftige in het leven dezer ballingen zoo veel noodig toegelicht te hebben. [1]

IX

Er heerscht in het tijdperk van Nederlands geschiedenis waarover ons onderzoek zich gaat uitstrekken eene merkwaardige eenheid, weerspiegeling van het theologisch karakter dat in de 17[de] eeuw een kenmerk der geheele europesche zamenleving geweest is. Dezelfde gereformeerde kerk welke wij in 1572 binnen de toekomstige Zeven-Provincien zien opkomen uit water en bloed, staat niet alleen nog in 1713, na bijna anderhalve eeuw; maar gedurende al dien tijd is zij, kerk der oude geuzen, voortgegaan het land de wet te geven, positief en negatief.

De lezer wel is waar moet mij toestaan van dit algemeene mij telkens voort te spoeden naar het bijzondere. De eenheid waarvan ik spreek is niet het leven of de geschiedenis zelf, maar eene af te krabben pleisterlaag. Eerst wanneer wij deze korst zoo omzigtig mogelijk verwijderen, komt de bezielde werkelijkheid aan den dag.

Eenheid was er in de jaren van strijd die de vestiging der Republiek onmiddellijk voorafgingen en voor een deel met hare opkomst zamenvloeiden. Allen wilden hetzelfde doel bereiken, door dezelfde middelen. Er mogt verschil van meening bestaan omtrent de vraag of men de souvereiniteit zou opdragen hetzij aan eene andere vreemde mogendheid dan de spaansche, hetzij aan den prins van Oranje, hetzij aan de Staten-Generaal, — al degenen die aan de beweging hadden deelgenomen, en vooruit

1 Sententien van watergeuzen bij Marcus.

moesten omdat zij niet meer achteruit konden, dachten ten aanzien van twee punten eenstemmig. De koning van Spanje en de paus van Rome zouden voortaan in Nederland geen gezag meer uitoefenen, en Gods Woord zou de grondwet van den nieuwen Staat zijn. Zoo wilde het de hollandsche Maagd, gekapt met de frygische muts, gewapend met een speer, en steunend op den bijbel. [1]

Eenheid was er aan het slot: eene heerschende kerk, zichzelf gelijk in het uitsluiten van andersdenkenden; naauwgezet in het handhaven harer formulieren; erkentelijk bij het aanvaarden eener bijbelvertaling uit handen der Staten-Generaal; doordrongen van het besef dat het gemeenebest en zij, te zamen van niet tot iet gekomen en groot geworden, één fortuin hadden.

Er was ook eenheid tusschentijds, zoo mon wil, indien op de algemeene belangstelling in het theologische gelet wordt, daareven aangeduid: belangstelling zoo buitengewoon dat de geschiedenis van het tijdvak naar eene kerkgeschiedenis zweemt, en wij geen getrouw beeld zouden kunnen ontwerpen zoo wij godgeleerde geschillen en synodale vergaderingen beneden onze aandacht rekenden.

Hier echter begint de verscheidenheid. Blijven aan den eenen kant, in den boezem der bovendrijvende partij zelfs de afwijkende meeningen, zelfs de staatkundige, zelfs de wijsgeerige, een kerkelijk of theologisch aanzien vertoonen; het gaat al spoedig openbaar worden dat onder die gelijkmatige oppervlakte dezelfde hartstogten woelen die te allen tijde de menschen in beweging gebragt hebben. Er komen stelsels op, indruischend tegen de orthodoxie, maar die beweren de orthodoxie te overtreffen; of voor het minst aanspraak te kunnen maken op een gelijk regt van bestaan. Er treden personen te voorschijn van wie niemand ontkent dat zij goede geuzen zijn, of geweest zijn, maar die gehoor vragen voor eene andere opvatting der verbindtenis tusschen Kerk en Staat dan de algemeen aangenomene.

Aan Willem den Zwijger wordt instemming toegeschreven met het menschkundig gezegde van een monnik die beweerde

1 Beeldenaar van de hollandsche guldens der 17de eeuw. — Jac. Scheltema. Staatkundig Nederland, II 314.

dat, wanneer de pot der kalvinisten even lang te vuur zou gestaan hebben als die der katholieken, hij nagenoeg even zwart zou zien.[1]

Zwart is een sterk woord; en misschien zou vaal, zooals wij bij tegenstelling met den groenen boom des levens van graauwe theorien plegen te spreken, de voorkeur verdienen. Een vale theologische draad was in elk geval bestemd, gedurende honderdvijftig jaren, jaren waarin de republiek eene voorname zeemogendheid worden zou, door al haar touwwerk te loopen. De historieschrijver mag zijn best doen dien tot het verledene behoorenden geleider zoo veel doenlijk verborgen te houden; doch geen oogenblik mag hij vergeten dat de draad bestaan heeft; geen oogenblik dat de Nederlanders der 17de eeuw een volk van kooplieden ja, maar ook, de vrijzinnigsten niet uitgezonderd, van theologanten geweest zijn.

X

De oudste hæresiarch dien wij onder de noordnederlandsche kalvinisten aantreffen is Dirk Volkertsz Coornhert; een buitengewoon man wiens bijzondere lotgevallen, niet minder dan zijne geschriften, ons een denkbeeld geven van den geest van onafhankelijkheid die bij het aanbreken van den nieuwen tijd over de Nederlanders gekomen is.[2]

Ondanks den tegenstand zijner moeder, amsterdamsche weduwe van geld en van fatsoen, huwt Coornhert nog vóór zijn twintigste jaar; reeds teruggekeerd van een bezoek aan Spanje en

1 Filips van Marnix aan Caspar Verheiden, Dordrecht 31 Maart 1577, verslag van een onderhoud met den prins: „Laudavit princeps illustrissimus dictum monachi qui nuper hic adfuit, excipientis ad ea quae tunc sibi objiciebantur: haud aeque diu nostrorum ollam calefactam fuisse atque illorum quos tantopere incesseremus." Alb. Lacroix, Correspondance de Marnix, bladz. 228.

2 Portret in olieverf door Cornelis van Haarlem, Rijksmuzeum N° 107. — Meesterlijke folio-gravure door Hendrik Goltzius. Cabinet des Estampes te Parijs.

Portugal. Het meisje zijner keus is jong, schoon, deugdzaam, en heeft hem lief. Dat zij arm is, en een kind des volks, kan hem niet schelen.[1] Evenmin dat zij op het Huis te Kleef bij Haarlem eene zuster heeft wonen die daar, buiten echt, de huishouding van een heer Van Brederode drijft. Handhaaft om die reden zijne moeder eene harde testamentaire bepaling des vaders (zonder moeders toestemming, in geval van trouwen, voor den zoon geen huwlijksgoed), hij berust er in met een rijmpje: *Verkiezen doet verliezen.* Om te toonen dat hij de openbare meening weet te trotseren, en voor zijn onderhoud geen erfenissen behoeft, aanvaardt hij eene nederige betrekking in de dienst van den edelman die met zijne schoonzuster leeft en wiens natuurlijke kinderen hem „oom" noemen. Daar hij echter een jonge man is die gaarne onder zijn eigen dak slaapt en met de voeten onder zijne eigen tafel zit, verdriet hem weldra het vreemde trappen klimmen. Zal hij onderwijs in het schermen gaan geven? hij is meester op de punt. In de muziek? hij speelt de luit, de fluit, en het klavecimbaal. Zal hij reizend komediant worden? weinig rederijkers evenaren hem. Het einde der overwegingen is dat hij van zijn aanleg en zijne liefhebberij voor de kunst partijtrekt, en in het naburig Haarlem een plaatsnijders-atelier opzet. Ondanks de verscheidenheid zijner talenten acht hij voor het eene bedrijf zich geschikter dan voor het andere. Het rustig etsen en graveren strookt best van al met zijne nadenkende plooi van geest; en daar er geen kleine familie komt kan hij des te ongestoorder zich aan het peinzen overgeven. Gedurende twintig jaren (op het laatst wordt hij er ook nog boekdrukker bij) verdient hij op die wijs, man van weinig behoeften, den kost voor zijne vrouw en zich.[2]

Onder de hand leert hij, man van geestkracht daarenboven,

1 Een treffend voorbeeld harer gehechtheid gaf zij in 1568, toen zij, meenend dat hij in Den Haag op den dood zat, zich de pest op den hals wilde halen, ten einde hem niet te overleven. — Zijne hulde aan hare nagedachtenis in No 13 der Honderd Brieven. Werken, III f. 94 recto.

2 Deze en al de volgende biografische bijzonderheden zijn ontleend aan Coornhert's Leven, door een ongenoemde, vóór de uitgaaf der Werken. Amsterdam 1630, 1ste Deel.

latijn van zijn regtsgeleerden stadgenoot en vriend Mr. Johan Baes, als betaalmeester der watergeuzen namens den prins van Oranje daarna een bekend persoon geworden; en deze nieuwe vaardigheid, want de theologische vragen van den dag boezemen Coornhert meer en meer belangstelling in, en hij wil tot de bronnen kunnen gaan; deze nieuwe sleutel der kennis opent hem den toegang tot de kerkvaders der latijnsch-christelijke oudheid.

Het heeft ook nog andere gevolgen. De stad Haarlem benoemt hem eerlang tot notaris, daarna tot gemeente-sekretaris; en zoo komt hij aan de politiek. In eene vergadering der Staten van Holland trekt hij de aandacht van Willem den Zwijger, en gedurende eene reeks van jaren bedient de prins zich van zijne pen voor het stellen van memorien, of van zijn persoon voor het overbrengen van boodschappen.

Van gewigt voor zijn inwendig leven is het dat behalve een dilettant-theoloog, het latijn bovendien een dilettant-filosoof van hem maakt. Door of ondanks den Heiligen Augustinus geraakt hij aan de wijsgeerige geschriften van Cicero, van Seneca vooral, en die kennismaking heeft grooten invloed op de verdere vorming van zijn geest. Zijn nadenken sluit eene bewuste of onbewuste schikking met zijn bijbelgeloof, en hij wordt een dier christelijke stoïcijnen, gelijk na hem de 17de eeuw in Nederland er vele anderen tellen zou.

Coornhert is door de kalvinisten zijner dagen overschreeuwd, als honderd jaren later andere kalvinisten Spinoza overschreeuwen zouden, en vijfenzeventig jaren vroeger Erasmus door de lutheranen overschreeuwd was. De luidruchtigen waren in hun regt voor zoover *zij* eene kerk wilden, en Coornhert's beginsel van den onzigtbaren Leermeester die alle menschen zonder onderscheid, den eenen iets luider, den anderen iets minder luid, het hoogste gebod influistert, er toe leiden moest iedere kerk als een sta-in-den-weg te doen beschouwen. [1] Maar zij hebben niet

1 Coornhert's Zedekunst of Wel-levens Kunste 1ste Boek, 1ste Hoofdstuk, § 21: „Dat God selve een recht Leermeester deser kunsten van wel leven is belijdt elck: oock ontkent nyemandt, datter menschen zijn ende geweest zijn (hoewel seltsaam) die deze kunste sulcx van den eenigen

kunnen verhinderen dat Coornhert aanhangers gevonden heeft. De denkbeelden zijner *Wellevenskunst* zijn naderhand een wachtwoord der remonstranten geworden [1]; en indien wij met de geschiedenis te rade gaan, en met haar alleen, dan moeten wij erkennen dat in dit boekje, nog vóór in 1619 te Dordrecht de gereformeerde kerkleer definitief vastgesteld was, de kiem eener oppositie schuilde die het kalvinistisch stelsel te eeniger tijd uiteen zou doen springen. [2]

Coornhert had erasmiaansche neigingen. Meer dan eens heeft hij tot regtvaardiging zijner gevoelens zich op Erasmus beroepen, en men vindt aangeteekend dat het vertalen van Erasmus' latijnsche parafrase van het Nieuwe-Testament zijne laatste bezigheid geweest is.

Men kan hem ook min of meer als een voorlooper van Spinoza beschouwen, in zoover Spinoza's *Ethica* menig hoofdstuk behelst dat Coornhert's *Zedekunde* onwillekeurig herhaalt of toelicht. Doch dit is het eenige. Coornhert was schier het tegenovergestelde van een geboren metafysicus. Slechts in geringe mate bezat hij de gaaf van abstraheren. Het zou voor de rust van zijn leven of van zijne pen en zijn inktkoker bevordorlijk zijn geweest, indien hij in ruimer hoeveelheid haar zijn eigendom had mogen noemen.

Ofschoon reeds in 1590 overleden, nog geen twintig jaren na de opkomst der nieuwe noordnederlandsche staatskerk, heeft Coornhert aanleiding gevonden tot het vullen van drie zware folianten, voor een niet klein gedeelte zamengesteld uit later bijeengevoegde vlugschriften en traktaten *tegen* de kalvinisten en hun navolgen der roomsche ketterjagt. Wat zeg ik? Alleen aan

ende waren Leermeester geleert hebben gehadt, dat sy wel, dats deughdelijck, leven ende geleeft hebben." Werken, I f. 271 verso. — De oudste uitgaven der Wellevenskunst zijn van 1586 en 1596. — Vanderhaeghen, bibliografie van Coornhert's werken in Bibliotheca Belgica, 1882, C 149, 19—20.

1 Coornhert's meeste werken zijn in 1630 uitgegeven met eene voorrede van den remonstrant C. Boomgaert, en met aanbevelende plaatsen uit brieven van Hugo de Groot. — Deel I, achter het Leven.

2 Herschrijving van Coornhert's Wellevenskunst door Jan Ten Brink 1860, met Inleiding en Aanteekeningen. Aan deze laatsten zijn mijne meeste verwijzingen ontleend.

de persoonlijke bescherming van Willem den Zwijger heeft Coornhert het te danken gehad dat hij door de kalvinisten niet van kant gemaakt, of minstens voor het leven in den kerker geworpen is.

Wijsselijk balling geworden in 1568, toen de speurhonden van Alva's bloedraad hem op de hielen zaten, werd hij het andermaal en even wijsselijk in 1572 uit vrees voor Lumey, die zijne watergeuzen beval hem den kogel te geven. [1] In 1577 teruggekomen, had hij eene werkzame rust tot 1587, toen hij, ten einde een letterkundigen arbeid van langen adem in de eenzaamheid te gaan voltooijen, zich van Haarlem naar Delft verplaatste. Nieuwe herhaling van een bekend wedervaren. De delftsche kalvinisten joegen hem uit de stad, en hij mogt gaan sterven te Gouda. „Eenigen sochten hem in een' eeuwige gevangkenisse te doen opsluiten, op den huise te Muiden, of elders: maer de hooge Overheid, noch Prins Maurits, was daartoe niet gesint." [2]

Vijftig jaren na zijn dood werd hij in het latijn, door een kalvinistisch hoogleeraar te Utrecht, [3] aangeduid als „een halve heiden, halve onnoozele, vloekwaardig banierdrager der predikantehaters en predikantekwellers." Iets vroeger karakteriseerde hem een kalvinistisch hoogleeraar te Leiden [4] als „een van de grootste vijanden die de Gereformeerde leer en kerk ooit gehad hebben; die de Christelijke religie op het hoogste gehaat en op het gemeenste gelasterd heeft". Bij zijn leven werd hij door kalvinistische predikanten, wetkundige priesters en levietsche schriftgeleerden, gelijk een biograaf ze nader omschrijft [5], in re- en duplieken genoemd „hollandsche boef, razende hond, onbesneden Goliath, aanblazer des Satans, prins der libertijnen, kerkuil, droomer, smid van alle ketterijen, oproerige Teudas." Volgens een zijner gematigdste beoordeelaars, nogmaals een utrechtsch-

1 G. Brandt, Historie der Reformatie, 1671, I 535.

2 G. Brandt, Historie der Reformatie, I 578. — De vorsten van Oranje hebben de nagedachtenis van Coornhert altijd geëerd. Zijn portret op het Huis ten Bosch.

3 Gijsbert Voetius. — 4 Trigland.

5 Werken, Voorrede 2de Deel, f. 3 recto.

leidsch professor in de gereformeerde theologie [1], was hij „een enthusiast" die „vrijheid van profeteren" beoogde.

De waarheid is dat zoo Coornhert, na als een goed burger tol betaald te hebben aan de publieke zaak, weder plaatsnijder geworden of met het opmaken van huwlijksakton voortgegaan was, hem door niemand iets in den weg gelegd zou zijn. Doch dezelfde man die geen ketterjagers verdragen kon, deed onder een anderen vorm ijverig aan de ketterjagt mede; en weldra kon omtrent Kerk of Staat in den lande geen meening voorgedragen worden welke hem, Coornhert, niet aanstond, of er volgde eene strafbrochure.

Doorgaans spreidde hij in dien oorlog met de pen eene buitengewone zeggenskracht ten toon. Hoewel in vergelijking van den leidschen hoogleeraar Lipsius een man van weinig kundigheden en bijna een scholier, ontzag hij zich niet dien smaakvollen geleerde in den baard te varen; en zelfs legde hij hem het vuur zoo na aan de scheenen, dat Lipsius *post hoc*, zoo niet *propter hoc*, Leiden vaarwel zegde. [2]

In 1582 verdedigde hij in Den Haag tegen den leidschen hoogleeraar Saravia, ten aanhoore van vijftien heeren uit den Hoogen Raad, het Hof, en de Staten van Holland, zijn traktaat over den heidelbergschen katechismus. Zonder grieksch, zonder hebreeuwsch, alleen gewapend met bijbelteksten uit de *Vulgata* of uit eene hollandsche vertaling, hield hij van einde Oktober tot einde November. vier weken aan één stuk, den woordestrijd vol; vertrok toen voor een paar dagen naar Haarlem, om zijne zieke vrouw te gaan verplegen; was vóór 1 December in Den Haag terug, en hervatte het openbaar dispuut, — tot de vijftien

1 Hoornbeek. Summa Controversiarum. — Plaatsen bij Bayle. Woordenboek. artikel „Koornhert."

2 Coornhert's regtvaardiging wegens zijn strijd met Lipsius in N° 97, 98 en 100. der Honderd Brieven. Werken, III f. 146 verso, 147 verso, 154 recto. — Eervol getuigenis van Lipsius, het jaar na Coornhert's dood: „Het mishaeght my dat ick eens met Coornhert getwistet hebbe enz." Brief van 1 Maart 1591. — Over Justus Lipsius hierachter, 3de Hoofdstuk. § XXVIII.

scheidsregters, door zoo veel theologie tot wanhoop gedreven, er een einde aan maakten. [1]

Al nam hij somtijds de partij der katholieken, dezen konden den vertaler van den halven *Decamerone* bezwaarlijk als een vollen bondgenoot beschouwen. [2] Het moest hen grieven roemend van hem te hooren getuigen, hoe „allen die hem kenden wel wisten dat hij een groot deel der roomsche leeringen en exercitien voor schadelijke logenen hield, voor grove afgoderijen, voor ijdele superstitien; immers de meeste hoofden of herders der roomsche kerk voor verslindende wolven.” [3] De volgelingen van David Jorisz of Hendric Niclaes moesten het kwalijk nemen dat hij den een het „spiegelken” zijner „ongeregtigheid” voorhield, den ander betichtte slechts „volbladige vijgeboomen” tot discipelen te hebben; discipelen alleen belust op „hoogvliegend vernuftlizeren.” [4] De gematigde doopsgezinden hadden aan hunne gematigdheid de handen vol, wanneer zij Menno Simonsz hoorden aanduiden als „den voornaamsten lapzalver in de apteek, daar uithangt de Duisterling.” [5] Geen kalvinist kon bedaard blijven terwijl zijne zwakheid op het stuk der tolerantie „het bedekte schurft der gereformeerde religie” genoemd werd. [6] Verontwaardiging moest hem tot tegenspraak drijven, en de pen doen trillen in zijne hand, wanneer hij las: „De roomsche kerken, hoe besmet, zijn de kerken van Christus. De vuilheid kleeft de substantie *aan*, maar neemt haar niet *weg*. De kerken der gereformeerden daarentegen zijn niet dan enkel schuim zonder goud.” [7]

1 Stukken betreffende de Haagsche Disputatie in het 3de Deel der Werken, f. 428 vgg.

2 Vijftig van de honderd „Lustige Historien Johannis Boccatii” werden door Coornhert in het hollandsch overgezet.

3 Plaatsen uit Ampzing, Stad Haarlem, bij Jan Ten Brink, Inleiding bladz. LXXX.

4 Werken, III f. 44 verso: Kort Besluyt van het traktaat Kleyn-Münster, tegen David Jorisz. — Folio 58 vgg.: Spiegelken van de Ongherechtigheyt, tegen Hendric Niclaes.

5 Werken, I f. 473 recto. In de zamenspraak: Aertzenij der Zielen.

6 Werken, III f. 323 recto. Voorrede van het vlugschrift: Tweede Verantwoording.

7 Werken, I f. 486 verso. Laatste bladzijde van het Ander ende Corter Bewys.

Deze hoofdelooze praatjes komen zeer in het credit der vinnigheid van Coornhert's bestrijders. Het was zijne kleine zijde op dien toon zijn beter inzigt te luchten, en ik gaf reeds te kennen dat de opkomst der verdraagzaamheid door hem eer tegengewerkt dan bevorderd is.

Verbeeld u een jongen Staat die eigenlijk eene kerk is, of wiens wording althans met het ontstaan eener nieuwe kerk ten naauwste heeft zamengehangen. Zijn palladium is eene goddelijke openbaring, vervat in heilige boeken. De éénige ware leer der zaligheid voor toekomst en tijd, de eenige godebehagelijke wellevenskunst, staat in die gewijde bladen duidelijk aangewezen. Om *haar* te doen erkennen heeft men de wapenen opgevat tegen den wereldlijken vorst van weleer en den oppersten kerkvorst. Men heeft er alles voor getrotseerd: de armoede, het zwerven, de gevangenis, den dood. Door eene opeenvolging van onverdiende en onvolprezen goddelijke zegeningen is men overwinnaar gebleven in dien strijd. Tot verbazing van Europa heeft het kleine Nederland zich niet-alleen losgescheurd van het magtige Spanje, maar is er bijna in geslaagd al dadelijk op eigen voeten te staan. „Dit is van den Heer geschied", zeggen de kalvinisten den psalmdichter na, „en het is een wonder in onze oogen." [1]

En nu komt er een valsche broeder, een geloofsgenoot kwanswijs, een zich noemend medestrijder voor de goede zaak, — wiens mededoen intusschen meest in uitwijken bestaan heeft; een man van de pen, in elk geval, geen man van de daad of van het zwaard, — hij komt en verkondigt, wat? Dat er *volgens Seneca* vier kardinale deugden bestaan, de matigheid, de standvastigheid, de regtvaardigheid, en de wijsheid Van die deugden, beweert hij, is de liefde de moeder; de liefde komt van God; en

1 Psalm 118, vs. 23. — Bor, Oorlogen, 1679, I 664 B: „Dat God dese landen altijds, in den meesten en uittersten nood, uit hare grote zwarigheden, de menschelijke hulpe falgerende, heeft verlost en geholpen, en ter contrarie, so wanneer wy ons verlatende op de hulpe en grote macht van menschen en onse grote geweldige heyrlegers, dat wy dan minst hebben uitgerecht; opdat waerachtig blijve 't gene ick gheseid hebbe, dat God alleen den lof, prys, eere toekomt van onse verlossinge, voorspoed en welvaart."

de mensch is in meerdere of mindere mate met haar vervuld, naar gelang hij bevoegd is God in mindere of meerdere mate als zijn regtstreekschen leermeester te beschouwen. [1] Alles buiten den bijbel om, zonder aanhalen van één tekst uit Oud- of Nieuw-Testament, ja terwijl de schrijver in eene voorafspraak berigt, om bijzondere redenen, die hij niet noemt, alle schriftuurplaatsen opzettelijk achterwege gelaten te hebben. [2] Eene moraal dus, zonder geloof; een toegepast christendom zonder Christus; eene eigenwillige godsdienst met eene inwendige stem als éénig orakel. Over de Schrift, over de Kerk, over de Sakramenten, geen woord. Niets dan menschelijke redeneringen, gevolgd naar heidensche filosofen.

De twee rigtingen ziet men hier fel tegen elkander indruischen. Coornhert is het onverschillig, hetzij er al dan niet eene zigtbare kerk gevonden worde. Hij houdt zich aan het bijbelsche: „Waar twee of drie vergaderd zijn in Mijn naam." [3] Alles daarentegen is hem gelegen aan de inwendige stem; en wat door *hare* kracht hem naar het hart welt, dat moet er af. Daarover te zwijgen zou hij eene daad van zelfzucht achten. [4] De anderen moeten voorge-

1 Coornherts' Wellevenskunst, 1ste Boek, 7de Hoofdstuk, § 26, 30: „Dat God is het opperste goedt en loochent nyemant. Dit opperste goedt stadelijc na te volghen is wel leven. Nu ist de Liefde die den mensche, — gelijc de goutbloem de sonne volght, — t' opperste goedt stadelijc doet na volghen. So is dan ooc de Liefde een moeder vant wel leven, in d'een mensche meer, in d'ander minder." Werken, I f. 275 verso.

2 Wellevenskunst, Voorrede: „Want het my gheen groote moeyten ghevallen soude zijn al t'ghene hier bewesen is met Redene, oock te bevestighen met de H. Schrifture. Dit waar oock gheschiedt, ten waar dat icx om sonderlinghe oorzaken met voorraat hadde gelaten."

3 Werken, III f. 12 recto, met verwijzing naar Mattheus XVIII, 20. — In het vlugschrift: Van 't Kerck-bouwen der Dooperen.

4 Aan H. L. Spieghel, No. 97 der Honderd Brieven: „Noyt heb ick sulck verwanet ghevoelen van my self ghehadt, dat ick soude willen alles te recht brenghen, maer hebbe oock al eenige jaren wil ghehadt, die ick noch hebbe, om mijn kleyn pondeken te ghebruycken om soo veel hinders voor anderen te voorkomen als my moghelijck te zijn dunckt. Dat denck ick te doen soo langhe ick met redens ghebruyck atheme, dat is: een ander, niet my selve alleen te leven." Geschreven in het laatste of het voorlaatste levensjaar.

licht worden. Hij wil liever sterven dan den mond houden.[1]

Die anderen echter zijn van zijne voorlichting niet gediend. Den Staat beschouwen zij als eene godsdienstige gemeenschap, en de Kerk als het zout van den Staat. Zonder tucht, zonder formulieren van eenigheid, zonder handhaving der ware leer, zou die kerk te gronde gaan, en de Staat met haar. „Indien het zout smakeloos geworden is, waarmede zal men het zulten?" Weg daarom met de ketters die het gelooven tot eene zaak van persoonlijk goedvinden maken. Zij zijn vijanden van het land, en van den God des lands.

XI

Dertig of tweeëndertig jaren zijn voorbijgegaan. Oldenbarnevelt's hoofd is gevallen op het schavot. Hugo de Groot zit te Loevestein in de staatsgevangenis en schrijft er, ten einde van zijne vroomheid te doen blijken, het theologisch leerdicht: *Bewijs van de ware Godsdienst.*[2]

Zijn Filips de Tweede en Alva herleefd? Was het zooveel erger Willem den Zwijger vogelvrij te verklaren, dan zijn vriend Oldenbarnevelt ter dood te veroordeelen? Zijn ook niet de goederen van Hugo de Groot hem thans ontnomen, en staat hij niet balling 's lands te worden evenals de watergeuzen? Gij die niet hooren wildet van het trentsch koncilie, kunt gij niet zalig worden tenzij de dordtsche synode bijeenkomt?

Deze vragen op te werpen is te herinneren aan den albeheerschenden invloed van het godsdienstige te onzent in de 17de eeuw.

1 Aan H. L. Spieghel, No 97 der Honderd Brieven: „Nyemandt wil ick leet, veel min schade doen; elck nut zijn daer ick mach. Dit sal ick yemanden (al dunckt u anders) in desen sijn: ick *die liever dese ure doodt ware, dan my self alleen te leven.* Dit schrijve ick om te voorkomen der vrunden moeyten van my yet af te raden met voorhouden van mijn schade of ongemack. Want sulcx is my door recht doen liever, dan rust ende weelde door mijn onbehoorlijk rusten."

2 De Wellevenskunst is van 1586, het Bewijs van 1622. — Geschiedenis van Loevestein bij Van Lennep en Hofdijk, Merkwaardige Kasteelen 2de Druk, III 99 vgg.

Twijfel er niet aan dat De Groot en Oldenbarnevelt om geen andere reden het onderspit gedolven hebben, dan omdat zij evenals Coornhert met één voet op den bodem der theokratie en van het kalvinisme stonden. Wie dit toen niet met beide voeten deed, of voorgaf te doen, was een bedorven man. De voormalige haarlemsche gemeente-sekretaris werd met dood of gevangenis slechts gedreigd; de twee anderen, zooveel hooger geplaatst, zooveel later gekomen, toen de krisis reeds zooveel langer geduurd had en intusschen zooveel beslissender geworden was, hebben ondervonden dat het bij dreigementen niet blijven zou. De pot zag zwart.

Werkelijk zijn de twee en dertig jaren waarvan ik spreek, dus wreed en bloedig geëindigd, de jaren van Oldenbarnevelt's dictatorschap geweest; en geen ander nederlandsch staatsman heeft aan zijne medeburgers ooit meer of grooter diensten bewezen dan hij in dat tijdvak. Tegelijk minister van Oorlog, van Marine, van Kolonien, van Financien, van Binnenlandsche, van Buitenlandsche Zaken, is hij na Willem van Oranje de eigenlijke grondlegger en, nevens prins Maurits, de redder van den nederlandschen Staat geweest. Zonder zijne veeljarige alleenheerschappij, — die ten laatste hem persoonlijk topzwaar deed worden, maar topzwaar op een leeftijd dat in het algemeen belang het er niet veel toe deed hetzij hij zijn natuurlijken dood of een anderen stierf, — zouden de Nederlanders er nooit gekomen zijn. [1]

Door het dichterlijk genie van Vondel is ten aanzien van Oldenbarnevelt eene andere *légende napoléonienne* ontstaan, aan wier bekoring wij, nog na zoovele jaren zelfs, moeite hebben ons te onttrekken. Niettemin zijn de legendaire bestanddeelen der voorstelling tastbaar genoeg.

Reeds de dagteekening dier beroemde kleine gedichten (*Geuze-*

1 Getuigenis van den engelschen gezant Carleton, Oldenbarnevelt's bestrijder: „I knew him well; and malice itself must confess that never man did more faithful and powerful service to his country than he." — Overzigt van Oldenbarnevelt's leven tot 1609 bij M. L. Van Deventer, Gedenkstukken. Inleidingen van het 1ste, 2de en 3de Deel. — Vreede, Inleiding tot eene geschiedenis der Ned. Diplomatie, 1858—1861. — R. Fruin, Tien Jaren, 6de Hoofdstuk. — Motley, The life and death of John of Barneveld, 1874. Twee Deelen. — Groen, Maurice et Barnevelt, 1875.

Vesper, Jaer-getijde, Het Stockske, Op de afbeelding, Tsamenspraeck, De waegschael van Holland) wijst uit dat zij niet geschreven zijn onder den onmiddellijken indruk der gebeurtenissen, maar eene poos daarna, toen er in de openbare meening eene wending had plaats gehad. Allen of de meesten, en evenzoo *Palamedes,* zijn van 1625 en 1626, de twee eerste regeringsjaren van Frederik Hendrik.[1] Men herinnerde zich toen niet meer, of wilde niet weten, door welke geweldenarijen Oldenbarnevelt beproefd had zich en de hem aanhangende hollandsche steden te handhaven. Men was vergeten hoe de remonstrantsche partij, door den aanslag van Oldenbarnevelt's zoonen op Maurits' leven, zich gekompromitteerd had.[2] Men deed het voorkomen alsof, met uitzondering van zeker aantal ultra-kalvinistische duisterlingen, het geheele land altijd op de hand van den Advokaat geweest was, en oldenbarneveltsgezind of welgezind op hetzelfde nederkwam. Men herdacht alleen de vroegere vaderlandsliefde van den man „in alles singulier", die in Maart 1586, toen het water aan de lippen en door de overkomst van Leycester de vreemde heerschappij opnieuw schier binnen de muren was, den moeilijken post van Advokaat van Holland slechts op de fiere voorwaarde aangenomen had: dat hij „dadelijk van den voorzeiden dienst ontslagen zoude wezen, ingevalle van handelinge omme het land aan den Spanjaard te brengen."[3]

Niet weinig ook heeft Vondel tot Oldenbarnevelt's apotheose bijgedragen door volgens het verhaal van zijn knecht hem enkel te schilderen als iemand gebukt onder den last der jaren en der staatszorgen; een schier afgeleefd grijsaard, die bij het gaan behoefte had aan een „derden voet"; een denkbeeldig stokoud Griek, „gemat van ouderdom en veertigjarigh worstlen". Dit gaf gelegenheid de jongere regters, en meteen den jongeren Maurits, aan te duiden als „vadermoordenaren."[4]

1 Kronologisch Register bij Van Lennep, XII 329 vgg. — Kritiek bij De Vries en De Roever, Oud-Holland, 1882, I 139.

2 „De Conspiratie van 1623." Bij Joannes Tideman, Stichting der Remonstrantsche Broederschap, 1871—1872, I 249 vgg., II 4 vgg.

3 Remonstrantie aan de Staten van Holland, 1618. Bladz. 6.

4 Vondel's Palamedes bij Van Lennep, vs. 2033, 2042. — De grieksche legende doodverft Palamedes niet als een grijzen Nestor, maar als een

De Oldenbarnevelt der werkelijkheid heeft met den Oldenbarnevelt van dit sprookje der staatkundige en kerkelijke hartstogten geen andere overeenkomst vertoond, dan dat hij op het tijdstip zijner gevangenneming, in 1618, inderdaad meer dan zeventig jaren oud was. Zoo weinig gebroken of afgesloofd voelde zich de grijsaard met dat al, dat hij even te voren aan de Staten van Holland en West-Friesland schreef: „Als ik tot de Westindische Compagnie, evenals tot de Oostindische, apparentie zal zien van goed succès, zal ik daarop mede wél letten, en deze calumniateurs ook diesaangaande beschaamd maken." [1] Zijne rustelooze werkzaamheid, gedurende al de jaren van zijn advokaatschap; zijne onuitputtelijke vindingrijkheid als diplomaat; zijn buitengewoon talent van zelfvermenigvuldiging, schier aan alomtegenwoordigheid grenzend; zoodat hij, zonder Den Haag of het land te verlaten, tezelfder tijd zich te Parijs, te Londen, te Amsterdam, te Utrecht bevond; verbieden te eenemaal hem ons slechts voor te stellen als uit een proveniershuis naar het schavot gestrompeld.

Vondel, moeten wij gelooven, zag in het tragisch uiteinde van Oldenbarnevelt bovenal eene aanleiding blijk te geven van zijn gemoed, zijne fantasie, en zijne heerschappij over de taal. Maakt hij van prins Maurits weinig beter dan een kleinzoon van keizer Nero of een voorlooper van keizer Napoleon III, den man der Decemberdagen, wij willen niet vergeten dat er onder zijne *Châtiments* gevonden worden die Victor Hugo zonder aarzelen onderteekenen zou. [2]

Laat mij er mogen bijvoegen dat de tijdgenooten, onbekend met de stukken van het proces, meest oordeelend naar aantijgingen vervat in naamlooze pamfletten van hartstogtelijke vijan-

---

tijdgenoot van Achilles, Ajax, Ulysses, Agamemnon, mannen in de kracht des levens. — Jan Francken, Verhaal der gevangenschap van Oldenbarnevelt, door R. Fruin. Kroniek van het Historisch Genootschap, 1875, bladz. 734 vgg. Een gedeelte van dit handschrift werd afgedrukt in 1620.

1 Oldenbarnevelt's Remonstrantie, bladz. 50.

2 Over het trio bij Anna Bijns: Maarten Luther, Maarten van Rossem, en de Duivel, hiervóór I 347, 487, 490. — Toen het bovenstaande geschreven werd leefde Hugo nog.

den, meer dan eens van de grieven tegen den Advokaat eene karikatuur gemaakt hebben. [1] De „pistoletten van het verraad" worden in de akte van beschuldiging niet genoemd. Slechts het verkrachten der regterlijke magt; slechts het in dienst nemen van utrechtsche en andere waardgelders; slechts het verstrekken van den last aan de bevelhebbers dier huursoldaten, desnoods *geweld te gebruiken tegen den prins en tegen de Staten-Generaal*: vinden wij er als eene halsmisdaad aangeduid. [2] Eigenlijk is die akte van beschuldiging weinig meer dan eene door staatkundige tegenstanders opgemaakte lijst van willekeurige handelingen, gepleegd door iemand die gedurende twee en dertig jaren zonder kontrôle heerschappij uitgeoefend, en van eene kleine moderne republiek gemaakt hoeft hetgeen men in de oudheid eene *tyrannis* noemde. Bij het openen van zulke boekjes komen er natuurlijk allerlei vrijpostigheden aan het licht, en daaronder kunnen er zich schuldige bevinden.

Ik durf verder gaan. Oldenbarnevelt is door de pamfletschrijvers die het op zijn maatschappelijken ondergang haddon toegelegd, en wier boosaardigheid Vondel naar de lier van Juvenalis deed grijpen, meer gebaat dan geschaad. Deze lieden hobben beweerd dat hij niet van adel was; zijn vader een dubbelzinnigen manslag begaan had; zijne zusters voor courtisanes gezeten hadden; zijn eene broeder een dronkaard was; de andere een beul van dorpsschouten en boeren; zijne zoonen, door aan den weg te timmeren, geld en glazen stuksloegen; hij getrouwd is om de penningen met een onecht kind; zijne vrouw de erfdochter

1 Gerard Brandt's Historie van de Rechtspleging, overigens even dubbelzinnig als De Groot's Verantwoording van 1622, verscheen eerst in 1708. — Sedert werden uitgegeven: In 1850, door het Historisch Genootschap te Utrecht, de Verhooren van Oldenbarnevelt. In 1871, door R. Fruin, de Verhooren van Hugo de Groot. In 1875, door den rijks-archivaris Van den Bergh, het Intendit tegen Oldenbarnevelt. — Over de behandeling van Oldenbarnevelt en zijne medebeklaagden in de gevangenis, zie het opstel in Nijhoff's Bijdragen, 1883, II 125 vgg., insgelijks door den rijks-archivaris Van den Bergh.

2 „Crimen laesae Majestatis." Verklaringe van de sontentien ghepronuncieert jeghens Johan van Oldenbarnevelt ende zijne complicen, bij R. Fruin, Verhooren 1871, bladz. 353. — De Groot, Verantwoording 1622, bladz. 167 vg.

was van een rijken broeder, in bloedschande gewonnen bij eene rijke zuster; hij een pensioentje plag uit te keeren aan een verloopen matroos, die onder een valschen eed verklaard had de eigenlijke vader van Maria van Utrecht te zijn; hebzucht en eerzucht zijne voornaamste karaktertrekken waren; buitenlandsche souvereinen kennis droegen van zijne veilheid; de godsdienst hem toescheen slechts bestemd te zijn beurtelings als dekmantel en als hefboom te dienen; en hij van overgrootvaderszijde, naar zijne eigen bekentenis, een volslagen atheïst was. [1]

Wat hebben deze *cancans* vermogt? Indien zij waarheid behelsden, wat anders is er door gestaafd dan het buitengewone in Oldenbarnevelt's grootheid? Zijne aantijgers zijn met hunne namen liever niet voor den dag gekomen; *hij* is een wereldberoemd minister geworden. Heeft hij medegedaan aan laagheden, van het staatsmansleven onafscheidbaar; hebben er in zijn binnenste hartstogten gewoeld; niemand heeft ooit het bewijs kunnen leveren dat zijn vaderland er door benadeeld is. Heeft hij in zijne laatste levensjaren eene fout begaan, zijne regters zelf, getuige het achterhouden der verhooren, zijn zich bewust geweest dat de straf niet evenredig was aan de schuld. Inderdaad, Oldenbarnevelt blijft belangwekkend genoeg als mensch, en de panegyristen hadden niet noodig gehad een averegtschen engel van hem te maken.

XII

Oldenbarnevelt en Hugo de Groot zijn te streng, maar regtvaardig veroordeeld. Of zij al zich beroepen konden op eene bij-

1 Noodtwendigh ende levendigh discours, 1618, naamloos. Geschreven na de Scherpe Resolutie, vóór de gevangenneming. — Gulden legende van den nieuwen St. Jan, 1618, naamloos. Geschreven na de gevangenneming, vóór het regtsgeding. — Beide pamfletten gehouden voor het werk van François van Aerssen, den teruggeroepen gezant te Parijs. — R. Fruin, Over de Historie van het Leven en Sterven, in Nijhoff's Bijdragen, 1876, N. R., IX 119 vgg. — Oldenbarnevelt's Remonstrantie, bladz. 21 vg.: „Hebbende ghepractiseert een spreucke, achtergelaten by mijn over Groote Vader, inhoudende: Nil scire tutissima fides."

zondere uitlegging van sommige artikolen der Unie; op hunne goede bedoelingen; op hunne zucht kwade bedoelingen te keer te gaan; dit had alleen stof voor het pleiten van verzachtende omstandigheden kunnen opleveren, en naar zulk pleiten wilden de opgewekte hartstogten toen niet luisteren. [1]

Feitelijk hebben Oldenbarnevelt en De Groot de eene helft hunner medeburgers willen wapenen tegen de andere helft; en aan het hoofd dier andere bevonden zich de Staten-Generaal en de wettige militaire opperbevelhebber. Indien hunne voorschriften gevolgd waren, of onder hunne huurlingen zich een ondernemend condottiere bevonden had (doch zij waren te zeer advokaten om op het aanstellen van een kontra-legerhoofd bedacht te zijn), dan zou er burgerbloed gestroomd hebben. [2]

Wij echter zijn allerminst bevoegd „het zeer van Achttien" op te krabben: gelijk, veertig jaren na Achttien, een prinsgezind en orthodox-gereformeerd vaderlandsch dichter het noemen zou. [3] Al was het kiezen ons niet verboden, wij zouden niet kunnen. Wij kunnen alleen meeningen voordragen. [4]

1 De Groot's „Memorie van mijne intentien enz." bij R. Fruin, bladz. 1 vgg. der Verhooren.

2 Groen, Le parti anti-révolutionnaire, 1860, bladz. 17: „Les choses, dans la République des Provinces-Unies, en étaient venues au point qu'il fallait nécessairement choisir entre la répression de ces excès et la guerre civile". — R. Fruin: „Een burgeroorlog lag in de Scherpe Resolutie opgesloten." Gids 1858, II 311. — Willem Lodewijk van Nassau, Den Haag 15 Augustus 1618, aan Oldenbarnevelt die een onderhoud met Maurits gevraagd had: „Ende also wij vermercken dat Syne Excellencie qualick ende hooch is nemende de proceduren by de Hollandsche Gedeputeerden tot Uytrecht gehouden, seggende expresselick *dat het sy eene conspiratie tegens hem ende den staet van 't landt*, hebben nyet konnen verbygaan U. E. hiervan te praeadviseren." Motley, Barneveld, II 529 vg.

3 Constantyn Huygens, 1672, Korenbloemen, I 353. Uit Hofwyck:

Staet uyt, Arminiaen,
Die op den Gomarist uw' tanden meent te slijpen:
En staet uyt, Gomarist, die desen meent te grijpen
En krabben d' oude roov' van 't seer van Achtien op.

4 Brill bij Arend, 1863, IIIe 41 vgg. — Wijnne, Vad. Geschiedenis, 5de Druk, bladz. 141 vgg. — Volgens R. Fruin (Gids 1858, II 312) heeft bij Oldenbarnevelt het voornemen bestaan Frederik Hendrik aan het hoofd der waardgelders te stellen, tegen zijn broeder Maurits.

Zeker is Willem de Zwijger (ik geef de voorkeur aan een pad met minder voetangels) geen hartstogtelijk kalvinist geweest. Alleen zijns ondanks heeft de prins berust in de kalvinistische staatskerk en in de uitsluiting der katholieken. [1] Hij heeft de wreedheid van sommige watergeuzen afgekeurd, en tranen gestort over het gruwzaam uiteinde van den delftschen prior. [2] De erasmiaansche dokter Hadrianus Iunius, onderdanig roomsch gebleven, was een zijner lijfartsen. [3] Den latitudinarist Coornhert hield hij de hand boven het hoofd. [4] Met welgevallen woonde hij te Utrecht eene predikatie van den gemoedelijken Huibert Duifhuis bij, nog half pastoor. [5] In zijne jonge jaren was hij een man van de groote wereld, gastvrij, toegankelijk, prachtlievend, en bleef voor eene enkele maal, ten einde toe, beminnaar van een „duitschen dronk." [6] Als staatsman deinsde hij voor geen der diplomatieke hulpmiddelen van den dag terug, hetzij van omkoopen, hetzij van spioneren of onderscheppen. Een even verachtelijk als rampzalig sekretaris van Filips II te Madrid, die hem al de geheimen zijns meesters verklapte, heeft tien jaren in zijne soldij gestaan. [7] Hooft prijst zijne mefistofelische gevatheid in het ontdekken en verijdelen van de lagen zijner vijanden. [8]

Doorblader nogtans, bij Groen van Prinsterer of bij Gachard, de omvangrijke korrespondentie van den vorst; raadpleeg, onder de authentieke stukken bij Bor, zijne pamfletten; en naarmate gij hem ziet toenemen in leeftijd schijnt hij meer en meer een bijbelsch theoloog te worden. Hij heeft „met den alderoppersten Potentaat der Potentaten een vast verbond gemaakt," zegt hij. [9] Hij schrijft aan zijn broeder Jan van Nassau: „Het voegt ons onder het welbehagen van God ons te schikken, en Zijne hemel-

1 R. Fruin, Tien Jaren, 14de Hoofdstuk.

2 Van Bleyswijck, Stad Delft, bladz. 445.

3 Van der Aa, Biografisch Woordenboek, IX 235 vgg.

4 Leven van Coornhert. Hiervóór, bladz. 48 noot 2.

5 G. Brandt, Reformatie, I 656 der uitgaaf van 1671.

6 Hooft, Ned. Historien, IV 338.

7 Bor en Hooft bij Motley, Dutch Republic, 1877, bladz. 902.

8 Hooft, Ned. Historien, I 188: „Zyne Doorluchtigheit, zonderling eunjer om 't brouwen haarder vyanden t'ontdekken."

9 Brief van 9 Augustus 1573. — Bor, Oorlogen, 1678, I 448.

sche Voorzienigheid aan te vertrouwen dat, heeft Hij voor Zijne Kerk het bloed Zijns Eengeboren Zoons uitgestort, Hij nooit iets doen zal, hetwelk niet zou strekken tot handhaving derzelve Kerk en tot bevordering van Zijne eer." [1] Men zou zweren dat zulke zinsneden hem in de pen moeten gegeven zijn door zijn raadsman en huiskapelaan Loyseleur, heer van Villiers, den edelman-predikant. Doch zij zijn wel degelijk van hem zelf. [2]

Prins Maurits maakt eenerzijds den indruk slechts voor militaire belangen hart gehad te hebben. Hij die voor het hoofd der orthodoxen doorgaat, stelt den liberalen Uytenbogaert tot zijn hofprediker aan. [3] Hij aanvaardt de opdragt van een werk van Simon Stevin, vol kosmografische stoutigheden. [4] Hij beweert geen kennis te hebben aan het gereformeerd leerstuk bij uitnemendheid, en niet te weten van welke kleur de voorbeschikking is. [5] Niettemin knielt hij op het slagveld, na de overwinning bij Nieuwpoort, omdat dit nu eenmaal behoort bij de zienswijs welke hij vertegenwoordigt. [6] Hendrik van Navarre heeft het hem voorgedaan, Gustaaf Adolf zal het hem nadoen. Een der gewigtigste dagen van Maurits' leven is de derde zondag van Julij 1617, wanneer hij te paard, aan het hoofd zijner gepluimde adjudanten en gegalonneerde kamerheeren, van het haagsche Binnenhof naar de haagsche Kloosterkerk komt rijden, en hij, trots Oldenbarnevelt, de godsdienstoefening bijwoont onder het gehoor van een predikant, regtzinniger dan Uytenbogaert. Die kerkgang is eene gebeurtenis geweest. Hij gaf het sein eener omwenteling. [7]

Oldenbarnevelt is door de groote meerderheid zijner land- en tijdgenooten een godloochenaar genoemd, een libertijn, een vrijdenker. Doch lees in zijne *Remonstrantie* de bepaling welke hij van de praedestinatie geeft; in zijne jeugd door hem onderworpen aan het oordeel van regtzinnige heidelbergsche theologen, verhaalt hij, en aan welke hij op zijn ouden dag plegtig betuigt

1 Vertaling van Broes. — Groen, Archives, 1ste Reeks, IV 385 vgg.
2 Over Loyseleur bij mevr. Bosboom-Toussaint, Westhoven, 1882.
3 Van der Kemp, Maurits van Nassau, 1843, IV 402. Noot.
4 Hypomnemata Mathematica a Simone Stevino conscripta, 1608.
5 Van Kampen bij Motley, Barneveld, I 395 vg.
6 Zijn gebed bij Van der Kemp, II, 76, 261.
7 Motley, Barneveld, II 115 vg.

levenslang trouw gebleven te zijn. In den tegenwoordigen tijd kunnen alleen godgeleerden van beroep, zoo fijn is het onderscheid, uitmaken in hoever Oldenbarnevelt omtrent dit dogme regtzinnig was of niet. [1] In zijne kerkgangen maakte hij geen onderscheid tusschen remonstrantsche en kontraremonstrantsche voorgangers; [2] en zoo hij eene geruime poos het Avondmaal meed, het was niet om de leer, maar omdat hij niet velen kon dat de predikanten zich als demagogen aanstelden. [3] In de praktijk der diplomatie evenaart hij de loosheid en geslepenheid van den Zwijger. Bij het onschadelijk maken der eerzucht van koningin Elisabeth, door het prikkelen van koning Hendrik IV, is hij de gewetenlooze schaakspeler dien het nederlandsch staatsbelang hem gebiedt te zijn. [4] Niettemin schrijft hij uit Antwerpen aan François van Aerssen te Parijs, wanneer in April 1609 het Twaalfjarig Bestand eindelijk geteekend is: „Wy moeten God den Heere bidden, en alle uyterste devoiren doen, om 't selve tot Syne eer en glorie en tot 's Lants welvaren te doen strecken. De swaricheyt sal wesen om het wel te practiseren, daartoe gearbeit moet worden, en vooral God den Heere gebeden daartoe syne genade te geven." [5]

Dit is noch de taal der zuivere vroomheid noch die van een gereformeerd jezuiet, mededinger van pater Neyen. Het is de taal der eeuw. [6] Een ieder bediende zich toen van dit *cant*;

1 „Dat een goedt Christen moet ghelooven, dat hy door Gods ghenade, ende om de voldoeninge onses Heylants ende Salighmaeckers Jesu Christi voor sijne sonden, ghepredestineert is om saligh te wesen: ende dat hy dat gheloove, daer door hy vast gelooft dat sijn salicheydt is gefondeert alleen op Godes ghenade ende de verdienste onses Salighmaeckers Jesu Christi, heeft door de selve ghenade Gods; ende of hy in groote sonden mochte komen te vervallen, dat sijn vaste hoope ende vertrouwen moet wesen, dat God den Heere hem daer inne niet en sal laten volharden, maer, om ghenade biddende, hem ghenadelijck bekeeren, tot berou brenghen, ende uyterlijck int gheloof ten eynde sijns levens doen volharden sal." Remonstrantie, bladz. 21.

2 Tideman, Broederschap, I 251 vg. Noot.

3 R. Fruin, Tien Jaren, 3de Druk, bladz. 66.

4 M. L. Van Deventer, Gedenkstukken, II XVI—XXI.

5 M. L. Van Deventer, Gedenkstukken, III 308 vg.

6 Motley: „To mix habitually the solemn phraseology which men

evenals, wanneer in een konstitutioneel land een ministerie tot aftreden gedwongen wordt, in onze dagen een ieder op zijne beurt zegt „dat er voldoening geschonken is aan het beleedigd regtsgevoel der natie." Elke leeftijd heeft van die stopwoorden.

XIII

Deze uitweiding was noodig ter wille van het geschrift van Hugo de Groot dat ik nog slechts in het voorbijgaan genoemd heb. Over De Groot als jurist en als filoloog zal eerst in een volgend hoofdstuk kunnen gesproken worden; maar het is hier de plaats iets over den christendenker te zeggen. Na Coornhert's *Wellevenskunst* komt geen ander werk zoozeer in aanmerking als De Groot's *Bewijs der ware Godsdienst,* door hemzelf onder den titel: *De veritate religionis christianae,* uit zijn hollandsch rijm in latijnsch proza vertaald en, dank zij die vertolking, buitengewoon vermaard geworden. [1]

De partijlegende heeft, hoewel zijne zachtzinnigheid in het godsdienstige en zijne verkleefdheid aan den hollandschen bodem gereede aanleidingen waren, van Hugo de Groot niet in dezelfde mate een martelaar kunnen maken als van Oldenbarnevelt. Het schrijnen zijner ballingschap werd te zeer verzacht door den roem zijner geleerdheid en door het aanzienlijk ambt van zweedsch ambassadeur te Parijs. Om niet te zeggen dat de avontuurlijke wijs waarop hij Loevestein verliet het tragische zijner lotgevallen gedeeltelijk uitwischte. De eigenlijke handhaver van zijn vonnis daarenboven (Maurits stierf reeds in het voorjaar van 1625) was de populaire oranjevorst bij uitnemendheid, Frederik Hendrik,

---

love to reserve for their highest and most sacred needs with the familiar slang of politics and trade seems to our generation not a very desirable proceeding." Barneveld, I 387.

1 Over de geschiedenis der latijnsche bewerking bij J. T. Bergman, inleiding der leidsche uitgaaf van 1831. — Het hollandsch gedicht in de amsterdamsche uitgaaf van Jeromino de Vries, 1844. — In de Nationale Bibliotheek te Parijs wordt van het Bewijs een oud geschreven exemplaar gevonden, dat van den gedrukten tekst op vele plaatsen afwijkt.

op wiens instemming De Groot te voren gemeend had te mogen rekenen.[1] Dat hij daarin teleurgesteld werd is een bewijs te meer welk een vijand der gevestigde orde van zaken men in hem zag, en welk eene magt intusschen de kalvinistische Staat geworden was.

Aan den eenen kant zegge men niet dat wij van den tegenwoordigen tijd Hugo de Groot begrijpen kunnen, zoo wij ook *zijne* denkbeelden niet in de eerste plaats als eene schakering van het kalvinisme ons voorstellen en hemzelf als orthodox beschouwen; voor het minst als een geboren theoloog, zoon eener theologische eeuw. De geschiedenis eischt dit. Nooit hebben de remonstranten toegegeven dat zij geen goede hervormden waren; en zij waren het inderdaad.[2] De Groot zelf heeft een boek tegen de socinianen geschreven, waarin hij ten aanzien van den vrede door het bloed des Kruises de regtzinnige kerkleer handhaaft; met het doel, gelijk in de voorrede gezegd wordt, „opdat niet te eeniger tijd schadelijke dogmatische kruiden in Nederlands bodem wortel schieten en zich vermenigvuldigen mogten." In zijne kantteekeningen bij de Evangelien betuigt hij „als ongeschreven te beschouwen, en onmiddellijk te willen terugnemen, al hetgeen in zijne verklaringen blijken mogt in te druischen tegen de Heilige Schriften, gelijk deze van oudsher met eenparige stemmen door de Christelijke Kerken zijn uitgelegd."

1 Frederik Hendrik is de eerste persoon geweest aan wien De Groot, uit Parijs 23 April 1621, kennis heeft gegeven van zijne behouden aankomst aldaar na de vlugt uit Loevestein. — Tekst van den brief bij H. Vollenhoven, Broeders Gevangenisse, 1842, bladz. 276.

2 Scholten, Leer der Hervormde Kerk, 1861, 4[de] Druk, II 608.

3 Defensio fidei catholicae de Satisfactione Christi adversus F. Socinum, 1617. — Gerard Vossius, die dit geschrift van De Groot uitgaf, prijst hem in de Voorrede als „qui vel princeps vel inter primos eo consilio componit sua et composuit semper ut ne unquam noxiae dogmatum herbae in Bataviae solo pullulent et succressant." — Uittreksels bij J. van Voorst, Letterkundige verdiensten van Hugo de Groot, 1826, bladz. 43 vgg.

4 Voorrede der Annotationes, 1641: „Si quid usquam a me scriptum est pugnans cum iis sacrae scipturae sensibus quos Ecclesiae Christianae a prima aetate acceptos perseverante consensu tenuere, testor me id pro non scriptum habere ac mutare paratissimum."

Zijne berijmde uitbreiding van het Doopformulier, bestemd geweest als katechismus voor zijne dochter, klinkt zóó regtzinnig dat in onze dagen de Afgescheidenen of de gemeenten Onder het Kruis haar desnoods konden overnemen. [1] Zijne latijnsche verzen bestaan voor een groot gedeelte uit joodsch-christelijke treurspelen over bijbelsche onderwerpen: *Adam in Ballingschap*, *Jozef aen 't Hof*, *De lijdende Christus*. [2] Met verwaarloozing van bijna elke andere stof zijn geheele hoofdstukken der bijbelsche geschiedenis en van het bijbelsch onderwijs door hem berijmd, in het latijn en in de moedertaal. [3] Zijn schoonste hollandsch vers, inderdaad een gedenkteeken, draagt tot opschrift: *Klachte over 't verdeelde Christendom*. [4] Ter loops herinner ik dat ook zijn groot juridisch werk: *Over het oorlogs- en vrederegt*, krielt van bijbelplaatsen, en hij op de wijs der kalvinisten er de profeten en de apostelen aanhaalt zonder hen „heilig" te noemen.

Slaat men zijne *Jaarboeken* op, men ontmoet er dezelfde theologische wijsbegeerte der vaderlandsche geschiedenis. Tot verklaring van den triomf dien het zeer gemengd en hoogst onstichtelijk gezelschap der watergeuzen behaalde, wordt gezegd: „Van zulke uitvoerders wilde toen de goddelijke Voorzienigheid zich bedienen; ja in den regel behaagde het Haar, bij het beleid der hollandsche zaken, met het zelfvertrouwen en de raadslagen der menschen dus te spelen, dat op groote verwachtingen geen enkele maal eene gelukkige uitkomst volgde." [5]

Stel nogtans om dit alles de ondgeloovige kalvinisten niet in het ongelijk, die Hugo de Groot, spottend door hen het Nieuwe

1 Latijnsche tekst (Baptizatorum Puerorum Institutio) in de Poëmata Omnia, uitgaaf van 1670. bladz. 110 vgg. — Onderwysinge der gedoopte kinderen, bladz. 168 vgg. der Nederduitsche Gedichten door Jeronimo de Vries.

2 Adamus Exul, Sophompaneas, Christus Patiens.

3 Geschiedenis van den profeet Jona enz., in de Poëmata Omnia. — In de Nederduitsche Gedichten: Het Onze Vader, de Thien Geboden, de Bergrede, Uiterste Wille des Heeren Jesus Christus enz.

4 Bij Jeronimo de Vries, Nederduitsche Gedichten, bladz. 277 vgg.

5 Hugo de Groot. Annales et Historiae op 1571—1572: „His tunc ministris uti Supremae Providentiae visum, cui fere placuit Belgicis in rebus ita humanam fiduciam et consilia illudere, ut numquam simul esset spes magna et bonus eventus."

Licht der Nederlanden genoemd, in het godsdienstige als een onvaderlandlievend neoloog beschouwden; ketter voor eigen rekening, en daarenboven advokaat van den aartsketter Oldenbarnevelt, den Haagschen Atlas, die van De Groot's welversneden pen zich bediende om zijn: *Niets te weten geeft het zekerste geloof* aan den man en in praktijk te brengen. [1]

Niets te weten! En de Republiek steunde op den bijbel, goddelijke openbaring der hoogste, der volmaakte kennis. En er stond geschreven: De vreeze des Heeren is het beginsel der wetenschap. [2] En omdat zij door het geloof, dat een vaste grond is der dingen die men hoopt en een bewijs der zaken die men niet ziet, [3] eene onwrikbare zekerheid bezaten, daarom hadden, door Gods genade, in den strijd tegen Rome en Spanje de oude geuzen gedurfd wat niemand anders durfde; hadden zij gezegevierd waar de geheele wereld, desgevraagd, hun eene wisse nederlaag voorspeld zou hebben.

Er moet eene reden geweest zijn, en eene afdoende reden, waarom de onschadelijke Hugo de Groot; de beminlijke kamergeleerde; als man der daad zoo weinig te duchten, en voor praktisch staatsman zoo ongeschikt, dat wanneer wij hem zich in den strijd der partijen zien werpen, wij ons bijna niet weerhouden kunnen te vragen: *Que, diable, allait-il faire dans cette galère?*; de man wiens zacht gemoed en alles omvattende kunde ons beurtelings aan Thomas a Kempis en aan Erasmus doen denken; bij zijn leven door de groote meerderheid van het nederlandsche volk zoo onverzoenlijk gehaat is, dat zelfs de gunst van den schier alvermogenden Stadhouder hem niet weder aan een openbaar ambt heeft kunnen helpen, ook niet na eene tienjarige ballingschap.

Frederik Hendrik, niet vervaard voor een klein gerucht, heeft

1 De regtzinnige leidsche predikant Hommius aan den regtzinnigen franeker hoogleeraar Lubbertus, 26 Januarij 1614: „Atlas ille Hagensis ursit formulam aliquam concordiae, a novo illo Belgicarum Lumine conceptam." Bij Edema van der Tuuk, Johannes Bogerman, 1868, bladz. 336.

2 Het Boek der Spreuken, toegeschreven aan koning Salomo, I 7.

3 Brief aan de Hebreeën, toen voor paulinisch gehouden, XI 1.

veel gedurfd. Schepen heeft hij durven zenden aan Richelieu, ten einde de kalvinisten van La Rochelle ten onder te helpen brengen; in die buitenlandsche aangelegenheid den toorn der kalvinisten van Nederland zich op den hals durven halen; de woede trotseren van den amsterdamschen predikant Smout, die namens vele honderdtallen ambtgenooten moord en broedermoord riep. [1] Voor Hugo de Groot heeft hij niets kunnen doen, niets wagen te doen. Dit was het heilig huisje der binnenlandsche staatkunde, aan hetwelk zelfs de prins niet raken mogt. Frederik Hendrik is genoodzaakt geweest De Groot over te geven aan zijn lot, en ten tweede maal balling te doen worden. Te Rostock heeft hij hem moeten laten sterven als een hond. [2]

De Groot namelijk beleed in orthodoxe bewoordingen eene vergelijkenderwijs moderne theologie op eigen hand, en wilde, door het gezag der Staten van Holland, deze kerkleer verbindend maken voor alle gereformeerde staatsburgers in die provincie en, door háár invloed, elders. Wij slaan de handen van verbazing ineen wanneer wij hem in April 1616, als vertegenwoordiger der bovendrijvende partij in den boezem zijner Staten, naar Amsterdam zien komen, ten einde de amsterdamsche regering over te halen tot zijn gevoelen, en wij in de volle vroedschap der hoofd-

1 Groen, Handboek, 5de Druk, bladz. 232. — Wijnne, Vad. Geschiedenis, 5de Druk, bladz. 165. — Uit Smout's biddagpreek van 28 Januarij 1626 bij J. C. Verhoeff, Stemmen voor Waarheid en Vrede 1883, II 1 vgg.: „De oorzaken, waarom de luiden en steden geplaagd worden, is dat men nu luiden in de Regering indringt die voorstanders zijn van 't Pausdom. De exempelen en vruchten ziet men dagelijks in de Staten, dat zij hun schepen gezonden hebben naar Rochel, om de ware gereformeerde religie te verdrukken, en assisteren het kind der Duivelen, den Draak, den Leviathan, den eersten Tak daar de Antichrist uit gesproten is, daar de Hoere van Babel op het Beest met Zeven Hoofden zit. En opdat gij weet van wien ik spreek, ik meen den koning van Frankrijk, Louis den XIIIen, zoon van Hendrik IV den Apostaat."

2 Frederik Hendrik aan De Groot, Den Haag 4 Augustus 1622: „Je souhaiterois de pouvoir estre utile en vos affaires par deça, et m'y employerois de tout mon cœur: mais vous savez la constitution des affaires estre telle que ny moy, ny vos autres amys, ne pouvons vous y servir comme nous désirerions bien. Je veux espérer que le temps y pourra apporter du changement." In H. Coccejus' uitgaaf van het De Jure Belli ac Pacis, 1751.

stad hem met den meesten ernst de gedrochtelijke stelling hooren voordragen dat „verscheydenheydt van publique religie, ten hooghsten schadelick in coningh-rycken selve, voor de republiquen t'eenemael ruineux is." [1] De praemisse was „dat den Heeren Staten het hooghste opzicht, beleid, en bestier toequam over kerkelyke persoonen en zaaken." [2] De konklusie „dat leeringen, strijdende met het algemeene geloove der gereformeerde kercken, met eendracht geweert souden werden."

Dat iemand die zoo spreekt de vrijheid van denken niet aandurft, en, ten einde tegenspraak te overwinnen, de hulp van den sterken arm inroept, dit zou als meening van een privaat persoon aan zijne plaats kunnen blijven. De Groot bewees bij die gelegenheid alleen dat Oldenbarnevelt en hij, evenals de regtzinnigen onder de kalvinisten, de staatskerk wilden, ofschoon niet dezelfde staatskerk. [3] Maar wanneer een pensionaris van Rotterdam zulke gevoelens voordraagt, en hij de woordvoerder is van een Staten-kollegie hetwelk de magt bezit en het voornemen koestert door regtbanken, deurwaarders, schutterijen, waardgelders, de eenmaal opgevatte meening door te drijven, dan komt de zaak onder een ander licht. Er ontstaat dan, in naam der verdraagzaamheid, eene nieuwe soort van ketterjagt en geloofsvervolging; en met verwondering, betuigde ik, zien wij mannen, die geen theologen beweren te zijn, in zulke mate door

1 Wagenaar, Amsterdam 8o, IV 261 vg. Echte stukken. — Overzigt, Vad. Historie, X 115, 137.

2 Evenzoo Oldenbarnevelt: „Opt stuck vande authoriteyt van uwe Ho. Mo. over kerckelijcke persoonen ende saecken, bekenne ik de selve (als ten alder-hooghsten noodich, soo voor den dienst ende verseeckeringe van uwe Ho. Mo. Staet, als selfs tot behoudenisse vande religie ende religionsverwanten) altijdts voorghestaen te hebben, als eene principaelste ende nootelicxste hoocheyt en recht van den landen: t'welck ick eedtende ampts-halven schuldich, verplicbt, ende ghehouden ben voor te staen." Remonstrantie, bladz. 29.

3 De anglikaansche was ook Oldenbarnevelt's model. Aan Noël de Caron, 8 Julij 1618: „In Engelant, daer die ordre van de Puritainen ofte cruyskercken geen plaetse en mach hebben; nochte oock die ordre van de synode van Vranckryck; in Engelant, *ende hier*, behoort die ordre by de Hoge Overicheyt gemaeckt te worden; gelyck aldaer is." L. Ph. C. van den Bergh, Intendit, bladz. 108 vg.

de theologie beheerscht worden dat zij hunne Staten-vergadering in eene Synode gaan herscheppen; zelf gaan bepalen van welke kleur de praedestinatie is; en, hebben zij eene keus gedaan, op geld- en lijfstraffen anderen gaan dwingen in die voorkeur te berusten, zoo al niet haar te aanbidden. [1]

De voortzetting van mijn verhaal zal woldra moeten doen zien tot welke buitensporigheden, in de praktijk, De Groot's en Oldenbarnevelt's theorie geleid heeft. Hier kan ik alleen als mijn gevoelen voordragen dat de onpartijdige geschiedenis den bijna zeventigjarigen arnhemschen predikant Johannes Fontanus onvoorwaardelijk in het gelijk heeft te stellen, die uit den grond van zijn orthodox gemoed aan een ambt- en geloofsgenoot schreef: „Vierenveertig jaren ben ik in de evangelie-bodiening werkzaam geweest; vijfendertig daarvan heb ik te Arnhem doorgebragt, met gevaar voor leven en goed; de overige in den Rijn-Paltz, onder den keurvorst Frederik III. Maar nooit heeft de regtgeloovige kerk mij zulk een aanblik vertoond als heden ten dage. Hoe nu? De beslissing over de verhovenste vraagstukken der godgeleerdheid zal aan de wereldlijke overheid staan. Wij die te voren herders over de kudde van den Heer Christus waren, wij zullen voortaan schapen onder de magt der overheid wezen." [2]

En ziedaar om welke reden De Groot's *Bewijs der ware Godsdienst*, hoewel er in het kleine geschrift verblindend vele bijbelplaatsen aangehaald worden, in onze oogen, wanneer wij ons op zuiver historisch terrein stellen, voor een vijandig boekje gelden moet. [3]

1 Rauwenhoff, Het Protestantisme, 1871, I 226—236.

2 Johannes Fontanus aan Sibrandus Lubbertus. Arnhem 1 Januarij 1613: „Domine Frater. Fungor nunc sacrosancto ministerio in XLIV annos. Hic substiti cum summis periculis in annum XXXV, reliquos in Palatiani-Rheno sub Electore Frederico III. Sed nunquam facies orthodoxae ecclesiae mihi apparuit atque hodie. Quidni? Penes magistratum politicum erit judicium de summis Theologiae apicibus. Nos qui antea super gregem Christi Domini fuimus pastores, in posterum erimus oves sub potentia magistratus." Bij Van der Tuuk, Bogerman, bladz. 340.

3 Aan den voet der bladzijden, in de door Jeronimo de Vries gevolgde uitgaaf, vindt men uit het Oude- en het Nieuwe-Testament ruim achthonderd teksten aangeteekend.

Voor mijne lezers persoonlijk heeft deze aanbeveling van het ware geloof geen beteekenis meer. Als wijsgeerig theoloog of theologisch wijsgeer was de schrijver een heksluiter; niet, zooals in de regtswetenschap, een wegbereider. Hij droeg een stelsel voor, door Montaigne bij voorbaat wederlegd, althans ondermijnd. [1] Aan de nieuwe ervaringswijsbegeerte van Bacon schonk hij geen aandacht. Kort na hem zou, door den invloed van Descartes, eene belangstelling in de natuurwetenschappen gaan ontwaken, die de opmerkzaamheid moest afleiden van betoogen, zoogenaamd ontleend aan de rede en bevestigd door de Schrift.

De klassieke taal was omstreeks 1627, het jaar waarin de latijnsche bewerking voor de eerste maal het licht zag, in Europa nog zoo populair, dat, evenals te voren de *Imitatio Christi*, ook het *De veritate religionis christianae*, omdat het boekje op bevattelijken trant wéder de godsdienstige beschaving eener eeuw zamenvatte, buiten Nederland grooten opgang maken kon. Ik zeide reeds dat het door overzetten uit het latijn in eene menigte andere talen tot verschillende werelddeelen doordrong, en des schrijvers naam eene bekendheid deed verwerven als sedert Erasmus geen nederlandsch auteur ten deel gevallen was. [2] Eene ongetelde schaar lezers in tal van landen vonden er ieder iets in terug van hetgeen zij vaak bij zichzelf hadden overlegd, maar niet zoo klaar hadden kunnen uitdrukken, of staven met zoo vele geleerde bewijsplaatsen.

Ten onregte heeft men in onze dagen, hoewel met de zuiverste oogmerken, beweerd dat Hugo de Groot eene verdediging van het christendom tegen de ongeloovigen in den boezem der christenheid heeft willen schrijven. [3] Uit brieven van Gerard Vossius aan Maria van Reigersbergh kan men zien dat het *Bewijs der ware godsdienst* met geen ander doel is zamengesteld

1 Montaigne's ironische apologie van Raymond Sebond (dien De Groot, De Veritate Lib. I § 1, populariserend navolgde) in het 2de Boek der Essais, c. XII. — Uitgaaf van Victor Leclerc, 1878, 3de Druk, I 401 vgg.

2 Bibliografie van De Groot's werken door Rogge, 1883.

3 Wijnmalen, Hugo de Groot als verdediger des christendoms beschouwd, 1869. — Kritiek door Wolters, Gids 1869, III 446 vgg.

dan om ten opzigte van den auteur bij de schare in Nederland eene gunstige meening te doen ontstaan, of deze te verstorken. Vossius had met welgevallen opgemerkt dat De Groot's berijmd *Doopformulier*, geschreven tijdens de voorloopige gevangenschap in Den Haag, vele personen genezen had van het vooroordeel dat Mr. Hugo niet christelijk dacht; en nu wendde hij zich tot Maria van Reigersbergh met het verzoek dat zij haar man, thans op Loevestein, zou aansporen nogmaals zulk eene stichtelijke proef in de moedertaal te leveren, weder liefst op rijm. [1] De Groot knoopte zich dien wenk in het oor; en ten einde zichzelf te dwingen tot duidelijkheid en eenvoud, nam hij zijne toevlugt tot de onderstelling voor zeelieden te schrijven. [2]

Dit was geen slechte inval. De geheele nederlandsche natie vormde destijds eene theologische *debating-society*: en ik geloof dat wij van onze scheepskapiteinen dier dagen ons een verkeerd denkbeeld zouden maken, indien wij weigerden aan te nemen dat velen onder hen, en ook onder het gewone bootsvolk, de tamelijk afgetrokken redeneringen van De Groot's leerdicht in verloren oogenblikken met ingenomenheid gevolgd kunnen hebben. [3]

1 Brieven van Gerard Vossius bij Jeronimo de Vries, bladz. 309 vgg.: „Wensche daerom dat UE man wederom iet diergelykx schreve, insonderheyt zoo 't zelfde in Nederlantschen rijm geschiede: welk boven dien daer toe ook strekken sal, dat den gemeynen man een groot en goet gevoelen van UE man meer ende meer krijgen mogen."

2 Hierop doelen, in den aanhef en aan het slot, onder meer de volgende verzen:

Trouwhartig Hollandsch volk, vermaert van meenig eeuw,
Die nu al over langh de vlagge van de Leeuw
Doen vliegen hebt soo verr' de wind heeft konnen dragen...
't Is om een meerder saeck, 't is om een grooter goed
Dat God geboden heeft dat voor u soude wyken
In 't ploegen van de zee des gantsche werelts ryken...
Neemt niet onwaerdig aen dit werkstuk myner handen.
O des aerdbodems Merkt, o bloem der Nederlanden,
Schoon Holland: laet dit sijn in plaats van my by u,
Mijn Koningin. —
Verschoon veel liever 't werk dan dat gy 't bitter laekt
En denk: och heer, het is te Louvesteyn gemaekt.

3 Ongunstig oordeel van den aalmoezenier Johannes Snoupius (1663)

Maar, het moesten goede remonstranten zijn! Welonderlegde kontraremonstranten althans waren genoodzaakt anders te oordeelen; en De Groot heeft zich vergist, indien hij op deze wijs meende de tegenstanders te kunnen overtuigen van zijne orthodoxie. Ten opzigte der triniteit is hij in zijn leerdicht (zoo drukten in die dagen de gereformeerde theologen zich uit) een sabelliaan [1]; in de anthropologie een pelagiaan [2]; in de christologie een ariaan, zoo niet een samosateniaan. [3] Aan alles herkent men den geheimen vereerder van Arminius, den voorstander van Vorstius, den bestrijder van Beza en Kalvyn. Zijn *Bewijs der ware Godsdienst* is een stelsel van natuurlijke godgeleerdheid, in welks aanhef uit de rede betoogd wordt dàt er eene hoogste oorzaak moet zijn; waarna, met een logischen sprong die ons van De Groot's aanleg voor de metafysica geen buitengewonen dunk doet koesteren, als bewezen wordt aangenomen dat de God des Ouden en Nieuwen Testaments van die hoogste oorzaak niet verschilt; de heidenen afgodedienaars zijn; de joden en de mohammedanen om deze en gene redenen niet gehoord verdienen te worden; en alleen de christenen het ware geloof bezitten. Alles uit de rede of het gezond verstand, gelijk ik zeide, en met aanwending eener zeer onafhankelijke, het kerkgezag versmadende methode van Schriftverklaring, historisch en grammatikaal.

Ontegenzeggelijk is door den invloed van dit dichtwerk zekere hoeveelheid rationalisme de kalvinistische vesting binnengedrongen. Het veroordeelt de regtzinnigen dat zij voor den vromen

---

over de matrozen der O. I. Compagnie bij Van Troostenburg de Bruyn, Herv. Kerk in Ned. O. I., 1884, bladz. 613 vgg. — De eigenlijke naam van Johannes Snoupius was Jan Snoep.

1 Ware Godsdienst, 6de Boek, bij J. de Vries, bladz. 163. — Doopformulier, bladz. 169: „Maer hoe is dry dan een?" — Over het sabellianisme bij Scholten, Hervormde Kerk, II 250, 344.

2 Ware Godsdienst, 1ste Boek, bij J. de Vries, bladz. 13: „Want tusschen God en 't quaed komt vryheit tusschen beyd'en." — Kritiek van het pelagianisme bij Scholten, Hervormde Kerk, II 128.

3 Ware Godsdienst, 2de Boek, aanhef. — Doopformulier bij J. de Vries, bladz. 170. — Over het arianisme en over Paulus Samosatenus bij Scholten. II 343, noot 2; II 375—390.

geest dien De Groot's boekje des ondanks ademt, door het buitenland hoog gewaardeerd, zoo weinig gevoeld hebben. Doch de religionsverwanten [1] wilden nu eenmaal niet dat de schrijver, namens de Staten van Holland en West-Friesland, hun *zijne* ware godsdienst bij deurwaarders-exploit zou doen beteekenen. Met de hunne, die van God kwam, een beter orakel dan het delftsche, waren zij tevreden. Haar wilden zij, dankbaar *en* voldaan, vrij kunnen uitoefenen. Ook de vrijheid anderen buiten hunne gemeenschap te sluiten, en zoo noodig hen te vervolgen, begeerden zij zich gewaarborgd te zien.

XIV

Al de tijdgenooten hebben geloofd, en het had er den schijn van, dat Maurits naar het koningschap stond. Maar wanneer Oldenbarnevelt uit den weg geruimd en de baan schoon is, dan taalt hij er niet naar. Allen hebben gezegd dat hij het Bestand verwenschte en hervatting van den oorlog wilde. Is echter de termijn van het Bestand verstreken en de oorlog weder aan den gang, dan slaat hij geen enkelen grooten slag. Hij brengt de drie laatste jaren van zijn leven schier werkeloos door.

Het blijft jammer dat dit gebeurd is. De prins had gewigtige diensten kunnen bewijzen, zoo hij van zijne populariteit gebruik had gemaakt om verbeteringen in het algemeen staatsbestuur te brengen. Doch wij kunnen er niets aan veranderen. Er heerscht in zijn doen en laten eene tegenstrijdigheid, welke de geschiedschrijvers nog niet hebben weten op te lossen. [2]

Op eene soortgelijke tegenspraak stuiten wij bij het overwegen

1 Religionsverwant beteekende toen hetzelfde als kalvinist. Wanneer Oldenbarnevelt in zijne Remonstrantie, bladz. 29, spreekt van „de religie ende de religionsverwanten" dan bedoelt hij de hervormde kerkleer en hare aanhangers.

2 Van der Kemp. IV 174, 403. — Groen, Maurice et Barnevelt, bladz. 131*, No 16, en het hoofdstuk: „Récit de M. R. Fruin", bladz. 78* vgg. — Over het karakter van Maurits hierachter, 4de Hoofdstuk, § III.

der binnenlandsche staatkunde van Oldenbarnevelt. De advokaat gelooft dat Nederland te gronde zal gaan indien er eene predikanteregering ontstaat. Alles zet hij op het spel, zijn hoofd niet uitgezonderd, om deze ramp te keeren. *Liever verheerd dan verknecht*, is zijne leus; zoo duidelijk meent hij, indien hij toegeeft, aan den horizont het gouvernement van den kerkelijken Jan Hagel te zien rijzen. [1]

Maar het stelsel van Oldenbarnevelt *is* verlaten; de puriteinen zijn voor goed aan het bewind gekomen; en geen der booze verschijnselen, door Oldenbarnevelt geducht, heeft zich voorgedaan. Integendeel, nooit heeft de republiek der Zeven-Provincien eene betere vertooning in Europa gemaakt, dan nadat de orthodoxe predikanten hun zin gekregen hadden en de synode van Dordrecht bijeengekomen was.

Ook voor dit raadsel staan de bijzondere historieschrijvers nog. Het glansrijkst tijdperk der nederlandsche geschiedenis, na den geuzetijd, is met de wittebroodsweken der theokratie zamengetroffen. De regering van Frederik Hendrik, van Jan de Witt, van Willem III; de eeuw der Trompen en der De Ruyters; de eeuw der Oost-Indische Compagnie; de eeuw van Nicolaas Heinsius, Vondel, Rembrand, Boerhaave; is ook de eeuw geweest dat, met verwerping van De Groot's *Ware Godsdienst* en Coornhert's *Wellevenskunst*, beiden te Dordrecht in beginsel veroordeeld, de Heidelbergsche Kathechismus het nederlandsche volk als met de moederborst aan den mond gebragt werd.

En niet bij toeval! Hadden reeds Hendrik IV en Elisabeth het met leede oogen aangezien dat Nederland geen monarchie wilde worden, maar eene republiek verkoos te blijven; zoodat er van die zijde bij Oldenbarnevelt en bij de Staten-Generaal ondershands is aangedrongen Maurits tot regerend vorst te ver-

1 Verhooren van Oldenbarnevelt, 1850, bladz. 10: „Hebbende altijd gehouden, gelijk hij nog hout het alderbeswaerlickste, schadelickste en ruineuste dat den staat van den landen ofte steeden mag overkomen, dat tgemeene volk de overheiden de wetten willen geeven; hebbende over meer als vijftig jaaren geleert [in zijn studentetijd, bedoelt hij waarschijnlijk, van Cujas te Bourges] dat beter is verheert als verknegt te zijn, gebruyckende de heeren altijd eenige discretie, maar de knegten geen.”

heffen [1]; nog veel scherper doren was ons gemeenebest- en ons kalvinist-zijn in het vleesch van Lodewijk XIV.

Zoo deze monarch en ijverige roomsche in 1672 Nederland aan den rand van den ondergang heeft gebragt, het geschiedde vooral met het doel, door het tuchtigen eener kettersche republiek, eene Gode behagelijke daad te verrigten. Is Willem III koning van Engeland willen worden, het was in de eerste plaats ten einde den franschen vijand van het kalvinisme des te beter te kunnen weerstaan. [2]

Ik kan hier alleen aanstippen dat de regtzinnige predikanten, op den achtergrond der nederlandsche politiek van het tijdvak, eene voorname rol vervuld, en zonder hen de staatslieden en de zeehelden te vergeefs geleefd zouden hebben. Uit hun dooden van Oldenbarnevelt; hun handhaven der ballingschap van De Groot; bleek dat zij eene magt vertegenwoordigden met welke men rekening te houden had. *Zij* wilden dat de strijd met Spanje, onafscheidelijk van dien tegen Rome, tot iederen prijs zou voortgezet worden. *Zij* ondersteunden Maurits, *zij* Frederik Hendrik in den dertigjarigen oorlog, *zij* Willem III in het tweegevecht met Lodewijk.

Dit was hun triomf: en zoo wij de feiten wenschen te eeren, dan moeten wij een oogenblik verwijlen bij den staat van vernedering ,waaruit in 1618 de predikantepartij zich heeft opgeheven. In hunne schatting vertegenwoordigde de regering van Oldenbarnevelt een tweede spaansch-egyptisch diensthuis; en Maurits was hun een andere Mozes, verlosser van Gods volk uit deze nieuwe slavernij.

In Den Haag, zetel des stadhouders, waren in 1617, toen Oldenbarnevelt zijne Scherpe Resolutie uitvaardigde, de kontraremonstranten zoozeer in den achterstand, dat zij het als eene gunst beschouwden te mogen vergaderen in een gasthuiskerkje. Hadden de haagsche geloovigen, feitelijk zoo niet de meerderheid vormend, althans eene aanzienlijke, tot alle klassen der za-

1 M. L. van Deventer. Gedenkstukken, II LXIX. noot 2, en bladz. 218. — R. Fruin. Tien Jaren, 3[de] Druk. bladz. 372 vgg.

2 Macaulay, History of England, aanhef van het 7[de] Hoofdstuk. Gevoelens van den prins van Oranje ten aanzien van Frankrijk.

menleving behoorende minderheid; hadden zij hieraan niet genoeg, dan mogten zij naar Rijswijk kuijeren en daar, in stallen of schuren, hun evangelie hooren verkondigen. [1]

Er bevond zich in Den Haag eene geschutgieterij, aangelegd in de overeind gebleven kapel van een gesloopt dominikaneklooster uit den ouden roomschen tijd. [2] Alleen door den bijzonderen invloed van prins Maurits verkregen zij dat de gieterij naar elders werd overgebragt, en zij in de ontruimde kloosterkerk banken en een kansel mogten timmeren. Eerst nadat dit alles (niet zonder medewerking van door ijver vervoerde kalvinistische jonge dames) had plaats gehad, [3] konden zij in voegzamen getale weder te kerk gaan in de stad hunner inwoning. Vandaar de beteekenis welke in Julij 1617 Maurits' demonstratie kreeg. [4]

Oldenbarnevelt heeft ten stelligste ontkend, te hebben voorgesteld dat men een viertal hunner „in Den Hage van 't bedde behoorde te haalen, en zonder forme van proces een voet te corten." [5] Deze wijs van „exempel statueeren" strookte echter zoozeer met zijn stelsel, en de voornaamste geschiedschrijver der kontraremonstranten verhaalt de zaak zoo omstandig, dat wij aan de waarheid bijna niet kunnen twijfelen. [6]

Hadden zij in Den Haag ten minste nog één predikant van hunne rigting, te Rotterdam, onder Hugo de Groot, geen enkelen. [7] Een orthodox makelaar daar ter stede, die zich in het

1 Trigland, Kerkelijke Geschiedenissen, 1650. bladz. 906A. — Van der Kemp, Maurits, IV 27 vgg. — Groen, Handboek, 5de druk, bladz. 205 vgg. — Motley, Barneveld, II 143 vgg.

2 De Riemer, 's Gravenhage, I 396 vg. — In de buurt dezer dominikanen en van hun klooster plantte Keizer Karel V omstreeks 1530 het Voorhout, om die reden door Constantyn Huygens, in den aanhef van zijn Batava Tempe, monnikstuintje genoemd. Korenbloemen, 1672, I 89:

Daer mé ydelen uw' scha'uwen,
Haeghs-Voorhoutsche juffrourack,
Monick-tuyntje, bladordack.

3 Baudart, Memoryen, 1620. Op het jaar 1617, IX 85.

4 Hiervóór, bladz. 64.

5 Verhooren 1850, bladz. 81: „Seyt, hier van in 't allerminste nyet gesproken, nog ook oyt gehoort te hebben."

6 Trigland, Kerkelijke Geschiedenissen, bladz. 907 vg.

7 De Groot, Verantwoording 1622, bladz. 186.

huwlijk wenschte te begeven, ontdekte tot zijne ergernis dat hij het inzegenen van zijn echtverbond aan niemand met een goed geweten kon toevertrouwen.

Het was wansmaak dat hij in het openbaar betuigde „liever van een varken te willen getrouwd worden dan van een der dienstdoende predikanten." Evenzeer ging de rotterdamsche regering alle perken te buiten, toen zij wegens dit gezegde den man voor een jaar van zijn burgerregt beroofde en voor het leven van zijn makelaarschap. [1] Het feit bewijst alleen dat de aanhang van den veroordeelde in die volkrijke stad destijds weinig had in te brengen.

Aan een ketellapper, onwillig zich te voegen naar de bevelen der wethouderschap in het kerkelijke, werd het verblijf binnen Rotterdam kortweg ontzegd. [2]

Aan den eenen kant schijnt dit vonnis onpartijdigen aanstoot gegeven te hebben. Er zou in dat jaar te Enkhuizen eene loterij gehouden worden; en een drukker te Schiedam zond daarvoor als prijs een hekelrijmpje in, doelend op des ketellappers avontuur. [3] Doch die vermetelheid bekwam hem deerlijk. Het lekte uit dat hij de maker van het kleine schimpdicht was, en hij werd er voor gestraft met veertien dagen water en brood. [4]

Op den naam van baljuw en schepenen van Schieland, verscheen 21 Junij 1616 eene „rigoureuse keure", in de pen gegeven door de rotterdamsche regering. *Alle* godsdienstoefeningen der regtzinnigen, zelfs buiten de stad, werden daarbij op eene bij lijfsdwang te verhalen boete van driehonderd gulden, voor elken predikant die het woord gevoerd, de sakramenten bediend, of een kapittel uit den bijbel zou voorgelezen hebben, verboden: „verclarende voor verbeurt huys, schuyr, berch, schip, schuyt, velt ofte andere plaetsen daer soodaenige oeffeninge soude mo-

1 Trigland, Kerkelijke Geschiedenissen, bladz. 834 vgg. — Wagenaar, Vad. Historie. X 81 vg. — Motley, Barneveld, I 391 vg

2 Resolutien van Holland, 1613. Bij Wagenaar, Vad. Historie, X 82.

3 Het onaanzienlijk distichon luidde:

Zeg my, trekker frisch, ter eere van Oranje,
Wat onderscheid daar is tusschen Rotterdams inquisitie en Spanje.

4 Wagenaar, Vad. Historie, X 82.

gen werden gedaen."[1] Kortom, de zuivere herhaling, min de doodstraf, van Margareta van Parma's plakaten tegen de hagepredikers eene halve eeuw te voren.[2]

Pensionaris van Rotterdam was in die dagen Hugo de Groot, herinnerde ik; en wij weten naar welk beginsel hij, bondgenoot van Oldenbarnevelt, dus handelde.[3] Ook weten wij hoe dit beiden opbrak, en moest opbreken. Als in een Staat, die eene goddelijke openbaring tot grondwet heeft aangenomen, eene vrijzinnige overheid in het godsdienstige de wet gaat stellen, dan ploegt zij met het kalf der orthodoxie en wordt partij. Partij geworden is zij zwak, maakt zich hatelijk, neemt omdat zij humaan is halve maatregelen, en wordt bij de eerste gelegenheid omvergeworpen.

Zoo in dien strijd de overwinning aan de regtzinnigen gebleven is, het was omdat *zij* de logica op hunne hand hadden, en zij geen zwarigheid maakten het beginsel ten volle toe te passen. Voor niets deinsden zij terug, ten einde hun puriteinsch gemeenebest te handhaven. Evenmin waren, toen het er op aankwam die theokratie te grondvesten, hunne vaderen wat de middelen betreft kieskeurig geweest. Kenmerkte aan den eenen kant, nadat de reaktie ingetreden was, de handelwijs der zoonen ten aanzien der remonstranten zich door eene veel feller vervolging dan waaraan zijzelf onder De Groot en Oldenbarnevelt blootgestaan hadden, zij was te gelijk in hare onbeschaamdheid rondborstiger. Tweehonderd remonstrantsgezinden, waaronder zeventig leeraars, zijn door hen, de eenen afgezet, de anderen met ballingschap of verbeurte van goederen gestraft.[4] Toen de zucht, over geleden onregt zich te wreken, had uitgewoed, hebben zij de

1 De Groot, Verantwoording 1622, bladz. 183 vgg. — Sententie van De Groot bij R. Fruin, Verhooren 1871, bladz. 338. — Andere voorbeelden bij Groen, Handboek 5de Druk, bladz. 206.

2 Levendige schildering der oude fransche hagepreeken bij Languet, 1561, in Groen's Archives, 1ste Reeks, II 180 vg.

3 Oldenbarnevelt aan Caron, 11 Februarij 1613: „De kerckelijke persoonen ende hare zaecken moeten staen onder de directie van de Souveraine Overicheit." L. Ph. C. Van den Bergh, Intendit, bladz. 75 vgg.

4 De Groot, Verantwoording 1622, bladz. 187, 188, 289. — Lijst van remonstrantsche predikanten bij Tideman, Broederschap, I 344 vg.

remonstranten weder toegelaten, maar tevens hen tot een pariaschap veroordeeld.

Ons die nu leven vervult dit schouwspel met eene zeer getemperde bewondering; en het verbaast ons niet dat in de 18de eeuw, naarmate de theologische beschaving van Europa voor eene meer wijsgeerige plaats is gaan maken, de godgeleerde republiek der Zeven-Provincien allengs ineengezakt is. Zulk eene kuriositeit kon niet tot in het oneindige blijven voortbestaan. Maar in zichzelf beschouwd was het eene merkwaardige inrigting: en die haar het langst in stand hebben gehouden kunnen de meeste regten op eene plaats in de geschiedenis doen gelden.

XV

De zuiverste type van den orthodoxen nederlandschen theoloog der 17de eeuw is Johannes Bogerman geweest, voorzitter der Dordtsche Synode, tevens voorzitter der kommissie voor den Staten-Bijbel.

Friesland, zijn geboorteland, was een bolwerk van het kalvinisme; en lustig stookte men er, aan de hoogeschool te Franeker, het heilig vuur. [1] De kleine maar welvarende provincie telde in het begin der 17de eeuw elf steden en driehonderd veertig dorpen. Een gedeelte der bevolking was roomsch gebleven; maar dank zij den kalvinistischen geloofsijver van den stadhouder, graaf Willem Lodewijk van Nassau, had de gereformeerde kerk er groote en snelle vorderingen gemaakt. Er waren honderd tachtig predikanten, allen regtzinnig. In geen ander gewest vond het liberalisme van Oldenbarnevelt en Hugo de Groot minder weerklank dan in Friesland. [2]

1 W. B. S. Boeles, Frieslands Hoogeschool, 1878 vgg., met portretten van Sibrandus Lubbertus enz., en eene afbeelding van het voormalig klooster waarin bij de oprigting de akademie gevestigd werd. Uitgaaf van het Friesch Genootschap.

2 Van der Tuuk, Johannes Bogerman, bladz. 55 vg.

Hoeveel orthodox-gereformeerde predikanten mogen er geweest zijn in de Zeven-Provincien te zamen? Ik geloof niet dat daaromtrent stellige opgaven bestaan; maar zeker overdrijven wij niet wanneer wij hun getal op twee duizend stellen. In de kleine nederlandsche republiek tweeduizend woordvoerders die, in zondagsche en in veelvuldige weekbeurten, allen dezelfde leer verkondigden en met hand en tand haar verdedigden. Tweeduizend mannen en vaders, die deden wat zij konden opdat hunne huisgezinnen zich den eernaam van kalvinistische model-familien waardig zouden toonen. Tweeduizend welonderwezen theologen, onder wier toezigt dubbel zooveel school- en katechiseermeesters de jeugd van beide seksen en van alle standen op dezelfde wijs de Tien Geboden, het Onze Vader, en de Twaalf Artikelen uitlegden.

Dit zijn feiten. Door de zorg der dordtsche synode is de Heidelbergsche Katechismus het nationaal onderwijsboek bij uitnemendheid geworden, en het geheele land als voor eene telefoondienst van verklarende predikatien ingerigt. De synode verkrijgt van de overheid dat bij het aanstellen van onderwijzers gelet zal worden op hunne geschiktheid als hulppredikanten. De predikanten zelf schrijft zij aan, overal in hunne gemeenten namiddag-godsdienstoefeningen te organiseren, enkel gewijd aan het toelichten van den katechismus. Vindt dit misschien bij het volk weinig bijval, de predikanten moeten zich daardoor niet laten ontmoedigen. Al zouden bij de namiddagbeurten de kerken aanvankelijk ledig staan, of in het begin hunne eigen huisgenooten de eenige toehoorders vormen, de zaaijers mogen niet verslappen in het uitstrooijen van het goede zaad. [1] De synode,

1 Christiaan Sepp, Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16de en 17de eeuw, 1873—1874, II 14 vgg. Uit de Acten der Synode van Dordrecht: „Dat men op de Sondage, des namiddaeghs, altijt catechetische predicatien sal doen in dewelcke de Heydelberghsche Catechismus na die ordre verclaert worde.... al ist dat de Predicanten in 't eerste voor weinige toehoorders, ja maar alleene voor hare familien souden moeten predicken." — J. I. Doedes: 1o De Heidelbergsche Katechismus in zijne eerste levensjaren, 1867. Met facsimilés van de oudste drukken der vertaling in het nederlandsch; — 2o Nieuwe bibliographisch-historische ontdekkingen, 1876, bladz. 35 vgg.

zelf eene theologische club, doet in alle steden en dorpen des lands, overal waar zich gereformeerde kerkon bevinden, clubvergaderingen uit den grond schieten. Het zou onnatuurlijk zijn geweest zoo de Nederlanders op die wijs niet een godgeleerd volk geworden waren.

Het doen en laten der predikanten, met name der friesche, wordt door een goed historicus van den tegenwoordigen tijd met levendige trekken dus geschilderd: „Zij verafschuwden de vele nog bestaande misbruiken, herkomstig uit het pausdom. Zelfs het onschuldige kinderfeest van Sint Nikolaas, waardoor *de superstitien in de harten der jeugd onderhouden worden met groote onkosten en schade der ingezetenen*, trof hunne veroordeeling. Geen provinciale synode ging voorbij of er werden klagten geuit over de voortdurende ontstichting van den sabbath; want de bewoners van Friesland hadden toen in het geheel geen joodschen eerbied voor den zondag; zij schenen intogendeel dien dag bijzonder geschikt te oordeelen voor sommige workzaamheden van het maatschappelijk leven. Dat het volk aan wereldsche vermaken deel nam; dat de jeugd naar den bal sloeg, om den meiboom danste, of kransen ophing en aan rijen daar vleeschelijke liederen om zong, was voor de predikanten eene groote ergernis. Gestreng waren hunne zeden, en zij deinsden niet terug om op den broeder, die misdaan had, de meost ontoerende straffen toe te passen. In onze oogen zijn zij geen beminlijke personen. Hunne levensbeschouwing was somber en stemmig als hun kleed. Zij geleken monniken die hunne cel verlaten hadden, en het booze menschdom wilden overreden om, boete doende, de wereld voor zich tot een klooster te maken. In hunne brieven verloochenden zij hun aard evenmin. Wij vinden daar hunne pedante manier van schrijven, welke hunne boeken kenmerkt, terug. Zelden lieten zij zich een woord van warme vriendschap ontvallen; koud vooral was hunne taal, en bitter, als zij over ketters spraken. Ook Bogerman onderscheidde zich niet van de regtzinnige mannen die in de hardo school van Kalvyn waren opgevoed." [1]

1 Van der Tuuk, Johannes Bogerman, bladz. 127 vg.

Bogerman's toekomstige vader was in het begin van den geuzetijd roomsch-katholiek priester geweest, te Kollum; had, wegens zijn omhelzen der hervorming, het land moeten ruimen; was daarna, toen door den stadhouder Willem Lodewijk de noordelijke provincien kunstmatig bekeerd waren, gehuwd teruggekomen; had in verschillende steden van het Noorden de betrekking van predikant vervuld, en voor de geleerde theologische opleiding van zijn veelbelovenden zoon zich groote moeite gegeven.

Ik haal dit op omdat deze lotgevallen van den vader, en zijn afzweren van het katholicisme in het heetst van den vervolgingstijd, ons het warme geuzebloed in de aderen van den zoon doen begrijpen [1]. Zulke herinneringen werden toen als eervolle familie-overleveringen zorgvuldig bewaard; zelfs door mannen die met de kerk liever niet te maken hadden. De amsterdamsche medicus en tooneel-direkteur Samuel Coster, humanist en predikantehater, getuige zijne treurspelen *Ifigenia* en *Polyxena,* droeg er levenslang roem op dat zijn vader onder Lodewijk van Nassau, den broeder des Zwijgers, had medegevochten bij Heiligerlee. [2] Maurits vereerde hij als een halven god. Toen de prins in Mei 1618, een paar maanden vóór het gevangennemen van Oldenbarnevelt, onverwachts een bezoek aan Amsterdam bragt, organiseerde de vrijzinnige Coster in allerijl, op schuiten met gekostumeerde rederijkers aan groepen, eene reeks allegorische voorstellingen van Maurits' voornaamste wapenfeiten. [3]

Zoo beschouwde ook Bogerman Jr zijne afkomst als een adelbrief. Het vechten met woord en pen, voor hetzelfde geloof dat de oude geuzen op het pausdom veroverd hadden met het zwaard, vatte hij als eene levenstaak op. God, vond hij, had hem en zijne ambtgenooten in het bijzonder daartoe aangesteld. Het was hem niet ongevallig zich door de nieuwlichters *slijkgeus* te hooren noemen; liberale scheldnaam, in zwang gekomen te Rotterdam

1 Riedel, Eeuwrede 1824. Bij Van der Tuuk, bladz. 2 vgg., 297 vg.

2 Jonckbloet, Letterkunde 17de Eeuw, 1881, I 103 vg.

3 Vertoninghen tot Amsterdam door de Nederduytsche Academie, 23, 24 en 25 Mei 1618. Bij Kollewijn, Coster's Werken, 1883, bladz. 579 vgg. — Nadere biografische bijzonderheden omtrent Coster bij Unger, Ned. Spectator 1883, No. 18, bladz. 143.

en in Den Haag, toen wegens de keuren van Oldenbarnevelt en De Groot de orthodoxen vaak op den modder der landwegen hunne stichting moesten gaan veroveren. Bogerman achtte dit een eernaam. Het rotterdamsche oude vrouwtje sprak naar zijn hart, houd ik mij overtuigd, toen zij het remonstrantsch gepeupel daar ter stede, hetwelk de regtzinnigen kwelde, toeriep: „Bedenk dat de prins óók een slijkgeus is!" [1]

Maurits is niet zonder invloed gebleven op Bogerman's loopbaan. Toen de jonge predikant, na eenigen tijd werkzaam te zijn geweest te Sneek, een beroep naar Enkhuizen had aangenomen en de Staten van Friesland verlangden dat hij de gemeente te Leeuwarden zou komen opbouwen, toen schreef graaf Willem Lodewijk hierover aan zijn neef, en verkreeg door Maurits' tusschenkomst dat de magistraat van Enkhuizen Bogerman losliet. [2]

Bogerman wilde wel zoo; en de eervolle redenen die hem bewogen zijn eene nieuwe bijdraag tot kenschetsing van den tijd. De Staten van Friesland hadden niet alleen zijne studien bekostigd, maar hem ook in de gelegenheid gesteld naar Oxford en Cambridge, naar Zurich, naar Genève te reizen, waar hij den tachtigjarigen Théodore de Bèze, Kalvyn's opvolger, met groote ingenomenheid kollege had hooren geven. Zoo fokte destijds in Friesland het gouvernement knappe kalvinistische predikanten; en Bogerman was erkentelijk voor de ontvangen gunsten. Ook hield hij, als alle goede Nederlanders, bijzonder veel van zijne provincie. [3]

Ettelijke jaren daarna, in het felst van den strijd tusschen den prins en den advokaat, verlangde Maurits dat Bogerman voor eene poos naar Den Haag zou komen. Hij gebruikte hem voor sommige diplomatieke onderhandelingen met den engelschen gezant. Geschiedschrijvers der tegenpartij hebben beweerd dat Bogerman, op den dag van Oldenbarnevelt's exekutie, in de

1 Uit Carleton bij Van der Tuuk, Bogerman, bladz. 155 vg.

2 Bij Groen, Archives, 2de Reeks, II 261 vg. No CCCXIII.

3 Lofrede op Friesland, uit Bogerman's latijn, bij Van der Tuuk, bladz. 56: „Deze kleine provincie bevat zooveel goeds, dat ik niet ligt zou gelooven dat er eenig andere landstreek met dit ons Friesland kan vergeleken worden."

dordtsche synode een extra-dankgebed aan God geofferd heeft. [1] Zelfs is door hen te verstaan gegeven dat Oldenbarnevelt eigenlijk op het schavot, Hugo de Groot in de gevangenis geraakt is, door Bogerman's inblazingen aan Carleton en Maurits. [2] Dit klinkt echter niet waarschijnlijk; en men heeft er met grond tegen aangevoerd dat, indien het waar was, het lot der Zeven-Provincien, tijdens het Twaalfjarig Bestand, in de hand van één friesch predikant gerust zou hebben. [3]

Nogmaals eenige jaren daarna, toen Maurits zijn einde voelde naderen en Bogerman tot herstel van gezondheid (want ofschoon een welgemaakt man van rijzige gestalte en met een prachtigen baard, was hij allesbehalve sterk [4]) op nieuw zich tijdelijk in Den Haag bevond, gaf de prins het verlangen te kennen hem te zien en te spreken. Op die wijs heeft Bogerman de eer gehad Maurits bij te staan in zijne laatste oogenblikken en, voor zoover men van een kalvinistisch predikant dit zeggen kan, hem de heilige sakramenten der stervenden toe te dienen. [5]

Betwistbaar voorregt! hebben de vijanden van den predikant en van den prins gemeesmuild. Wij moeten echter gelooven dat onder deze ironie eenige theologische afgunst liep en, zoo Maurits te elfder ure zich gewend had tot een leeraar der remonstranten, de geroepene dit vleijend zou gevonden hebben.

XVI

Tien der rijpste jaren van zijn leven heeft Bogerman, te dien

1 Van Kampen, Ned. Karakterkunde, 1826—1828, II 19 vgg.

2 G. Brandt, Rechtspleging, 1723, 3de Druk, bladz. 227 vg.

3 Van der Tuuk, Johannes Bogerman, bladz. 351.

4 Brill bij Arend, III^{b} 795. Portret van Bogerman. — Hetzelfde bij Henry Havard, Histoire de la faïence de Delft, 1878. In oud-blaauw.

5 Bogerman's gesprekken met den prins zijn door hem uitgegeven. Titel: Het christelijk overlijden van den doorluchtichsten en hooghghebooren prince Mauritius van Nassau, 1625. — Uittreksels bij Van der Tuuk, bladz. 254 vgg. — Prins Maurits op zijn praalbed door Van de Venne, Rijksmuzeum te Amsterdam, volgens Van de Venne's biografie door D. Franken Dz., 1878.

einde tijdelijk naar Leiden verplaatst, aan het vertalen van den bijbel besteed; en het is niet meer dan billijk zoo wij voor dit gedenkteeken, waartoe door hem zoo ijverig en zoo overvloedig is bijgedragen, in het voorbijgaan den hood afnemen. De Staten-Bijbel is een der goede hoofdstukken uit het nationaal leven der Nederlanders in de 17de eeuw; tevens de beste en strekzaamste vrucht welke de regtzinnigheid in dat tijdperk afgeworpen heeft. [1]

Bogerman was op dit gebied de voortzetter van Marnix, gelijk in het theologische Marnix en hij vogels van één veêren waren. [2] Marnix onderhield briefwisseling met Sibrandus Lubbertus, hoogleeraar te Franeker, Bogerman's voornaamsten leermeester. [3] Waren beiden ketterjagers, [4] beiden bezaten ook, ofschoon Marnix een man van aanmerkelijk veelzijdiger ontwikkeling was, het genie der vroomheid. De schoonste psalmen van Marnix zijn niet schooner dan het latijnsch gebed waarmede Bogerman, 13 November 1618, de synode van Dordrecht opende. [5] Marnix' hollandsch proza is bij het vertalen van den bijbel Bogerman's model geweest; en niet van Bogerman alleen, maar van al zijne medewerkers. [6]

Aan den Staten-Bijbel is, door een kollege van zes overzetters en dubbel zooveel herzieners, gearbeid van 1626 tot 1637. Stierf een der aangewezenen (aangewezen door de dordtsche synode), altijd stond er een plaatsvervanger op de voordragt. Al de vertalers, en bijna al de korrektoren, waren theologen; de eenen leeraren bij verschillende gemeenten, de anderen hoogleeraren

1 Monografie van Nicolaas Hinlópen, 1777: Historie van de Nederlandsche Overzettinge des Bijbels.

2 Over de opdragt der Staten aan Marnix in 1594 bij Hinlópen, bladz. 12 vgg., 101. — Hiervóór, bladz. 11 noot 2. — Van Toorenenbergen, Geschriften van Marnix, II XXXI vgg.

3 Bij Van Toorenenbergen, Aanhangsel, bladz. XXXVI, 90 vgg. — Bij Van der Tuuk, bladz. 17, 304.

4 Bogerman: Van de straffe over de ketters, 1601, uit De Bèze's latijn. — Marnix hiervóór, bladz. 13 noot 2.

5 Tekst bij Kist en Royaards, Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, V 72 vg. — Fragmenten bij Van der Tuuk, bladz. 346 vg.

6 Bij Hinlópen, bladz. 17, 218 vgg. Bijlagen, bladz. 77 vgg.

aan verschillende universiteiten. Het provincialisme, in den Staat zulk eene voorname aanleiding tot verdeeldheid en naijver, bleef vreemd aan dit werk der Kerk. Uit alle oorden des lands zonder onderscheid waren de beste krachten te hulp geroepen. Sommige regtzinnige professoren in de geschiedenis, sommige regtzinnige rectoren van gymnasia, verleenden hunne medewerking. De regtzinnige deventersche predikant Revius, goed hebraïcus, bekend gebleven als dichter van sommige karaktervolle geuzeliederen der tweede periode, was de eenige bellettrist van het gezelschap. [1] Eigenlijk gezegde letterkundigen namen aan den arbeid niet deel.

De onvermijdelijke kosten zijn door de Staten-Generaal gedekt met eene mildheid die bewijst dat de Republiek destijds in goeden doen verkeerde. De vertalers werden te Leiden gekoncentreerd en ontvingen, de eenen ruime toelagen, de anderen, die zich moesten verplaatsen, ruime vergoedingen wegens huishuur met behoud hunner traktementen elders. Bovendien werden hun van tijd tot tijd buitengewone vereeringen toegekend, in geld of in boeken, en zij mogten het hun verleend oktrooi, voor de uitgaaf, te hunnen voordeele verkoopen aan een of meer drukkers. Het eenige wat de Staten *niet* verkozen, was dat de vertaling zou doorgaan voor eene onderneming der Kerk of van partikulieren. *Zij* magtigden tot uitgeven, en het titelblad vermeldt nog heden het „op last" Hunner Hoogmogenden. [2]

Het volgende is een sprekend voorbeeld der zorg die aan het verwijderen van drukfouten besteed is, ook lang nadat het werk zich reeds in aller handen bevond. In 1670 ontdekte een utrechtsch professor dat in het 13de hoofdstuk van het Boek Jozua, het 2de vers, door de schuld der eerste drukkers of door eene vergissing der overzetters, het woord *grenzen* weggelaten was; en zoo werd gehecht aan het denkbeeld dat ook de vertaling zelf als eene andere Heilige Schrift zou beschouwd worden, — door niemand ligtvaardig te wijzigen of aan te vullen, — dat eerst in 1686, zestien jaren later, na het hooren van verschil-

1 Bloemlezing uit Revius' Overijsselsche Gezangen, door Van Vloten, in het K. L. Pantheon, 1863. — Hinlópen, bladz. 79.

2 Bij Hinlópen, bladz. 176.

lende provinciale synoden en den griffier der Staten-Generaal, die zoekgeraakte *grenzen* teregtgebragt zijn.[1]

Eigenaardig was de tegenstand dien het invoeren der nieuwe overzetting te Amsterdam ondervond. Vóór den Staten-Bijbel en sedert 1572, of al vroeger, hadden de ongeletterde nederlandsche gereformeerden zich van een tamelijk gebrekkig surrogaat bediend. Het was de door Bogerman en de zijnen als *Vulgata* aangeduide hollandsche vertaling uit het duitsch van Luther, indertijd te Emden vervaardigd door een dilettant. Echter hadden de gebreken van dit werk, door Marnix scherp gegispt, zijne verspreiding niet in den weg gestaan. Voortdurend werd het gevraagd; en toen het door den Staten-Bijbel eindelijk vervangen zou worden, zat de hollandsche boekhandel in de maag met tachtig duizend exemplaren; stapelplaats Amsterdam. Men weet niet door welke schikking er een einde is gekomen aan den tweestrijd, hierdoor ontstaan tusschen de vroomheid en den handelsgeest; maar het pleit hield geruimen tijd aan, en slechts met leede oogen heeft Amsterdam die waardeloos geworden tachtig duizend Oude- en Nieuwe-Testamenten naar den papiermolen zien verhuizen.[2]

Eene groote voldoening was het voor de kontra-remonstrantsche vertolkers dat, toen zij met hun werk gereed waren en het met lynx-oogen door vijandige remonstranten onderzocht werd, dezen hen geen enkele maal op vervalsching betrappen konden. Niet één plaats, betrekking hebbend op den vrijen wil of op de voorwaardelijke genade, bleek anders vertaald dan de grondtekst eischte. De goede trouw der onderneming was onverdacht. Ook besloten de remonstranten den Staten-Bijbel bij hunne gemeenten in te voeren; en zij leverden daardoor een nieuw bewijs dat zij in hunne soort even goede gereformeerden waren als de anderen.[3]

Ik gaf reeds te verstaan dat deze beroemde nederlandsche bijbel niet ten doop gehouden is door de mannen die bij uitnemendheid geacht worden de nederlandsche letteren der 17de eeuw vertegenwoordigd te hebben. Behalve om hunne orthodoxie, wer-

1 Hinlópen, bladz. 207 vgg.
2 Hinlópen, bladz. 82. 182 vgg.
3 Hinlópen, bladz. 178 vg.

den de theologen die hem vervaardigden enkel gekozen met het oog op hunne bedrevenheid in het hebreeuwsch en het grieksch; en zij bezaten van die twee talen, al is het waar dat na hen, in de 17de eeuw zelf en in de 18de, door sommige nederlandsche filologen een hooger trap bereikt is, eene niet te versmaden hoeveelheid gemeenzame kennis. Gezwegen van hetgeen de kantteekeningen staafden omtrent hunne vorderingen in de bijbelsche aardrijkskunde en de israëlitische oudheden, naar den toenmaligen stand dier wetenschappen. Dat zij noch aan historische noch aan tekstkritiek deden, of, indien zij op dit gebied zich waagden, dogmatische vooroordeelen hun den goeden weg deden missen, spreekt van zelf. [1]

Is het voor de nederlandsche letteren winst of schade geweest dat de Staten-Bijbel op die wijs ontstond? De geschiedenis kan slechts antwoorden dat de Nederlanders over het algemeen, sedert hun loskomen uit de midden-eeuwen en uit de rederijkerij, in het schrijven hunner eigen taal aanmerkelijk moeten vooruitgegaan zijn, om, zonder de hulp van letterkundige genieën of letterkundige specialiteiten, een vergelijkenderwijs zoo voortreffelijk werk te hebben kunnen tot stand brengen. Sommige gedeelten van den Staten-Bijbel stooten ons af door eene wartaal wier heiligheid wij niet langer eerbiedigen kunnen, of door eene barbaarschheid aan welke wij ontgroeid zijn. Maar andere en voornamer gedeelten — en na derdhalve eeuw is dit eene benijdenswaardige hulde — zijn tot heden door niemand in Nederland overtroffen. In elk geval levert, omdat de vertalers *geen* letterkundigen waren van beroep, bij het beoordeelen van den standaard van beschaving waartoe zij en hunne kalvinistische gemeenten destijds zich opgewerkt hadden, hun arbeid een des te geschikter maatstaf.

Een hunner hoofdbeginselen is geweest, vooreerst alle erkende bastaardwoorden ter zijde te stellen, en ten anderen, met vermijden zooveel mogelijk van hetgeen te zeer tegen het hollandsch taaleigen zou ingedruischt zijn, het oorspronkelijk hebreeuwsch en oorspronkelijk grieksch overal te volgen op den voet; niet

1 J. P. N. Land, Staat en Godsdienst in Israël, Gids 1871, IV 259, noot 2.

alleen wat betreft de woorden, ieder op zichzelf, maar ook ten aanzien van den periodebouw. [1]

Deze stoutigheid had bezwaarlijk kunnen slagen, zoo het hollandsch toen niet in een kneedbaren staat van overgang verkeerd had. Een gevolg van haar doorzetten is geweest, dat de taal met een groot aantal nieuwe wendingen verrijkt is. Over de gepastheid of het nut van sommige dier neologismen staat het ons vrij te redetwisten; maar wij kunnen niet ontkennen dat zij voor het meerendeel door het publiek aangenomen, door de nakomelingschap bekrachtigd, en nederlandsche *householdwords* geworden zijn.

Noch Hooft, noch Huygens, noch Vondel, noch zelfs de populaire Cats, zijn in zulke mate de taalmeesters van het nederlandsche volk geweest als de overzetters van den Staten-Bijbel. [2] Men kan zeggen dat uit dit boek de groote menigte der Hollanders voor het eerst hollandsch geleerd heeft, in onderscheiding van middennederlandsch; en ik behoef slechts aan de autochthonische poëzie van Da Costa te herinneren, om te doen toestemmen dat voor het uitdrukken eener bepaalde soort van dichterlijke gedachten, de taal van den Staten-Bijbel een der nationaalste voertuigen is gebleven welke in Nederland ooit bestaan hebben. [3]

Zelfs de huishoudelijke gebreken onzer hedendaagsche hollandsche spraak laten zich herleiden tot die bron. Zoo wij geen tooneelspelen en bijna geen romans kunnen schrijven; wij alleen

1 Bij Hinlópen, bladz. 66: „Dit afgedaen zijnde heeft men de overzetters aen de volgende regelen gebonden: dat zy, zoo veel de klaerheid en de eigenschap onzer moedertale lyden kon, by den oorspronklyken tekst blyven, en de manieren van spreken der Hebreeuwen en Grieken behouden moesten, enz." — Bijlagen, bladz. 89: „Actum fuit de vocabulis exoticis in genere, et quibusdam in specie. Conclusum est omnia ista devitanda esse, quoad ejus fieri potest, nisi sint usitatissima, civitate quasi donata, et peculiariter emphatica."

2 Wijnne, Vad. Geschiedenis, 5de druk, bladz. 154: „Op de latere taal heeft de Staten-Bijbel een onberekenbaren invloed geoefend." — Potgieter in 1839: „Het mannelijkste hollandsch dat ooit geschreven werd."

3 J. Van Leeuwen Jr., Ned. Spectator 1882, No 4: „Onwillekeurig zoekt de moderne nederlandsche vertaler van een antiek drama, in de taal van onzen bijbel, in de boeken van 't Oude Testament vooral, een hulpmiddel tot verrijking van zijn woordenschat."

uitmunten in het lyrische en het oratorische; wij de kunst der gemeenzaamheid niet verstaan, en onze spreektaal met onze schrijftaal voortdurend in onmin leeft; het komt voor een deel doordat onze voorouders, gedurende eene reeks van geslachten, te ijverig den Staten-Bijbel gelezen hebben. Zij leerden er goed hollandsch uit; maar alleen de soort welke bij verheven aandoeningen en plegtige gelegenheden voegt.

Ik sta niet alléén met de meening dat zoomin de staten-overzetters zelf, als hunne tijd- en geloofsgenooten, voor de schoonheden van den bijbel het ware oog gehad hebben, en dat tot nadeel voor de vorming van onzen smaak het kinderlijke der gewijde legenden in den regel door hen uitgewischt is. Maar zoo zij ons die bedenking hadden hooren voordragen, dan geloof ik dat zij hen koel zou gelaten hebben. Ongetwijfeld beseften zij de poëzie van het oud- en nieuwtestamentisch epos; en met ingenomenheid vonden zij in de lotgevallen van hun eigen gemeenebest die van het volk Israël terug. Met te grooter welgevallen, moeten wij aannemen, omdat zij niet gelijk de Portugezen een Camoëns hadden voortgebragt, door wien hunne nationale geschiedenis op muziek gezet was. Maar voor het overige bekommerden zij zich meer om klare godspraken, dan om letterkundige verdiensten. Den waren weg naar de Eeuwige Stad daarboven te kennen was de hoofdzaak [1]; en zij achtten het eene geruststelling te meer, in het goddelijk oordeel te kunnen verschijnen gedekt door Hunne Hoogmogenden, de Staten-Generaal der Vereenigde-Nederlanden.

XVII

De tijd gevolgd op Oldenbarnevelt en De Groot, tot het overlijden van Willem III in 1702 en den vrede van Utrecht in 1713, is in Nederland de bloeitijd geweest der gereformeerde kerk, der gereformeerde theologen, en van al het overige.

1 Brief aan de Hebreeën, XIII: 14: „Want wij hebben hier geen blijvende stad, maar wij zoeken de toekomende."

Met het aanbreken der 18de eeuw slaat het uur der remonstrantsche *revanche*. De heterodoxie van weleer wordt dan meer en meer de heerschende denkwijs; en wanneer de eeuw ten einde gaat spoeden, dan ziet men in de romans der jufvrouwen Wolff en Deken den regtzinnigen predikant Heftig eene karikatuur vertoonen, den arminiaanschen professor Maatig een ideaal. Maatig is niet alleen verlicht en vroom, hij is bovendien hoogleeraar; terwijl de arme Heftig het vooreerst niet verder dan leeraar brengen kon. Het tij is verloopen, de bakens zijn verzet. [1]

Uit chauvinistisch of nationaal oogpunt echter was dit eene schrale vergoeding; liever, het was eene waarschuwing dat wij ons hadden voor te bereiden op het gaan vervullen eener andere rol in Europa. Sedert 1572 had Nederland medegegoten aan de tafel der grooten; na 1713 zou het telkens nadrukkelijker zich naar die der kleinen zien verwijzen. [2]

Het is een feit in welks verklaring ik mij thans niet te verdiepen heb dat, na den dood van den laatsten regtstreekschen afstammeling van Willem den Zwijger tot 1795 toe, ons land heeft opgehouden vrouwen en mannen van den eersten rang voort te brengen. [3] Geen zeehelden meer, geen stededwingers, geen kolonie-veroveraars, geen groote stadhouders, groote ministers, groote diplomaten, groote letterkundigen; niet één groot schilder. Eene schitterende uitzondering op den regel hebben alleen de filologen gevormd. [4]

Niet de theologen. Wie de moeite wil nemen een biografisch woordenboek te raadplegen, zal bevinden dat op het geslacht

1 Historie van den Heer Willem Leevend, 1785.

2 Fabelen van Lafontaine, 10de Boek, No 7:

Jupin pour chaque état mit deux tables au monde:
L'adroit, le vigilant, et le fort, sont assis
A la première; et les petits
Mangent leur reste à la seconde.

3 Zelfde opmerking bij De Bosch Kemper, Staatkundige Partijen in Noord-Nederland, 1837.

4 T. Hemsterhuis, Schultens I, Schultens II, Schultens III, Burman II, C. Valckenaer, Ruhnkenius, Wyttenbach. — Diensten aan de natuur- en verwante wetenschappen bewezen 's Gravesande, Camper, Van Swinden P Nieuwland.

der nederlandsch-gereformeerde godgeleerden hetwelk in 1713 de verkeerde zijde der vijftig genaderd was, of naar de zestig en de zeventig liep, geen nieuw ras van evenknieën gevolgd is. Al hetgeen er over de zaak te zeggen viel was vóór den utrechtschen vrede door die mannen gezegd.

Een hunner, een groningsch professor en walsch predikant, die Des Marets heette doch door zijne tijdgenooten Maresius genoemd werd, had reeds in 1673, kort vóór zijn scheiden uit het aardsche leven, met profetische voorbarigheid wel is waar, het einde van den kalvinistischen Staat aangekondigd.

„Toen," schreef de grijsaard, doelend op een strijd waarin hij dertig jaren te voren (1642) gewikkeld was geweest, „toen gold het een zweer in den top van den vinger, nu *den kanker in het onderlijf*. Eigenlijk behoorden de Staten-Generaal alles te regelen wat de eenheid in de godsdienst bevorderen kan, gelijk hunner het regt is en toekomt om op staatkundig gebied over vrede of oorlog te beschikken; vandaar dat ook aan hen, in de Unie, de zorg voor de godsdienst allersterkst is aanbevolen. De God des vredes wake er voor dat niet in ons Nederland de hoogste magten zich te veel vermenigvuldigen, en langs dien weg *het vaderland zijn rang verlieze*." [1]

Maresius haalt met welgevallen de woorden van een leidsch advies aan, gegeven in 1645: „Het is een oud gezegde dat men *bevestigde grenzen niet verleggen moet*. En zoo men in eenige zaak voor de nieuwigheidszucht zich moet wachten, dan dient men dit vooral bij de artikelen des geloofs ter harte te nemen. Want niet luid genoeg kan gezegd worden wat kwade dienst zij aan de kerk bewijzen, die hunne eigen meeningen zoo liefhebben dat zij daaraan boven die van al hunne broederen de voorkeur geven." [2]

Van plaatselijk theoloog tot plaatselijk theoloog was dit niet

1 Uit het vlugschrift: Tractatus Brevis de afflicto statu studii theologici in Fœderato Belgio, 1673. Vertaling van Sepp, Godgeleerd Onderwijs, II 469 vgg. — Studie over Des Marets in het Woordenboek van Bayle.

2 Citaat uit een latijnsch geschrift van den leidschen theoloog Rivetus. Bij Sepp, Godgeleerd Onderwijs. II 482.

kwalijk geredeneerd; al moesten de vrije gedachte en het wetenschappelijk onderzoek, die slechts werelddeelen voor hun vaderland erkennen, er door belemmerd worden. Maar állen liepen toen aan den godgeleerden leiband. Niemand in Nederland wilde zuiver wetenschappelijk onderzoek; niemand de volstrekt vrije gedachte. Zelfs de vrijzinnigsten waren vermomde theologen; Spinoza in persoon had een slag van den molen weg. De historieschrijver Hooft is een der weinige onbevooroordeelde vernuften van dit tijdvak geweest; en niet het minst om die reden lezen wij nog heden met welgevallen zijne geschiedenissen, zijne brieven, en zijne verzen.

Noch Rivetus, noch Maresius, noch (zoo men den vreemdeling Bayle uitzondert) een van de verdere staatsgodgeleerden der 17de eeuw in Nederland, is een man van europesche vermaardheid gebleven. Hunne boeken worden alleen nog geraadpleegd door de meesters in het vak, die met bijzondere historische studien zich bezig houden.[1] Bayle's heugenis is blijven leven, omdat Bayle in de letteren een nieuw kritisch beginsel vertegenwoordigde.[2] De overigen waren in de hoofdzaak slechts epigonen van Kalvyn, wiens stelsel zij ontvouwden en toepasten. De algemeene geschiedenis bewaart maar zelden zulke namen. Zij houdt alleen de herinnering van ontdekkers aan.

Maar het waren voor het meerendeel geleerde en scherpzinnige mannen, door hunne tijdgenooten ook buitenslands medegeteld onder de eersten. Op het intellektueel leven hunner landgenooten hebben zij een overwegenden invloed uitgeoefend. Doorkneede theologen, bedreven in de oostersch, in de klassieke talen, in de oudheden, werden in eene eeuw welke niet slechts de filologie en de regten, maar ook de natuurwetenschappen en

1 Letterkundige bijzonderheden omtrent Gomarus, Alting, Amesius, Walaeus, Cloppenburg, Trigland, Maresius, Rivetus, Maccovius, Voetius, Arnoldi, Essenius, Hoornbeek, Coccejus, Heydanus, Momma, Burman, Mastricht, Braunius, Van der Waaijen, Witsius, A Brakel, Roëll, Gurtler, Vitringa, Leydecker, A Marck, Ryssenius, Van Til, Van den Honert, De Moor, bij Scholten, Hervormde Kerk 4de druk, I 51 vgg. Hoofdstuk: Bronnen.

2 Over Bayle bij Rauwenhoff, Protestantisme, II 144 vgg. — Bij Sepp, Godgeleerd Onderwijs, II 134 vgg.

de wijsbegeerte door de godgeleerdheid beheerschen zag, van zelf als waardige vertegenwoordigers der algemeene ontwikkeling aangemerkt. In Nederland te eer, omdat onder de heerschappij van het kalvinisme te onzent vijf universiteiten ontstonden: te Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht, Harderwijk; en acht doorluchtige scholen: te Dordrecht, Middelburg, Breda, 's Hertogenbosch, Nijmegen, Deventer, Rotterdam, Amsterdam. De wereldlijke vakken waren nergens geweerd; al voerde, Amsterdam uitgezonderd, de theologie (somtijds haars ondanks) overal den boventoon. In de laatste jaren der 17de eeuw waren er orthodoxe theologische professoren die vonden dat er op *te veel* plaatsen hooger theologisch onderwijs gegeven werd. Zij zouden gewenscht hebben dat het aan één akademie, met zeven theologische leerstoelen, zich gekoncentreerd had. „Een leeuw die *zulk* een pijlbundel toonde," zeiden zij watertandend, „zou zelfs den helbewoners ontzag inboezemen." [1]

XVIII

Daar uit dit tijdvak in het geheugen der nakomelingschap een groot aantal populaire sekte-namen zijn blijven hangen, en wij in de vaderlandsche geschiedenis te naauwernood de arminianen achter den rug hebben of wij zien de cartesianen komen opdagen, de voetianen, de coccejanen, de labadisten, de spinozisten, zoo stellen wij ons voor dat geen andere eeuw in zoo hooge mate zich door kerkelijke verdeeldheid gekenmerkt heeft. Inzonderheid de strijd tusschen Voetius en Descartes, waarbij ten laatste zelfs de fransche gezant in Den Haag te pas gekomen is, neemt onwillekeurig in onze verbeelding homerische evenredigheden aan.

Ik durf echter volhouden dat dit alles, bij het drama van Oldenbarnevelt's schavot en De Groot's ballingschap vergeleken, niet veel meer dan pseudo-homerische muis- en kikvorsch-oorlogen geweest zijn, en het tweegevecht tusschen Descartes en Voetius

1 Maresius bij Sepp, Godgeleerd Onderwijs, II 487.

alleen bewijst hoe wél de gereformeerde Kerk en de gereformeerde Staat destijds, na het uiteengaan der synode van Dordrecht, gevestigd waren.

Men streed niet omdat men zich zwak, maar omdat men zich krachtig gevoelde. Het lawaai maken was eene openbaring der veroverde rust binnenslands, gepaard met eene merkwaardige inspanning naar buiten. Er werd door de regtzinnige leeraren en hoogleeraren veel gekeven, omdat er iets was dat de moeite van het kijven loonde: eene republiek welke met de kerkleer stond of viel, eene welvaart welke met het aanzien van den Staat ten naauwste zamenhing, met zijn blijven medetellen of niet medetellen in Europa. En de uitkomst, zeide ik reeds, heeft bewezen dat deze orthodoxe theologen tamelijk fijne neuzen hadden. Naarmate het kalvinistisch hart der Nederlanders flaauwer is gaan kloppen, en er in hunne eigen oogen beter menschen uit hen groeiden, of althans in den algemeenen zin van het woord beschaafder Europeanen, is Nederland allengs eene mogendheid van den tweeden rang geworden, en zelfs, voor zijne pekelzonden, hoewel maar eene poos, in de nadagen van professor Maatig, uit de rij der europesche natien geschrapt. [1]

Door zijn scepticisme, zijn roomsch-blijven, zijne bewonderenswaardige zelfbeheersching, zijn niet minder bewonderenswaardig fransch proza, vertegenwoordigde Descartes een vorm van geestbeschaving welke met de degelijke maar boersche opleiding van iemand als Voetius naauwlijks één punt van overeenkomst aanbood. Alleen door eene schakeling van misverstanden, en omdat er in dien tijd naast Voetius te Utrecht een jong professor in de medicijnen was die met Descartes korrespondeerde, zich daarop verhoovaardigde, en op winderige wijs eene halfslachtige cartesiaansche wijsbegeerte verkondigde, [2] hebben die twee ouderen

1 Van Vloten, Opstand tegen Spanje, I 7: „Wat het licht voor ons oog, de lucht voor onze longen is, dat is eenmaal het kalvinisme voor ons vaderland geweest: zijne levensvraag, de bron zijner sterkte en van zijn bestaan."

2 Over Le Roy of De Roy, gezegd Regius, hoogleeraar in de medicijnen te Utrecht (1639 vgg.), bij Van der Aa, Biografisch Woordenboek, XVI 168 vgg. — Land, Philosophy in the Dutch Universities. Tijdschrift „Mind", Januarij 1878, bladz. 87—101.

het met elkander aan den stok gekregen. Alleen zijns ondanks heeft Descartes ten laatste tegen Voetius de pen opgevat. Alleen omdat de denkbeelden des anderen een gesloten boek voor hem waren, en hij zoomin het stelsel als den man begreep, is Voetius tegen man en stelsel te velde getrokken. [1] Niemand verdiende minder dan Descartes, die met angstvallige nauwgezetheid vermeed de orthodoxe kerkleer in het openbaar te bestrijden, door een orthodox theoloog als een vijand aangemerkt, en nog wel van overhelling tot atheïsme beschuldigd te worden. In de toepassing waren zijne en Voetius' zienswijs veeleer twée handen op één buik. [2]

Zoo wij den utrechtschen godgeleerde regt willen laten wedervaren, dan moeten wij hem niet beschouwen als de ongelijke partij van den franschen filosoof die hem gemakkelijk aankon, maar als een der nederlandsche theologen uit den kalvinistischen bloeitijd die, na Johannes Bogerman, den bijbelvertaler en synodalen voorzitter, gedurende eene lange periode van binnenlandschen kerkvrede (Voetius werd bijna negentig jaren oud) zuilen van den nederlandschen Staat geweest zijn.

De amsterdamsche volkspoëet Jan Vos, aan zijn katholicisme eene onafhankelijkheid van oordeel en van spreken verpligt welke het publiek somtijds ten goede kwam, heeft op Voetius (die hem overleefde) een epigram gemaakt, bedroevend van uitdrukking maar overigens niet slecht. Het komt hierop neder:

Er was een kunstkooper, Nederlander of vreemdeling, die zeshonderd gulden bood voor één voet van een Mercuriusbeeld op eene beroemde schilderij van Cornelis Corneliszen te Haarlem. Nutteloos: de Haarlemmers verkozen van hun voet niet te scheiden, — anders dan de Utrechtenaren die den hunnen, want hij wilde „uit de Kerk tot in het Raadhuis treden," gaarne voor niet zouden weggegeven hebben. [3]

1 Duker, Voetius en Descartes, 1861. Hoofdstuk: De Strijd.

2 Descartes tegen Voetius in V. Cousin's uitgaaf der Œuvres de Descartes, 1824—1826, XI 8—195. — Scholten over Descartes, Godsdienst en Wijsbegeerte 1863, bladz. 173 vgg.

3 Gedichten van Jan Vos, 1662—1671, I 485. — Campo Weyerman, Ned. Kunstschilders, 1729, I 212.

Het is onwaar dat de Utrechtenaren ooit gewenscht hebben van Voetius verlost te zijn. Zij droegen hem integendeel op de handen. Maar juist is het dat Voetius, die met de volle geestdrift der jeugd de overwinning van 1618 op het staatsalvermogen had medegevierd (pas dertig woonde hij in kwaliteit de synode van Dordrecht bij), geen andere Kerk dan de gevestigde, en geen anderen Staat erkende of kende dan een welke de regten dier Kerk eerbiedigde. Dit denkbeeld werd het stokpaard van zijn leven; en hij heeft, daar het een denkbeeld van zijn land en van zijn tijd was, er al zijn gezag aan to danken gehad.

Zulk een man moest ten aanzien der begrippen van andersgevoelenden noodwendig een beeldstormer zijn; en zoowel in den eigenlijken als den overdragtelijken zin van het woord is Voetius dit geweest. Toen prins Frederik Hendrik in 1629 's Hertogenbosch vermeesterde. laatste bolwerk van het katholicisme binnen de republikeinsche en gereformeerde grenzen der Staten-Generaal [1], was Voetius predikant te Heusden. Hij maakte deel uit van het stel kalvinistische leeraren in 's prinsen leger, en trok met den vorst de veroverde stad binnen. Niemand heeft meer dan hij er voor geijverd, niet alleen dat de noordbrabantsche hoofdkerk zou worden overgegeven aan de hervormden (dit was het lot van den oorlog, en zelfs de prins kon het niet beletten. hoewel de bevolking bijna geheel uit roomschen bestond), maar dat men, in strijd met 's prinsen wenschen en bevelen, de kerk van hare voornaamste sieraden berooven zou. [2]

Er gaat een gerucht dat, toen de fraaije kathedraal, die ten gevolge van het bombardement vol puin lag, daarvan gereinigd was en Voetius voor een keer er eene predikbeurt vervulde, hij bij het gewaar worden van een overgebleven Crucifix, boven het oksaal, van ontsteltenis en toorn door eene flaauwte of beroerte getroffen werd, zoodat hij binnen den kansel in elkander zakte. [3]

Indien deze anekdote verzonnen is door roomschen, die de

1 „Den Bosch, het Nederlandsche Rome." Uitdrukking van den tijdgenoot Revius. Overijsselsche Zangen. 1630 vgg.

2 Over de hoofdkerk te 's Hertogenbosch hiervóór, I 316, 330 vgg.

3 Duker, Voetius en Descartes. bladz. 15 noot 2. — Hezenmans. De Sint-Janskerk, 1866, bladz. 296.

schare voelbaar wilden maken hoe tegenstrijdig het kalvinisme handelde door slechts den Gekruisten Christus te prediken, en tevens voor des Gekruisigden aanblik terug te deinzen, dan hebben zij er eer van. Voor de geschiedenis is alleen de opmerking van belang dat het tijdperk der beeldstormerij in Noord-Nederland, hetwelk men gewoonlijk aanneemt niet verder dan van 1566 tot 1572 gereikt te hebben, feitelijk eerst voor goed is gesloten tegelijk met den vrede van Munster. Het staat althans vast dat in de jaren 1629—1639 de Sint Janskerk te 's Hertogenbosch door de gereformeerden stelselmatig geplunderd, en Gijsbert Voetius de hoofdbewerker van dezen zuiveringsmaatregel geweest is. Frederik Hendrik kon, zoo lang hij leefde, verhinderen dat zeker Sanctuarium of Sakramentshuis, een beeldhouwwerk van naam, ten minste slechts voor twee derden vernield werd. In het eigen jaar van zijn dood, 1647, moest ook het overgebleven één derde zwichten; en vooral op dit »sakramentshuysken" had Voetius het van den beginne voorzien gehad.[1]

Op zijn ouden dag, in 1672, beleefde Voetius het verdriet de domkerk van Utrecht door Lodewijk XIV te zien teruggeven aan de roomschen; in 1673 de vreugde, haar weder te zien toewijzen aan de gereformeerden; en het een bij het ander heeft ongetwijfeld hem gesterkt in den waan, te 's Hertogenbosch in 1629 en vervolgens niets onbehoorlijks verrigt te hebben. Echter prijzen wij de goddelijke Nemesis die, vóór zijn dood, hem eene poos deed ondervinden hoe onaangenaam het is voor een godsdienstig mensch, beroofd te worden van zijn kerkgebouw. Alleen gevoelen wij tevens hoogachting voor den man die, als predikant te Heusden, twintig jaren lang, acht malen iedere week den kansel beklom, en gedurende zijn meer dan veertigjarig utrechtsch professoraat een onnoemelijk aantal uren kollege gaf; altijd voortgedreven door de overtuiging dat „de gebreide rok Christi de minste scheure niet verdragen kan"; altijd onder de wapenen tegen de roomschen, de remonstranten, de cartesianen, de coccejanen, en verdere ketters. Daarbij was, hoe vreemd het klinke, de oorlogzuchtige tegelijk een vredestichter. Voetius is de eerste

1 Brief van Voetius dd. 9 Febr. 1634 bij Hezenmans, bladz. 278.

gereformeerde theoloog van wien men opgeteekend vindt dat hij de *Imitatio Christi* van den monnik Thomas a Kempis voor een gulden boekske hield, waardig de gemeente van Kalvyn te worden aanbevolen. [1]

Bewezen zulke mannen diensten aan de wetenschap? De beroemde Voetius heeft, hoewel hij een bekwaam godgeleerde was, op zijne wijs bedreven in het hebreeuwsch, het arabisch, en het syrisch, zijn bijzonder vak niet vooruitgebragt. Aan het denken? Zijne kalvinistische scolastiek ging den kreeftegang en voerde naar de midden-eeuwen terug. Aan de letteren? Hij schreef middeneeuwsch latijn, doorweven met eene bastaardsoort van renaissance-sieraden. [2] Zijne hollandsche geschriften staan beneden het beste wat in de 17de eeuw de nederlandsche moedertaal heeft opgeleverd. [3]

Maar, zullen wij begrijpen dat hij gedurende vijftig of zestig jaren zulk een invloed op zijne tijdgenooten uitgeoefend heeft, dan moeten wij aannemen dat hij eene eigenaardige hollandsche welsprekendheid te zijner beschikking had. Eene ongetelde schaar geestverwanten hing aan zijne lippen. Hij had het onbeperkt vertrouwen der vroedschap en der provinciale Staten van Utrecht. De groote meerderheid zijner akademische ambtgenooten was op zijne hand. [4] Ondanks klerikale fouten, die in bijzaken hem zijne

1 Over de beteekenis van Voetius bij Sepp, Godgeleerd Onderwijs, II 153 vgg. — Biografische en andere bijzonderheden bij Glasius, Nederlandsche Godgeleerden, 1852—1856, III 526 vgg.

2 Een pamflet van Voetius heet: Lacrymae Crocodilli, 1627. — Een ander: Thersites Heautontimorumenos, hoc est Remonstrantium Hyperaspistes refusus. — Eene hiervóór, bladz. 51, van hem aangehaalde plaats over Coornhert luidt: „Cornhertistae, quorum maledicus magister inter omnes ministro-misos ministro-mastigas aquilifer merito eluxit, ipse semipaganus, semi-idiota."

3 Een billijke maatstaf is zijne preek bij het weder ontruimen der utrechtsche domkerk door de roomschen in 1673. — Het zooeven aangehaald gezegde uit eene lijkrede op hem door Gentman: „De gebreide rok Christi kan de minste scheure niet verdragen." geeft een denkbeeld van zijn stijl. — Gentman ging meer dan twintig jaren vertrouwelijk met Voetius op en neder, en werd de Boswell van den utrechtschen Johnson. Lijkrede, 1677.

4 Duker, Voetius en Descartes, bladz. 109.

toevlugt deden nemen tot dubbelzinnige middelen, was zijn karakter op de hoogte zijner vermaardheid. Bij een publiek dat niet verder zag dan den gereformeerden horizont, moest hij doorgaan voor een groot en een goed man.

XIX.

Er blijft van de halten waarnaar de heerschappij der nederlandsch-hervormde kerk gedurende de 17de eeuw zich in tijdvakken of afdeelingen laat splitsen, nog één te schetsen over. Het is het stadium vertegenwoordigd door Balthazar Bekker, den auteur der *Betooverde Wereld*.

Dit boek verscheen van 1691 tot 1693, twintig jaren na den val van Jan de Witt, toen de stadhouder Willem III reeds eene poos geleden den engelschen troon beklommen had. Wij zien er de veelvermogende staatskerk, van buiten zoo bloeijend en veilig als ooit, inwendig ten prooi aan een kwaad waartegen Becker, die evenals Voetius en Bogerman met hart en ziel haar toegedaan is en op waardige wijs haar dient, uit alle magt strijd voert.

Op de theologie der 17de is in Europa de verlichting der 18de eeuw gevolgd, en Bekker's *Betooverde Wereld* behoort tot den tusschenliggenden overgangstijd. Het strekt de hervormde kerk in Nederland tot eer den man te hebben voortgebragt die al de beste krachten van een schranderen geest, gevoed door eene tamelijk uitgebreide lektuur [1], aan het bestrijden van een onredelijk en onmaatschappelijk duivelgeloof dienstbaar maakte. Het vereerde den magistraat van Amsterdam, toen Bekker door kollega's die hem van overmoed en liefdeloosheid beschuldigden eerst geschorst en daarna afgezet was, den uitgeslotene te handhaven in het genot zijner bezoldiging en de onafhankelijkheid te verzekeren van zijn aanbrekenden ouden dag. Het strekt ook tot eer van Bekker persoonlijk, de tegensprekers te hebben

1 Bekker's bescheidenheid doet hem zichzelf moedwillig verkleinen en zeggen: „Met d'eere van een grote boekwolf geacht te zijn ben ik weinig gediend." Betooverde Wereld, 1691, I 96.

laten kraaijen en tot het einde zijn eigen weg gegaan te zijn. De geschiedenis der menschelijke denkbeelden vormt zoozeer eene spiraal, en regtvaardigt in zulke mate het „niets nieuws onder de zon" van den bijbelschen Prediker, dat men naauwlijks te voorzigtig kan zijn bij het aanduiden van grenzen. Men behoort althans telkens te waarschuwen dat dit klassificeren slechts een huis- en hulpmiddel is om het verledene toe te lichten en duidelijk te maken.

In den grond der zaak bestaat er geen verschil tusschen de gereformeerde theologie der 17de eeuw en de middeneeuwsche scolastiek. [1] De eene was, onder een nieuwen vorm, slechts eene herhaling der andere. In beide tijdvakken ziet men de menschen, met magt van redenen en van gewijde of ongewijde teksten, eene van te voren vaststaande waarheid verdedigen. Hetzij zij de bewijzen putten uit Aristoteles, uit Kalvyn, of regtstreeks uit den bijbel, het is steeds om het regtvaardigen eener gezaghebbende kerkleer te doen [2]

Evenmin kan men met grond beweren dat de verlichting der 18de eeuw, bij de renaissance der 15de of 16de vergeleken, eigenlijk iets nieuws geweest is. [3] Telkens wanneer in eene gegeven zamenleving, gelijk de europesche, de eene of andere vorm van scolastiek gedurende korter of langer tijd heerschappij uitoefent, stapelt zich tot zekere hoogte een voorraad kerkelijk, wetenschappelijk, of maatschappelijk bijgeloof op, en ontstaat er, door eene natuurlijke kracht van terugwerking, een algemeen protest daartegen. Het is niet een ontwikkelingsgeding, aanvangend met tastbare duisternis en geleidelijk voortschrijdend naar *het* licht. Het is veeleer eene als door het zenuwgestel der eeuwen loopende zigzagbeweging van aktie en reaktie.

Een steeds naar zich toe rekenend nageslacht stelt zich Balthazar Bekker voor als een apostel van den nieuweren tijd, die,

1 Over de wijsbegeerte der midden-eeuwen hiervóór, I 143 vgg.

2 Duker, Voetius en Descartes, bladz. 173 vgg.

3 Burckhardt's beschrijving der italiaansche renaissance, I 219 vgg. der uitgaaf van 1877, stemt nagenoeg overeen met Heinrich Lang's verhaal der Aufklärung in den 6den Brief van Ein Gang durch die christliche Welt, 1859.

door zijn ondermijnen van het geloof in den persoonlijken Duivel, onbewust en onwillekeurig den weg tot het loslaten van een persoonlijk God heeft helpen banen. [1]

Inderdaad echter was hij een door en door regtzinnig gereformeerd theoloog, auteur van volksboeken over de Nederlandsche Geloofsbelijdenis en den Heidelbergschen Katechismus, waarin zelfs het argus-oog van synodale vergaderingen, gedeeltelijk uit persoonlijke vijanden zamengesteld, geen noemenswaardig spoor van ketterij heeft kunnen ontdekken. [2] Eene der redenen waarom sommige friesche ambtgenooten (evenals Bogerman een Fries van afkomst, stond ook Bekker aanvankelijk in dit gewest) hem tegenwerkten, was dat hij het voorschrift der synode van Dordrecht omtrent het houden van afzonderlijke katechismus-predikatien eerlijk en ernstig nakwam. [3] Men moet hem als een kalvinist niet alleen, maar als een kalvinistisch ijveraar beschouwen. [4]

Te dezen aanzien is er aan hem niet veel bijzonders. Hij is slechts een orthodox amsterdamsch predikant uit de laatste jaren der 17de eeuw; niet geleerder dan het gunstig gemiddelde der nederlandsche theologen van dien tijd. Verder dan de oud- en nieuwtestamentische begrippen zijner opvoeding reikte nooit zijn gezigteinder. Als schrijver verdient hij hoogachting, in zoover hij regelmatig zich van zijne moedertaal bediende, niet van een min of meer onbedorven latijn. Doch daar blijft het bij. Zijn proza is kunsteloos in den berispelijken zin van het woord, en te zelden ontmoet men bij hem stellingen of uitdrukkingen die onwillekeurig in het geheugen blijven hangen.

Daarentegen wordt Bekker in zijne soort een man van betee-

1 Van Vloten, Bloemlezing 18de eeuw, 1871, bladz. 1. Proza. — Van Vloten bij Arend, 1879, IV[2] 555—565.

2 Geschriften van Bekker uit de jaren 1657, 1668, 1670: Gerijmdo Kinderleer of Kort Begrip van den Nederlandschen Catechismus, — Gesneeden Broodt voor de Kristenkinderen, — Vaste Spijze der Volmaakten of Grondige en Schriftmatige verklaring van de leer die begrepen is in den Heidelbergschen Catechismus.

3 Hiervóór, bladz. 83 vg.

4 Aanteekeningen achter Diest Lorgion: Bekker te Franeker, 1848; Bekker te Amsterdam, 1851. Met portret.

kenis, wanneer men bedenkt dat, toen hij tot jaren van onderscheid gekomen was, de gereformeerde staatskerk in Nederland sedert eene volle eeuw een zoo goed als onbetwistbaar gezag over de geesten had uitgeoefend; een groot aantal bijgeloovige meeningen, door die alleenheerschappij bestendigd, intusschen diepe wortelen geschoten hadden; het maatschappelijk gevoel daardoor verstompt geraakt was; en Bekker den moed heeft gehad tegen de magtige en noodlottige vooroordeelen, daaruit ontstaan, namens zijne kerk-zelf in verzet te komen.

Schreef ik eene vergelijkende geschiedenis van het bijgeloof der 17de eeuw in Europa, ik zou het hatelijk onderwerp der hekseprocessen bij verschillende volken moeten aanroeren, roomsche en protestantsche. [1] Doch ik heb nu alleen met Nederland te doen. Voor de ontwikkelden onder ons werd in de eerste helft der eeuw het noodige gezegd door Heemskerk, in zijne *Batavische Arcadia;* en Van Baerle maakte zich verdienstelijk door op dit punt Heemskerk aan te vullen. [2] Die de kwestie het eerst voor het gereformeerde volk durfde brengen was Balthazar Bekker.

Het zou streelend zijn voor onze nationale eigenliefde indien de *Betooverde Wereld* in dezelfde liefelijke kringen verplaatste als Spenser's *Koningin der Feeën*, Shakespeare's *Midzomernachtsdroom*, de *Sprookjes van Moeder de Gans*, of de *Arabische Nachtvertellingen*. Doch van dit vermoeden moeten wij scheiden. De *Betooverde Wereld* is „een grondig ondersoek van 't gemeen gevoelen aangaande de Geesten, derselver aart en vermogen, bewind en bedrijf; als ook 't gene de menschen door derselver kraght en gemeenschap doen." Eene populair-wetenschappelijke

1 Over het dooden van heksen in de Zuidelijke-Nederlanden bij Charles Potvin, Albert et Isabelle, 1861. — Over de jurisprudentie op dit stuk in Duitschland bij Bekker, Betooverde Wereld, 1693, 4de Boek, bladz. 204 vgg. — Jac. Scheltema, Heksen-processen 1828, en Mengelwerk IV[1] 177 vgg., 264 vgg.; IV[2] 93 vgg.

2 Batavische Arcadia, bezorgd door Wolters en Rogge, 1872, bladz. 32 vgg. Voorrede, bladz. v vgg. — De oudste uitgaven der Arcadia zijn van 1637 en 1639. Over de uit het engelsch van Reinald Scot vertaalde Ontdecking van Tovery, uitgegeven te Leiden in 1609 en 1637, bij Unger hiervóór, bladz. 85 noot 3.

bestrijding van het spiritisme, als men ziet; maar van een dat in den loop des tijds volksgeloof geworden was, de zeden beheerschte, onheilen stichtte, en oogluiking of bescherming vond, soms bij de wet, menigvuldiger bij de kerk.

Zulk een boek zou onverstaanbaar geweest zijn, of onverschillig gelaten hebben, indien het zich niet tot eene door de staten-overzetting in hare voorvaderlijke schriftvereering onlangs met welgevallen bevestigde schare gerigt had. Welk ander publiek ook zou belang hebben gesteld in de analyse van talrijke bijbelteksten ten betooge dat de geestewereld een afzonderlijk, voor den mensch niet waarneembaar bestaan leidt; de Duivel, indien hij nog regeert, enkel in de Hel gezocht moet worden; en de schriftuurplaatsen die van met de menschen in aanraking komende goede en kwade engelen gewagen; van een opperste der daemonen door wien zij gezocht of verzocht, bezeten of bereden worden, — eene overdragtelijke verklaring eischen?

Wanneer men het volgende leest dan vindt men aanvankelijk niet dat het zich door duidelijkheid onderscheidt. Allengs echter gaat men bemerken dat er spraak is van iets ergerlijks (volgens den schrijver) hetwelk in 1685 en 1686 is voorgevallen te Kampen, en waarin naar zijne meening de gereformeerde herders en leeraars aldaar, zijne zich noemende ambtsbroeders, minder goed gehandeld hebben dan Kampen's stedelijke regering. Bekker zegt:

„Veel beter heeft de magistraat gedaan, die voor de veiligheid dan gesorgd, en tot ontdekkinge van 't snood bedrogh geijverd heeft. Wat predicant heeft sig also gequeten? Sy hebben liever 't blinde volk tot onderdrukkinge van die onnosele arme vrouw noch in de dolinge gestijfd; en sig ook niet gebeterd nadat dit boos bedrogh was uitgeborsten; dan, zijn daarna verhard gebleven, als hebbende noch na verloop van seven jaren sich opentlik gewapend tot verdoemen van mijn boek, waer in ik 't gruwelijk gevoelen dat sy nopende dat werk des Duivels hebben, tegen spreke. Dat hebben sy doen blijken in de Synodus 't voorleden jaar gehouden binnen Kampen. En gedenkt gy niet, broeders, hoe schandelik gy onlangs van een kind bedrogen zijt geweest? Leest nu dit boek eens door en oordeelt, — tegen uwe gewoonte, — wanneer gy 't sult gelesen hebben, of ik geen reden

hebbe mij te stellen tegen deze bose sotheid, die so groten hinder aan het menschelijk welleeven, en betrachtinge der waarheid tot godsaligheid veroorzaakt heeft." [1]

De geheele laatste afdeeling van Bekker's werk waaraan ik deze plaats ontleen, — op zichzelf een geschrift van bijna driehonderd kwarto-bladzijden, — bestaat uit eene vrij digte massa voorbeelden van geloof aan duivelsche invloeden, soms uit de geschiedenis opgeteekend, meestal uit persoonlijke ervaring. Bij elk afzonderlijk geval geeft de schrijver zijne kritiek.

Slechts kort verwijlt hij bij hetgeen in 1595, niet vele jaren na de zegepraal der gereformeerde kerk op het katholicisme, te Utrecht is voorgevallen: wreede vonnissen en doodvonnissen voltrokken aan een boeregezin uit den omtrek, welks vader op de pijnbank beleed 's nachts in een wolf veranderd te zijn en andermans schapen doodgebeten te hebben. [2] Bekker's hoofdtoeleg is te doen uitkomen hoe, onder de heerschappij der betrekkelijk zachtere zeden daarna, doordat de bron van het bijgeloof allengs onzuiverder en dit ten laatste enkel schelmerij geworden is, de Duivel in Nederland en elders dezelfde schandelijk voordeelige zaken is blijven doen als voorheen.

Uit gelijktijdige processtukken toont hij het bedriegelijke van den toeleg aan, indien men verhaalt dat een soldaat, door eene gemeene meid te Harlingen, met een anti-minnedrank betooverd; een beschonken opperman te Bolsward, onder het uitslapen van zijn roes, door den Duivel in brand gestoken is; eene kinderlooze jonge vrouw te Abbekerk, door toedoen eener heks, een- en andermaal monsterachtige kleine wezens ter wereld heeft gebragt. [3] Uit zijne pastorale ervaring in Friesland en te Amsterdam brengt hij treffende bewijzen bij van geveinsdheid, hebzucht, luiheid, geestelijken hoogmoed, onder gemeenteleden die voorgaven bezeten te zijn van den Duivel. [4]

1 Betooverde Wereld, 1693, IV, 10de Hoofdstuk, bladz. 77 vgg.

2 Betooverde Wereld, 4de Boek, 27ste Hoofdstuk, bladz. 223 vgg. Uit Simon van Leeuwen's Batavia Illustrata.

3 Betooverde Wereld, 4de Boek, 20ste, 26ste, en 31ste Hoofdstuk, bladz. 160 vgg., 217 vgg., 258 vgg.

4 Betooverde Wereld, 4de Boek, bladz. 36, 39—43, 45—50, 61—77. De plaats 45—50 ook in Van Vloten's bloemlezing, bladz. 19 vgg.

Eene enkele maal neemt hij een loopje met bijgeloovige weleerwaarden, zijne kollega's. In de gedenkschriften van Sir William Temple wijst hij gaarne op het voorbeeld van een nederlandsch predikant, vroeger behoord hebbende tot het gevolg van Joan Maurits van Nassau, den gouverneur van Brazilie; welke leeraar, sedert hij daarginds, aan 's graven koloniaal hof, een papegaai braziliaansch had hooren spreken, voor deze vogels een onverwinlijken afkeer was gaan koesteren, zeggende „dat zij altegader den Duivel in hadden." Het is waar dat de bedoelde pagegaai eene buitengewone mate van geleerdheid ten toon gespreid had. [1]

Ik herhaal dat Balthazar Bekker, wegens al deze gedeelten van zijn boek, onder de sieraden der gereformeerde kerk verdient genoemd te worden. De onberispelijk orthodoxe herder treedt op als de voorvechter van het gezond verstand niet-alleen, maar tevens als de advokaat der goede trouw en der geplaagde weerloosheid. Hij is niet doorgaans luimig, niet somtijds ligtzinnig, zooals in een soortgelijk tweegevecht, toen het de bijgeloovige vereering van den Heiligen Cristoffel of de Heilige Barbara gold, Erasmus indertijd geweest was. [2] Bekker aardt veeleer naar Bogerman en Voetius; mannen wier strakke aangezigten ons van de menschelijke roeping eene gewigtige maar ongezellige meening doen koesteren. [3] Hij verloochent echter Erasmus

1 Betooverde Wereld, 4de Boek, 7de Hoofdstuk, bladz. 50 vgg. — Temple, Works 1770, II 279 vg.: „When the old prince Maurice of Nassau came to visit me upon his return to the Hague (1674), and before he went to his government of Cleve, it came in my head to ask him an idle question, because I thought it not very likely for me to see him again, and I had a mind to know, from his own mouth, the account of a common, but much credited story, that I had heard so often from many others, of an old parrot he had in Brasil, during his government there, that spoke, and asked, and answered common questions, like a reasonable creature; so that those of his train there generally concluded it to be witchery or possession; and one of his chaplains, who lived long afterwards in Holland, would never from that time endure a parrot, but said, they all had a devil in them."

2 Hiervóór, I 282—285.

3 Portret van Bogerman hiervóór, bladz. 87 noot 4. — Portret van Voetius, door Nicolaas Maes, in de akademische senaatskamer te Utrecht. Beschrijving door mevr. Bosboom-Toussaint, Gids 1867, III 514 vgg. — Portret van Bekker bij Diest Lorgion, hiervóór.

niet. Onder andere vormen is het tegen dezelfde betooverde wereld dezelfde strijd, in beide gevallen ondernomen door een geloofsgenoot tegen geloofsgenooten.

Ook te Kampen was hij eene boerebedriegerij op het spoor gekomen; en zij is het wier beteekenis wij hem zoo breed zagen uitmeten. Een dertienjarige kamper kwâjongen, met weinig leerlust, had zich belangwekkend weten te maken door vol te houden dat eene met den kruiwagen loopende groenvrouw hem behekst had; ten gevolge waarvan hij spelden, naalden, paknaalden, spijkers, potscherven, haarvlechten, en zelfs latijnsche thema's opgaf.

De ouders, buitengewoon kerksche lieden, en die niets liever verlangden dan hun geloof aan don Duivel door bewijzen gestaafd te zien. werden de speelbal of de medepligtigen van den knaap. Daar zij het vertrouwen hunner medeburgers bezaten (de vader was een meester leidekker of meester pompemaker), duurde het niet lang of de halve stad hield met hen de doodonschuldige en met tijdelijke middelen schaars gezegende groenvrouw voor eene kol.

Ten einde bij een oploop hare schamele woning, wier glazen reeds stukgeslagen waren, tegen geheele plundering, en haar persoon tegen doodslag of mishandeling te beschermen, waren de burgemeesters genoodzaakt dienders en soldaten er op af te zenden. Nadat de vrouw ondervraagd was, en de overheid zich verzekerd had dat de goede ziel van den prins geen kwaad wist, werd zij op een stilgehouden vergevorderd avonduur heimelijk buiten de stad gevoerd, uit vrees dat het gepeupel (het was December) haar in den nabijstroomenden IJssel aan de koudwaterkuur onderwerpen zou. Dus blaakten de hartstogten, dat zelfs de woning harer zoo mogelijk nog onschuldiger zuster te Winsum, een dorp op een uur afstand van Kampen, aangevallen werd en schade leed.

De kleine deugniet intusschen ging steeds voort zijne kunsten te vertoonen. Ten huize der ouders stroomde het bezoekers die hunne deelneming betuigden, en voor den patient lekkernijen medebragten. Predikantsvrouwen gingen bij het plegen dezer liefdewerken de anderen voor. Met grooten ijver baden hare

echtgenooten op den predikstoel voor de verlossing van den jeugdigen bezetene. De lust in den Duivel te gelooven was zoo algemeen en zoo levendig, dat de christelijke barmhartigheid er schade bij leed en, terwijl allen vol bekommering waren over het zieleheil van den jongen die blijde was van het schoolgaan en het werken op den winkel ontslagen te zijn, niemand aan de beroofde, belasterde, en balling geworden groenvrouw dacht.

Natuurlijk waren, toen de magistraat ten laatste den knaap preventief in hechtenis genomen, hem tot bekentenis gebragt, en zijn vader bevolen had hem eigenhandig een duchtig pak te geven, de predikanten der buurt niet weinig boos op hun amsterdamschen kollega Balthazar Bekker — die dit kamper stukje onverbloemd uitbragt, en er zijn voordeel mede deed bij het verdedigen zijner lievelingsstelling: dat de aarde het rijk van den heiligen Koning Jezus is, en de Duivel voor goed zit te brommen in de Hel.[1]

Toen Bekker de *Betooverde Wereld* uitgaf had hij reeds naam gemaakt door een geschrift over de staartsterren. Doch wij kunnen dit oudere werk laten rusten.[2] Wie hem uit het latere kent begrijpt aanstonds dat zijn schrijven over de kometen insgelijks alleen diende om het volksvooroordeel ten aanzien dezer verhevelingen, als boden van naderende algemeene rampen, op bijbelsche en kerkleergronden te bestrijden. De *Betooverde Wereld* blijft zijn hoofdwerk.

Bekker's zwakke zijde is zijne bijbelverklaring. Wij begrijpen niet hoe zulk een regtzinnig theoloog heeft kunnen beweren dat nergens in het Oude- of Nieuwe-Testament gesproken wordt over een persoonlijken Duivel die of zelf, of door middel zijner dienaren, de menschen tot het kwade verlokt. De schrijver heeft deze stelling alleen kunnen volhouden door het aannemen van verkeerde hypothesen; en ligt vatten wij dat ambtgenooten, door hem in opspraak gebragt of van bijgeloof beschuldigd, niet verzuimd hebben in de exegese hem tot de orde te roepen. Mogelijk

1 Kwinkslag in de voorrede der Betooverde Wereld, bladz. 9: „Ik ban den Duivel uit de Weereld en bind hem in de Hel, op dat de Koning Jesus des te vryer heersche."

2 Ondersoeck van de betekening der Cometen, 1683.

zijne stoutste onderstelling was: dat de verzoeking van Jezus in de woestijn, waarbij de persoonlijke Duivel zulk eene voorname rol schijnt te vervullen, als een visioen moet opgevat worden.[1]

De overlevering beweert, en portretten staven, dat Bekker een der leelijkste Nederlanders is geweest die ooit geleefd hebben. Vervaardigers van bijschriften hebben zonder veel overdrijving zich de goedkoope geestigheid kunnen veroorloven: dat de Duivel eerst volkomen van de aarde verdwenen zal zijn, wanneer er geen konterfeitsels van zekeren Ds. Balthazar meer bestaan zullen. Holle kaken, en een eindelooze, over den mond reikende neus.[2]

Niettemin hebben twee friesche echtgenooten hem hartelijk liefgehad; en zelfs weigerde de laatste om zijnentwil de hand van den naderhand beroemd geworden Coehoorn. Hechten wij waarde aan het oordeel der friesche vrouwen, gelijk niet meer dan betamelijk is, dan moeten wij het er voor houden dat Bekker, evenals Sokrates en Rabelais, denken deed aan een uitgezocht reukfleschje in satyr-gedaante.[3]

XX

Indien de lezer verwachtte dat in dit hoofdstuk ook nog ge-

1 Betooverde Wereld, Inhoud der vier Boeken, bladz. 14: „Aangesien dat men dan wil dat ik sal seggen hoe ik 't versta: so neem ik het voor een Gesigt."

2 Van der Aa. Biografisch Woordenboek, II 283. — Van Loon, Historiepenningen. IV 225. — Langendyk, Gedichten III 144:

Wie Bekkers weezen ziet, bestaande in neus en ooren,
Begrypt dat hy tot schrik der spooken is gebooren.
Vind Heeroom dan geen baat door wyquast of het kruis,
Hy hang dit bakkes als een molyk in zyn huis.

3 Proloog van Gargantua: „Alcibiades, au dialogue de Platon intitulé *le Banquet*, louant son précepteur Socrates, entre aultres parolles le dict estre semblable es Silènes. Silènes estoient jadis petites boytes, telles que voyons de présent es boutiques des apothecaires, peinctes au dessus de figures joyeuses et frivoles, comme de harpyes, satyres, etc.; mais, au dedans, l'on réservait les fines drogues, comme baulme, ambre gris, amomon, musc etc." — Het is niet verboden te gelooven dat Rabelais hierbij tevens aan zichzelf gedacht heeft.

handeld zou worden over de gereformeerde predikanten der 17de eeuw die op het gebied der praktijk of der wetenschap zich verdienstelijk gemaakt hebben in Nederlandsch-Indie, — Antonius Hambroek op Formosa, Abraham Rogerius aan de kust van Koromandel, Philippus Baldaeus op Ceylon, Melchior Leydekker en François Valentyn op Java en in de Molukken, — dan zal hij tot mijn leedwezen zich tijdelijk teleurgesteld vinden. Deze verbreiders van het kalvinisme in het verre Oosten, half zendelingen, half taalgeleerden en historieschrijvers, zijn zonder invloed gebleven op den gang der denkbeelden in het moederland. Wij zullen hen elders moeten herdenken. [1]

Die hier één oogenblik onze aandacht vragen, zijn de wijsgeeren wier opkomst in Nederland met den bloeitijd der gereformeerde kerk is zamengetroffen, en van wier stelsels wij wel is waar slechts in zoover melding kunnen maken als zij zelf met de leer van Kalvyn in aanraking of in botsing zijn gekomen, maar over wier personen of wier denkbeelden het ons niet geoorloofd is geheel te zwijgen. Ik heb Descartes, heb Spinoza genoemd.

De Nederlanders hebben strikt genomen niet het minste regt Descartes als een landgenoot te beschouwen. Hij verstond bijna geen woord hollandsch, schreef het fransch gelijk men alleen zijne moedertaal schrijft, en was zoo goed roomsch dat er in de hervormde Zeven-Provincien (ik spreek van deze of gene niet-militaire openbare bediening) voor hem te naauwernood plaats was zijn hoofd neder te leggen.

Echter heeft hij zulk een groot aantal der beste jaren van zijn leven in Nederland doorgebragt, [2] — en zulk eene menigte Nederlanders der 17de eeuw zijn gestorven in de overtuiging geleefd

1 Hierachter, 4de Hoofdstuk, § XXVIII.

2 Descartes' zwerven door Nederland laat zich aldus ordenen: 1629 Amsterdam en Franeker; 1630 Amsterdam; 1633 Deventer; 1634 Amsterdam; 1635 Deventer; 1636 Leeuwarden, Amsterdam, Leiden; 1637 bij Utrecht, Egmond-Binnen; 1639 Harderwijk; 1640 Leiden, Amersfoort; 1641 en 1642 Leiden, Endegeest; 1643 Egmond op den Hoef; 1644 Leiden; 1645—1649 Egmond-Binnen. Uit Baillet bij Duker, bladz. 44, noot 2. — De eerste kennismaking dagteekende van 1617: Bezoek van den jongeling aan Breda, en daarop gevolgde tweejarige dienst in het leger van Maurits.

te hebben als goede cartesianen, — dat wij met de geschiedenis van ons eigen land niet kunnen medogevoelen zoo wij niet in gedachte Descartes tot zekere hoogte annexeren: beroid, bij de eerste opeisching, hem weder af te staan aan Frankrijk. [1]

Ten opzigte van Spinoza's aanhechting kunnen wij van ieder gemoedsbezwaar ons ontheven achten. Nedorland was werkelijk het aardsche vaderland van den geboren Amsterdammer die, het is zoo, in het schrijven der landstaal nooit zich een man van den eersten rang toonde, maar evenmin, voor zoover wij met zokerheid weten, uitmuntte in het hanteron van het portugeesch of het spaansch. Het hollandsch sprak hij als een Hollander; was burger en vereerder van den nederlandschen Staat; en maakte, onafhankelijk van zijn breken met de synagoge, in dezelfde mate deel uit van de nederlandsche nationaliteit als alle nederlandsche israëlieten vóór en na hem. [2]

Indien van Doscartes gezegd kan worden dat hij, door den strijd dien de regtzinnige kalvinisten tegen hem aanvaardden, aan eene bladzijde in de jaarboeken der nederlandscho gedachte zijn naam verbonden heeft, van Spinoza geldt dit in nog sterker mate.

Een zoo voornaam geschrift als zijn *Theologisch-politisch traktaat,* het eenige zijner grootere oorspronkelijke werken waarvan de uitgaaf door hemzelf bezorgd werd, kon alleen ontstaan, en voor een deel al dadelijk gewaardeerd worden, in het godgeleerd Nederland der 17de eeuw. In onze 19de althans zou een latijnsch staatkundig betoog, gestoffeerd met oud-testamentische bijbelplaatsen in den hebreeuwschen grondtekst, buiten den kleinen kring der geletterde joden bijna niet opgemerkt worden. [3]

1 Portret van Descartes door Frans Hals in het Louvre-muzeum. Katalogus Duitsch-Vlaamsch-Hollandsche Kunst 1881, N°. 190.

2 Geen enkele bijzonderheid in het Leven van Spinoza door Colerus, verschenen in 1705, herdrukt in 1880, geeft regt te onderstellen dat Spinoza hollandsch sprak met een accent. — Zijn traktaat in de moedertaal over God, den Mensch, en deszelfs Welstand, bij Van Vloten en Land, Benedicti de Spinoza Opera, 1882—1883, 2de Deel. Met portret.

3 De Tractatus Theologico-Politicus verscheen het eerst in 1670, zeven jaren vóór Spinoza's overlijden. — Nieuwe tekst-uitgaaf door Van Vloten en Land in de Opera van 1882, I 367 vgg.

Hoe onvoorwaardelijk afgekeurd, Spinoza's boek *werd* te onzent opgemerkt, en *zeer* opgemerkt, omdat hij leefde in een tijd toen onder de Nederlanders het geheele middelbare en het geheele hooger onderwijs beheerscht werd door het latijn niet alleen, maar ook door de godgeleerdheid. [1] Zoovele filologen er aan het hoofd van gymnasia stonden, of aan de hooge en de doorluchtige scholen leerstoelen bekleedden; zoo vele deugdelijk onderleide predikanten er in de gereformeerde en niet-gereformeerde kerken gevonden werden; zoo vele personen ook in den lande, — zelfs al rekent men deze en gene geleerde dame niet mede, — kenden latijn, kenden tamelijk goed hebreeuwsch, en peinsden over soortgelijke onoplosbare kwestien als Spinoza bezighielden.

In weerwil zijner afwijkende meeningen was de geheimzinnige Baruch onder die vrouwen en die mannen op zijne plaats: geen Saul onder de profeten zoozeer, maar een latijnschrijver onder de latinisten, een oosterling onder de oosterlingen, een halve jood onder de christenen uit de joden, een republikein onder de republikeinen, een theoloog onder de theologanten.

In ruimer mate theoloog en oosterling dan Descartes, — moet ik er bijvoegen, — die in den bijbel niet veel belang stelde en met name omtrent het Oude-Testament tamelijk onverschillig was. De fransche landaard, naauwer verwant aan het jafetische dan het semitische, dreef te dien aanzien zeer bij hem boven. [2] Toen hij op zekeren dag, in of omstreeks 1640, te Utrecht een bezoek aan Anna Maria van Schurman bragt, en hij de nederlandsche *savante* in een hebreeuwschen bijbel vond lezen, toen wekte hij niet weinig hare ergernis door den toon waarop hij in hare tegenwoordigheid over die uitspanning sprak. Eene vrouw van zooveel geest, haar tijd verdoende aan zulke beuzelingen! [3]

1 Een land- en tijdgenoot zegt: „Spinoza's schriften zijn overal te vinden, en worden in dese jeukerige eeuw, om hare nieuwheid, in alle Boekwinkels verkocht." Bij Sepp, Godgeleerd Onderwijs, II 374.

2 Even weinig als de talen beminde Descartes de geschiedenis. Verhalend van de studiejaren zijner jeugd: „Je croyais avoir déjà donné assez de temps aux langues, et même aussi à la lecture des livres anciens, et à leurs histoires, et à leurs fables." Discours de la Méthode, 1637, 1re Partie.

3 Deze bijzonderheden, en de onmiddellijk volgende, uit Guhrauer's

Anna Maria bleef het antwoord niet schuldig, en wees hem op het hooge belang dezer studie voor de naauwkeurige kennis van den geest Gods. Maar Descartes zeide: „Vroeger dacht ik evenzoo, en leerde met dat doel de kwanswijs heilige taal. Ik las het eerste hoofdstuk van het boek Genesis, handelend over de schepping der wereld. Ondanks mijn ingespannen nadenken echter kon ik niet tot een klaar en duidelijk begrip van het voorgevallene geraken. Ik vatte niet wat Mozes oigenlijk had willen zeggen; en toen ik bemerkte dat zijn verhaal, in plaats van mij een licht te ontsteken, slechts diende om mij nog meer in verwarring te brengen, zette ik de lektuur niet verder voort."

De overlevering beweert dat de jonkvrouw Van Schurman daarna nooit weder met Descartes in betrekking is willen komen. In eene soort van dagboek teekende zij aan, onder het hoofd *Weldaden des Heeren*: „God heeft van den onheiligen man mijn hart afgewend en, om de vroomheid bij mij te verlevendigen, en te bewerken dat ik aan haar mij des te onverdeelder overgeven zou, zich van hem bediend als prikkel."

Er was in haar afkeer van Descartes niets personeels. Niet den man of den mensch haatte zij, maar zijne denkwijs; en niet de zijne alleen, maar de denkwijs van iederen tijdgenoot, hoe beroemd overigens, die hare kalvinistische bijbelvereering niet ook voor zich als het hoogste beschouwde.

Wanneer zij verneemt dat Hugo de Groot moeite doet de roomschen en de protestanten met elkander te verzoenen, dan laat deze onpraktische maar edelmoedige poging, welke men gemeend zou hebben voor het vrouwelijk hart iets aantrekkelijks te bezitten, haar even koel als de fraaije mozaïsche scheppingslegende het Descartes deed. Het eenige waarvoor zij oog heeft in De Groot's streven is het onschoone: dat hij, door de verdiensten van Luther en Kalvyn als betrekkelijk voor te stellen, de hervorming lastert of verkleint. Het voormalig Licht der Ne-

---

verslag van het Abrégé sincère de la vie de Labadie bij Schotel, Anna Maria van Schurman, 1853, bladz. 16 der Aanteekeningen, en bij Foucher de Careil, Descartes, la princesse Élisabeth et la reine Christine, 1879, bladz. 150 vg.

derlanden is in hare schatting advokaat van kwade zaken geworden, en heeft opgehouden zichzelf te zijn.

„Tot heden," schrijft zij in het fransch aan den orthodoxen leidschen theoloog Rivetus, geboren Franschman, „tot heden koesterde een ieder een hoogen dunk van De Groot's genie en geleerdheid. Maar sedert hij de rede den rug heeft toegekeerd; zijne studien zich op een ander voorwerp zijn gaan rigten; hij door grievende uitvallen de hervorming en al de voornaamste hervormers in het aangezigt heeft geslagen; sedert zoekt een ieder bij De Groot naar De Groot. Niets is belagchelijker en onzinniger dan den man, van wien door U zeer goed is aangetoond dat hij noch weet wat anderen willen, noch wat hij zelf wil, ongevraagd de zorg onzer verzoening met de roomschen te zien op zich nemen, en hem te hooren uitmaken dat wij daartoe kunnen en moeten overgaan." [1]

Het is niet enkel uit beleefdheid dat ik zoo omstandig het woord geef aan eene nederlandsche vrouw der 17de eeuw. Evenmin alleen met het doel, te staven dat jonkvrouw Anna Maria zoo weinig in het fransch als in het hebreeuwsch op haar mondje gevallen was. Het is ook en vooral omdat de billijkheid eischt den tegenstand, waarop steeds in Nederland de bespiegelende wijsbegeerte is komen stuiten, voor te stellen van eene eervolle zijde.

Indien eene vrouw als Anna Maria van Schurman, blaauwkous zooveel gij wilt, [2] maar blaauwkous van europesche vermaard-

1 Brief aan André Rivet bij Schotel, bladz. 111 vg.: „Jusqu'à présent tout le monde a eu une grande idée du génie et de l'érudition de Grotius. Mais depuis qu'il s'est éloigné de la raison; que ses études ont changé d'objet; et qu'il a insulté par ses invectives atroces toute la réformation et les principaux auteurs de la réforme, tout le monde cherche Grotius dans Grotius. Il n'y a rien de plus ridicule et de plus insensé que de voir un homme qui ne s'accorde ni avec les autres ni avec lui-même, — comme vous l'avez très-bien fait voir, — entreprendre sans que nous l'en ayons prié, de nous réconcilier avec les catholiques-romains et de décider que nous le pouvons et le devons faire."

2 Vertrouwelijk schrijven van Jacobus Scheltema aan De Wal bij Schotel, Aanteekeningen bladz. 20: „Ik heb plan gehad hare biographie te bewerken; dan, niet alleen dat het oordeel van Hooft die haar van schoolvosserij beschuldigt waar is, was zij blijkens vele stukken van

heid, in eene eeuw toen eene zweedsche koningin en meer dan één duitsche of fransche prinses door hare mededinging het ophouden van dit karakter dubbel moeilijk maakten [1]; indien zulk eene vrouw, vervoerd door het kalvinisme en rabbinisme harer omgeving, Hugo de Groot voor een halven gek en Descartes voor een godloochenaar heeft aangezien, dan kunnen wij begrijpen hoe het destijds bij het groote publiek te onzent met het inzigt in de metafysica geschapen stond. De friesche hoofden onzer puriteinen waren ten aanzien van het abstrakte ondoordringbaar als ijzeren potten.

Tot eer van Descartes moet gezegd worden dat hij het óndergaan onzer beroemde landgenoot in de theologie, hartelijk bejammerde; hoewel hij ten onregte de geheele schuld op Voetius wierp die, zoo Anna Maria het niet zelf gewild had, niet zulk eene heerschappij over haar zou uitgeoefend hebben. „Ce Voetius", schrijft hij met weerzin aan een vriend in Frankrijk, „ce „Voetius a gâté aussi la demoiselle De Schurman; car au lieu „qu'elle avait l'esprit excellent pour la poésie, la peinture, et „autres telles gentillesses, il y a déjà cinq ou six ans qu'il la „possède si entièrement qu'elle ne s'occupe plus qu'aux contro„verses de la théologie, ce qui lui fait perdre la conversation de „tous les honnêtes gens." [2]

---

dien tijd eene echte oude vrijster in hare leelijkheid en werd, toen zij oud werd, fijn en eene dweepster met Labadie in folio. Hare brieven zelf zijn ook stijf en kunstig geschreven, met één woord zij was eene echte Sçavante." — Portret der volwassene in de oude uitgaven van Jacob Cats en in de nieuwe door Van Vloten. — Het kinderportret vóór Schotel's monografie is bekoorlijk; de brief in de voorgaande aanteekening onberispelijk van uitdrukking.

1 Anne de Rohan en de paltzgravin Louise Hollandine in Frankrijk; de paltzgravin Elisabeth in Duitschland. — Over Anne de Rohan bij Sainte-Beuve, Causeries du Lundi, XII 276 noot. — Over Louise Hollandine bij Saint-Simon, Mémoires 1865, IV 299 vg. — Over Elisabeth en de zweedsche Christina bij Foucher de Careil, hiervóór bladz. 115 noot 3.

2 Brief van Descartes aan Mersenne, Leiden 11 November 1640, bij Cousin, VIII 387 vgg. — Met „les honnêtes gens" bedoelde Descartes: voorstanders van wetenschap zonder pedanterie. Over hen spreekt hij aan het slot van zijn Discours de la Méthode, 6e Partie: „Si j'écris en

Vrij mogen wij aannemen dat in een kring waar Descartes bij de ontwikkeldsten zulke ondervindingen opdeed, het cartesianisme geen diepe wortelen geschoten heeft, en, zoo er niettemin in Nederland een groot aantal zich noemende cartesianen gevonden werden, dit voor het meerendeel onechte kinderen geweest zijn.

Behalve twee utrechtsche professoren, — waarvan de een voor Descartes in aanbidding op de knieën lag en hem zijn licht, zijne zon, zijn god noemde, de ander op andere wijs hem kompromitteerde, [1] — onderwees niemand het cartesiaansch stelsel. De hoogleeraren in de wijsbegeerte en de godgeleerdheid aan de universiteiten; de theologische studenten vooral; verbeeldden zich aan cartesiaansche filosofie te doen wanneer zij Descartes luidruchtig nazegden dat men „in de eerste plaats aan alles behoorde te twijfelen, en daarna alleen aan de evidentie gelooven." [2] Door het getuigenis van tijdgenooten weten wij dat dit kwasternij was. Het evidente: dat de bijbel Gods Woord en de formulieren van eenigheid de Ware Leer behelsden, stond bij deze jongelieden van te voren vast; en zij twijfelden slechts bij wijze van verstandelijke kamer-gymnastiek, uit tijdverdrijf. [3] Niemand hunner

---

français, qui est la langue de mon pays, plutôt qu'en latin, qui est celle de mes précepteurs, c'est à cause que j'espère que ceux qui ne se servent que de leur raison naturelle toute pure jugeront mieux de mes opinions que ceux qui ne croient qu'aux livres anciens; et pour ceux *qui joignent le bon sens avec l'étude, lesquels seuls je souhaite pour mes juges,* ils ne seront point, je m'assure, si partiaux pour le latin, qu'ils refusent d'entendre mes raisons pour ce que je les explique en langue vulgaire."

1 Over den laatste hiervóór, bladz. 98, noot 2. — Over Renery, gezegd Renerius, bij Duker, bladz. 54 vgg. — Renery was het die aan Mersenne schreef, sprekend van Descartes: „Is est mea lux, meus sol, erit ille mihi semper deus." — Land, Philosophy in the Dutch Universities, bladz. 92.

2 Eerste der vier regelen die Descartes beweerde zich gesteld te hebben: „Le premier précepte était de ne recevoir jamais aucune chose pour vraie que je ne la connusse évidemment être telle." Discours de la Méthode, 2e Partie.

3 Witsius, Twist des Heeren met sijn wijngaerdt, 1669: „Is het niet een hard woord en uytermaten aenstotelijk voor godtvruchtige ooren, dat al wie met ernst en ordre na de waere Wijsheydt staet, in twijfel moet trecken offer oock een Godt zy? En dat leydt men evenwel tot

besefte, zoomin welke leemten het stelsel van Descartes vertoonde, als door welke deugden het zich aanbeval. Allen ontleenden er slechts zooveel aan als zij voor hun oogmerk gebruiken konden.

Balthazar Bekker *is* een cartesiaan geweest, zoo men wil, en een ernstiger cartesiaan dan de meesten; maar in welken zin en tot welke hoogte? Descartes laat eene volstrekte scheiding heerschen tusschen God en wereld, ziel en ligchaam, geest en stof; en van dit dualisme, hetwelk voorwaar de sterke zijde van zijn stelsel niet was; van dit mode-denkbeeld der 17de eeuw trekt Bekker partij om als bewezen te stellen: „Er bestaat een afzonderlijk rijk der geesten, booze en goede." Maar onmiddellijk daarna laat hij Descartes weder los, en gaat met willekeurig uitgelegde bijbelteksten staven dat die geesten geenerlei invloed uitoefenen op de menschen.

Alle filosofische begrippen kunt gij aan den schrijver der *Betooverde Wereld* kwijtraken, mits zij passen bij zijne theologie. Het overige bestaat niet voor hem. Hetzij cartesiaan een eernaam of een scheldnaam is, hij geeft er niet om.

Hij jubelt: „D'een roept dat de cartesiaansche filosofie mij verleid heeft; d'ander zegt dat ik de filosofie van Descartes niet versta. Dog wat ik versta of niet, ik spreke tot vorstandigen: laat die oordeelen wat ik leere. Ware 't so dat al hetgene ik van den aart der geesten zeggen wil weerleid kon worden, mijn boek soude evenwel mijn boek en mijn gevoelen mijn gevoelen zijn." [1]

XXI

Bekker, die Descartes herdacht, heeft ook over het stelsel van Spinoza zijne meening gezegd. Zelfs is er van zijne hand eene

---

een grondt van de Nieuwe Philosophie, die sich het ghebiedt over de Theologie en Godts woord selve wel sou aenmatigen! Dat heeft men in die eygen termen doen drucken, en sou het gaerne openbaerlijck in een vermaerde Academie onses Landts soo betwisttedent hebben!" Bij Sepp, Godgeleerd Onderwijs, II 363.

1 Betooverde Wereld, Algemeene Inhoud. bladz. 10.

bladzijde bewaard gebleven waar hij verhaalt, bij gelegenheid van een bezoek aan Den Haag, Spinoza ontmoet, en uit Spinoza's eigen mond vernomen te hebben dat deze werkelijk de schrijver was van het *Theologisch-politisch traktaat*, aanvankelijk naamloos in het licht verschenen. [1]

Belangrijker echter dan Bekker's oordeel is dat van Bayle, die Spinoza *niet* persoonlijk gekend, maar, zoover zijn doorzigt reikte, hem des te aandachtiger gelezen heeft. Vijfentwintig kompres gedrukte folio-bladzijden, in twee kolommen, zijn door Bayle aan het bestrijden van Spinoza gewijd.

Het komt mij voor dat ik dit niet over het hoofd mag zien. Bayle is een getrouw vertegenwoordiger der denkwijs van velen in Nederland geweest; en al heeft de nakomelingschap zich gewend enkel den kritischen historieschrijver der menschelijke meeningen in hem te waarderen, wij behooren in het oog te houden dat hij vóór alles een gereformeerd theoloog was, weinig minder regtzinnig dan Balthazar Bekker.

Eenerzijds niets natuurlijker dan de bedoelde polemiek. Opgevoed in het kalvinisme; na een kortstondigen overgang tot het katholicisme op nieuw protestant geworden; bekleedde Bayle bij de gereformeerden, eerst te Sedan, daarna te Rotterdam, het half wetenschappelijk, half herderlijk ambt van hoogleeraar in de wijsbegeerte en de geschiedenis. Het christendom was hem eene goddelijke openbaring welke hij wel is waar erkende niet te kunnen begrijpen met zijn verstand, doch wier uitspraken hij onvoorwaardelijk eerbiedigde.

Iemand die zoo dacht kon niet anders dan in opstand komen tegen Spinoza, die al hetgeen door de verschillende kerken openbaring genoemd werd verwierp, het volksgeloof van joden en christenen als beeldspraak beschouwde, en door zijn denken het wereldraadsel beweerde opgelost te hebben. [2]

1 Historia Ecclesiastica et Politica van Hornius, 1665, vertaald en bijgewerkt door Bekker, 1683: „Hy was van Amsterdam tot Rijswijk woonen gegaan; en van daar in Den Hage; daar hy, met my sprekende, 't voorseide boek voor 't sijne bekende; en bevond aan hem, in 't bijzijn, geenen mangel van sedigheid noch beleefdheid." Bij Sepp, II 434.

2 Over Spinoza's stelsel bij Scholten, Godsdienst en Wijsbegeerte, 3de

Doch aan den anderen kant, hoe is het mogelijk dat zulk een geleerd en scherpzinnig man als Bayle; in de geschiedenis der wijsgeerige stelsels zoo bedreven; zelf beschuldigd van twijfelzucht; zelf verketterd, — niet veeleer tegen een bevooroordeeld publiek Spinoza's verdediging op zich genomen heeft? Hij die, met een soortgelijk talent als dat van Sainte-Beuve in onze eeuw, doorgaans aan alle fraaije boeken en alle buitengewone menschen regt liet wedervaren; hoe kon hij ten aanzien van Spinoza en zijne werken in zulke mate met blindhoid geslagen zijn?

Dit is eene dier tegenstrijdigheden welke niemand verklaren kan, omdat zij, vreemd aan den menschelijken hartstogt, zamonhangen met het verschillend maaksel van den menschelijken geest bij verschillende personen. Ik heb alleen te verhalen hoe in het Nederland der 17de eeuw door een der schranderste kalvinisten over Spinoza gedacht werd.

Beiden, de regtzinnige Bekker en de regtzinnige Bayle, leden overlast van de ketterjagers. Beiden werden, door nóg regtzinniger kollega's, van hun ambt beroofd. Voor beiden was er reden zachtmoedig te oordeelen over lieden met afwijkende meeningen in het godsdienstige. De een noch de ander verdacht Spinoza van bijoogmerken. Om strijd erkenden zij dat hij geleefd had als een heilige. [1]

Niettemin houdt Bekker het er voor dat Spinoza krankzinnig geweest is. Hij spreekt van Spinoza's „razen", van Spinoza's „dolle doling." [2] Van zijn overlijden gewagend weet hij tot lof van den betrekkelijk jonggestorvene, hoewel een vroege dood

---

Druk. bladz. 183—189. — Van Vloten bij Arend, 1879, IV² 1099. Met Spinoza's portret, verschillend van dat in de Opera.

1 Bekker bij Sepp. II 134: „Hy geneerde sich met allerley glazen, ten behoeve van de gesichtkunde, meetkunstig te bereiden, en sleet zijn leven in stilligheid, buiten echt."

2 Bekker: „Invoegen dat meteen de dulle doling [van Spinoza, die God en Waereld onder een vermengt, ten krachtigste weersproken word." Betooverde Wereld, 1691. Voorrede bladz. 9. — „Niet dat Gods wesen geest en lichaam beide is, of in denking en uitstrekkinge bestaat, gelijk Spinoza raast." Betooverde Wereld, 2de Boek, 2de Hoofdstuk, § 4.

als van zelf tot verheerlijken, althans tot verontschuldigen stemt en in de meeste gevallen iets dichterlijks heeft, alleen te zeggen dat Spinoza „in den jare 1677 deser wereld verliet, achterlatende noch ongerijmder schriften dan hij had uitgegeven." [1]

Bayle vindt zulke uitdrukkingen te zwak, moet men gelooven. Hij noemt Spinoza „cet Impie", met eene groote *i*. Het *theologisch-politisch traktaat* acht hij „un livre pernicieux et détestable"; den auteur „un athée de système". Wanneer Bayle, op grond van het algemeen getuigenis in den lande, geboekt heeft dat Spinoza „fort réglé dans ses mœurs" was, dan laat hij de impertinentie volgen: „Cela est étrange". Hij vergelijkt hem bij twee fransche ketters uit het begin der 13de eeuw, David van Dinant en Amaury, predikers van een pantheïsme hetwelk op verheerlijking van alle booze lusten uitliep; bedervers der parijsche akademiejeugd. [2] Dan weder gaat hij den oorsprong van Spinoza's *Ethica* in Indie zoeken en schrijft: „Le spinozisme n'est qu'une méthode particulière d'expliquer un dogme qui a un grand cours dans les Indes: le dogme de l'âme du monde." Fluks bevinden wij ons weder in Europa en onder de tijdgenooten: „Plusieurs personnes m'ont assuré que sa doctrine, considérée même indépendamment des intérêts de la religion, a paru fort méprisable aux plus grands mathématiciens de notre temps". Men moet niet beweren dat hij, Bayle, Spinoza niet begrijpt. „Cela serait bien étonnant," regtvaardigt hij zich, „puisque je ne me suis attaché qu'à réfuter la proposition qui est la base de son système et qu'il imprime le plus clairement du monde". Hij bedoelt dezelfde stelling als Bekker, wanneer deze het waanzin noemt dat het goddelijk wezen bestaan zou in „denking" en in „uitstrekking". Het eene oogenblik beweert Bayle dat Spinoza's stelsel is „la plus absurde, la plus monstrueuse hypothèse qui se puisse imaginer"; het andere dat „de toutes les hypothèses d'athéisme celle de Spinoza est la moins capable de tromper." Waarom in dat geval woorden verspild aan hare wederlegging? vraagt men. Doch beide malen geeft Bayle dezelfde reden. Die

1 Bekker bij Sepp, II 434.

2 Over David van Dinant en over Amaury bij Hauréau, Histoire de la philosophie scolastique, 1880, 2de Partie, I 73—107.

hypothese, zij is „diamétralement opposée aux notions les plus évidentes de notre esprit". Dan wel „elle combat les notions les plus distinctes qui soient dans l'entendement de l'homme." [1]

De lezer behoeft mijne aanwijzing niet om te bemerken dat Bayle te zeer een geboren cartesiaan en dualist was, om in Spinoza's denkbeelden te kunnen komen. Tevens staaft Bayle's voorbeeld dat de Nederlanders de eenige kalvinisten der 17de eeuw niet waren, wier hersenen gesloten bleven voor het afgetrokkene. De fransche geloofsgenoot, van wien wij spreken, verkeerde in hetzelfde geval.

Doch ik mag hierin nu niet verder doordringen. Het ergste (tevens niet weinig vrolijke) was dat Bayle, anders zoo welwillend, Spinoza voor een verdoemde hield, en beweerde dat men hem dit kon aanzien. Wanneer hij van eene in druk verschenen anekdote omtrent Spinoza de eene helft als fabelachtig verworpen heeft, dan laat hij in vollen ernst volgen: „La dernière partie de ce récit peut passer pour très-certaine." Deze „partie très-certaine" luidde: „Il était petit, jaunâtre, il avait quelque chose de noir dans sa physionomie, et il portait sur son visage un caractère de réprobation."

Men zou wenschen te gelooven dat met deze persoonsbeschrijving slechts een gipsy of zigeuner bedoeld is. Doch de woorden *caractère de réprobation* wijzen te duidelijk een ontsnapt helbewoner aan. Wij zien er uit dat Bekker, toen hij de *Betooverde Wereld* schreef, alles behalve een overtollig werk verrigtte.

Indien mijne lezers aan Bayle even groote verpligtingen hebben als ik, en zij even veel van hem houden, dan zal het om zijnentwil hen spijten dat deze dwaasheden door hem op het papier gesteld zijn. Doch de fout is onherstelbaar. Ons moge de gedachte troosten dat Bayle zelf, voor zijne straf, door anderen met niet minder nadruk voor een boozen geest is uitgemaakt dan Spinoza door hem. [2]

---

1 Woordenboek van Bayle, 1731, V 201—226. Artikel Spinoza.

2 Wellevende maar scherpzinnige bestrijding van Bayle's meeste denkbeelden door Leibniz, in Paul Janet's Extraits de la Théodicée, 1875, 2de Druk, bladz. 10 vgg., 15 vgg., 216 vgg. — Bayle's portret bij Rauwenhoff, Protestantisme, hiervóór bladz. 96 noot 2.

XXII

Het is geen ondankbaar werk, uit Spinoza's geschriften de plaatsen bijeen te zoeken waarnaar wij eenigzins beoordeelen kunnen in welke verhouding hijzelf, afgezien van de wijs waarop anderen hem beoordeelden en veroordeelden, zich tot die gereformeerde staatskerk heeft voelen staan welke in het land zijner inwoning, en bij zijn leven, in zoo buitengewone mate de geheele nederlandsche zamenleving beheerschte.

Reeds Descartes had, in zijn *Discours de la Methode* van 1637 en in brieven aan zijn vriend Balzac van 1631, allerlei voor Nederland en inzonderheid voor Amsterdam zeer vleijende dingen gezegd. [1] Veertig jaren na hem, in 1670, doet Spinoza hetzelfde; en niet als een heusch ontvangen vreemdeling die buiten zijn vaderland eene vrijheid van denken vindt welke hem daarbinnen,

1 Discours de la Méthode, 3me Partie: „Il y a justement huit ans [1629] que ce désir me fit résoudre à me retirer ici, en un pays où la longue durée de la guerre a fait établir de tels ordres, que les armées qu'on y entretient ne semblent servir qu'à faire qu'on y jouisse des fruits de la paix avec d'autant plus de sûreté, et où parmi la foule d'un grand peuple fort actif et plus soigneux de ses propres affaires que curieux de celles d'autrui, sans manquer d'aucune des commodités qui sont dans les villes les plus fréquentées, j'ai pu vivre aussi solitaire que dans les déserts les plus écartés." — Aan Balzac, uit Amsterdam: „Quelque accomplie que puisse être une maison des champs, il y manque toujours une infinité de commodités qui ne se trouvent que dans les villes, et la solitude ne s'y trouve jamais toute parfaite... Au lieu qu'en cette grande ville où je suis, n'y ayant aucun homme excepté moi qui n'exerce la marchandise, chacun y est tellement attentif à son profit, que j'y pourrais demeurer toute ma vie sans être jamais vu de personne. Je me vais promener tous les jours parmi la confusion d'un grand peuple, avec autant de liberté et de repos que vous sauriez faire dans vos allées, et je n'y considère pas autrement les hommes que j'y vois, que je ferais les arbres qui se rencontrent en vos forêts, ou les animaux qui y paissent. Le bruit même de leur tracas n'interrompt pas plus mes rêveries que ferait celui de quelque ruisseau. Que si je fais quelquefois réflexion sur leurs actions, j'en reçois le même plaisir que vous feriez de voir les paysans qui cultivent vos campagnes; car je vois que tout leur travail sert à embellir ma demeure et à faire que je n'y aie manque d'aucune chose." -- Korrespondentie van Descartes in de uitgaaf van Cousin.

vreest hij, ontzegd zou worden, maar als een burger en landgenoot onder landgenooten en medeburgers, sprekend over zijne geboortestad en over zijn vaderland-zelf, *patria mea*. [1]

Niet onduidelijk veroordeelt of betreurt Spinoza te dier plaatse de fout van Oldenbarnevelt en De Groot die, bij het uitbreken der oneenigheden tusschen remonstranten en kontraremonstranten weleer, de tweedragt erger maakten door het afkondigen van wetten op het stuk des geloofs; in plaats van, zonder tusschenkomst van den Staat, de kwestie door partijen in volle vrijheid te laten uitvechten. [2] Tevens idealiseert hij den amsterdamschen magistraat *zijner* dagen, en denkt zoowel de heerschende orthodoxie weg, als de uitsluiting der katholieken en der protestantsche dissenters. Amsterdam is hem de stad der steden, waar een ieder, mits hij een braaf man zij, denken mag wat hij wil en zeggen wat hij denkt. [3]

Op eene andere plaats in hetzelfde traktaat is hij tot zekere hoogte vóór De Groot en vóór Oldenbarnevelt, in zoover hij als uitgemaakt aanneemt en omstandig betoogt dat het beheer der godsdienst toekomt aan de overheid. [4] Doch dit strijdt bij hem niet met het vorige. De godsdienst van welke hij hier spreekt is de openbare eeredienst, anders gezegd de godsdienstige praktijk, bestaande in het nakomen of betrachten van twee beginse-

1 Tractatus Theologico-Politicus, c. XX. — Bij Van Vloten en Land. Opera, I 609.

2 „Cum olim Remonstrantium et Contraremonstrantium controversia de Religione a Politicis et Ordinibus Provinciarum agitari incepit, tandem in schisma abiit; et multis tum exemplis constitit, leges, quae de Religione conduntur, ad dirimendas scilicet controversias, homines magis irritare quam corrigere."

3 „Urbs Amstelodamum exemplum sit, quae tanto cum suo incremento, et omnium nationum admiratione, libertatis fructus experitur. In hac enim florentissima republica et urbe praestantissima omnes cujuscunque nationis et sectae homines summa cum concordia vivunt, et ut alicui bona sua credant, id tantum scire curant, num dives an pauper sit, et num bona fide an dolo solitus sit agere. Caeterum Religio vel secta nihil eos movet."

4 Tractatus Theologico-Politicus, c. XIX, met het opschrift: „Ostenditur, jus circa sacra penes summas potestates omnino esse, et Religionis cultum externum Reipublicae paci accommodari debere si recte Deo obtemperare velimus". Van Vloten en Land. I 592 vgg.

len: de regtvaardigheid en de goedheid, *justitia et charitas*. Het oppergezag over deze twee *moet* de regering aan zich trekken en *mag* zij niet uit hare handen geven, — ook niet aan een kerkelijk bestuur. Beider vasthouden bepaalt niet alleen de roeping der regering, maar haar bestaan zelf. Waar het regt en het goede omvergeworpen of straffeloos geschonden worden, daar heeft het gouvernement plaats gemaakt voor de regeringloosheid. [1]

Spinoza's Staat, merken wij, is met een godsdienstig karakter bekleed; en wij moeten verwachten dat ook door hem, evenals door de kalvinisten, maar op eene wijs strookend met zijn stelsel, eene leer der theokratie zal voorgedragen worden. Werkelijk zien wij dit gebeuren. Als hij in het *Politisch traktaat*, onderscheiden van het *Theologisch-politische*, achtereenvolgens over verschillende regeringsvormen en, zonder de Zeven-Provincien te noemen, ook over de aristokratische republiek handelt, dan schildert hij eene staatskerk.

„Alle regenten", zegt hij, „moeten dezelfde godsdienst belijden [2]: de bij uitnemendheid eenvoudige en algemeene bedoel ik over welke gesproken is in mijn *Theologisch-politisch* vertoog, waar ik aan het hollandsche: *Geen ketter sonder letter* herinner, en uiteenzet dat in God te gelooven en God te gehoorzamen de hoofdinhoud zoowel der christelijke als der joodsche openbaring is. [3]

„Vóór alles moet gewaakt worden dat niet de regenten zelf verschillende sekten aanhangen; want een gevolg daarvan zou

1 „Sublato imperio, nihil boni potest consistere, sed omnia in discrimen veniunt, et [pro justitia et charitate] sola ira et impietas maximo omnium metu regnat." Bij Van Vloten en Land, I 595.

2 Tractatus Politicus, c. VIII, De Aristocratia, § 46. — Bij Van Vloten en Land, I 351: „Omnes Patricii ejusdem religionis esse debent, simplicissimae scilicet et maxime catholicae."

3 Tractatus Theologico-Politicus, c. XIV: „Quis non videt hanc maxime esse causam cur sectarii tot tamque contrarias opiniones tanquam fide documenta doceant multisque Scripturae exemplis confirment; unde apud Belgas dudum in usum Proverbii abierit: *geen ketter sonder letter*. Evangelica autem doctrina nihil praeter simplicem fidem continet: nempe Deo credere eumque revereri, sive, quod idem est, Deo obedire. Non opus igitur habeo, ad rem manifestissimam demonstrandam, textus Scripturae, qui obedientiam commendant, et quorum perplures in utroque Testamento reperiuntur, coacervare." Bij Van Vloten en Land, I 536, 537.

kunnen zijn dat de eenen de eene voortrokken, de anderen de andere; dan wel dat zij onder den invloed van bijgeloof het er op toelegden hunne onderhoorigen van de vrijheid van spreken te berooven. [1]

„Een ander voornaam punt is dat, al blijft de vrijheid van spreken een ieder gewaarborgd, echter het zamenkomen in grooten getale verboden moet worden. Niet dat de dissenters niet zoo vele kerken zullen mogen bouwen als zij goedvinden; maar het moeten kleine zijn, overeenkomstig voorgeschreven afmetingen, en tamelijk ver uiteengelegen. [2]

„Daarentegen is het van belang dat de aan de landsgodsdienst gewijde kerken groot zijn en weelderig ingerigt; alleen de regenten of oudsten bij plegtige gelegenheden het regt hebben de godsdienstoefeningen te leiden; *zij* alleen den doop mogen bedienen, huwlijken mogen inzegenen, handen opleggen; en een ieder hen beschouwe als aangesteld om voor de landsgodsdienst te waken en op te komen, ja in zekeren zin als de priesters van het heiligdom. [3]

„Voor het predikambt, de kerkekas, het dagelijksch beheer, moeten door de regenten zelf enkele personen uit de schare worden aangewezen, die als plaatsvervangers der overheid optreden, en van alles aan de overheid rekening en verantwoording doen." [4]

1 Tractatus Politicus, VIII 46: „Apprime cavendum est ne ipsi Patricii in sectas dividantur, ut ne alii his, alii aliis faveant; et deinde, ne superstitione capti libertatem subditis dicendi ea quae sentiunt adimere studeant."

2 Tractatus Politicus, VIII 46: „Quamvis unicuique libertas dicendi ea quae sentit danda est, magni tamen conventus prohibendi sunt. Atque adeo iis qui aliae Religioni addicti sunt concedendum quidem est tot quot velint templa aedificare; sed parva, et certae cujusdam mensurae, et in locis aliquantulum ab invicem dissitis."

3 Tractatus Politicus, VIII 46: „Templa quae patriae Religioni dicantur multum refert ut magna et sumptuosa sint, et ut praecipuo ipsius cultui solis Patriciis vel Senatoribus manus admovere liceat; atque adeo ut solis Patriciis liceat baptizare, matrimonium consecrare, manus imponere, et absolute ut templorum veluti Sacerdotes patriaeque Religionis vindices et interpretes agnoscantur."

4 Tractatus Politicus, VIII 46: „Ad concionandum autem, et ecclesiae

De werkelijke stand van zaken in de 17de eeuw, te Amsterdam en overal elders in Nederland, verschilde in bijzonderheden van hetgeen hier door Spinoza als wenschelijk en voegzaam voorgesteld wordt. De burgemeesters doopten niet; de landskerken waren niet versierd. Maar er bestonden voorname punten van overeenkomst. De groote menigte der kalvinistische predikanten behoorden, maatschappelijk gesproken, tot de klasse der plebejers. Zij vormden noch eene priesterkaste, noch een geestelijken stand. De Staat hield de koorden der beurs; beheerde de kerkelijke goederen; bekostigde de openbare eeredienst; voorzag in het hooger theologisch onderwijs. De joden, de roomschen, de lutherschen, de doopsgezinden, de remonstranten, alle niet-gereformeerden, vergaderden in uiteengelegen onnaspeurlijke heiligdommen. [1]

Spinoza's kwanswijs denkbeeldige beschrijving is noch eene charge, noch een welgelijkend portret. Onder een anderen vorm is zij eene nieuwe hulde aan de aristokratische republiek der Zeven-Provincien. Hoeveel er aan het objektieve der voorstelling ontbreken moge, in geen ander land van Europa buiten Nederland zou zulk eene kerkinrigting, zulk eene verhouding van godsdienst en regering, in dien tijd door de lezers begrepen zijn.

XXIII

Eene belofte bij den aanvang van dit hoofdstuk [2] zal nageko-

---

aerario ejusque quotidianis negotiis administrandis, aliqui ex plebe ab ipso Senatu eligendi sunt, qui Senatus quasi vicarii sint, cui propterea rationem omnium reddere teneantur."

1 De lutherschen waren de eersten die, in 1632, zich te Amsterdam „eene aanzienlyke openbaare kerk bestonden te stigten." In 1671 volgde de tweede. Wagenaar, Amsterdam 8o, VIII 3—21. — De amsterdamsche roomschen hadden nog in 1737 zich het regeringsvoorschrift te laten welgevallen dat van eene toen door hen volbouwde kerk „de ingang maar zeven voet hoog, drie voet vier duim wijd, en met eene effen deur gesloten moest zijn." Wagenaar, bladz. 100 vg.

2 Hiervóór, § 2 begin, bladz. 9 vg.

men wezen, wanneer ik de lotgevallen der kalvinistische gedachte in Nederland, gevolgd tot hare uitdrukking in de wijsbegeerte toe, ten slotte ook nog naar haar optreden in de poëzie geschetst zal hebben; of, minder eerzuchtig gesproken, naar de nalatenschap van den nederlandschen dichter der 17de eeuw dio mij toeschijnt uit dit oogpunt, veel onwezenlijks niet medegerekend, bovenal in aanmerking te komen: Constantyn Huygens.

Men is aan Huygens in de laatste jaren, nadat sedert het aan den dag komen van zijn *Cluys-werck* in 1841 eene soort van staking was ingetreden.[1] te onzent weder veel gaan doen. Eene nieuwe tekstuitgaaf zijner *Korenbloemen* is ondernomen,[2] nadat reeds vroeger eene nieuwe volksuitgaaf bezorgd was.[3] Zijn leven is tot onderwerp eener wel is waar nog niet voltooide monografie gekozen.[4] Onuitgegeven fransche stukken van zijne hand hebben het licht gozion.[5] Zijne werkzaamhoid als toonzetter heeft de stof geleverd voor een afzonderlijk boekdeel.[6] In een herdruk onzer beste litteratuur-geschiedenis is een geheel nieuw hoofdstuk aan hem gewijd.[7] Zijn dagboek, naar het afschrift van een kleinzoon, werd onlangs voor het eerst naar de pers gezonden.[8] Zijne briefwisseling staat op de voordragt.

Dit alles moet ik als bekend onderstellen, en mij vergenoegen met het aanduiden van maar één gezigtspunt.

De oudste proeven van kalvinistische nederlandsche poëzie, of hetgeen ik mij verstout zoo te noemen, worden gevonden in een dichterlijk aanhangsel van het doopsgezind martelaarsboek: *Het Offer des Heeren;* volgens eene nadere omschrijving op het titel-

1 Uitgaaf van Jonckbloet naar het handschrift van J. L. C. Jacob, 1841. — Beoordeeling door Potgieter, Gids 1842, in Kritische Studien 1876, II 1 vgg.

2 Volledige Dichtwerken onder toezigt van Nicolaas Beets met aanteekeningen van P. Leendertz Wz., 1882, 1ste en 2de Aflevering.

3 Door Van Vloten in het K. L. Pantheon, 1865—1879.

4 Constantin Huygens, Studien door Theod. Jorissen, 1871.

5 Mémoires de Constantin Huygens par Théod. Jorissen, 1873.

6 Correspondance et Œuvre musicales de Constantin Huygens par W. J. A. Jonckbloet et J. P. N. Land, 1882.

7 Jonckbloet, Letterkunde 17de Eeuw, 1882, II 53–106.

8 Tekstuitgaaf van J. H. W. Unger. Bijlage van Oud-Holland 1885.

blad dus geheeten omdat het inhoudt: belijdenissen, zendbrieven, testamenten, van zeker aantal „slachtschaepkens Christi" of „opgheofferde kinderen Gods," doopsgezinde eerstelingen onder de tolbetalers der geloofsvervolging. Een achteraan gevoegd *Lietboecxken* behandelt nogmaals, in verzen, de reeds in proza verhaalde levens dezer protestantsche heiligen, of omgekeerd; en het is aan die gedichten dat ik denk. [1] Ik onderscheid namelijk tusschen de oorlogzuchtige *Geuzeliederen*, — óók vol theologie, maar tevens vol politiek, — en de meer zuiver godsdienstige zangen tot eer van ter dood gebragte mennonieten.

Het moet niet verwonderen deze mennonieten in één adem te hooren noemen met mede-protestanten die hen verloochenden. Er bestaat een doopsgezind, en er bestaat een gereformeerd Martelaarsboek; en de lezer van den tegenwoordigen tijd kan bijna niet nalaten te glimlagchen wanneer hij bemerkt, nu, hoe de zamenstellers van het laatste, ten einde niet in verdenking te komen gemeene zaak met de anabaptisten te maken, de martelaren die in het eerste vermeld worden hooghartig doodzwijgen; [2] dan, hoe onder de doopsgezinden-zelf sommige meer regtzinnigen er zich op toeleggen den ietwat minder regtzinnigen medebroeders hunne martelaren afhandig te maken. [3] Het is als een opbieden met brandende menschetoortsen tegen brandende menschetoortsen. Alleen *onze* martelaren tellen mede; de uwe niet. Die *gij* martelaren doopt zijn het wel is waar geweest, deugdelijk en smartelijk; maar alleen *wij* hebben het regt ons naar hen te noemen.

Dit kleingeestige echter vermindert naauwlijks de waarde van het feit dat in de doopsgezinde *Historie* van 1615, uitbreiding van het in 1562 en 1567 verschenen *Offer*, meer dan *zeshonderd* mennonieten genoemd worden die in en buiten Nederland voor hun geloof het leven lieten. Evenmin neemt het weg dat in

1 Over de oudste drukken van het „Offer" bij J. I. Doedes, Nieuwe bibliographisch-historische ontdekkingen, 1876, bladz. 61 vgg.

2 Over het gereformeerd martelaarsboek van Adriaan C. van Haemstede bij Sepp, Geschiedkundige Nasporingen, 1875, II 9 vgg.

3 Over „Onze Martelaarsboeken" bij De Hoop Scheffer, in Doopsgezinde Bijdragen 1870, bladz. 45 vgg.

Noord- en Zuid-Nederland de oudste kalvinisten, hoe nadrukkelijk dit in later tijd door hunne zoonen ontkend zij, evenals de doopsgezinden uit de anabaptisten zijn voortgekomen, en beider vereenigde geschiedenis met eene breede rij bloedgetuigen aanvangt. [1]

Men verbaast zich soms in onze dagen dat er nog altijd lieden worden gevonden die het op prijs stellen de eenen mennoniet, de anderen remonstrant, dezen gereformeerd, genen luthersch te heeten; en het is waar dat voorouders gesneuveld in den oorlog, omgekomen op ontdekkingsreizen, als priesters der wetenschap of der kunst gestorven in hun bed, niet minder hoogachting verdienen dan anderen die geworgd of gebannen werden om hunne trouw aan eene godsdienst.

Maar de eene vereering sluit de andere niet uit. De sterke band van te zamen doorgestaan leed of gevaar blijft nog eeuwen daarna zijne werking doen gevoelen. Het ontzet van Leiden, in 1574, is nu reeds meer dan driehonderd malen verjaard; nogtans zal men altijd op nieuw getroffen worden door het verhaal bij Hooft, hoe, in den ochtend van zondag 3 Oktober, de eerste gang der aan wal gestapte geuze-admiralen, gevolgd door het scheepsvolk en de na langdurig hongerlijden in allerijl weder verzadigde burgerij, een kalvinistische kerkgang was: „Daar smolten de gemoeden in hun eighe vuurigheit, en was de beweeghnis zoo weldigh, dat de harten van vroolykheit, de ooghen van traanen ooverliepen, en *de sleur van den zang der psalmen deeden haaperen.*" [2]

Geen nederlandsch dichter was dit ooit in voldoende mate om aan de geheele stof van den strijd voor de nationale onafhankelijkheid regt te kunnen doen; en het proza der oude historieschrijvers van het tijdvak wint het in dit opzigt niet zelden van de verzen der zangers. [3] Er was in de gebeurtenissen zelf meer

1 Hiervóór, bladz. 28, noot 3.

2 Hooft, Ned. Historien, II 201. Einde van het 9de Boek.

3 Zelfde opmerking bij R. Fruin, Beleg en Ontzet van Leiden, 1874, bladz. 98: „Geen dichter zou dat tooneel [er is spraak van het bezoek der leidsche boden aan den Zwijger te Rotterdam] treffender beschrijven kunnen dan Bor het doet in de eenvoudige woorden die ik daar uit zijne geschiedenis aanhaalde."

poëzie dan de poëten aankonden. Niettemin is door sommigen er iets van gevoeld, en zij hebben de regte uitdrukking gevonden.

Het kreupelrijm van 1555 of 1560 krijgt vleugelen wanneer, van een martelaars- en martelaresselied in het *Offer des Heeren*, de laatste strofe de lijken van drie vrouwen uit het volk te Antwerpen schildert, in de rivier geworpen nadat men in de gevangenis haar om het leven had gebragt. Met maar één trek wordt het blank der doode ligchamen aangeduid, in het maanlicht (zou men zeggen) wegdrijvend op den stroom. Doch men vergeet de getrouwe Klaartje niet spoedig, zoomin als hare arme zusters. Zij doet aan Paul Delaroche's in den Tiber geworpen christenmeisje uit de dagen van het romeinsch keizerrijk denken. [1]

Er is de Pieter Witses van Leeuwarden die, als men aan den paal, ten einde zijne lastige vrijmoedigheid te fnuiken, hem een bal in den mond gaat stoppen, het gezegde van Jezus tot den apostel Petrus te pas brengt: „Toen gij jonger waart gorddet gij uzelf, en wandeldet waar gij wildet; maar wanneer gij zult oud geworden zijn, zoo zult gij uwe handen uitstrekken, en een ander zal u gorden, en leiden waar gij niet wilt." De friesche getuige moet in zijne soort een dichter geweest zijn dat hij deze spreuk op zich durfde toepassen, want hij telde pas zeven en twintig jaren en liet eene jonge vrouw achter. [2]

1 Uit het Offer des Heeren bij Van Vloten, N. Geschiedz., I 264:

> Margriet Jeroons huysvrouwe,
> En Janneken op Dexterlaer,
> Claerken was oock getrouwe,
> Op den Steen verdroncken, niet openbaer,
> In de Scheldt geworpen daernaer:
> Daer heeft mense sien drijven,
> Op 't water, met schoone witte lijven,
> Dat bleeck wel alsoo claer.

2 Evangelie ven Johannes, XXI 18. — Uit het Offer des Heeren bij Max Rooses, Nieuw Schetsenboek 1882, bladz. 63 vg.:

> Als hy so aenden pale stont,
> In smerten ende pijnen,
> Met eenen bal in zynen mont,
> Sprack noch in sulcker schijnen:

Er is de friesche Elisabeth, eene voormalige kloosterzuster, overgegaan tot de doopsgezinden, en door den frieschen regter op zulke wijs nog eens herdoopt dat zij het nimmer heeft kunnen navertellen. Hare grootste droefheid is niet het pijnigen vóór het verdrinken, maar dat voor het eerst van haar leven mannehanden het wagen hare leden te betasten. Wanneer zij ontwaakt uit de bezwijming, waarin het folteren haar heeft doen wegzinken, dan schaamt zij zich bijna dat zij nog leeft. [1]

Er is de vlaamsche Margareta, met drie lotgenooten te Gent ter dood geleid. Zij roept de regters toe kosten te sparen, de zuinigheid te betrachten, en voor vier slagtoffers zich te vergenoegen met één staak. Alle vier, herinnert zij, belijden zij één geloof, en gaan met dezelfde verwachting één eeuwigheid in. [2]

Ick bandt my selfs, doen ick jonck was,
Wandelde werwaert my gaf pas,
Maer out, my ander bijnen.

Bijnen staat voor *binden*. Oudemans, I 702.

1 Uit het Offer des Heeren bij Van Vloten, I 218 vgg.:

tWas een maechdeken van teeder leden,
Elisabeth dat was haren naem,
De welcke was woonachtich ter steden
Van Leeuwerden, een stede bequaem...

Noch twee schroeven setten sij op haer schreenen.
„Beschaemt mij niet," heeft sij doen geseyt,
„Want van eenich mannen mij noch geenen
Sijn hant aan mijn bloot lijf heeft geleyt."

Mits dien beswijmde sij onder de handen,
Dat men seyde: „Sij is doot by geval?"
Maer sij ontwekt zijnde in de banden,
Sprack: „Ick ben niet doot, maer leef noch al."

Schreenen, hetzelfde werkwoord als *schrienen* of *schrijnen*. Oudemans, VI 226.

2 Uit het Offer des Heeren bij De Hoop Scheffer, bladz 62:

Sonder worgen * zijn sy verwesen
Te branden, elk aan eenen staeck.
Doen seyde de vrouwe gepresen:
„Wy dancken u, heer, van dese saeck."

* „Vreeselijker straf dan de gewone, daar de martelaren anders, eer de brandstapel was aangestoken, geworgd werden."

Er is Wendelmoet, de in Den Haag verbrande weduwe uit Monnikendam, die onvervaard naar de houtmijt treedt, en zelf den beul het barmhartig zakje buskruid haar in den boezem helpt steken. Uit verlangen *thuis te zijn* sluit zij blijmoedig de oogen, en laat zich blindelings het koord om den hals klemmen. [1]

De Noord-Nederlanders door wie, uit de vliegende prozablaadjes van den dag, naauwlijks te onderscheiden van de schuitepraatjes- en blaauwboekjes-litteratuur eener latere eeuw, deze verhalen zijn overgebragt in verzen vol snikken en stoplappen; zijn ondanks hunne gebrekkige kunst dichterlijke waarnemers der werkelijkheid geweest. In den maalstroom der godsdienstige aandoeningen, meestentijds vermaagschapt aan het alledaagsche of ondergaand in het platte, is door hen nu het grootsche en verhevene opgemerkt, het karaktervolle, het stoute; dan het aandoenlijke of het zachte en het fijne, en al hetgeen, in haar gebonden zijn aan het stof, de arme menschelijkheid meest vereert. Kinderen eener groote eeuw hebben zij, hoewel slechts liedjes- en straatliedjeszangers, half voor het kerk-, half voor het draai-orgel of de schalmei werkend, zich de niet onwaardige zoonen hunner moeder getoond. Er klopt in hunne watersnood- en citadel-poëzie, indien men meent haar zonder heiligschennis dus te kunnen aanduiden, een hart. Wij gevoelen dat zij hunne pen

---

Grietken sprack met goeder meenen:
„Spaert drie staeken, raetsheeren bemint;
Alle vier sterven wy wel aan éénen
Want geestelick zijn wy alleens gesint."

1 Uit het Offer des Heeren bij Van Vloten, I 185 vgg.:

Sy holp den pulver steken
Self tot haren bosem in;
Siet wat daer is gebleken:
Van selfs is sy gestreken
Tot den pael, als een heldin.

De beul tradt aen om worgen,
Doen sloot sy haer oogen fijn,
Hebbende in 't hert verborgen
Een trooster, niet om sorghen,
Verlanghende thuys te zijn.

gedoopt hebben in het bloed en de tranen der ongelukkigen wier lijden zij verheerlijken.[1]

XXIV

Dwaze kerk van Rome, zouden wij willen uitroepen; gij die zelf bij duizenden uwe martelaren teldet en in hunne nagedachtenis het zaad der kerk vereerdet; hoe weinig kendet gij uw belang toen gij met eigen hand een soortgelijk kweekbed voor de protestanten aanlegdet, en tusschen u en de halve christenheid, op de lijken dezer nieuwe teelt, een onoverkomelijken scheidsmuur rijzen deedt! Of meendet gij, omdat de Albigenzen door u uitgeroeid, de Hussieten ten onder gebragt waren, tot het nemen van nieuwe proeven geregtigd te zijn, en dat het een godegevallig werk was tot iederen prijs uwe eenheid te handhaven?

Laat ons evenwel niet vergeten dat aan de kruistogten tegen Albigenzen en Hussieten door Nederlanders medegedaan is;[2] het nederlandsche regters waren die, onder Karel V en onder Alva, eene breede schaar anabaptisten en kalvinisten om het leven deden brengen:[3] het tuchtigen der ketters naderhand door de kalvinisten-zelf als een pligt der overheid is voorgesteld:[4] advokaten van het pausdom daaruit aanleiding hebben kunnen nemen een boek over de kalvinistische wreedheid te schrijven;[5]

1 Over de waarheid der verhalen in de doopsgezinde en gereformeerde martelaarsboeken bij Sepp. Nasporingen. II 128 vg.

2 Over Nederlanders die in 1420 de Hussieten zijn gaan beoorlogen bij Boxhorn. Nederlandsche Historien. 1644. bladz. 229. — Bij Schotel. Watergeuzen. bladz. 372 vg. — Bij Groen. Handboek 5de Druk. bladz. 46. — Over den kruistogt tegen de Albigenzen hiervóór. I 45—48.

3 Hiervoor. bladz. 27. noot 1.

4 Traktaat van Théodore de Bèze over het regt en de verpligting van den Staat de ketters te dooden. in het hollandsch vertaald door Bogerman. Hiervóór. bladz. 88. noot 4.

5 Richard Rowman Verstegan. Theatrum crudelitatum haereticorum nostri temporis. Antwerpen 1587. Uittreksels bij Sepp. II 189 vgg.

de remonstranten reden hadden hierop maar weinig af te dingen;[1] en het Rome tot zelfvoldoening moest stemmen, lutherschen, gereformeerden, doopsgezinden, de eenen de martelaren der anderen te zien verduisteren of hunne goede diensten onzeker maken.[2]

Om tot mijn onderwerp terug te keeren: op de eeuw van het weerloos lijden is bij de Nederlanders de niet minder groote eeuw der overwinning door strijd gevolgd: en zoo weinig dichterlijke krachten kunnen er in den boezem der natie niet gesluimerd hebben, of het besef dier inspanning heeft in bezielde woorden zich een weg moeten banen.

Wanneer ik zeg dat dit het stadium is hetwelk vóór Huygens en de anderen door de poëzie van Filips van Marnix vertegenwoordigd wordt (1538—1598), dan heb ik meteen het beeld genoemd welks trekken men schier onveranderd in het meerendeel der dichterlijke uitingen van het tijdvak terugvindt.

Door de nieuwheid en de bekoring van het bijbelsch spraakgebruik, in den mond van het kalvinisme als bestorven; door het moeilijke van tijden die het gemoed der menschen van het klaaglied naar de hymne, en even onwillekeurig van de hymne naar het klaaglied drongen, beiden even hooggestemd: door de toevallige overeenkomst tusschen dezen en genen trek van twee nationale geschiedenissen, treffender gemaakt door eene half mystieke, half allegorische Schriftverklaring, — is de nederlandsche poëzie van toen in dezelfde bedding als de hebreeuwsche van twintig eeuwen te voren gaan vloeijen en onze dichterlijke taal eene tale Kanaäns geworden.

Men kent in Nederland voortaan geen andere levenspsalmen dan de psalmen Davids. Aan lofzangen heeft men niet genoeg: het moeten schriftuurlijke lofzangen zijn[3]. Het *Wilhelmus* zelf

1 Verantwoording van Hugo de Groot. — Hekeldichten van Vondel. — Traktaten van Paschier de Fyne (1588—1661).

2 Arnoudt van Geluwe, De ontledinge van dry verscheyden nieuwghereformeerde Martelaers-boeken, ofte Reden-kamp-strijdt tusschen de Lutheranen, Calvinisten, ende Wederdoopers, Antwerpen 1656. Bij Sepp, Nasporingen, II 18.

3 Marnix' Psalmen Davids en Schriftuurlijke Lofsangen bij Van Too-

wordt eene joodsch-christelijke geloofsbelijdenis op rijm; en, hoe de inhoud moge strijden met de melodie van keizer Karels wereldsch jagtlied, de schoonste strofen zijn die welke best van al met de liederen Hammaäloth kunnen vergeleken worden, aangeheven door de Hebreeën van weleer bij het opgaan naar den jeruzalemschen tempel. Te naauwernood wordt hier en ginds eene bijzonderheid ingevoegd die uit Palestina naar Nederland verplaatst, of uit de babylonische gevangenschap naar de spaansche overheersching. [1]

Hoewel aan deze poëzie in den loop der jaren is overkomen hetgeen niet uit kon blijven, en zij thans alleen nog verkwikken kan geschept uit de bron en zonder knielen met de hand aan den mond gebragt, — zooals in den ouden hebreeuwschen tijd de soldaten van den rigter Gideon dronken [2], — bezit zij toch eigenaardige schoonheden. In elk geval is zij een te nationaal verschijnsel geweest om in het vergeetboek te mogen blijven.

Ongetwijfeld erken ik dat het in zekeren zin op hetzelfde nederkomt hetzij men zich tot den eenen of den anderen der bedoelde vaderlandsche dichters wendt. Het tooneel verbeeldt, van het begin tot het einde, steeds een gereformeerd land, in eene eeuw die van de *Scheppingsweek* van Du Bartas zich naar het *Verloren Paradijs* van Milton bewogen heeft. Alles theologie.

Meent men dat Camphuysen, die de kontraremonstranten te orthodox, de remonstranten niet liberaal genoeg vond, daarom uit een anderen toon zingt, men vergist zich. De sociniaan Camp-

---

renenbergen, I 203 vgg. — Uittreksels bij R. Fruin, Tien Jaren, 3de Druk, bladz. 289 vgg. — Breedere bij Paul Fredericq, bladz. 73 vgg.

1 Zesde strofe van het Wilhelmuslied naar de uitgaaf van 1581, bij Van Lummel N° 31 :

Mijn schilt ende betrouwen
Sijt ghy, o Godt mijn Heer.
Op u soo wil ick bouwen.
Verlaet my nimmermeer;
Dat ick doch vroom mach blijven,
U dienaer taller stondt.
De tyranny verdrijven,
Die my mijn hert doorwondt.

2 Boek der Rigteren. VII 1—7.

huysen (1586—1627) is een psalmist als de overigen. Zijne vereerders noemen ook hem een „tweeden David". Zijne rijmen bieden zich als stichtelijk aan, en houden woord. Zij vormen een kerkboek waaraan alleen de synodale goedkeuring ontbreekt. [1]

Op grond dat Vondel het nooit met de kalvinisten vinden kon, en ten laatste zelfs roomsch geworden is, zou men geneigd zijn te gelooven dat hij niet aan den algemeenen bijbelschen leiband liep.

Het tegendeel is waar. Geen rederijker der 16de eeuw bragt meer bijbelstoffen op het tooneel dan Vondel in de 17de (1587—1679); gezwegen van *Johannes den Boetgezant*, de *Altaargeheimenissen*, de *Bespiegelingen van God en Godsdienst*, en *Lucifer*. Alleen zekere heer Van Boetzelaer was nog overvloediger in het vertalen van den hugenoot Du Bartas. Vondel's tragische eersteling, — *Het Pascha*, — heeft het nederlandsch Israël tot hoofdgedachte, en kon door Marnix geschreven zijn. [2]

Bovendien behoedde het roomsch-zijn, of roomsch-worden, toen voor niets. De priester Stalpaert van der Wiele (1579—1630) was een even theologisch dichter als de oefenaar Camphuysen, en heeft evenmin veel anders dan geestelijke lofzangen voortgebragt. [3]

Daniel Heinsius hield aanvankelijk veel van Hugo de Groot, en heeft naderhand, ter wille der orthodoxie, hem bitter gehaat. Doch men leide daaruit niet af dat die beroemde mannen twee soorten van poëzie beoefenden. De regtzinnige Heinsius (1580—

1 D. R. Camphuysen's Stichtelijke Rymen, om te lezen of te zingen, uitgaaf van 1658. Met kerkmuzieknoten. — De voorredenaar Van den Tempel tot den Dood, die Camphuysen vóór zijn tijd wegnam, verwijtend:

> Rooft ons die ons door sijn reen
> Als een tweede David scheen.

2 Verghelijckinghe van de Verlossinghe der Kind'ren Israëls met de Vrijwordinghe der Vereenichde Nederlandsche Provincien, achter Vondel's Pascha. Bij Van Lennep, I 118 vgg. — Vertalingen van Vondel uit de Tweede Week van Du Bartas bij Van Lennep, I 319—337, 339—386. — Andere fragmenten uit Du Bartas in de Helden Godes des Ouden Verbonds bij Van Lennep, II 23—98.

3 Over Stalpaert bij Alberdingk Thijm, Verspreide Verhalen in proza, 1879 vgg., I 159. — Bloemlezing uit Stalpaert door Van Vloten in het K. L. Pantheon, 1865.

1655) heeft, behalve een schriftuurlijk treurspel, — *De Bethlehemsche Kindermoord* — een uitgebreiden *Lofzang van Jezus Christus* op zijne rekening, zestig kwarto-bladzijden; en wij vonden reeds gelegenheid aan te stippen dat de muze van den vrijzinnigen De Groot (1583—1645), in nog sterker mate dan die des anderen, onder den last van bijbelsche en kerkolijke namen gebukt gaat. [1]

Het eenige wat wij zoggen kunnen is dat Hoinsius, die een Vlaming van afkomst was en wiens ouders, om het schrikbewind van Alva, Gent verlaten haddon, voor den haat der Nederlanders tegen de Spanjaarden uit de vaderlijke nalatenschap eene welsprekender formule geërfd heoft dan mogelijk één ander nederlandsch dichter der 17de eeuw. [2]

Evenzoo schreef de steil-orthodoxe Jacob Revius (1581—1658), de vriend van Bogerman en mede-herziener van den Staten-Bijbel, een drie- of viertal geuzeliederen die schier alles overtreffen wat het tijdvak te onzent van dien aard heeft voortgebragt; en zelfs het gewonnen zouden hebben van hunne voorgangers uit 1566 en vervolgens, indien het mogelijk was sommige aderen tweemaal te ontginnen. [3]

Blijft over: Jacob Cats (1577—1660); wiens werken zoozeer de Heilige Schrift naderen dat zij de Tweede Bijbel genoemd zijn.

Niemand zal Cats de eer betwiston het stelsel van Kalvyn gepopulariseerd, en de hebreeuwsche wijsheid voor de eenvoudigste nederlandsche verstanden toegankelijk gemaakt te hebbon.

[1] Hiervóór, bladz. 67 vg.

[2] Nederduytsche Poëmata, 1618, bladz. 15 vgg. Tot de Spanjaarden na het sneuvelen van den admiraal Heemskerk in Mei 1607:

Al daer Ghy niet en sijt, daer is ons vaderlandt.
De voghel is alleen gheboren om te suijden
Met vleughelen de locht, de peerden om te rijden
De muylen om het pack te draghen, of de lijn
Te trekken met den hals, *en wy om vry te sijn.*

Tot Heemskerk's schim persoonlijk:

Ghestorven voor u volck, vol lof, vol eer, vol weerde,
Begraven en bedeckt *van vryghevochten eerde.*

[3] Biechte des Coninghs van Spangiën. — Op het vergaen van 't Spaensche schip genaemt Den Heyligen Geest. — Gebedt voor de veroveringe van 's Hertogenbosch. — De verloren Graef Johan. — Allen in Van Vloten's bloemlezing uit Revius, Schiedam 1863.

Niemand ontkennen dat sommige trekken van den landaard scherpzinnig door hem waargenomen, sommige nationale krachten treffend door hem geschilderd zijn. Er zijn hier oogenblikken dat hij Heinsius' zeggenskracht nabijkomt.[1]

Zoo ik niettemin zelfs Cats aan Constantyn Huygens opoffer (1596—1687), het is omdat deze mij toeschijnt al Cats' deugden bezeten te hebben, vermeerderd met eene beknoptheid van uitdrukking welke hem tot den aangewezen man der nakomelingschap maakt. Wie der ouden de minste woorden gebruikt, vindt bij de haastig gebakerde en kort aangebonden jongeren het gewilligst oor.[2]

Welnu, de heer van Zuylichem is juist zulk een bewonderaar der bijbelsche psalmen geweest als vóór hem ook de heer van Sint-Aldegonde was. Geen werk zijner eigen kunst voldoet hem zoozeer, of staat bij nader inzien hem minder tegen, dan zijne melodien voor de harpe Davids[3]. De eenige kans op onsterfelijkheid welke hij in stilte gelooft voor hem weggelegd te zijn, is dat hij er in slagen mogt, vleit hij zich, iets van de liefelijkheid en de kracht des israëlitischen konings voelbaar te maken. De godsman, de man naar 's Heeren hart, moge hierboven dit zelf getuigen. Het is in Sion bekend[4].

1 Jacob Cats tot de Nederlanders in 1637. Werken II 640, in Van Vloten's uitgaaf 1862:

Zee-helden, wacker volck, peck-broeken, rappe gasten,
Op! ruckt nu wederom de vlaggen van de masten;
Gaet, jaeght eens op een nieu den Spanjaert over boort,
En haelt eens wederom dat ghy ter zee verloort...
De leeu vecht met de klau, de stier gebruyckt den horen,
Het peert slaet met den voet, een haen met felle sporen:
De zee is Uw geweer.

2 Brill, De nederlandsche dichters van de eerste helft der 17de eeuw met de gebeurtenissen in verband beschouwd, 1865. — Brill bij Arend, III^{5} 806 vgg.: Overzicht der vaderlandsche letterkunde in de tweede helft van den tachtigjarigen oorlog, 1874.

3 Pathodia Sacra, 1647. Bij Jonckbloet en Land, Correspondance etc., bladz. CCLXII vgg., CCLXXXIV vgg.

4 Korenbloemen, 1672, I 324. Uit Hofwyck:

Daer is, ten minsten, *wat* verdraeg'licks in mijn' snaer;
En d'een nakomelingh of d'ander sal 't gestanden:

Wij moeten niet meenen dat Huygens zoo sprekend anderen slechts naschrijft. Het is de taal van zijn inwendig leven; muziek en poëzie. Al op de knieën zijner moeder, toen hij nog drie jaren oud moest worden, verhaalt hij ergens, had hij de Tien Geboden leeren zingen [1]. Een man geworden berijmde hij ze; en daarenboven de Twaalf Artikelen, het formulier des Avondmaals, en al de christelijke feesten en kerkplegtigheden [2].

Zoozeer is de geest van zulk een dichter der 17de eeuw met het Oude-Testament zamengegroeid, dat hij de nederlandsche instellingen van zijn tijd zich onwillekeurig in hebreeuwsche vormen ziet kleeden en zelf er in verward geraakt. Het eene oogenblik heeten de gereformeerden Israël, de roomschen Babylon; het andere zijn het, op dezelfde bladzijde, de roomschen die Israël genoemd worden, de gereformeerden Juda; en de dichter verkwikt zich aan de voorstelling, — zoo het onverhoopt tot eene hereeniging tusschen de twee groote afdeelingen der gescheurde christenheid komt, — dat Juda dan, op hebreeuwschen trant, over Israël zich vrolijk maken zal [3].

Het was de eeuw dat toongevende orthodoxe predikanten in Nederland aan stichtelijke lektuur voor de huiskamer den naam van *Balsem Gileads over Zions wonde* gaven. Er bestaat een lofdicht van Jacob Cats op dit boek [4], en de schrijver was een man van aanzien en naam. Hij en zijne ambtgenooten worden door Huygens als *gezanten van Omhoog* toegesproken, *bazuinen van Gods Woord.* [5] Bij eene plegtige gelegenheid omschrijft Huygens

Somwijlen heb ick *yets* gebaert uyt hoofd of handen.
Dat tegens d'opspraeck moght. En daer weet Sion van.
En dien ick 't heiligh lied heb na gebootst, Gods mann.
De mann na 's Heeren hert.

1 Theod. Jorissen, Constantin Huygens, 1871. bladz. 342.

2 Korenbloemen, I 9 vgg. Afdeeling: Bibel-stof en Gods-dienst.

3 Korenbloemen, I 7. Uit Biddaghsbede:

Oh! sal de son noch rijsen
Van soo gewenschten dagh,
Dat Juda dit belev' en Israël belacch?

4 Cats' Werken, 1862, I 635: „Op het boeck des weerden, eerwaerden en godsaligen dienaer des woordts Mr. Willem Teeling, genaemt: Balsem Gileads over Zions wonde".

5 Korenbloemen 1672. I 524 vgg. Aen sommige Predikers.

zijne eigen gebeden tot God als *pijlen van zijn hart* en *kalveren zijner lippen*. Dit laatste is geen drukfout. Het is de kromspraak van een aartsvadorlijk hollandsch dichter die in den kring der zijnen, bij het ontbijt en het avondbrood, gewoon is een kapittel uit de joodsche Profeten voor te lezen of aan te hooren [1].

Ofschoon van afkomst een Brabander, is de bijbelsche Huygens een Noord-Nederlander in zijn hart. [2] De bescheidenheid en de edelmoedigheid zouden welligt voorgeschreven hebben zich te herinneren dat Amsterdam haar bloei te danken had aan het kwijnen van Antwerpen; het Zuiden in de kunst even hoog stond als het Noorden; en de brabantsche taal minder achterlijk ware gebleven, zoo de geloofsvervolging en de oorlog niet zoo vele goede brabantsche krachten Brabant uit- en naar Zeeland of Holland gedreven hadden.

Doch zulke bedenkingen rezen toen niet, of wogen niet. Met welken eerbied het latijn der leuvensche en andere zuidnederlandsche geleerden hem vervullen mogt, Huygens beschouwde de Brabanders in het algemeen als eene soort van barbaren, half gothisch, half spaansch. De taal welke hij in *Tryntje Kornelis* de volksklasse te Antwerpen laat spreken is eene ketelmuziek, in vergelijking waarvan zelfs het plat noordhollandsch der heldin en van haar knecht naar hemelval zweemt. [3]

Hetzelfde tooneelstuk, — intusschen minder eene komedie

1 Korenbloemen 1672, I 3. Biddaghshede M DC XXIV:

De pijlen van ons hert, de schichtighste gebeden
Die wy van dus beneden
Doen stijgen tegen 't steil
Van Dijn' onsienlickheits onafgepeilde peil,
Die kalv'ren onser lipp en konnen niet geraken
Dijn oore te genaken,
Ten zij, enz.

Hosea XIV 3: „Neem deze woorden met u, en bekeer u tot den Heer Zeg tot Hem: Neem weg alle ongeregtigheid, en geef het goede, zoo zullen wij betalen de varren onzer lippen."

2 Over Constantyn's ouders bij Jonckbloet, Letterkunde 17de Eeuw, II 54 vgg.

3 *Sjaasis* voor Jezus, *moôr* voor maar, *vrauwe* voor vrouwen, *zaydegayt?* voor zijt gij het?, *haddewer* voor hadden wij er, *ickick* voor ik, enz. — Korenbloemen 1672, I 559 vgg. Tiende Boek: Klucht.

dan eene novelle in zamenspraken, — helpt bovendien Huygens' antipapisme staven.

Men behoeft in 's dichters onlangs verschenen muzikale korrespondentie de stukken van 1640 en vervolgens die op den haarlemschen aartspriester Ban of Bannius betrekking hebben slechts in te zien, om zich te vergewissen dat Huygens sommige roomschen persoonlijk een goed hart toedroeg. [1] Ook had hij, door zijne betrekking bij de diplomatie, reeds op jeugdigen leeftijd zich moeten aanwennen andersdenkenden in het godsdienstige regt te laten wedervaren en te dien opzigte zich te gedragen als een man van de wereld. Te Venetie, te Londen, kwam het niet altijd te pas, of was het niet altijd geraden, den kalvinist op den voorgrond te schuiven.

Maar een hater van het katholicisme als theologie was hij met zijne ziel; [2] en Maria Tesselschade is eene ongemeene vrouw moeten zijn dat zijne vaak smakelooze plagerijen met de roomsche Mis, gerigt aan hare zuster en haar, steeds met een gelijk gemoed door haar verduurd zijn. Trouwens, zij kon hem aan. [3]

In sommige zijner ernstige verzen, als *Biddaghsbede* en voorname gedeelten van *Hofwyck*, trekt hij tegen het pausdom te velde met eene hartstogtelijkheid die Bogerman of Revius bekoren moest, en welke Gijsbert Voet hem niet verbeteren kon. [4]

1 Jonckbloet en Land, Correspondance etc., bladz. XXXVI—CLXV. — Wederkeerige hulde van Ban aan Huygens, bladz. XXXII vg., noot. — Lofspraken op pater Daniel Seghers onder de Sneldichten.

2 „In openbaere partijschapp tegens de Roomsche gesintheid ben ick, God lof, geboren, gevoedt ende getucht, ende hope daerin dit leven te eindighen, ten ingangh van een beter." Gebruyck of Ongebruyck van 't Orgel, 1641, bladz. 19.

3 Verschillende sneldichten in het 12de en volgende Boeken der Korenbloemen. — In het 1ste Boek, I 17:

Komt, Tessel, uyt de Mis, en uyt het misverstandt:
Ick weet een rechter pad naer het beloofde Land, enz.

4 Korenbloemen, I 5 en I 355. — Over de zonden der roomschen, vergeleken bij die der protestanten, in Biddaghsbede:

Du bist gerechtigh, Heer:
Maer van twee sondaren waerom is 't d'eene meer?
Meer zijn sy 't, die den schat van dijn' bevolen Wetten
Den hoeftigen ontsetten;

Nergens, voor zoover ik weet, noemt hij Marnix' *Bijekorf;* maar hij had dien in merg en been, én als boetrede én als satire.

De toon waarop hij van Tryntje's eerste voorloopige kennismaking met het roomsche Antwerpen verhaalt, is bijna zuiver bijekorfsch. Wanneer het rinkelen eener schel de kalvinistische Zaandamsche, in haar zondagspak alvast onverzeld de stad binnengedrenteld, doet meenen dat het Hoogwaardige nadert en zij daarvoor zal moeten knielen, dan vlugt zij ijlings in eene steeg. Doch het is maar eene mistkar, en een paard met bellen. In eene kerk gaat zij een pater hooren wiens wit bovenkleed haar denken doet aan het servet om den hals van haar man te Zaandam, als de barbier dezen komt bedienen.

Van de predikatie, in antwerpsch dialekt, verstaat zij te weinig om een oordeel te durven vellen; maar uit het overdreven roeren van mond en armen besluit zij dat heeroom niet veel zaaks verkondigt.

Zij zou wel lust hebben den hoogen toren van Onze Lieve Vrouw te beklimmen en zichzelf op een panorama van den omtrek te onthalen: hare beurs is goed gevuld, en op een fooitje ziet zij niet. Maar zij wantrouwt den torenwachter (óók al een persoon die aan wijwater doet); wil in de enge kooi der smalle trap niet misschien door hem gedwongen worden vóór te gaan; en stelt voor het offer zich schadeloos door het gaan bezigtigen van een nonneklooster.

Wanneer zij daar te kennen geeft gereformeerd, eene getrouwde vrouw, en op het kloosterleven niet belust te zijn, dan knipt de Mater met de oogen alsof zij zeggen wilde: Zoo naauw wordt het hier niet genomen. [1]

Meer zijn sy 't, die bestaen
De meesterlicke hand aan dijn Gebod te slaen...
Meer zijn sy 't, meer, en meest, die dy, hunn' grooten Voeder,
Doen sterven in hunn' voeder,
Doen leven, naer den nood,
En maken die 't haer geeft haer *dagelickse brood.*

In navolging van Marnix gebruikt Huygens hier *du, dy, dijn,* wanneer hij van God spreekt. Ook vervoegt hij: du *bist,* du *hebst,* du *wilst,* du *sulst,* du *sittest* enz.

1 Korenbloemen, I 563—566.

Allerlei kwanswijs objektieve, maar in het geheel niet objektief bedoelde epigrammen op het katholicisme, in één woord, met welgevallen voorgedragen door een ijverig protestant die niet beseft dat hij, door dit schenden van het aangezigt van anderen, het tegelijk zijn eigen neus doet.

Huygens had zijne vroege plaatsing en snelle bevordering bij de diplomatie aan François van Aerssen te danken, den vermaarden ambassadeur die gemeenlijk als de bewerker van Oldenbarnevelt's ongeluk wordt aangeduid.[1] Misschien is dit eene der redenen dat Huygens den gesneuvelden Advokaat nergens roemt of noemt: het had den schijn kunnen hebben van ontrouw jegens den levenden weldoener. Van Hugo de Groot maakt hij in het voorbijgaan gewag.[2] Welligt ook beschouwdo hij evenals Cats den storm waaruit de synode van Dordrecht voortgekomen was als eene godlof overgedreven bui, wier noodlottige herinnering best begraven bleef.[3] Dat hij het genezen zeer van Achttien ongaarne hoorde opkrabben, hetzij in gesprekken of in de kerk, dit vernamen wij reeds.[4]

Des te warmer prinsgezind is hij. De groote zaal op het Binnenhof staat niet voor hem in de eerste plaats met den hoofdingang naar het plein gekeerd waar in 1525 over Jan de Bakker

1 De Jonge, Nederland en Venetie, 1852, bladz. 115—136.

2 Korenbloemen. I 366. Beschrijving van Hofwyck:

Die nu De Groot, of Cats, Heins, of Barlaeus waer!
Die nu een oude pen, by een' van all' versleten,
In dit groen machtigh waer, en, louw en koel geseten,
Moght seggen wat hy docht, en singen wat hy siet!

Mogelijke zinspeling op Oldenbarnevelt, I 331 vg.:

De reden is soo klaer als middaghs sonne-schijn,
Dat verr sien *beter is als verr gesien te zijn.*
. . . . Wy menschen
En konnen niet als gaen. *Het vliegen is quaet spel*
En met den hals betaelt.

Echter kan hier ook op Strafford gedoeld zijn. II 529.

3 Jacob Cats, Werken 1862, II 632. Nationale Synode:

Daer is, onlanghs geleên, een tuymel-geest gevlogen
In 't midden van het land. Die heeft daer uyt-gespogen
Verwarringh diep-gesócht. Een dochter van de Nacht.

4 Hiervóór bladz. 62. noot 3.

het doodvonnis uitgesproken,[1] in 1619 aan Oldenbarnevelt het doodvonnis voltrokken werd. Zelfs is zij hem niet bovenal het lokaal waar in 1581 de koning van Spanje werd afgezworen, in 1651 de Groote Vergadering gehouden. Zij is hem een eeuwenheugend nationaal Walhalla zonder beelden (beelden zouden den puritein niet gevleid hebben), vroeger het gewelf van Hollands oude Heeren, daarna getooid met vlag aan vlag veroverd in den vrijheidsoorlog door de graven van Nassau:

Daer dack, en muren toe, gekropt zijn met den pracht
Van Spaensche vendelen by Wilhem t'huys gebracht,
By Maurits menighmael, by Frederick om 't beste,
By Wilhem ander mael.[2]

Na de godsdienst heeft geen ander onderwerp Huygens zoo gelukkig bezield als deze vereering voor de oranjevorsten, van wier diensten aan de openbare zaak de voorspoed van zijn geslacht en zijne eigen eervolle loopbaan de verkleinde afbeelding waren. Zijne ballade in den volkstoon, op den dood van Maurits, stelt Revius' geuzeliederen nog in de schaduw. *Scheeps-Praet* is misschien, Vondel's *Prince-Lied* niet te na gesproken, het beste vaderlandsch gedichtje dat in de Zeven-Provincien geschreven werd. Al had Maurits een pleitbezorger voor het uitzoeken gehad, een beteren dan den raad en sekretaris zijns broeders had hij niet kunnen vinden.[3]

1 Hiervóór, 1ste Deel, 4de Hoofdstuk, § III, bladz. 215 vg.

2 Korenbloemen, I 346. Uit Hofwyck:

Denckt aen het hoogh gebouw van balcken verr gebrocht
Dat geen vervuyl en kent van spinnewebs gedrocht;
Denckt aan het trots gewelf van Hollands oude Heeren,
Daer duysend menschen daeghs en duysend in verkeeren...

Afbeelding der Groote Zaal in 1651 bij Ising, Binnenhof 1882, atlas. Teekening van Stortenbeker en Heijligers.

3 Korenbloemen, I 493 vg. Laatste strofe:

Weeran, riepen de matroosen,
't Is een man oft Mouringh waer!
En de reeërs die hem kôosen:
Weeran, 't is de jonge Vaer! —
Heintgie peurde strack aan 't stuer, en
Haelde 't ancker uyt de grond.
't Scheepje ginck door 't zee-sop schueren
Offer Mouringh noch an stond.

Bij Cats, Hooft, Vondel, bij al de voornaamste nederlandsche dichters van dit tijdperk, wordt men telkens getroffen door eene verkleefdheid aan de woonstede of den geboortegrond die de onverschilligheid van een later geslacht beschamen zou, indien niet elke liefde op den duur wederliefde tot voorwaarde had, en het hechten van een volk aan zijn land zich niet onveranderlijk regelde naar de heuschheden van het land voor het volk. Bij Huygens is de vaderlandsliefde een ware hartstogt, en van de edelste soort.

Wanneer hij in 1652 *Hofwyck* uitgeeft, man van bij de zestig, en hij bij al wat heilig is zijne kinderen en kleinkinderen bezweert de boomen te ontzien door hem daar geplant en gekweekt,[1] dan laat hij drie gevallen toe waarin van deze testamentaire bepaling zijnentwege mag afgeweken worden.

Het zou kunnen gebeuren dat zijne nakomelingen en erfgenamen, buiten eigen schuld, tot armoede vervielen of in den achterstand geraakten. Nood, die wet breekt, mag ook eiken vellen.

Eiken worden oud, maar zijn niet onsterfelijk; en het averegts onsterfelijke staat somtijds in den weg. Voor den groei van een jonger geslacht kan het opruimen van een ouder nuttig zijn en noodig worden. Ook *dit* zij zoo! Als de menschen, zoo mogen de boomen komen en gaan, gaan en komen.

Wat het derde geval betreft, — reeds meer dan vijfentwintig jaren geleden, toen hij als gezantschaps-sekretaris te Londen vertoefde en dienstpligt, terwijl het onzeker was of Maurits daarginds al dan niet er in slagen zou Bergen-op-Zoom te ontzetten, in den vreemde hem aan de plaats bond; reeds toen, uitlandig herder, gelijk hij in virgiliaanschen bucolica-stijl met ongeduld zich noemde, had hij gekookt en er de psalmen Davids bij aangehaald. Zou God gedogen dat Bergen-op-Zoom in spaansche handen viel? Zou het gezegd kunnen worden dat de Magtige Israëls de nederige Sioniete óntrouw geworden was?... Ik geloof

1 Korenbloemen, I 315 vg.:

Ick segg' het eew voor eew, kinds kinderen laet staen
En brandt of warmt u niet aen hout dat ick liet wasschen:
Ondanckbaer' erffeniss en is niet af te wasschen.

niet dat éénig Nederlander van den ouden tijd ooit onstuimiger hebreeuwsch gevoeld heeft, of zuiverder daarbij. [1]

Maar zoo vele jaren daarna, in 1652, wanneer door de aderen niet langer het bloed van den jongeling bruischt en het woord aan den vader van vijf volwassen kinderen is, [2] dan klinkt de ingehoudener taal des te krachtiger. Is het in Gods raad besloten dat Nederland andermaal het juk der vreemde overheersching dragen zal, zoo moge dit erf, betaald van 's dichters nederig fortuin, ledig staan; dit plantsoen, met eigen hand door hem aangelegd, eene woestijn worden; deze berken en deze linden, door wier stammen zijn hartebloed stroomt, onder den hamer komen. Verdoemd is de vracht bij het zinken der schuit; en, gaat het vaderland te gronde, de kraaijen mogen dan hunne nesten bouwen in de esschekroonen hunner keus. [3]

1 Korenbloemen, I 27 vgg. D'Uytlandige Herder, December 1622, met het motto uit Psalm CXIX naar de Vulgata: „Haec est consolatio mea in afflictionibus meis, psallendi argumenta esse mihi statuta tua in loco peregrinationum mearum". Bladz. 32 vgg.:

Hoe smettelicker smert verettert nu de leden
Van Dijn' gesalfde, Heer, nu die gespreide wolck
Dijn erve, Dijn besit, Dijn lot, Dijn eigenheden
Verstolpet met een' zee van mis-geloovigh volck!...

Laet liever dese brand de volckeren verslinden
Die Dijn' almachtigheit al siende niet en sien,
Die aen Dijn' wille-keur haer' willen niet en binden,
En d'eere Dijnes naems haer' plichten niet en biên...

Laet Dijn' gedachtenis Dijn' wraeck niet vergelijcken
Met onser vaderen misdadige wel-eer,
Maer Dijn' barmhertigheit voorkomen ons beswijcken:
Ons' krachten leggen doch wanhopelick ter neer...

En wy, Dijn eigen volck, de kudde Dijner weiden,
Wy sullen Dijnen naem de wereld maken kond;
Ter eewen eewigheit Dijn roem-gerucht verbreiden
En stadigh leven doen in kinders-kindren mond.

2 Huyghens en zijne kinderen door Van Dyck, vier jongens en één meisje, in het haagsche Mauritshuis. Katalogus 1881, N° 205. Schilderij van 1640.

3 Korenbloemen, I 316 vg. Uit Hofwyck:

Staen die bebloedde tijden
In 't eewige beschick van Gods voorsienigheit;

De ontembare en fijnbewerktuigde Huygens, meer dan negentig jaar geworden, en nog op zijn tachtigste zoo flink ter been dat hij vijfdhalf uur aan één stuk achter de lijkbaar van den admiraal De Ruyter ging,[1] doet, wanneer hij dus spreekt, aan den ouden en ontembaren kleinen Thiers denken, als hij in het barst van den winter, ten einde voor Frankrijk de nuttelooze hulp der mogendheden te winnen, naar Weenen en Petersburg reist, of, om Bismarck te gaan vermurwen, op den tender eener lokomotief naar Versailles stoomt en Belfort, het ééne Belfort, den overwinnaar ontwringt.[2] Alleen landen die zoo bemind worden en waardig zijn bemind te worden, door oud en jong, hebben beteekenis.

Eigenaardig is het uit welke bron bij Huygens dit alles welt. Zijne onwrikbare overtuiging, bedoel ik, dat er een God bestaat die evenals aan de lotgevallen van het israëlitisch monotheïsme weleer, in den strijd tegen de afdwalingen en gruwelen van het veelgodedom, ook aan het wedervaren van het kalvinisme, in het tweegevecht met Rome, zich bijzonder laat gelegen liggen. Een God die met de gereformeerde Zeven-Provinciën het buiten-

---

Moet Holland eens niet zijn, of Niet zijn; is 't geseit —
By diens sien seggen is, en seggen doen, en heden
En morgen 't selfde punt, — dat Holland weer bestreden,
Weer overstreden zy, weer werdde soo het was,
Doe 't in sijn kolen smoockt' en smoorden in sijn ass;
Moet dat rad noch eens om; broeyt Spagnen noch een' toelegh
Van thiende-penningh-dwangh: en leght het maer de roe wegh
Tot dat het onvoorsiens sijn geesselingh hervatt'.
En drijv' ons tot den keur van mutsaerd en van rad,
Of van versworen trouw en van versaeckt gevoelen;
Sal sich dat heete bloed noch eens op 't onse koelen;
(God zy genadiger, en weer den droeven dagh). —
Dan is mijn will geen will; en, als heel Holland lagh.
En waer 't niet redelick dat *Hofwyck* overend stond.
Van nu af schrab ick uyt wat in mijn testament stond.
Als 't Vaderland vergaet zijn mijn' voor-sorgen uyt:
't Is reden dat de vracht versincke met de schuyt.

1 Jonckbloet, Letterkunde 17de Eeuw, II 79 noot 3.

2 Verhaal van Thiers zelf in Enquête Parlementaire sur les actes du gouvernement de la Défense Nationale, 1ste Deel.

gewoon goed meent, en meermalen, ten aanzien der Nederlanders, zich niet onbetuigd liet; maar tevens in zijne raadsbesluiten zoo ondoorgrondelijk en, met allen eerbied voor zijne wijsheid en zijne liefde, zulk een aziatisch despoot, dat de sterveling in het algemeen, en ook de nederlandsche geloovige, nooit regt weet hoe hij het met hem heeft, of, heeft hij iets aan hem, zeggen kan wat. De bijbelsche pottebakker, om kort te gaan, te wiens overstaan de mensch slechts klei of leem is; die niet antwoordt van zijne daden; naar welgevallen vaten ter eere kneedt en vaten ter oneere; zijne zuivering enkel verwacht van het Jongste Gerigt; en intusschen onvoorwaardelijk wil aangebeden worden als de driewerf heilige bron van alle waarheid, deugd, en schoonheid.

Wij zien hieruit welk een uitnemend en schrander discipel Kalvyn in Constantyn Huygens bezat, evenals in Filips van Marnix. Beider pottebakkers-theodicee, door Huygens in het beroemd gedicht *Oogen-Troost* met geestdrift ontwikkeld, is uit het hart der geneefsche leer gegrepen en heeft van oudsher, door een schijnbaar tegenstrijdig mengsel van rationalisme en fatalisme, meteen de kracht van het stelsel uitgemaakt en zijne populariteit verzekerd. Het zelfvertrouwen, waarmede Huygens zijne bejaarde vriendin vermaant in hare halve blindheid te berusten, verschilt niet van het: „Allah is groot!” des middeneeuwschen muzelmans die zijne stad ziet innemen en plunderen door de kruisvaarders. [1] Doch tevens brengt de dichter zulk eene overstelpende hoeveelheid aan de rede en de ervaring ontleende gronden bij, dat het godsbestuur volkomen geregtvaardigd, en de eenoogige Partheninne ten slotte eene bevoorregte onder de vrouwen schijnt. [2]

1 Hiervóór, I 37 vgg. Hoofdstuk: Olivier van Keulen.

2 Korenbloemen, I 290. Slotverzen van Oogen-Troost:
Dus, Parthenine (want wy zijn malkand'ren moe
Geprevelt). weder nae den Pottebacker toe!
Hem volgen voeght de kley; en breeckt hy ons tot scherven.
Ons hopen staet in hem, al soud' hy ons doen sterven;
En sluyt hy ons een oogh of twee eer 't avond is.
't Is om een schooner licht. 'k Weet dat ick niet en miss:

Dezelfde veer heeft ook het kleiner dichtstuk *Geboort-Dagh* naar voren doen springen dat men in alle bloemlezingen aantreft. Ligt het eerbiedigst, ootmoedigst, dankbaarst, godsdienstigst vers uit de geheele nederlandsche letterkunde der 17de eeuw. [1]

Indien wij onderstellen dat iemand, die zoo gevoelde en dacht, een daarmede overeenkomend uitwendig optreden van den mensch in de zamenleving verlangde, dan oordeelen wij juist. In zijn *Kostelick Mal*, levenslang in zijne oogen de getrouwe uitdrukking zijner zienswijs op dit punt gebleven, boekstaaft de puriteinsche Huygens, eens voor al, dat men den kleimensch moet kunnen aanzien uit welke stof hij werd genomen en tot welke hij wederkeeren zal. Geen kwikken, geen strikken. De vrouwen behooren, zooals zij op de regentesse-stukken van het tijdvak werkelijk doen, hofjesjufvrouwen te gelijken. De mannen betaamt het mantel en bef te dragen evenals hij, op zijn portrot door Netscher vóór de *Korenbloemen* van 1672. [2] Naar dit stelsel is het voldoende dat de mensch met ootmoed bekleed zij.

Omstreeks het einde van *'t Kostelick Mal* doet de maker het voorkomen alsof hij slechts paradoxon heeft willen verkondigen, en neemt hij, in zestien versregels, een paar honderd zijner argumenten terug. [3] Doch men moet door dit hinken der logica

Ick spreeck een heiligh woord. Laet ons op 't hoogste lot sien!
Blind en onblind is een; de vrome sullen God sien.

1 Korenbloemen, I 532. Op mijnen Geboort-Dagh:

Noch eens September, en noch eens die vierde dagh,
Die my verschijnen sagh?
Hoe veel Septembers, Heer, en hoe veel' vierde dagen
Wilt ghy my noch verdragen? enz.

In dit vers van later dagteekening heeft het *wilt ghy* van den Staten-Bijbel het vroegere *wilst du* vervangen.

2 Korenbloemen, I 75—88. 't Kostelick Mal. — Verwijzingen naar 't Kostelick Mal in Oogen-Troost, I 285; in Hofwyck, I 361. — Het portret door Caspar Netscher, Æt. LXXVI, in het Rijksmuzeum te Amsterdam, Katalogus 1885, No 251.

3 Korenbloemen, I 87:

Maer jocken buyten boort. Om 't wijse woord te spreken:
De Reden komt te laet om 't ongelijck te wreken
Dat haer Gewoonte doet enz.

zich niet laten misleiden. In den vorm eener erasmiaansche satire tegen geldverspilling en opschik, is het gedicht een kalvinistisch pleidooi ten gunste van de ondermaansche nietigheid, het raadzame der handreiking aan armen en ongelukkigen, en de volstrekt eenige waarde van het godsdienstig geloof.

Toen Huygens te Londen in 1622 deze strafpredikatie schreef telde hij pas zeven en twintig jaren; en wij komen in verzoeking het den leerling-diplomaat euvel te duiden, zoo hij lust gevoelde zich met onderwerpen uit de zedekunde en de wijsbegeerte bezig te houden, dat hij daarbij niet meer aandacht schonk aan het in 1620 verschenen *Novum Organum* van lord Bacon, dien hij in de salons der groote wereld iederen dag ontmoeten kon. Wat ervaringsfilosofie, denken wij onwillekeurig, zou den jeugdigen dogmaticus goed gedaan hebben. [1]

Dit is echter de maatstaf niet waarnaar een geest als de zijne beoordeeld wil worden. Hij was een veelweter, geen geschiedvorscher; een opmerker, geen denker; een moralist, geen man der wetenschap of der metafysica.

Evenmin mag op het weinige dat volgens mij van zijne poëzie schijnt over te blijven, uit de hoogte neergezien worden. Voor den goeden naam der Zeven-Provincien en der 17de eeuw in het godsdienstige is het genoeg den Staten-Bijbel en de *Koren-Bloemen* voortgebragt te hebben; en zoo Huygens op ons den indruk maakt te weinig een wijsgeer of een dichter geweest te zijn, te zeer een predikant, des te beter past hij in de lijst zijner eeuw en van zijn volk. [2]

---

1 Over Bacon bij Philarète Chasles, l'Angleterre Politique, bladz. 145 vgg. Bij Taine, Littérature Anglaise, I 403 vgg. Bij Scholten, Godsdienst en Wijsbegeerte, 202 vgg. Bij A. Pierson, Gids 1883, I 334 vgg.; aankondiging van Spedding's Evenings with a Reviewer.

2 Aan de burgemeesters van Amsterdam bij de inwijding van het nieuwe Stadhuis, 1655. Korenbloemen II 282, No 230, proef van dichterlijke predikantstaal in Staten-Bijbelstijl:

God, uwer Vad'ren God, God uwer kind'ren Vader.
God soo na by u, zy die kind'ren soo veel nader,
Dat hare welvaerd noch een Huys bouw' en besitt,'
Daer bij dit Niewe sta als 't Oude stond by dit.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE HANDEL.

I

Van één der in het vorig hoofdstuk verkregen uitkomsten wil aanteekening gehouden worden. Ik bedoel dat de stoot, die van de Noord-Nederlanders een afzonderlijk volk maakte, is gegeven door Zuid-Nederland, en, gelijk Antwerpen van Amsterdam, evenzoo Brussel de moeder van Den Haag geweest is.

Waar is het dat ook Hollanders, Friezen, Utrechtenaren, zich naar Genève begeven hebben, ten einde op de plaats zelf kennis te gaan maken met de leer en de instellingen van Kalvyn. Maar toen zij die reis ondernamen was de henegouwsche Guy de Brès of Guy de Bray, auteur van het eerste nederlandsch-gereformeerd belijdenisgeschrift, door hem bezegeld met zijn bloed; [1] waren de brabantsche Jan en Filips van Marnix, Jan gesneuveld in de dienst der kerkbrekers, Filips hun advokaat geworden; reeds sedert geruimen tijd hen voorgeweest. [2] Geen Noord-Nederlander

1 Over Guy de Bray bij Vinke, Libri Symbolici Ecclesiae Reformatae Neerlandicae, 1846. Voorrede bladz. XI vgg. — Bij Bakhuizen van den Brink, Willem van Oranje en Anna van Saksen, 1853, bladz. 127 vg. en Bijlage E. — Monografie door L. A. van Langeraad: Guido de Bray, zijn leven en werken. 1884.

2 Levendige schildering van het sneuvelen van Jan, heer van Thoulouze, bij A. S. C. Wallis, In Dagen van Strijd, 1878, III 129—140. — R. Fruin, Voorspel van den tachtigjarigen oorlog, Gids 1860, I 426 vg. — Aldegonde, in Van de Beelden afghेworpen in de Nederlanden in Augusto 1566: „Het is een vermeten ende opgheblasen oordeel van degenen die hen niet schroomen de levende beelden Godts des Heeren, haere eyghene broeders, wreedeliek te verdoemen, by dien slechts dat sy de

van beteekenis heeft Kalvyn persoonlijk gekend. Arminius, Uytenbogaert, Bogerman, hoorden alleen Théodore de Bèze.[1] De broeders Thoulouze en Sint-Aldegonde waren eenmaal Kalvyn's huisgenooten, en hadden zijn onderrigt uit de eerste hand.[2]

Er is in 1566 wat woester of wat minder woest gebeeldstormd te Middelburg, Leiden, Delft, Amsterdam, Den Bosch, Utrecht. Geen andere daad heeft, in dezelfde mate, het revolutionair karakter der beweging aan het licht doen komen; getuige de ontsteltenis der landvoogdes, die voor hare persoonlijke veiligheid uit Brussel naar Bergen vlugten wilde, en 's konings wraak over de godlasterlijke heiligschennis. Het was eene besmettelijke razernij die met de snelheid van een elektrieken schok van de eene stad oversloeg naar de andere. Maar de galvanische batterij werd geladen te Antwerpen, en het waren de beeldstormende Antwerpenaren die de onoverkomelijke kloof groeven.[3]

De geuze-scheldnaam, in de geschiedenis een eeretitel geworden, is het eerst te Brussel vernomen. Zijne etymologie wijst naar het fransch-sprekend Zuiden: in het Noorden zou men schooijer of landlooper gezegd hebben.[4] De admiralen der watergeuzen, Dolhain, Lumbres, Lumey, waren zuidnederlandsche edelen.[5] Één beroemd vice-admiraal, Blois van Treslong, evenzoo. Blois was een afstammeling van den half henegouwschen graaf Jan die in de tweede helft der 14de eeuw Schoonhoven en Gouda regeerde; Treslong eene henegouwsche heerlijkheid, indertijd

houte ende steene leeflose blocken ende afgodenbeelden oft kinderpoppen moghen eenichsins verschoonen ende verdedighen." Bij Van Toorenenbergen, I 34.

1 J. de Wal, Nederlandsche Studenten te Heidelberg en te Genève. Mij van Letterkunde 1865, bladz. 59 vgg. der Mededeelingen.

2 Véritable récit des choses passées ès Pays-Bas, Leuven, 1578. Bij Th. Juste, Vie de Marnix, bladz. 5.

3 Berijmd overzigt, door een roomsch-katholiek tijdgenoot, bij Van Vloten, Ned. Geschiedzangen, I 280 vgg.

4 De tijdgenoot Kiliaen op Gheus: „Dictio gallica, sive potius walonica, olim obscura et Teutonibus ignota, nunc vero cet." — Geuzenappen, en geuzepenningen met fransche randschriften, bij Van Loon. Ned. Historiepenningen, 1723—1731, I 83, 85.

5 Hiervóór, bladz. 40, noot 2.

geschonken aan den oudsten natuurlijken zoon van dien vorst.[1] Men kan er Lodewijk en Karel van Boisot bijvoegen.[2]

Gewigtige diensten werden aan Zeeland en Holland bewezen door de kalvinistische vlugtelingen uit Vlaanderen, Brabant, en verdere zuidelijke provincien. Met achterlaten van de asch hunner trouwe Klaartje's en trouwe Margareta's, zijn deze ballingen in het Noorden hunne walsche gemeenten komen stichten, die voor de tweede maal, door de herroeping van het Edikt van Nantes eene eeuw daarna, het hare voor de algemeene nederlandsche beschaving zouden doen. Zij schonken aan de Zeven-Provincien schrijvers als Van Meteren en Van Mander;[3] aan Dordrecht den stamvader der Vossiussen; aan Amsterdam en Leiden geleerden als Heinsius, Stevin, Plancius, Van Baerle; aan Amsterdam en Middelburg geniale kooplieden als De Moucheron, Isaäc Lemaire, Jaques Lemaire, en Usselincx.[4] En dit niet alleen. Tengevolge hunner gebreken zelf, of hetgeen in gewone tijden daarvoor zou doorgegaan zijn; hunner kalvinistische onverzettelijkheid, hartstogtelijkheid, haatdragendheid, en dweepzucht; is tot het vestigen der nieuwe en revolutionaire orde van zaken in het Noorden, krachtig door hen bijgedragen.[5]

Dit blinken echter was niet alles goud, en onze hulde aan het Zuiden moet binnen grenzen blijven.

Was het omdat het Noorden vóór 1572 zulk eene weelde nog

1 Hiervóór, 1ste Deel, 2de Hoofdstuk, § 1 vgg.

2 Over Louis de Boisot bij R. Fruin, Beleg en Ontzet van Leiden 1874, bladz. 93 vgg.

3 Van Mander volgde meer dan hij voorging. Hiervóór I 498 vgg.

4 De Jonge Jr., Opkomst van het Nederlandsche Gezag in Oost-Indie, 1862—1878, I 57: „Het springt in 't oog dat bijna in elke groote onderneming dier dagen in Noord-Nederland, onder de eerste aanleggers minstens één Zuid-Nederlander wordt aangetroffen; en het aandeel der uitgewekenen in de beoefening der wetenschappen was niet minder groot."

5 Zuidnederlandsche kalvinisten als Daniel Heinsius, Usselincx, Plancius, Johannes Lemaire, waren onder de vurigste tegenstanders van Oldenbarnevelt en De Groot. — Bakhuizen van den Brink, Studien en Schetsen, II 13: „De oude geuzen splitsten zich in twee partijen: de vreemdelingen, van elders hier gekomen, kozen voor het grootste gedeelte met ijver de zijde der kontraremonstranten, en tot zelfs in de laagste klassen drong de verbittering door."

niet gekend had als waarvan sedert honderd jaren en langer, onder de graven van Vlaanderen en de hertogen van Bourgondie, de zuidelijke gewesten overvloeiden? [1] Had onder het volk daarginds de rijkdom verwijfdheid doen ontstaan? Waren de Noordelijken boerscher, maar tegelijk kloeker, soberder, geharder? Iets van dien aard vernamen wij reeds, of werden op weg gebragt het te vermoeden. [2]

Zagen in het Zuiden de burgers en de edelen tegen de toepassing van het kalvinisme in het leven op? Vreesden zij dat door de puriteinsche tucht van Genève hun bestaan te mistroostig worden zou, te vreugdeloos, te grijs? Sommige verwijten van Filips van Marnix aan de eenmaal vurige maar weldra verflaauwde kalvinisten van Brabant, Vlaanderen, en Henegouwen, zouden het bijna doen gelooven. [3]

Mogelijk ook zat bij de Zuidelijken de schrik voor de beeldaf-

1 Commynes, over de landen van den in 1476 gesneuvelden Karel den Stoute: „Je cuyde avoir veu et congneu la meilleure part d'Europe; toutesfois n'ay je congneu nulle seigneurie, ne pais, tant pour tant, ny de beaucoup plus grant estendue encores, qui feust si habondant en richesses, en meubles et en edifflces, et aussi en toutes prodigalitez, despences, festyemens, chieres, comme je les ay veu pour le temps que j'y estoye." Mémoires, 5de Boek, 9de Hoofdstuk, bladz. 348 van Chantelauze's uitgaaf, 1881.

2 Hiervóór, bladz. 19 vg. Opmerkingen van Hadrianus Iunius. — In een brief van Karel V aan zijn broeder Ferdinand, 1531, wordt het volk van het graafschap Holland aangeduid als nog *simple, grossier, et rural*, en dus eene te ligter prooi voor de revolutionaire denkbeelden van den dag. — Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, IV 164. Uit Yssel de Schepper.

3 „Bevinden wy in ons dat wy, na de ontfangen kennisse des Euangeliums, in den geest onzes verstants vernieut zijn geworden tot den evenbeelde des nieuwen menschen, die na God geschapen is in gerechticheyt ende waerheyt? Ter contrariën, wy hebben even seer met den kinderen der wereit geloopen in alle dertelheyt, begeerlicheyt, dronckenschap, gulsicheyt, ongebondenheyt, brasserijen, bancketterijen, pomperijen ende wulpsicheyt; so dat tusschen de allerongebondenste kinderen der wereld ende ons schier geen onderscheyt van alsodanige dingen geweest en is, behalve alleene so wanneer het ons aende macht ende middelen ontbroken heeft". Filips van Marnix, Trouwe Vermaninge aen de Christelicke Gemeynten van Brabant, Vlanderen, Henegou, ende andere omliggende landen, 1589. — Bij Van Toorenenbergen, I 536 vg.

werpers en de boschgeuzen er te zeer in, en bleef men daar, onder het juk van welopgevoede lieden, in godsnaam liever roomsch, dan de anarchie te gemoet te gaan onder het wanbestuur van gereformeerde vandalen en vagebonden.[1]

Hoe dit zij, betrekkelijk spoedig gaf het Zuiden de voorkeur aan een vergelijk met Spanje, en ging naar de verleidelijke voorstellen van Parma luisteren. De burgers van Antwerpen verduurden in 1585 voor hunne stad niet half zoo veel leed als in 1574 de burgers van Leiden voor de hunne uitgestaan hadden.[2] De meeste onderteekenaren van het Compromis der Edelen, vooraan de mannen van het Zuiden, werden hunne eerste liefde ontrouw.[3] Zonder de volharding van het Noorden zou de tachtigjarige oorlog reeds vóór het twintigste jaar geëindigd zijn; en geëindigd met het muilbanden der opstandelingen.[4]

Het land van Rubens, wilde ik zeggen, kan slechts tot zekere hoogte, wanneer men enkel met de eerste opwellingen rekening houdt, het vaderland der geuzen genoemd worden. Door andere

1 „Zou dit niet toe te schrijven zijn aan de rechtmatige vrees voor nieuw geweld van de zijde der kalvinisten? aan den haat van alle, zelfs gematigde katholieken tegen de onverdraagzamen, die voor vrijheid van godsdienst heetten te strijden, maar alleen vrijheid voor zich verlangden en haar niet aan anderen gunden? En gaf niet hetgeen tusschentijds was gebeurd aanleiding om ze in die vrees, in dien haat, te stijven? Wat was het hoofdwerk der ballingen geweest, die op naam van den Prins den nationalen strijd heetten voort te zetten? Behalve plunderen: kerkverwoesting en priestermoord. Hoe waren niet in Holland en Zeeland de katholieken weldra beroofd van alle gezag, zelfs van vrije godsdienstoefening; hoe hadden zelfs niet de Staten van Holland, die toch waarlijk niet tot de onverdraagzaamste kalvinisten behoorden, maar al spoedig voor libertijnen doorgingen, aangedrongen op het weren der katholieke religie, alsof elk katholiek een vijand der natie, een vriend van Spanje en der inquisitie was!" P. L. Muller, Gids 1873, I 368 vg.

2 Marnix in zijn Brief Réeit de l'estat de la ville d'Anvers, 1585. Bij Th. Juste, bladz. 162 vg., 180 vg.

3 „Entscheidung in den Niederlanden" bij Ranke, hiervóór bladz. 21 noot 1. — R. Fruin, Voorspel, Gids 1860, I 405.

4 Oordeel der Noordelijken over de waarde van Spanje's aanbiedingen bij Van Lummel, Geuzeliedboek N° 61:

Een Spaensch pardoen dat hout soo vast
Als een open hant vol vlieghen.

middelen en langs andere wegen is het, in later tijd, op zijne beurt tot aanzien gekomen. Het eenig volledig geuzeland der 16de en 17de eeuw, indien men er roem op draagt daarvoor te boek te staan, is het land van Rembrand geweest.

II

Doch reeds te veel over één onderwerp, misschien. Was uit den aard der zaak de religie eene der hoofdzenuwen van den kalvinistischen Staat, om geografische redenen, en door den loop dien de gebeurtenissen namen, was de negotie dit niet minder. Na de lotgevallen der godsregering, de lotgevallen der handelsinrigting.

Men vindt opgeteekend dat in 1563 twintig duizend Nederlanders, als protest tegen de spaansche vervolging, naar Londen uitgeweken waren. [1] Vermoedelijk waren dit voor het meerendeel Vlamingen en, Brabanders, inzonderheid Antwerpenaren, en bij voorkeur kooplieden of industriëlen. Onder de laatsten behoorde het geslacht van Van Meteren, wiens vader te Antwerpen eene boekdrukkerij bestuurde. [2]

Toen in 1567 Willem de Zwijger, met het oog op de aanstaande komst van Alva, Antwerpen en Breda verliet, toen volgden, beweert men, honderdduizend personen hem naar verschillende plaatsen in Duitschland. [3] Het is van algemeene bekendheid dat onder hen zich de amsterdamsche koopman Adriaan Pauw, de noordbrabantsche veehandelaar Herman de Ruyter, de leidsche zeemtouwer Adriaan van der Werf bevonden, en zij den prins van Oranje in zijne ballingschap diensten bewezen hebben. [4] De koopmansfamilie Semein, te Enkhuizen, ging daarbij zoo krachtig

1 M. L. van Deventer, Het jaar 1566, Historische Proeve, 1856, bladz. 7, noot.

2 Leven van Van Meteren door Simeon Ruytinck, predikant te Londen. Achter de Ned. Historie, uitgaaf van 1614.

3 Wynne, Vad. Geschiedenis, 5de Druk, bladz. 81, 414.

4 Adriaan Pauw door Koenen, 1842. — Herman de Ruyter door Acquoy, 1871. — Van der Werf door Te Water, 1814.

voor, dat de prins naderhand om harentwil eene zeldzame uitzondering maakte. Hij bepaalde dat, bij het vergeven van posten te Enkhuizen, steeds onvoorwaardelijk aan bekwame leden van dit geslacht de voorkeur zou geschonken worden. [1]

Wanneer wij de verzameling *Sententien en Indagingen* van den hertog van Alva ter hand nemen, bijna uitsluitend op Noord-Nederland betrekking hebbend, dan vinden wij er de vonnissen van nagenoeg tweeduizend personen die om hun geloof, tusschen de jaren 1568 en 1572, met verbeurte hunner goederen het land verlaten hadden. [2] Velen hunner zijn bakkers, slagers, kleermakers, goud- en zilversmeden. De meesten behooren tot de klasse der neringdoenden. Het zijn er 44 uit Vianen, 42 uit Edam en Monnikendam, 39 uit Middelburg, nogmaals 40 uit Middelburg, 62 uit Utrecht, 47 uit Leiden, 135 uit Amsterdam, 83 uit Den Briel en Heenvliet, 43 uit Enkhuizen, 42 uit Leeuwarden, 46 uit Kollum, 79 uit verschillende dorpen in Friesland, 66 uit Groningen, weder 86 uit Groningen.

Na Parma's overwinningen en den val van Antwerpen in 1585, herinnerde ik reeds, zijn duizenden Brabanders en Vlamingen de eenen naar Holland gekomen, de anderen naar Zeeland [3]. Voorname kooplieden in hun midden bragten uit het Zuiden hunne huizen naar het Noorden over. Voor een deel werden zij medeoprigters van oostindische of westindische compagnien. [4]

Al in de eerste maanden van 1566, toen het Compromis der Edelen de hertogin van Parma nog aangeboden moest worden, was te Antwerpen een Compromis der Kooplieden ontworpen; programma van een burgerlijk eedgenootschap welks zaamgezworen onderteekenaren in bijbelstijl voor de vrijheid van geloven en kerkgaan opkwamen, deze te veroveren een pligt noem-

1 Over het geslacht Semein bij Centen, vervolg op Brandt's Enkhuizen, 1747, bladz. 9 vgg.

2 Deze Sententien en Indagingen zijn, naar een gewaarmerkt handschrift, in 1735 voor het eerst uitgegeven door den amsterdamschen koopman Jacob Marcus.

3 Wynne, Vad. Geschiedenis, 5de Druk, bladz. 104.

4 Van Bruyssel, Histoire du commerce et de la marine en Belgique, 1861—1865. III 143, 149. Ook de antwerpsche Pieter van den Broecke wordt daar herdacht.

den hun opgelegd door God, en betuigden om harentwil hunne personen en hunne goederen in de waagschaal te willen stellen.[1]

Zeer waarschijnlijk waren dit dezelfde lieden die een half jaar later, in Oktober 1566, koning Filips drie millioen aanboden, op voorwaarde dat hij de niet-katholieken vrijheid van openbare eeredienst zou toestaan.[2] Dit stuk is uit het waalsch of fransch der Zuidelijken door Coornhert in het hollandsch der Noordelijken vertaald. In Zeeland, Holland, Utrecht, Gelderland, werden aan de overheid adressen ingediend, eensluidend met het antwerpsche. In eene bijeenkomst te Amsterdam kwam het dokument ter tafel.

Hebben bij die gelegenheid de amsterdamsche hervormden ten slotte geweigerd het hunne bij te dragen, het was niet omdat zij wat ijver betreft bij de antwerpsche achterstonden, maar omdat zij bemerkten dat toen de koning van Spanje het aanbod der dertig ton, ten onregte door hem als eene poging tot omkoopen beschouwd, versmaad had, de verbondenen dit geld voor het organiseren van een gewapenden opstand gebruiken wilden. Eensdenkend met den prins van Oranje, achtten de Amsterdammers het oogenblik zich op die wijs te weer te stellen toen nog niet gekomen.[3]

Evenals er te Enkhuizen kalvinistische visschers en reeders gevonden werden die, aangegrepen door de denkbeelden der eeuw,

1 Tekst van het Compromis der Kooplieden bij M. L. van Deventer. Het jaar 1566, bladz. 73 vg.: „Nous Marchans soubsignez, conseillé au faict de notre conscience, nous nous sommes bien voulu donner la main d'association, pour empescher quelque loy laquelle contrevient au debvoir qu' avons à Dieu ... Nous promectons et jurons par solempnel et inviolable serment à Dieu, que à l'advenir n'endurerons, en façon que ce soit, que aulcune moleste ou recherche nous soit faicte pour le faict de la religion de notre conscience ... Prenans Dieu pour témoin de nostre intégrité, lequel nous prions nous vouloir pourveoir de conseil, force et dextérité, pour la maintenir non seullement d'escript et parolles, mays y employer noz propres corps et biens."

2 Marco Perez, Gilles de Grave, Karel van Bomberghen, Gilles van der Baengerye, Franchoys Goddin, Henry van den Broecke, Cornelis van Bomberghen, Thomas van Gheer, Johan Carlier, Nicolas du Vivier, Nicolas Selin. — M. L. van Deventer, Het jaar 1566, bladz. 45 vgg.

3 M. L. van Deventer, Het jaar 1566, bladz. 55.

naar zelfregering haakten en in de nieuwe Kerk het beginsel van den nieuwen Staat begroetten, [1] was er te Leiden eene kern van kalvinistische volders en kalvinistische wevers; lieden die voor hunne gedachte alles overhadden, en de zegepraal hunner zaak met de komst van het godsrijk vereenzelvigden. Bij ontstentenis van soldaten was er eene uit die burgers geworven schutterij, bereid haar leven te laten; zoo onvoorwaardolijk dat zelfs een wakker man als de president-burgemeester Van der Werf, ook zelf een industrieel, in hunne oogen bijna voor een flaauwert doorging.

Te Leiden ziet men daarenboven hoe het een zich aan het ander schakelde, en van de lagere klassen der zamenloving, fabriekarbeiders, kleinhandelaren, winkeliers, de stoot zich aan de hoogere mededeelde. Er was een persoon van aanzien, Dirk Jacobsz van Montfoort, de omwenteling in stilte warm toegedaan: na het ontzet nam de prins van Oranje bij hem zijn intrek. Er was de oude Jacob van dér Does, lid der ridderschap, die geen anderen eed dan zijn eed aan den stadhouder kende. Er was Jacob's jongere neef Jan, man van letteren als van studie zoowel als van geboorte en fortuin, dien de eisch der tijden in een ervaren kommandant der burgerwacht herschiep. Er was een stads-sekretaris als weinigen, Jan van Hout, blakend van eene oude liefde voor gemeentelijke onafhankelijkheid. Er was de prins van Oranje, wiens denkbeeld Leiden's omstreken onder water te zetten werkdadige ondersteuning bij de Staten van Holland vond. Er waren de noord- en zuidnederlandsche edelen in 's prinsen omgeving en aan boord der vloot, die niets onbeproefd lieten wat eene onderneming kon doen gelukken aan welke de toekomst hing. [2]

Men bewere niet dat het varen op Indie en het stichten der Oost-Indische Maatschappij, vijfentwintig jaren daarna, met deze gebeurtenissen of dit personeel weinig te maken heeft gehad. Onder de hollandsche edelen in het gevolg van Boisot bevond

1 Gerard Brandt. Historie der vermaerde zee- en koop-stadt Enkhuisen. 1666, bladz. 136 vgg. van den herdruk van 1747.

2 R. Fruin. Beleg en Ontzet van Leiden, 1874. — Oude Verhalen, door R. Fruin, Hooft van Iddekinge, en R. Elsevier, 1874.

zich Oldenbarnevelt, de toekomstige doopvader der Compagnie.[1] De hollandsche admiraal, die, in 1599, het eerst op den Atlantischen Oceaan de vlag vertoonde bestemd op Java geplant te worden, was een lid derzelfde familie Van der Does aan welke het beleg van Leiden voor een niet klein gedeelte zijne vermaardheid dankt.[2] Van honderd andere noordnederlandsche geslachten, betrokken geweest bij den opstand, kan hetzelfde gezegd worden. Maurits in persoon zou niet door de inlandsche vorsten van den Maleischen Archipel uit de verte als koning van Holland toegesproken en voor den vertegenwoordiger van een europeesch rijk erkend zijn, indien zijn vader de handeldrijvende Hollanders en Zeeuwen minder vertrouwen had ingeboezemd, of hun geloof in het goed gesternte van Willem I door 's prinsen schranderheid en toewijding in mindere mate geregtvaardigd was.[3]

III

Het is met het oog op de Oost-Indische Compagnie, meer nog dan op de in West en Oost aangehechte bezittingen in het algemeen, dat ik van eene inrigting sprak.

Wie Oost-Indische Compagnie zegt, zegt Java; en aan het langzaam veroveren van dit eiland is de geheele 17de eeuw besteed. Maar het handelsligchaam hetwelk die daad volvoerde

1 „Geweest zijnde die in 't jaar 1574 hem ook geëmployeert heeft totte vorderinge van 't ontset van Leiden, zoo in 't deursteeken van de dijken als het datelijk ontset totte brugge van Soetermeer toe." Verhooren van Oldenbarnevelt 1850, bladz. 127.

2 Het verhaal van den togt van Pieter van der Does bij Van Meteren, Ned. Historie, f. 434 verso tot 435 verso. — De wimpel van het spaansch galjoen St. Mattheus, in 1588 door Pieter van der Does veroverd op een van de hoofdbevelhebbers der Armada van Filips II, werd opgehangen in de leidsche Pieter- en Paulus-kerk. Afbeelding van een fragment bij Jac. Scheltema Onoverwinlijke Vloot 1825, bladz. 220.

3 Traktaat der bantamsche Javanen met de Hollanders, 11 October 1596: „Wy gouverneur, welgeboorne ende heeren dezer stede van Bantam, sweeren van wege onsen Coninck aan den Heer (wesende) Coninck van Hollant enz." De Jonge Jr., Opkomst, II 372.

was tegelijk eene staatsinstelling; zijn fonds had de waarde van een staatsfonds. De bloei der Republiek werd afgemeten naar het rijzen of dalen van de aktien der Compagnie. De kolonie was de pols dien men raadpleegde bij het bepalen der gezondheid van het moederland.

Het kan niemand verwonderen op dit zich uitzetten tot koloniale mogendheid zooveel nadruk te hooren leggen. Het was het nieuwe waardoor de Republiek van zichzelf en hare voorgangsters zich onderscheidde. De italiaansche, vlaamsche en duitsche steden van een vroeger tijdperk, welke Amsterdam bestemd was op te volgen, [1] hadden zelfs niet in de dagen van haar hoogsten bloei kolonien in andere werelddeelen bezeten: Pisa niet, Venetie niet, Genua niet, Gent of Bruggo niet, Antwerpen niet, Lubeck niet, Hamburg niet. Evenals Portugal, Spanje, en Engeland, bemagtigde de republiek der Zeven-Provincien voor het eerst overzeesche gewesten. Naar evenredigheid breidde haar horizont zich uit, vermenigvuldigden zich hare betrekkingen, wies haar rijkdom, en won zij aan invloed naar buiten. Van eene buurtmarkt werd zij eene wereldmarkt.

Of weet iemand eene juister formule van onderscheiding tusschen het tijdvak dat op de omwenteling van 1572 gevolgd is, en de eeuwen welke den opstand tegen Spanje voorafgegaan zijn?

Ook zonder op te klimmen tot het begin der 13de, toen door hun mededoen aan den togt naar Damiate de bewoners dezer gewesten voor het eerst door eigen aanschouwen en in grooten getale kennis maakten met den Levant, [2] zal het niet ongeoorloofd zijn aan te nemen dat onder de graven uit het henegouwsche, het beijersche, het bourgondische Huis, de zee eene bron van welvaart voor de noordelijke provincien geweest is, zoo niet de hoofdbron. Men vindt de Noord-Nederlanders van dien tijd geschilderd als een haringkakend en zoutziedend volk van visschers, scheepsbouwmeesters en vrachtvaarders. [3] Zelfs in de

1 Hiervóór, 1ste Deel 1ste Hoofdstuk, bladz. 2 vg.

2 Over de Nederlanders te Damiate in 1217 hiervóór, I 18 vg.

3 Oude handels- en scheepvaartberigten hiervóór, I 100 vg., 105 vgg. — Volledig overzigt bij R. Fruin, Tien Jaren, 3d Druk, bladz. 181 vgg.

namen die zij aan hunne staatkundige partijschappen gaven, spiegelde hun vischvangende aard zich af. [1]

De ligging van het land aan den mond van twee groote rivieren, met eene zeekust die van Oost-Friesland tot Vlaanderen reikte, bragt dit vanzelf mede. Zulke gegevens beteekenen eene roeping.

Het wordt bovendien gestaafd door historische teksten betreffende het oude zeeregt in Noord-Europa. Een groot gedeelte der vroegere internationale wetgeving op dit stuk, geheeten naar het snel uitgebloeid zweedsche Wisby, is getrokken uit amsterdamsche bepalingen; wier redaktie, gevolgd naar nog oudere vlaamsche bescheiden, evenals het regtsboek van Den Briel teruggaat tot de eerste jaren der 15de eeuw. [2]

Ordonnantien als die oude amsterdamsche zijn een doorslaand bewijs. Eene stad moet onder de zeevarende steden reeds medetellen; de buitenlandsche zaken moeten er zeker gewigt in de schaal werpen; zal het pas geven namens haar eene soort van waterwetboek te ontwerpen, regelend het varen op vreemde havens, de verhouding van schippers tot reeders, van schepelingen tot schippers, en het overige. [3]

Doch dit alles behoort tot de geschiedenis van het aandeel der noordnederlandsche steden in het Hanzeverbond. [4] Wij herinneren hier alleen dat in den loop des tijds, door zich niet aan te sluiten bij de nieuwe beweging voortgekomen uit het mededingen met Spanje en Portugal, dit verbond door Engeland en de Zeven-Provincien overvleugeld, en van vrijzinnig reaktionair, of wil men liever, van zelfstandig een werktuig geworden is. Eerlang zou Alva te Frankfort de Hanze van het verkeer met Rusland afhouden, [5] Filips II haar tot mededoen aan het uitrus-

1 Hoekschen en Kabeljauwschen. Opmerking van Luzac, Hollands Rijkdom, 1780—1783, I 142.

2 Over het regtsboek van Den Briel hiervóór, I 101, 104.

3 Over de Vonnissen van Damme, de Ordinancie van Amsterdam, de Compilatie van Wisby, de Plakaten van Karel V en Filips II, bij M. Th. Goudsmit, Geschiedenis van het Ned. Zeerecht, 1882. Inleiding.

4 O. van Rees, Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der 18de eeuw, I 95 vgg. Hiervóór, I 107.

5 Altmeyer, Relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas

ten der Onoverwinlijke Vloot bewegen, [1] Wallenstein op haar verzoek den titel van Generaal der Oostzee aanvaarden. [2]

In de eerste helft der 16de eeuw was het varen naar het Noorden voor Zeeuwen en Hollanders eene levenskwestie. Een stadhouder van Karel V in Den Haag betoogde in 1532 aan de landvoogdes te Brussel dat de akkerbouw, in verhouding tot het cijfer der bevolking, niet volstond om in de nooddruft van Holland en Zeeland te voorzien. Er werd ja ook op Engeland, Frankrijk, Spanje, en Portugal gevaren, zeide hij, doch dit verkeer leefde alleen van het aannemen van goederen voor de Baltische-Zee. Er moest in de eerste plaats gewaakt worden dat de *noordelijke* vrachtvaart den Hollanders en Zeeuwen niet afgesneden werd. [3]

---

avec le Nord de l'Europe au 16e siècle. Brussel 1840, bladz. 375: „Le 18 Juillet 1571 le duc fit signaler à la diète de Francfort, dans une instruction donnée aux conseillers du duché de Luxembourg, chargés de représenter le cercle de Bourgogne à cette assemblée, l'urgente nécessité d'empêcher, par tous les moyens possibles, qu'on [la Hanse] envoyât à Ivan IV des harnais, des fusils, des canons, par la raison que si jamais le Moscovite parvenait à connaître la discipline et les ressources militaires de l'Europe, il mettrait un jour en péril non seulement les Pays-Bas, mais la chrétienté tout entière."

1 Burmeister bij Koenen, Nederlandsche Handel, 1853, bladz. 51, 170: „De duitsche zeesteden waren werkzame bondgenooten des konings van Spanje; zij hielpen de Armada uitrusten."

2 Bij Koenen, bladz. 52: „Later sloten de Hanzesteden zich bij Wallenstein aan, die, om Denemarken en Zweden te vernederen, zich den naam van Generaal der Oostzee gaarne liet welgevallen."

3 Antoine van Lalaing, graaf van Hoogstraten, aan de landvoogdes Maria: „Que ladite navigacion est très fort nécessaire aux pays de par dechà, et principalement à ceulx de Hollande et Zellande, tellement que, sans elle, le pays ne peut demourer en estre, subsister, ni soy entretenir, vu que lesdits pays de Hollande et Zellande sont fondez sur ladite navigacion et ne savent point partie des inhabitans du pays autrement aydier; car *il y a peu de terres et beaucoup de peuple.* En cas que les navires ne peuvent continuer la navigacion vers Oistlandt, est tout cler et notoire que aussi cessera la navigacion devers le West, assavoir en Engleterre, France, Espagne, Pourtugal, et ailleurs. Car d'aller audit quartier du West ne sauroit-on faire avec quelque proffit, quand on ne pourroit les marchandises qui en viengnent, admener audit Oistlandt." Altmeyer, Relations Commerciales, bladz. 207 vgg.

De graaf Van Hoogstraten had er zich toe kunnen bepalen over Engeland te spreken; inzonderheid over Frankrijk. Uit de verhalen van Linschoten, uit de onlangs verschenen gedenkschriften van Steven van der Haghen, weet men met zekerheid dat vóór 1585, toen het afzweren van Filips II reeds sedert eenige jaren tot de geschiedenis behoorde, ik zeg niet het zeilen naar Portugal en West-Spanje, maar naar de havensteden der Middellandsche-Zee, eene den Noord-Nederlanders onbekende zaak was. Gelijk zij de laatsten waren die (niet vroeger dan 1612) door den sultan van Turkije tot den regtstreekschen handel op den Levant toegelaten werden, duurde het ook geruimen tijd vóór zij het eerst door de Straat van Gibraltar naar die van Messina stevenden. Voor steden als Haarlem, Leiden, Amsterdam, die in de 14de en de 15de eeuw handel op het Zuiden dreven, liep de weg over Keulen, Frankfort, Augsburg, en Tirol. Over zee ging men niet verder dan Calais of Bordeaux, in geen geval veel verder dan Lissabon. Daar werden door hollandsche en zeeuwsche vaartuigen de levantijnsche artikelen afgehaald, en naar de havens van het Noorden overgebragt. [1]

Straks zullen wij Van der Haghen, uit eigen ondervinding, deze voorstelling hooren bevestigen. Aanvankelijk hebben onze vaderen meest door den Sont gevaren. [2] Hunne voornaamste handelskorrespondenten noemden zij Oosterlingen. Het Oosten was toen een begrip hetwelk zoomin met Indie als met Klein-Azie verband hield. Men bedoelde er bij voorkeur de verwijderde noordduitsche handelsteden mede, gelegen aan den grooten plas die de bekende binnenzee vormt. Oostersche huizen te onzent waren gebouwen waar de goederen voor en uit de Oostzee in

1 Koenen, Nederlandsche Handel, bladz. 60 vgg. — P. A. Tiele, Avonturen van Steven van der Haghen (1575—1597) door hem selven verhaald, 1883. Bijdragen van het Historisch Genootschap te Utrecht, Deel VI. — Over Linschoten bij De Jonge Jr., Opkomst, I 19 vg., 28, 177; II 184. — B. W. van Van der Aa, XI 490 vgg.

2 De Sint-Olofkapel van 1451 te Amsterdam. — Wagenaar, Amsterdam 8o, VII 420 vgg. — Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam, I 297, 350; III 227. — Over het eerste varen op Archangel bij De Jonge Jr., Opkomst, I 11.

magazijn lagen.[1] Geen der oudste dokumenten betreffende het nederlandsch zeeregt onderstelt een anderen dan den Oostzeehandel. met inbegrip van dien op Engeland en Noord-Frankrijk.

Deze opmerking is van belang, zullen wij van de daarna genomen vlugt ons een juist denkbeeld vormen. Niet dat de vroegere beweging weinig om het lijf had; maar handelshuizen van den eersten rang zijn in Noord-Nederland eerst ontstaan ten gevolge van het gaan mededoen aan de groote vaart.

Het is niet geheel zeker welke waarde men te hechten heeft aan de cijfers voorkomend in de koning Jacob I aangeboden memorie welke tusschen de jaren 1604 en 1616 Walter Raloigh in de gevangenis herzag of opmaakte.[2] Daar de schrijver zich ten doel stelde Engeland uit den slaap te wekken, kan hot zijn dat hij den voorspoed der Nederlanders overdreven heeft. Dit was zeker een geschikte prikkel. Aan den anderen kant moet Raleigh, zelf een zeevaarder en wegbereidend koloniestichter, als een bevoegd zegsman aangemerkt worden.[3]

Volgens hem waren Elbing, Koningsbergen, Dantzig, schier de eenige havens der Oostzee op welko de Engelschen toon, met niet meer dan honderd schepen 's jaars, handel droven; terwijl de Nederlanders, zegt hij, ieder jaar er drieduizend derwaarts zonden, gecharterd voor vele andere Oostzee-havens daarenboven, en zij met tweeduizend 's jaars naar Frankrijk, Spanje, Portugal, en Italie voeren, als overbrengers van het bijeenverzamelde.[4]

1 Oosterlinghuis te Antwerpen met het opschrift: „Sacri Romani Imperii Domus Hansae Teutonicae, 1564." Bädeker, Belgien und Holland. 1875. bladz. 98.

2 „Observations touching trade and commerce with the Hollanders, and other nations, presented to King James. Wherein is proved that our sea and land commodities serve to enrich and strengthen other nations against our own."

3 Over Raleigh als grondlegger der kolonisatie van Amerika door de Engelschen bij Payne, Voyages of the Elizabethan Seamen, 1880, bladz. 325 vgg. — R. Fruin. Tien Jaren, 3de Drnk, bladz. 226: „Raleigh's beschrijving kan niet dienen om de mate aan te wijzen van onzen rijkdom destijds, wel om de voorstelling te doen kennen die de vreemdelingen er zich van vormden." — S. Muller Fzn.. Mare Clausum, 1872, 3de Hoofdstuk.

4 Raleigh bij Koenen, Ned. Handel, bladz. 172, noot 15: „We sent to

De Nederlanders alléén, verzekert hij, bezaten even veel grootere en kleinere vaartuigen als elf andere europesche Staten te zamen, met inbegrip van Engeland; en hoewel honderd volstaan zouden hebben om de gezamenlijke voortbrengselen van den nationalen bodem op eenmaal te verschepen, werden er ieder jaar weinig minder dan duizend aangebouwd. [1]

Deze getallen wijzen naar het nieuwe tijdvak, ontsloten toen door Filips III in 1598 de handel op Spanje den Nederlanders verboden werd, en de Staten-Generaal, vreezend dat de nederlandsche matrozen, zonder werk, in de dienst van andere natien zouden overgaan, eene vloot van meer dan zeventig schepen uitrustten, met volmagt aan den admiraal Van der Does Spanje's westindische kolonien en de spaansche havens in Europa regtstreeks aan te randen. [2] Dadelijke baten heeft die expeditie wel

---

the East Countries yearly but one hundred ships and our trade chiefly depends on three towns there, viz. Elbing, Koningsberg and Dantzick; but the Low Countries sent thither about 3000 ships, trading into every city and port town. They sent into France, Spain, Portugal and Italy about 2000 ships yearly with these East Country commodities, and we none in that course."

2 Raleigh bij Koenen, Ned. Handel, bladz. 185 noot 4: „The Low Countries have as many ships and vessels as eleven kingdoms of Christendom, let England be one. They build every year near 1000 ships, although all their native commodities do not require 100 ships to carry them away at once."

3 Van Meteren, Ned. Historie, 21ste Boek, f. 425 verso der uitgaaf van 1614: „Also nu met het verbodt van de navigatie op Spaengien de zee ofte coopvaert meest viel in de handen van de Fransoysen, Schotten, Emdenaers, Oostersche ende Denemerckers, dat welcke hun schipvolck dat op Spaengien plach te varen, mochte wechlocken, so hebben de Staten Generael, om die int werck te houden, geresolveert een vlote ofte armade ter zee op te rusten van ontrent 70 schepen van oorloge, ende daermede Spaengien te gaen bezoeken, de Indische vloten gaende ofte comende te bespringhen ende aen te tasten, ende voorts alle de spaensche eylanden, met vollen lasten ende bevel." — „Eene onderneming door welke de Republiek als zeemogendheid voor het eerst hare vloot op den Grooten Oceaan vertoonde." De Jonge Jr., Opkomst, I 53. — O. van Rees bij Arend, III[2] 124 vgg. — Collot d'Escury, Hollands Roem, II 70. — Instruktie van Pieter van der Does bij M. L. van Deventer, Gedenkstukken, II 274 vgg.

is waar niet opgeleverd, maar zij is niettemin eene dagteekening geweest. Zij opende eene sluis welke daarna niet weder digtgedaan is kunnen worden, en ontketende krachten die slechts eene gelegenheid verbeidden los te komen.

Men houde in het oog dat vóór 1599 de nederlandsche opstandelingen den strijd tegen Spanje meest verdedigenderwijs gevoerd hadden, zonder daarvan voor zichzelf andere voordeelen te plukken dan dat zij niet langer een gehaat koning dienden of vervolgd werden om hun geloof. Voor het bevredigen der hartstogten, opgewekt door de omwenteling, was dit niet genoeg; en wij moeten toestemmen dat zelfregering en gewetensvrijheid, verkieselijk boven alles in het begin, eenmaal verkregen weinig tot het levensgeluk bijdragen, indien zij niet aangewend worden als hulpmiddelen of hefboomen om tot magt en welvaart te geraken. Er was slechts eene halve overwinning behaald zoolang men den ouden leenheer, aanvankelijk met goed gevolg wederstaan en afgeslagen, gelegenheid liet zich ongemoeid te herstellen. Kon hij niet vernietigd, hij moest beziggehouden, geplaagd, uitgeput worden. Te zijnent, en in zijne overzeesche wingewesten, moest men te vuur en te zwaard hem gaan bestoken. Zoo men hem verarmen en zichzelf verrijken wilde, hem verzwakken en zichzelf sterker maken, dan was dit het aangewezen middel. [1]

Over het onchristelijke dezer gevoelens spreken wij niet. Wij leerden het kalvinisme kennen als een oud-, meer dan als een nieuwtestamentisch geloof, en het bevreemdt ons niet dat een kalvinistisch volk, gelijk het nederlandsche der 17de eeuw, het rooven en wraakoefenen, onafhankelijk van het oorlogsregt, als eene natuurlijke, geoorloofde, en pligtmatige zaak beschouwde. Zoo hadden in Mozes' dagen de Hebreën weleer ten aanzien hunner egyptische onderdrukkers gehandeld; en eene godsdienst welke aan zulke opwellingen van het menschelijk gemoed geen voldoe-

1 Geheime instruktie van 1603, medegegeven aan den admiraal Steven van der Haghen, bij P. A. Thiele, Documenten enz., 1883, bladz. 38 vgg.: „Sullen haer met onse vlote transporteren nae Goa, ende aldaer aen de Portugesen ende vasallen vanden Coninck van Spanien doen ende bewijsen alle hostiliteyt, met haer schepen ende middelen ter see te vernielen, te verdelgen, inden brandt ofte inden grondt te schieten." Bijdragen Historisch Genootschap, VI.

ning schonk, had niet populair kunnen worden.[1] Wij weten alleen dat het besluit der Staten-Generaal de werking van een algemeenen kaperbrief gedaan heeft, en van dit oogenblik de reizen der Noord-Nederlanders naar West en Oost, toen nog slechts ingeleid door één of twee togten naar Java en de Molukken, en voorbereid door verschillende mislukte pogingen om langs het Noorden naar China te komen, het oorlogzuchtig karakter hebben aangenomen dat van het begin tot het einde der 17de eeuw de Oost-Indische Compagnie eigen gebleven is.[2]

Thans daagt de merkwaardige tweede ochtendstond der vaderlandsche geschiedenis, waarin wij de geïmproviseerde admiralen die met grooter en kleiner vloten naar Java of Brazilie reizen, of de wereld omzeilen en nieuwe zeestraten ontdekken, aan de kaden der noordnederlandsche handelssteden als tusschen de steenen zien opschieten. In den rug hebben zij vlaamsche en hollandsche kapitalisten, tuk op geld verdienen, van niets anders droomend dan een aandeel te bekomen in de schatten der spaansche en portugesche Indien. Zijzelf zijn voor een deel (Van den Kerckhove) voormalige watergeuzen of zoonen van watergeuzen, opgevoed in de overleveringen van het boekaniersbedrijf.[3] Voor een deel (Verhoeff) zijn zij gouvernements marine-officieren, of

1 Exodus, III 21 vg.: „Toen zeide God tot Mozes: Aldus zult gij tot de kinderen Israëls zeggen: Ik zal dit volk genade geven in de oogen der Egyptenaren; en het zal geschieden, wanneer gijlieden uitgaan zult, zoo zult gij niet ledig uitgaan, maar elke vrouw zal van hare naburin, en van de waardin haars huizes, eischen zilveren vaten, en gouden vaten, en kleederen; die zult gijlieden op uwe zoonen en op uwe dochteren leggen, en gij zult Egypte berooven." — Ezechiel, XXXIX 9 vg.: „De inwoners der steden Israëls zullen uitgaan, en vuur stoken en branden van de wapenen van Gog, zoo van schilden als rondassen, van bogen en van pijlen, zoo van handstokken als van spiesen; en zij zullen daarvan vuur stoken zeven jaren; zoodat zij geen hout uit het veld zullen dragen, noch uit de wouden houwen, maar van de wapenen vuur stoken; en zij zullen berooven degenen die hen beroofd hadden, en plunderen die hen geplunderd hadden, spreekt de Heere HEERE." — Staten-vertaling.

2 Overzigt der reizen naar het Noorden bij Motley, United Netherlands, 1860, Ch. XXXVI. — Nova Zembla-relieken in Den Haag, ministerie van Marine. — Afbeeldingen in Eigen Haard 1877, bladz. 98 vgg.

3 Over Van den Kerckhove bij De Jonge, Nederland en Venetie, bladz. 403. Brief der Staten-Generaal aan den doge M. Grimani, 15 Maart 1600.

hetgeen wij thans zoo noemen zouden.[1] Voor een deel (Matelief) tot schipper en hooger bevorderde voormalige kommiezen of koopmanskinderen. Allen wien het geluk dient (Heemskerck) maken zich een naam bij hunne tijdgenooten door huiswaarts te keeren met een rijken oorlogsbuit.

Met maar één uitzondering is omtrent de jeugd dier mannen, ook wanneer wij ons alleen tot hen bepalen die van 1595 tot en met 1609 als admiralen naar het tegenwoordig Nederlandsch-Indie gevaren zijn en wij de overigen buiten rekening laten, ons zoo goed als niets bekend. Zelfs van den beroemden Jacob van Heemskerck weten wij weinig meer dan dat zijne reis in 1601, toen hij het bevel over eene indische vloot voorde, het midden heeft gehouden tusschen zijne noordpoolreis in 1596 en zijn sneuvelen bij Gibraltar in 1607, eerrijker gedachtenis. Wij hooren hem en de anderen eerst noemen wanneer zij den vollen manlijken leeftijd, en tevens het toppunt hunner vermaardheid bereikt hebben. Al hetgeen daaraan voorafgegaan is ligt voor ons in het duister.[2]

Des te welkomer zijn ons de door hemzelf verhaalde *Avonturen* van Steven van der Haghen, zoo langen tijd ongedrukt gebleven. Zij behoeven veel aanvulling en veel toelichting, doch hebben het voordeel dat wij in deze heugenissen, zich uitstrekkend over twee en twintig leer- en wandeljaren (1575—1597) een maatstaf bezitten tot beoordeeling van het ontstaan der talrijke

1 Verhoeff was vice-admiraal geweest op de gouvernementsvloot van 1599 onder Pieter van der Does. — Over de militaire rangen der scheepsbevelhebbers in den tijd der Republiek bij De Jonge, Zeewezen. I 295 vgg. — Al hetgeen de marine betreft is vastgesteld bij de „Instructie" van 13 Augustus 1597, die twee eeuwen van kracht bleef. De Jonge, I 193 vgg.

2 Met Jacob van Heemskerck en Steven van der Haghen komen in aanmerking: Jan Jansz Moelenaer, Sebald de Weerd, Pieter Both, Paulus van Caerden, Jacob Wilkens, Jacob van Neck, Cornelis van Foreest, Casper Groesbergen, Jean Grenier, Jan Pauwelsz, Wolfert Harmensz, Hans Hendricksz Bouwer, Joris Spilbergh, Guyon Lefort, Wybrand van Warwyck, Cornelis Matelief, Pieter Willemsz Verhoeff, Simon Jansz Hoen. Allen zijn, met uitzondering van Moelenaer, die hoewel bevelhebber over vier schepen slechts den rang van kapitein of schipper bekleedde, admiralen en vice-admiralen van oost-indische vloten geweest. — De Jonge Jr., Opkomst 1ste, 2de en 3de Deel.

klasse van noordnederlandsche oostindievaarders uit den overgangstijd.

IV

Zijn vader woonde te Brugge en was van ouder tot ouder een Vlaming, neem ik aan, maar had een meisje uit Amersfoort getrouwd, in den schoot van wier familie, om welke reden weet men niet, de kleine Steven zijne eerste levensjaren doorbragt.[1] De moeder bezat eenig fortuin, en de amersfoortsche grootvader liet den knaap latijn leeren. Toen met het aanbreken van zijn elfde jaar zijne ouders hem naar Brugge ontboden, sprak hij hollandsch als een Hollander. Ook is hij daarna zich steeds als een Noord-Nederlander, en de provincie Utrecht als zijn vaderland blijven beschouwen.[2]

Oom Willem van der Haghen hield een kommissionairs-kantoor te Yperen, en was de tusschenpersoon van wien verschillende huizen te Antwerpen zich bedienden voor het drijven van handel op Spanje over Calais. Bij dezen werd Steven, nadat hij een jaar lang te Doornik bij een koopman in fijne lakens verwijld had, in de leer gedaan.

Het kind echter had geen zin in kantoorwerk. Reizen was zijn lust; en hetgeen hij in zijne nieuwe betrekking hoorde verhalen door kooplieden die uit Spanje kwamen, deed een onwederstaanbaren trek naar het Zuiden bij hem ontwaken.[3] Overtuigd dat

1 Over den Willem van der Haegen uit Brugge, die omstreeks 1460 zijn vaderland verliet en op een der Azorische-eilanden zich als kolonist nederzette, bij Van Bruyssel, Commerce et Marine, II 149 vgg. — De Azorische-eilanden hebben in Nederland langen tijd de Vlaamsche-eilanden geheeten, „omdat die eerst ontdekt zijn bij de Bruggelingen" (Ortelius).

2 Deze en al de volgende bijzonderheden uit P. A. Tiele's tekst der Avonturen, naar het handschrift van het Rijks-Archief.

3 Zelfde reislust als bij Linschoten, die in 1584 uit Goa op de kust van Malabar aan zijne ouders te Enkhuizen schrijft: „Mijn hart denct anders niet nacht ende dach dan om vreemde landen te besien; so weetmen wat te vertellen alsmen oudt is. Daer en is geen tijt quader

zijn oom, een ongemakkelijk heer, er niet van zou willen hooren hem naar Spanje te zenden, en beducht dat zijn vader te Brugge, indien hij dezen met zijne wenschen bekend maakte, hem eene dragt slagen toedienen zou, nam hij het besluit stil weg te loopen. Op zijne voeten bragt hij het, aan kontanten slechts eene kleinigheid rijk, van Yperen tot Duinkerken, van Duinkerken tot Calais, en verkreeg daar van eenige vlaamsche kooplieden en schippers dat hij als jongmaatje (hij moest nog dertien worden) hem naar Spanje medenamen.

Het strekt de familie Van der Haghen tot eer dat noch de vader, noch de ooms, noch de neven, toen Steven eenmaal gedrost was, hem verloochend of zuur nagekeken hebben. Vermoedelijk vonden zij het aardig dat een spruit van hun geslacht al zoo vroeg er zoo veel prijs op stelde met eigen oogen te gaan opnemen hoe het elders in de wereld toeging, en dat hij met zulk een vasten wil zijn eenmaal opgevat voornemen uitvoerde. Het is waar dat zij niets anders voor hem konden doen dan in de goede zorgen der schippers te Calais hem aanbevelen.

Het gevolg was dat Steven drie jaren in Spanje bleef, schijnbaar zonder andere voldoening dan vlot spaansch te leeren spreken. Onafhankelijk van aard voorzag hij er in zijn eigen onderhoud, eerst door zich te San Lucar als winkelbediende te verhuren bij een vlaamsch koopman in lijnwaden, daarna door huiswerk te verrigten bij een spaansch edelman te Xeres en bij eene nederlandsche familie te Cadix.

Een tweede zwerftogt, nadat hij bij zijne bloedverwanten te Brugge en te Amersfoort eene poos was komen uitrusten, zou ten slotte hem andermaal in Spanje doen belanden, doch ving aan met een verblijf van vier jaren in Italie; weder met geen andere vrucht, vooreerst, dan dat hij in het spreken van het

versleten als een iongman op sijn moeders kuecken te blijven, gelijck een babock, ende weet niet wat armoede noch weelde is, noch wat de werelt in sich heeft, twelck dickwils oorsaeck is van haer verderffenis." — Gevonden door P. A. Tiele in het Provinciaal Archief van Utrecht, en mij door dien geleerde hulpvaardig medegedeeld. — Een babok is iemand zonder opvoeding, een bok die ba zegt. Oudemans, I 284.

italiaansch dezelfde vaardigheid zich eigen maakte als vroeger ten aanzien van het spaansch.

Zonderlinge oefenschool voor een toekomstig nederlandsch-indisch vlootvoogd en lid in den indischen Raad, — te Rome zocht hij eene plaats onder de daar gevestigde Spanjaarden van aanzien, en werd knecht bij een spaansch kanunnik, afkomstig uit Burgos. Een oude trek naar de zee, onderstel ik, deed hem een jaar later Rome en den kanunnik er aan geven en zich naar Napels wenden, waar hij oppasser werd van een spaansch marine-officier, belast met het konvooijeren van siciliaansche galeijen die voor gouvernementsrekening de Straat van Messina op- en nedervoeren.

De marine-officier verpaste hem aan een spaansch hofbeambte, verbonden aan een onderkoning of gouverneur-generaal, spaansch edelman van den hoogsten rang, die te Napels koning Filips II vertegenwoordigde. Op verzoek van den beambte (aangeduid als opperkamerheer) werd hij knecht bij diens schoonvader, civiel-kommandant van Gaëta, en ten laatste bij den onderkoning zelf, die hem twee jaren in zijn dienst hield en toen, bij het overdragen van het bestuur aan een opvolger, hem met zich medenam naar Spanje.

De uitdrukkingen knecht en oppasser worden door Van der Haghen, wanneer hij over zijn eerste en tweede verblijf in het Zuiden spreekt, niet gebezigd. Hij gewaagt alleen van „wonen bij” en van „dienen”. Doch welk ander dan huiswerk kan hij verrigt hebben bij betalende personen die geen van allen tot de bankiers- of de handelswereld behoorden en, daar zij hem niet noodig hadden of niet gebruiken konden als sekretaris, hoogstens hem belast zullen hebben met het bijhouden of in het net schrijven hunner keukenboekjes?

Wij kunnen in deze periode van zijn leven den jongen Steven ons bezwaarlijk anders dan als livreibediende voorstellen; en daar hij in het geheel zich niet beklaagt over dit nederig maatschappelijk ambt, en evenmin kwaad spreekt van zijne verschillende meesters (hij verzekert integendeel dat allen goed voor hem geweest zijn, en inzonderheid de spaansche onderkoning te Napels uitmuntte door vriendelijkheid), zoo moeten wij gelooven

dat dit lakeijebedrijf de vorm was waaronder zijn smaak in vreemde landen, zeden, en talen, bij voorkeur bevrediging zocht.

Doch intusschen is hij een en twintig geworden; en nu komt er, — laat ons er bijvoegen in overeenstemming met zijne eigen wenschen, — eene groote verandering in zijne lotgevallen.

Wanneer hij in 1584 voor de tweede maal uit Spanje naar Nederland teruggekeerd is, en zijn vader, die onderwijl uit Brugge, schijnt het, naar Yperen verhuisd was, voor het beredderen van sommige zaken hem naar Calais gezonden heeft, dan ontmoet hij daar een schipper uit Hoorn, en geraakt met dezen aan de praat over het handeldrijven op Italie.

Reynier Pietersz van Twisch, varend voor rekening van hoornsche reeders, zijne stadgenooten, was een man met buitengewone stuurmansbekwaamheden. In 1597 verleenden de Staten-Generaal hem oktrooi op een door hem uitgevonden zeevaartkundig instrument; in 1599 stond Simon Stevin, aan eene teekening naar dit werktuig, eene plaats in zijne *Havenvinding* af. Van Twisch was ook bevriend of bekend met Plancius, den zeevaartkundigen kalvinistischen predikant en ijveraar te Amsterdam, geweken uit Vlaanderen.[1]

In 1584 of 1585 evenwel reikte zijne wetenschap nog niet zoo ver. Niet alleen had hij op dat tijdstip of geen of slechts schemerachtige begrippen omtrent de vaart op Indie, maar hij wist zelfs geen middel, in of door de Middellandsche-Zee te komen, en was blijde voor het eerst van zijn leven in Van der Haghen een hollandschen knaap te ontmoeten die omtrent het negotie doen in die wateren hem op grond van eigen aanschouwen voorlichten kon. Zoo verzekert de schrijver der *Avonturen,* en de

1 Over Reinier Pietersz van Twisch bij De Jonge Jr., Opkomst. I 176 vg. — Bladz. 85: „Gewoonlijk aan Simon Stevin toegeschreven, schijnt het boekje der Havenvinding eigenlijk niet anders te zijn dan een verslag, op last van prins Maurits door Simon Stevin opgesteld. waarin uitvoerig wordt uiteengezet en beschreven welke denkbeelden Reynier Pietersz en Petrus Plancius voorstonden om de lengtebepaling te verkrijgen door middel van de miswijzingen van het kompas." — Latijnsche bewerking der Havenvinding door Hugo de Groot: Limenheuretica, sive portuum investigandorum ratio. Leiden 1599. Bij Rogge, Bibliotheca Grotiana, 1883, I 66 vg., 71.

inwendige bewijzen voor de waarheid van zijn verslag spreken luid. [1]

Steven verhaalde Reynier Pietersz van de Straat van Messina, van Napels, Gaëta, Civita-Vecchia, Spezzia, Genua, en hoe, in het gevolg van den spaanschen onderkoning, de italiaansche, fransche, en spaansche kust langs, tot Barcelona toe, hij in alle havensteden aangelegd, en overal de kansen en gelegenheden opgenomen had. Denkelijk verzweeg hij dat zijne kennis, aan hetgeen in de handelskringen dier havens voorviel, niet verder reikte dan hetgeen een jonkman in zijn staat te hooi en te gras daarvan te weten had kunnen komen. Welligt ook had hij inderdaad er meer aandacht aan geschonken dan in zijne gedenkschriften door hem erkend wordt, en was daarginds de koopmanszoon nooit geheel bij hem ingeslapen. In elk geval had hij, het een bij het ander, er bijna negen jaren vertoefd, en zijne gemeenzame bekendheid met de beide hoofdtalen der Middellandsche-Zee was eene ernstige aanbeveling.

Schipper Van Twisch althans vatte het zoo op; bescheidde hem te Hoorn; stelde hem aan zijne reeders voor; en verkreeg van dezen dat Van der Haghen, die uit het te Amersfoort beheerd nalatenschapje zijner moeder óók eenig kapitaal in de onderneming steken zou, werd benoemd tot kommies aan boord van het schip de *Witte Leeuw*, waarmede hij, Van Twisch, naar Genua stevenen zou.

Stokvisch, had Van der Haghen gezegd, was een artikel dat met voordeel derwaarts plag uitgezonden te worden door Engeland; en daar de Engelschen toen door de Spanjaarden stelselmatig uit de Middellandsche-Zee geweerd werden, kon men zoo goed als zeker zijn niet kwalijk te zullen varen bij het innemen hunner plaats en het volgen van hun voorbeeld. Hoe meer leng, hoe profijtelijker; vooral indien men zorg droeg te Genua aan te

1 Remonstrantie van Steven van der Haghen aan de Staten-Generaal bij P. A. Tiele, Documenten enz., 1883, bladz. 46: „Dwijle hij requestrant den eersten inventeur ende aenvanger is geweest vande navigatie door de strate van Gibraltar op de cust van Valencen, Catalonie ende Genua, waerdoor de scheepvaert op Italien seer aengewassen ende gemeen is geworden, tot groot voordel ende proufijt vande Hollantsche ende Zeelantsche schepen, die aldaer noch dagelicx trafycqueerende sijn". 1611.

komen eene week of zes vóór Paschen, in het begin der Groote Vasten.

Het kan ons onverschillig zijn hoe het met die ondgeloovige lading afgeloopen is. Van der Haghen voldeed de hoornsche reeders zeer, en gedurende tien of twaalf jaren verrigtte hij weinig anders dan heen- en wedervaren van Texel naar en door de Straat van Gibraltar. Er moet toen zekere naam van hem uitgegaan zijn; zoodat er voor amsterdamsche reeders, konkurrenten of vennooten der hoornsche, in 1597 aanleiding bestond hem te bevorderen tot opperkommies over twee schepen naar de Goudkust. Dit was nogmaals de aanvang van een nieuw begin. In 1599 maakte eene amsterdamsche oost-indische compagnie hem admiraal van de *Zon*, de *Maan*, en de *Ster*, en in die kwaliteit kwam hij voor het eerst om de Zuid naar Java.[1]

V

Hier eindigt Van der Haghen's autobiografie; en hij zelf verwijst voor de kennis zijner latere verrigtingen, toen hem in 1603 de onderscheiding te beurt viel eene vloot van twaalf schepen met eene bemanning van weinig minder dan twaalfhonderd koppen aan te voeren, en met verschillende inlandsche vorsten van den Maleischen Archipel en in Indie namens de definitieve Oost-Indische Compagnie overeenkomsten te sluiten, naar hetgeen bij zijn leven daaromtrent elders en door anderen geboekt is.[2]

1 Over de verschillende oost-indische compagnien vóór de Algemeene Geoktrooijeerde van 1602, bij Van der Chijs Jr., De stichting der V. O. I. C., 1856. — Bij de Jonge Jr., Opkomst, I 91 vgg. — Bij O. van Rees, Staathuishoudkunde, II 1—26.

2 Historisch verhael van de voyagie der Hollanderen met dry schepen gedaen naer de Oost-Indien, onder het beleydt van den admirael Steven van der Hagen, inden jare 1599 ende volghende, beschreven door Jan Sas van der Goude. Begin en Voortgang, I 1 vgg. — Kort ende warachtich verhael van de heerlicke victorie te weghe gebracht by de twaelf schepen afghevaren uyt Hollandt onder 't ghebiedt van den gene-

Wat ons betreft, wij hebben alvast op de klasse van geschriften te letten tot welke deze persoonlijke herinneringen behooren. Ten einde te doen uitkomen hoe er allengs uit Van der Haghen een zeevaarder gegroeid is, kies ik eene bladzijde waar hij van zijne eerste kennismaking met het ijs gewaagt; want hoewel hij noch Spitsbergen hielp ontdekken, noch op Nova-Zembla overwinterde, het stond geschreven dat de beminnaar van het Zuiden op zijne beurt met het Noorden in aanraking komen zou.

Het was toen hij, in Januarij 1588, met een tamelijk groot vaartuig, zegt hij, een schip van honderd twintig last, als gewoonlijk naar Spanje varen zou, en tegenwind, bij het uitloopen te Texel, schipper en stuurman deed besluiten het *die zee houdt wint de reis* te gedenken, en de koers benoorden Schotland te nemen.

Deze plaats geeft een denkbeeld van den toon der *Avonturen* in het algemeen. Men ziet er uit dat de steller, in zijne amersfoortsche kinderjaren, niet genoeg latijn geleerd had om voor zijn volgend leven hem aan een akademischen stijl te helpen, maar die oefeningen zijner jeugd evenmin bij hem de gaaf gedood hebben zich naderhand aangenaam in het hollandsch uit te drukken. Men komt veeleer tot het besluit dat dit grein humanisme, gevoegd bij de latere kennismaking met het italiaansch en het spaansch, op zijne wijs van schrijven onwillekeurig van gunstigen invloed geweest is.

„Om het lant comende," verhaalt hij, „begonnen daer alsulcke affgriselicke stormen te crigen dattet niet te seggen is; ende daer beneffens boven twee ofte drie uren dag niet. Want door die gestadige suydelicke winden seer noordelick gedreven waren, dwelck tverdrietichste varen vande werelt was, ende twas so cout met al gestadige vorst ende sneu, also dat alle twater dat

---

rael ende admirael der selve schepen Steven Verhaghen (1603—1606), in de eylanden vande Moluckes, alwaer zy twee steden en een kasteel ingenomen ende ses kraken verbrandt hebben. Rotterdam, 1606. — Uittreksels uit het dagboek gehouden door Hendrik Jansz Craen, aan boord van het schip Gelderland, gezeild op den 18 December 1603 uit Texel, in eene vloot van twaelf schepen, onder bevel van den admirael Steven van der Haghen. De Jonge Jr., Opkomst, III 164 vgg

int schip ende ant schip sloech mettor haest al ijs worde, also dat alle tscheepsvolck genoech te doen hadden met bijlen, dissels, hantspaken, het ijs aan stucken te slaen onde vant schip breken, dat wonder was dattet schip niet en sonck van die swaerte van alle tijs datter om zat, want het schip anders niet en geleeck als een clippe van ijs, also dat het zeer schrickelick was om aensien die int schip waren. Ende die seylen waren als dueren so stijff bevroren."

Er komen in de journalen der oude noordnederlandsche zeevaarders honderd zulke plaatsen voor, teekenachtig of karaktorvol, of beiden; en het is mij somtijds toegeschonen dat onze zamenstellers van nederlandsche litteratuur-geschiedenissen en bloemlezingen, daarop nog te weinig gelet hebben. Het gaan mededoen der Hollanders aan de groote vaart is niet alleen eene dagteekening geweest in de jaarboeken van hun handel, hun scheepsbouw, hunne zeemanschap, maar ook in de lotgevallen hunner letteren en hunner taal.

Men ziet van de 16de op de 17de eeuw de Nederlanders van het Noorden zich voor hunne taal veel moeite geven. Eene rederijkerskamer te Amsterdam ontwerpt voor het eerst eene hollandsche spraakleer.[1] De bijbelvertaler Filips van Marnix legt in zijne afzondering te Leiden er zich op toe zuiver nederlandsch te schrijven. Er wordt een kruistogt ondernomen tegen de bastaardvormen en bastaardwoorden van bourgondische herkomst.

Uit deze beweging ontspruiten twee stroomen. Aan den eenen kant komen de stelselmatige humanisten opzetten; dezelfden die naderhand algemeen erkend zullen worden als de grondleggers der nederlandsche letterkunde in de 17de eeuw. Zij zijn de oudere of jongere tijdgenooten der groote zeevaarders, en houden uit de verte hen in het oog. Heinsius en Hooft herdenken Jacob van Heemskerck; Vondel de noordpoolreizigers in het algemeen, en sommige indische landvoogden persoonlijk. Antonides zal de

1 Twe-spraeck van de Nederduitsche Letterkonst, ofte vant spellen ende eyghenschap des Nederduitschen taals, uytghegeven by de Kamer In Liefde Bloeyende. — Ruygh-Bewerp vande Redenkaveling, ofte Nederduitsche Dialectike. — Kort Begrip des Redenkavelings, in slegten rym vervat. — Rederyck-kunst in Rym. — Alles gedrukt te Amsterdam, 1614.

Oost-Indische Compagnie bezingen. Hugo de Groot schrijft voor hare matrozen het *Bewijs der ware Godsdienst.* [1]

Maar zij zijn mannen der studeerkamer, die deels zich regtstreeks vormen naar klassieke modellen, deels Italianen, Spanjaarden, en Franschen de kunst afzien het klassieke eene verjongingskuur te doen ondergaan. Zij ontleenen hunne taalkennis aan hun eigen brein, aan boeken, aan handschriften. De Groot duikt, uit middeneeuwsche charters, in onbruik geraakte oudhollandsche regtstermen op. [2] De handwerkslieden, door Vondel geraadpleegd, zijn huiszittende stedelingen. Stedelingen of boeren vormen ook de dusgenaamd spraakmakende gemeente wier taal men in ongezouten kluchten op het tooneel brengt.

Ik beweer niet dat de schrijvers der oude hollandsche reis- en scheepsjournalen aan dezen vorm van ontwikkeling vreemd gebleven zijn. Veeleer zouden wij dwalen zoo wij hen ons voorstelden als lieden zonder opvoeding, pikbroeken kwanswijs. Allen zijn voortgekomen uit de toen bestaande inrigtingen van lager en middelbaar onderwijs in Nederland. Linschoten en Van der Haghen vormden zich praktisch tot beschaafde mannen. Barentsz was een wiskunstenaar van beteekenis. Gerrit de Veer, die de overwintering op Nova Zembla; Frank van der Does, die den eersten togt der Nederlanders naar Java beschreef; waren jongelieden van goeden huize. Men heeft te doen met zoonen wier vaders, wanneer men naar den algemeenen stand hunner ontwikkeling vraagt, niet beter kunnen aangeduid worden dan als leden derzelfde rederijkerskamers in welke ook de humanisten van beroep zich gevormd hebben. [3]

1 De Groot, Ware Godsdienst, 1622. — D. Heinsius, Nederduytsche Poëmata, 1618. bladz. 15. — P. C. Hooft bij Leendertz, Gedichten I 76. — Vondel, Scheepvaart 1612, Lof der Zeevaart 1623, Aan Laurens Reael 1626, Aan Geraert Hulft 1655 vgg. — Antonides, Ystroom 1671, 2de Boek bladz. 33 vgg. van Bilderdijk's uitgaaf 1827.

2 Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleertheyd, 1631.

3 Oordeel van Payne over de engelsche scheepsjournalen, van Hawkins tot Raleigh: „The narratives reflect, with the closeness and fidelity which only belongs to contemporary records, the aspect presented to English eyes by the great field of new entreprise which was opened beyond the sea to Englishmen of Elizabeth's reign: and they also show with what

Maar behoef ik te zeggen dat het een groot verschil maakte de tweede en voornaamste helft van zijn leven door te brengen te midden van geheel nieuwe omstandigheden? Onder een te voren onbekenden hemel, bij natien geplaatst in eene andere natuur, eene andere lucht inademend, eene andere maatschappij vormend, met andere zeden? Avonturen te beleven gelijk daarvóór door de landgenooten niet beleefd, deel te nemen aan handelingen zooals door het volk waaruit men voortkwam nog niet gepleegd waren? Ontberingen en gevaren te trotseren, genoegens te smaken, ondervindingen op te doen, over ontmoetingen te kunnen medespreken, over aandoeningen, gewaarwordingen, herinneringen, welke, op het papier gesteld, den indruk moesten maken in eene wereld van arabische nachtvertellingen over te brengen, maar van nachtvertellingen bij het volle daglicht, opgeschreven door dichterlijke boek- en logboekhouders?

In April 1601 verlaat Jacob van Heemskerck Nederland, als aanvoerder der schoonste vloot die toen nog naar Indie gezonden was. Hij kommandeert dertien schepen. [1] Zuidelijk van de Azoren stuit hij in Mei op een spaansch eskader, en slaat er zich doorheen. In Junij, wanneer hij de linie begint te naderen, ontmoet hij nogmaals een schip, maar een nederlandsch. Het is een der vier notedoppen waarmede Olivier van Noort, door de Straat van Magallaans, de wereld is gaan omzeilen. [2] Deze Oli-

---

patience and energy this field was explored. Those who wrote them were, for the most part, men who had themselves taken an active part in the work, and who were scholarly enough to use the pure and expressive English of Shakspere's day with ease and effect. Without claiming for them any high literary rank, it may be said that they are, from a merely literary point of view, good specimens of English narrative written when the language was in its prime." Elizabethan Seamen, Inleiding, bladz. XXIII vg. — De amsterdamsche „rederykkonst" van 1568 wordt door Wagenaar genoemd „de weetenschap dier eeuwe hier ter stede." Amsterdam 8°, III 277.

1 Schip-vaerdt by de Hollanders ghedaan naer Oost Indien, onder 't beleydt van den admirael Iacob Heemskerck, in den iare 1601. — Begin en Voortgang, I 26 vgg.

2 Beschrijvinghe vande Voyagie om den geheelen Werelt Cloot, ghedaen door Olivier van Noort van Utrecht, generael over vier schepen,

vier is een volmaakt waaghals en zeeschuimer. Te Rotterdam, waar hij uit Utrecht zich is komen nederzetten, was hij door zijn onbesuisd varen in zulke mate aan lager wal geraakt, dat hij om aan den kost te komen zich met het herbergierschap had moeten generen. [1] Doch ondernemende landgenooten hebben hem in staat gesteld nogmaals hunne fortuin en de zijne te gaan beproeven; ditmaal is het hem medegeloopen; uit de Filippijnen keert hij nu huiswaarts. Heemskerck praait hem, en Van Noort snoeft. Hij beweert in Chili of Peru zes millioen aan ongemunt goud gekaapt te hebben, en vertoont monsters van dit *or vierge*. De oogen spalken zich, en glinsteren. Maar beide partijen hebben haast, en de twee admiralen scheiden. Van Noort krijgt van Heemskerck brieven mede naar het vaderland. Hij heeft kans dat te zijner eer, bij zijne thuiskomst, de stadsklokken zullen geluid worden. [2]

Het is aan zulke trekken dat de oudhollandsche journalen voor de tijdgenooten eene bekoring dankten welke zij nog op dit oogenblik niet geheel verloren hebben; evenmin als, in eene andere orde van gevoelens, de geuzeliederen. Blaauwboekjes geweest, zijn die journalen een wezenlijk onderdeel der nationale letteren

---

om te gaen door de Strate van Magellanes, te handelen langhs de custen van Cica, Chili ende Peru, om den gantschen Aerden Cloot om te zeylen, ende door de Moluckes wederom thuys te comen. Te zeyl ghegaen van Rotterdam, den tweeden July 1598, ende den generael met het schip Mauritius is alleen wederghekeert in de maent van Augusti, Anno 1601.

1 „In een huys daer de Sleutel uythingh." P. A. Tiele. Navigateurs Néerlandais, 1867, bladz. 37. — De Jonge Jr., Opkomst, I 124 vg., 244 vg., II 220 vgg.

2 Brief van Jan Pouwels, vice-admiraal in de vloot van Jacob van Heemskerk, 4 Maart 1602: „Seventien Junij is ons ghemoet ep 2 gr. benoorde de liny, Olyfier, van Rotterdam, comende uit de Zuytzee. Soe hy ons zeyde, was syn buyt 60 tonne schats, ende dat meest in onghemundt ghout, waervan wy het monster in syn schip zaaghen. Godt gheeve behouden well overghecoomen mach weesen, tot welvaart vant lant ende die daer van herydeeren." De Jonge Jr., Opkomst, II 506, noot 2. — Kritiek bij P. A. Tiele, De Europeërs in den Maleischen Archipel, 6de Gedeelte, 2de Hoofdstuk. Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indie.

blijven vormen. Zij werden niet geschreven met het doel stijlproeven te leveren, maar de algemeene kennis met nieuwe zaken te verrijken. Indien zij op de verbeelding werkten, het geschiedde huns ondanks. Schoolsche vormen en uitdrukkingen werden van zelf gemeden. De taal moest alleen als voertuig van regtstreeks gedane waarnemingen en regtstreeks ontvangen indrukken dienen. Wie de vreemdste dingen gezien, met de vreemdste menschen gesproken, de meest afwijkende natuurtooneelen aanschouwd, de grootste elende uitgestaan, den langsten tijd op zee gedobberd had en op de wonderbaarlijkste wijs thuisgekomen was, vond de meeste lezers. Vele malen werden die journalen gedrukt en nagedrukt. Zij drongen door in kringen die voor de filologen gesloten bleven. De gothische letter, het graauwe papier, de slordige korrektie, de onmogelijke geografische kaartjes, de even onmogelijke houtsneden ter illustratie, sommige uitzonderingen niet te na gesproken, getuigen nog heden dat de boekverkoopers, ten einde aan de vraag te kunnen voldoen, ze behandelden gelijk zij het den middeneeuwschen roman der *Vier Heemskinderen* of dien van *Floris en Blancefloer* deden; helden eener litteratuur met welke de moderne argonauten en guldenvlies-veroveraars eerlang wedijverden in populariteit.[1]

Gevoegd bij het insgelijks kinderlijk doch van hellenismen en hebraïsmen overvloeijend hollandsch van den Staten-Bijbel,[2] vertegenwoordigen de scheeps- en reisjournalen, gelijk dezen ten slotte voor een aanmerkelijk gedeelte in de statige verzameling *Begin en voortzetting der Oost-Indische Compagnie* (1644) een on-

1 Het was een denkbeeld van den tijd dat men de grieksche argonauten op zijde streefde. — Penning ter gedachtenis van den togt van Pieter van der Does in 1599 bij Van Loon, I 532 vg., met het randschrift uit Virgilius: En altera quae vehat Argo. — Dezelfde rotterdamsche firma Van Waesberghe, welke in 1598 en volgende jaren Olivier van Noort's reis om de wereld het licht deed zien, had daarvóór te Antwerpen proza-bewerkingen van verschillende ridderromans uitgegeven: De vier Heemskinderen, Floris en Blancefloer, Amadis van Gaula, Palmeryn van Olyve, enz. — Monografie over de Van Waesberghe's door A. M. Ledeboer, 1869.

2 Geschiedenis van den Staten-Bijbel hiervóór, bladz. 87 vgg.

derdak gevonden hebben, de eigenlijk gezegde nederlandsche volkstaal van het tijdvak. [1]

VI

Ik deed nog maar half uitkomen dat Steven van der Haghen eigenlijk roomsch was. [2]

Hoewel hij te Amersfoort opgroeide tijdens het eerste woeden van den binnenlandschen oorlog, en zijne kinder-ooren getuit moeten hebben van den moord van Naarden, het beleg van Haarlem, het ontzet van Leiden, — uit niets blijkt dat Steven's bloedverwanten, hetzij van moeders- of van vaderszijde, in den theologisch-politischen strijd partij gekozen en het oude geloof verlaten hadden.

Hij zelf evenmin. Wanneer hij als twaalfjarige knaap te Calais zich bij de vlaamsche kooplieden vervoegt, dan wendt hij voor dat zijne ouders „om die groote crijch die daer was in Hollant" de wijk hadden moeten nemen. De kooplieden bemerken terstond dat dit een sprookje is, en lagchen er om. [3]

In Spanje gebruikt een roomsch-katholiek priester den knaap als tolk, ten einde de biecht te kunnen afnemen aan acht of tien

1 Wetenschappelijke bibliografie dezer litteratuur in P. A. Tiele's Journaux des Navigateurs Néerlandais, 1867. Aan het slot: Facsimilé van den titel der eerste „Reyse" van Cornelis de Houtman, 2de Druk. Middelburg 1598. — Trente titres et planches d'anciens voyages hollandais. lithographiés par E. Spanier, 1867. — In J. H. van Lennep's Op de Zee. 1860 vgg.. zijn populaire bewerkingen opgenomen van: De noordpoolreizen van Willem Barentsz, Cornelis de Houtman's eerste reis naar Oost-Indie, De reis van Bontekoe, De reis van het jagt Terschelling naar Bengalen. enz. — De teksten van Begin en Voortgang zijn niet altijd in alles gelijk aan de oudste drukken.

2 Verweerschrift aan de Bewindhebbers der O. I. Compagnie, tusschen 1606 en 1611 namens Van der Haghen opgesteld door den utrechtschen advokaat Arnold van Buchel. — Tekst in den Utrechtschen Volks-Almanak voor 1867, bladz. 179 vgg.

3 „Wat dunckt u van dat geselleken? Theeft ons wijs gemaeckt dattet van Amersfoort was. ende dat sijne ouders om die crijchs wille hadden moeten vluchten".

zieltogende hollandsche schippers, aangetast door eene besmettelijke ziekte, nadat zij in dienst van den koning van Portugal troepen hadden overgebragt naar en uit Barbarije. De jonge Steven laat met de meeste hulpvaardigheid zich dit welgevallen, en is trotsch op zijne goede werken.

Hij noemt Balthazar Gerards, die in 1584 Willem den Zwijger doorschoot, een „verrader"; maar van zijn voormalig dienen bij den spaanschen onderkoning van Napels weet hij zeer goed partij te trekken om in Spanje zich van de bescherming van Filips II te verzekeren. [1] Het uitrusten der Armada daarginds, in 1588, wordt door hem meer met het oog van een belangstellend reiziger en dilettant, dan van een bekommerd volgeling der leer van Luther of Kalvyn gadegeslagen.

Wil men een nieuw bewijs dat hij het tegenovergestelde van haatdragend was: in 1592 bepleitte hij te Madrid de zaak van hollandsche zeelieden die, onder voorwendsel van ketterij, op de galeijen gesmeten waren. Van den burger-oorlog in Nederland had hij geen andere persoonlijke ondervinding dan dat hij in 1579, met een kameraad uit Amsterdam de duitsche grenzen zullende overtrekken, bij Zutfen op een troep vrijbuitende geuzen stiet die zijn jongen vriend en hem achterdochtig maar gastvrij onthaalden. [2]

1 „Principale coopluyden van die stadt Valensen getuichden datse den voornoemden Van der Hagen al gekent hadden omtrent 4 jaren ende niet anders aen hem bevonden hadden als eere ende duecht, ende hem altijt hadde gedragen als een goet christen thoe staet." — Een goed christen te heeten, stond toen in Spanje gelijk met een certifikaat van roomsche orthodoxie.

2 „Ontrent een mijl weges voor bij Sutphen weesende, en een out huis siende, meenden daer herberge te hebben alsoo tavont was. So was dat huis vol soldaten, die welcke die twee gesellen daer in huis deden comen, ende sij waren al ontrent 30 man sterck, die so alst scheen daer lagen en wachten op een goede buit. Ende in huis comende so lachter een groot lanck spit vol gebraen ant vier, daer een boer sat en winden. Den oversten van dit geselschap seyde datse niet en soude bevreest weesen, want haer geen quaet soude gedaen worden, maer mochten die nacht bij haer blijven ende met haer eeten ende drincken, so goet ende quaet alsse hadden. Ende waren nochtans al in grote sorge, niet wetende oft also weesen sonde, want het sulcke rouwe gasten

Zoo, ondanks dit verleden, en zonder dat er spraak van was eerst het katholicisme af te zweren, Van der Haghen naderhand het vertrouwen van aanzienlijke reeders in het orthodox gereformeerd Noord-Nederland winnen, en hij in de dienst der Oost-Indische Compagnie tot de hoogste rangen opklimmen kon, dan bewijst dit dat in het Noorden de handelsbelangen niet minder zwaar dan de godsdienstbelangen wogen; of wel dat onder de kalvinistische kooplieden, toen zij van het hoogste gezag in den Staat zich eenmaal meester gemaakt hadden en dit menschelijkerwijs hun niet gemakkelijk weder ontglippen kon, meer verdraagzaamheid heerschte dan onder de predikanten.

Ook kan het zijn dat men de indische dienst aanvankelijk niet zoozeer als staatsdienst, meer als bijwerk beschouwde. Daarvoor werd aangenomen wie zich ter beschikking stelde en bruikbaar was; en de toekomstige admiraal van wien wij spreken was meer dan bruikbaar. Van der Haghen mogt zonder grootspraak naderhand er zich op beroemen dat het bezit der Molukken, geen kleinigheid voorwaar, door hem voor het eerst aan den Staat en de Compagnie verzekerd was.[1]

VII

Vijfentwintig jaren, deed ik opmerken, zijn noodig geweest om van de Zeven-Provincien, in het begin van 1572 nog een

---

waren. Die tafelen gedeckt sijnde begeerden den oversten dat die twee companons mee aen die tafel souden gaen sitten, datse also deden, makende also goede cier."

1 „Welcke veroveringhe van Ambone, met de archipelage, met goede redenen de eerste conqueste ende memorabile victorie van de Geconfedereerde Nederlanden in Indien genoempt mach worden... Die welcke remonstrant, gelijck alle de werelt kennelicken is, soo heerlicke ende signale ende royal exploict, met soo weynich behulps, door Goods gratie te weege gebracht, ende vaste voet aldereerst in Indien op een soo bequame gelegen ende noodelicke plaatse voor onse natie geseth hadde." Remonstrantie van Steven van der Haghen aan de Staten-Generaal (1611) bij P. A. Tiele, Documenten 1883, bladz. 52. 58.

onderdeel van het spaansche rijk, eene weldra zelfstandige koloniale mogendheid te maken.

Betrekkelijk was die tijd zeer kort. In de midden-eeuwen heeft niemand gedacht of kunnen denken dat de bewoners van Noord-Nederland eenmaal eigenaars van een land als Java worden zouden, met de Kaap de Goede Hoop als marine-werf of gezondheids-etablissement, en door het bezit van Straat Soenda pachters van voorname takken van den aziatischen handel.

Destijds scheen dit volk zoo weinig in de wieg gelegd heerschappij over andere natien te voeren, ver van huis, dat het te zijnent naauwlijks zichzelf besturen kon, — of eigenlijk in het geheel niet besturen. Het verstond in het politieke geen andere kunst dan door burgeroorlogen zijne krachten uit te putten: boog zich onder het juk van vreemde overheerschers wier hoofdargument de nuttige sabel was; en werd door zijne tirannen geacht meest van al te deugen voor het opbrengen van belastingen of het leveren van transportschepen [1].

Nog bij het naderen der 16de eeuw heerschte er in Noord-Nederland zulk een slaafsche geest, dat Amsterdam er roem op droeg van Maximiliaan van Oostenrijk, die als altijd gold noodig had, in 1489 de bevoegdheid tot het voeren der roomsch-koninklijke kroon in haar stedelijk wapen verkregen te hebben; hoewel inderdaad dit regt weinig verschilde van dat hetwelk in onze dagen de eerste de beste pruikemaker eener residentiestad kan doen gelden, wien het gelukte zich als hofleverancier te doen aannemen. [2]

Laat ons thans daarenboven nog vijftig of vijfenzeventig jaren

1 „Holland wordt geacht als een bastaard of een afgesneden lid.” Klagt der afgevaardigden van Amsterdam in de Staten van Holland onder Karel V. 22 November 1523. Bij Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam. 1883. V 69. — In 1539 moest Amsterdam den keizer zesenvijftig schepen van oorloge leveren voor eene (afgesprongen) onderneming tegen Turkije. In 1554, toen Holland nogmaals *f* 400.000 moest opbrengen, bewilligde Amsterdam onder de eersten. Van 1566 tot 1576 betaalde Amsterdam *f* 257.000 aan Filips II, waaronder de afkoopsprijs eener citadel. Bij Wagenaar, Amsterdam 8°, III 59, 97, 308—310, 320, 405.

2 J. D. Meijer, Institutions Judiciaires des principaux pays de l'Europe, 1820, IV 59. — Ter Gouw, III 187 vgg., 445 vgg.

verder zien, en beproeven wij, door in gedachte ons op een van Nederland ver verwijderd punt te plaatsen, — den zooeven genoemden uithoek de Kaap de Goede Hoop, — een overzigt te bekomen van het koloniale rijk in verschillende werelddeelen over hetwelk, tijdens haar hoogsten bloei, de republiek der Zeven-Provincien verdeeld of onverdeeld heerschappij voerde.[1]

Onder nederlandsch bestuur heeft de europesche bevolking der Kaap-kolonie, met inbegrip der aangeworvenen of achtergeblevenen van allerlei nationaliteit, en der zoonen en dochters van met inlandsche vrouwen of met uitheemsche slavinnen gehuwde Europeanen, nooit veel meer dan één duizend zielen bedragen; en, ware het niet om ons bijzonder doel, de geschiedenis van zulk een uit Nederland naar de zuidpunt van Afrika overgeplant dorp zou de moeite van het opschrijven niet loonen.[2]

Die geschiedenis, zij is een veilig baken voor den historieschrijver van heden, zoo hij in den waan mogt verkeeren dat reeds toen (de drijfveer der godsdienst uitgezonderd) zich bij de volken van Europa in noemenswaardige mate de zucht heeft geopenbaard, in een ander werelddeel en onder een anderen hemel een nieuw vaderland te gaan zoeken. De landverhuizing op groote schaal, en om maatschappelijke redenen, is een verschijnsel van den nieuweren tijd.

Door haar zacht klimaat, zweemend naar het italiaansche; door de vruchtbaarheid van haar bodem, den rijkdom van haar plantegroei, de schoonheid harer dalen en harer bergen, was de Kaap als uitgezocht om de Nederlanders der 17de eeuw, — de eersten onder de zeevarende natien van Europa die er zich eene soort van veste bouwden, — te verlokken, te bekoren, en tot het stichten eener uitgebreide volkplanting te bewegen.

1 Overzeesche bezittingen der Republiek op 't einde der 17de eeuw bij G. Mees, Historische Atlas, 1867, 5de Kaart, met de Beschrijving. — Van Kampen, De Nederlanders buiten Europa, 1831—1833, 1ste en 2de Deel. — P. A. Tiele, Ontdekkingsreizen sedert de 15de eeuw, 1874, 12de—14de Hoofdstuk. Naar Vivien de Saint-Martin.

2 Valentyn, Oud en Nieuw Oost-Indie, 1724, 8ste Stuk. — Mc Call Theal, Chronicles of Cape Commanders, Cape Town 1882. Ik dank mijne kennis aan dit boek, dat niet in den handel is, aan de vriendschappelijke mededeeling van Dr. E. J. P. Jorissen.

Hier was eene barmhartige wijkplaats voor alle nederlandsche gestellen die, in het land der maartsche buijen en der donkere dagen vóór Kerstmis, kwijnden door moeraskoortsen, door een bewolkten hemel, door gebrek aan warmte en zachte lucht, door vochtigheid of gnurheid.

Doch ook dit zijn overwegingen van jonger dagteekening.[1] Slechts een klein getal nederlandsche huisgezinnen zijn indertijd zich aan de Kaap gaan nederzetten. De vrouwen zijn er boerinnen geworden. Op aansporen der Oost-Indische Compagnie uit de dienst van deze getreden, hebben de mannen er het vrijburgerschap aanvaard; zijn voor eigen rekening den grond gaan bebouwen: in het bezit van eigendomsbrieven geraakt; en op de maatschappelijke ladder eene sport genaderd die zij in het moederland misschien niet bereikt zouden hebben. Uit noordnederlandsche weeshuizen heeft op kleine schaal aanvoer van jonge vrouwen plaats gehad, en de bijslag der uitgeweken fransche kalvinisten, in de laatste jaren der eeuw, is dit bestanddeel der kaapsche zamenleving komen versterken.[2]

Hetgeen echter thans bovenal van ons gevraagd wordt, is aan te toonen dat door het bezit van kolonien het volk der Zeven-Provincien zich de gelegenheid heeft zien aanbieden nieuwe bekwaamheden op te doen en, meer dan te voren, karakter ten toon te spreiden. Eene enkele anekdote uit de jaarboeken onzer vestiging aan de Kaap moge dit in het licht stellen.

Gedurende de jaren 1672 en vervolgens hebben Nederland zelf en zijne aziatische bezittingen voor eene poos in hagchelijker toestand verkeerd dan wij heden ten dage ons gemakkelijk denken kunnen. Lodewijk XIV had Karel II ontrouw weten te

1 De Génestet, Eerste Gedichten, 1860, bladz. 282 vg. Boutade:

Uw kliemerig klimaat maakt my het bloed in de aderen
Tot modder; 'k heb geen lied, geen honger, vreugd noch vreê...
Trek overschoenen aan, gewijde grond der vaderen,
Gy — niet op mijn verzoek — ontwoekerd aan de zee!

2 Schildering der kaapsch-nederlandsche maatschappij in de tweede helft der 18de eeuw, onder het bestuur van den gouverneur Ryk Tulbach, bij Bernardin de Saint-Pierre, Reis naar Mauritius, 1773. Sainte-Beuve, Causeries du Lundi, VI. — Leven van Ryk Tulbach bij M. C. Theal, Cape Commanders, bladz. 361 vgg.

maken aan Jan de Witt's Triple Alliantie; de Zeven-Provinciën hadden het hoofd te bieden aan Frankrijk en Engeland te zamen; het moederland moest onder water gezet worden ten einde den aanloop van het fransche leger te stuiten; er bestond geen waarborg dat eene engelsche vloot niet beproeven zou Java te vermeesteren. Het was de tijd dat engelsche gezanten keer op keer tot den jongen Willem III zeiden: „Ziet ge dan niet dat de Republiek verloren is?", en hij antwoordde: „Ik ken een zeker middel om haar ondergang niet te aanschouwen, het sterven bij de verdediging der laatste gracht".

De bestuurders der Oost-Indische Compagnie, doordrongen van het gewigt der omstandigheden, en beseffend dat de Kaap de nationale grensvesting in het Oosten was, hadden de noodige bevelen en de noodige middelen gezonden voor het herbouwen van het fort de Goede Hoop. Onder toezigt van den gouverneur Isbrand Goske, honorair lid in den Raad van Indie, oud-hoofdambtenaar op Ceylon en aan de kust van Malabar, oud-kaapsch kommissaris tot tweemalen toe, was op een door Goske zelf aangewezen punt terstond een begin gemaakt met het herscheppen der voormalige onvoldoende aarden wallen in eene weerbare citadel van steen.

Het moederland zond gereedschappen en een gedeelte der materialen. In de kolonie werden alle handen aan het werk gezet; van de voorbijvarende schepen der Compagnie, naar Java en terug, al het bootsvolk en al de militairen aangehouden die aan boord maar eenigszins gemist konden worden. Toen aan de Kaap tijding ontvangen werd dat onder prins Willem de zaken onverhoopt een gunstigen keer genomen hadden, was één voornaam vijfde gedeelte van het kasteel voltooid, en de gouverneur Goske (vergefelijk in een ijverig ambtenaar) niet ontevreden ove zichzelf.

Doch wat durfde bij die gelegenheid een konstabel beweren, gedetacheerd door den bevelhebber van een der langsgevaren bodems? [1] Vermoedelijk belast geweest met het toezigt op eene

1 De konstabels waren zee-kanonniers, belast met de zorg voor het geschut; zij behoorden tot het kader der dek- of onder-officieren. De Jonge, Zeewezen, I 77, 295 vg., 663, 673 vg. — „Een Constapel dient

ploeg schansdelvers, en door niemand aangeschreven zijne oogen in den zak te houden, zeide hij op zekeren dag onder het werk of in de cantine, luid en duidelijk genoeg om door de halve kolonie verstaan te worden: „Indien nu de Engelschen of de Franschen eene landing komen doen, en zij zich meester maken van de glooijing der Duivelspiek, dan zullen hunne bommen juist ver genoeg reiken om het nieuwe kasteel plat, en de bezetting aan flarden te schieten."

Hetzij dit onverkwiklijk gezigtspunt voor den gouverneur en vestingbouwer Goske werkelijk nieuw, hetzij het vraagstuk door hem ook van die zijde reeds overwogen en zijn wetenschappelijk geweten als artillerie-officier *in partibus* gerust was, hij wilde niet dat de propoosten van den konstabel, indien zij onder de kolonisten geloof vonden, hun zelfvertrouwen ondermijnen zouden. Den ongeluksprofeet deed hij in hechtenis nemen en ging, met een luitenant der infanterie en een ingenieur, in persoon den afstand tusschen het nieuwe kasteel en de Duivelspiek opnemen.

De ingenieur, de luitenant, en hij, kwamen eenparig tot de slotsom dat geen stuk geschut, van het kaliber dat toen de grootste schepen voerden en van boord aan land wisten te brengen, ver genoeg droeg om het kasteel te kunnen beschadigen.

Daar kwam, bij de thuiskomst van den gouverneur, 's konstabels vrouw aangedribbeld, en gratie vragen voor haar Nabal. [1] Hij was een langtong, biechtte zij; goedhartig, maar een langtong. Algemeen stond hij daarvoor bekend, en om die reden hechtte niemand aan zijne praatjes. Voor het overige een matig, oppassend, en werkzaam man. Indien Zijne Edelheid hem de vrijheid teruggaf, dan durfde *zij* er voor instaan dat hij van 's Compagnie's citadel nooit weder kwaad zou spreken.

---

moedigh en dapper te zijn, wel geoeffent in zijne konst. Hem moet de groote van zijn bussen, nevens de kracht van zijn kruyt, wel bekend zijn. Dezen alleen staat het toe 't geschut te hanteren en in de kruytkamer te gaen." Nicolaas Witsen. Aloude en Hedendaagsche Scheepsbouw en Bestier, 1671.

1 Hij behoorde tot eene vloot der Compagnie. — Over vrouwen op de vloten der Republiek bij De Jonge, Zeewezen, I 507, noot 1; II 29, noot 1. Dezen waren echter vermomd als matrozen.

De gouverneur zeide, gaarne te gelooven dat de gearresteerde zoo min een luijaard als een dronkaard was, maar dat hij zich schuldig had gemaakt aan een te ernstig vergrijp om daarop zonder meer een bevel tot slaking te laten volgen. Daarmede moest Abigaïl ongetroost heengaan.

De konstabel werd voor den Raad gebragt, en de Raad deed genadig regt. Men wilde hem niet ongehoord veroordeelen, luidde het vonnis, maar men eischte dat hijzelf den boozen indruk zijner woorden uitwisschen zou. Te dien einde werd hem gelast uit het ter plaatse aanwezig geschut de twee volgens hem verst-dragende stukken te kiezen, en daarmede zich te begeven naar het punt hetwelk hij volhield de nieuwe vesting te bestrijken. De stukken moesten geladen worden met de volle lading, en indien het hem gelukte een of meer kogels binnen de citadel te brengen, dan zou hij boete noch straf beloopen.

De proef werd genomen; het kasteel bleef ongedeerd; en de spraakzame konstabel zag zich uitgemaakt voor een babbelaar, ligtzinnig en onkundig. Men kortte hem drie maanden gagie, ten einde de kosten, geloopen op het brengen der twee kanonnen naar de Duivelspiek, de rekening der kolonie niet bezwaren zouden.[1]

VIII

De Oost-Indische Compagnie is niet enkel geweest eene kunstmatig in het leven getreden naamlooze maatschappij op aandeelen, bestemd, met voorbijgaan der eenen, voor de anderen buitensporige baten af te werpen. Zij is ontstaan gelijk men zegt dat in de natuurlijke historie, naar de wet van den strijd voor het leven, wijzigingen in het zamenstel van sommige dieren plaats hebben.

In den ouden grafelijken tijd was de nederlandsche leeuw bovenal een dier uit de wereld der heraldiek geweest, geschilderd op grafelijke borden, of geborduurd op de wapenrokken van grafelijke pages. Een leeuw van sajet. De nood kwam, en eischte

1 M. C. Theal, Cape Commanders, bladz. 174.

dat dit symbool zooveel mogelijk eene werkelijkheid wierd.[1]

Of wil men een zediger beeld? De republiek der Zeven-Provinciën was eene huiskat die, zoo zij niet spoedig van tanden wisselde en eene bosch- of eene tijgerkat werd, gevaar liep afgemaakt, gevild, en verkocht te worden aan den poelier. Zij was een vogel zonder zwemvliezen, die of van honger storven, of leeren moest te drijven en door eigen kracht zich over het water te bewegen. Zij was een paard aan een touw, dat langs den rotsachtigen oever eener rivier eene zware schuit moest voorttrekken, en doodgebloed zou zijn aan de gekwetste voeten indien niet eene beschermende hoornen korst over zijne arme nagels was komen groeijen.

Voor het paard der Republiek is de Oost-Indische Compagnie die weldadige hoef geweest; voor den vogel der Zeven-Provinciën dat reddend zwemvlies; voor het noordnederlandsch huisdier dat weerbaar gebit. Zulke instellingen bedenkt of verzint men niet. Zij worden. Zijn zij er eenmaal, dan blijven zij juist zoo lang in stand als voor hetzelfde doel dezelfde diensten van haar geëischt worden.

Dezelfde wet ook die. onder begunstiging derzelfde fortuin, van de Compagnie zulk een magtig en nuttig handelsligchaam maakte, vormde in Indie de personen welke zij voor het oefenen harer werking noodig had, en rustte de eenen met de wreedheid of de sluwheid toe die voor het onderwerpen van aziatische volken onmisbaar waren, de anderen met het doorzigt noodig om voordeelige overeenkomsten van minder voordeelige te onderscheiden, allen of de meesten en de besten met de gaaf der bruikbaarheid.

Zelfs op een zoo bescheiden arbeidsveld als de Kaap-kolonie ziet men eene soort van mannen bezig, gelijk Nederland daarvóór er geen had aan te wijzen; lieden geroepen tot het vervullen eener taak waaraan door hunne voorouders nooit gedacht was; voor welke hunne vaders hen niet hadden kunnen opleiden; waarin zij aan geen instelling des moederlands onderwezen waren; die zij vervullen moesten uit eigen aandrang, naar eigen

1 Filips van Bourgondie gaf omstreeks 1440 schertsend vergunning aan de steden van Holland — die dit ernstig opnamen — „dat sy den leuw uyten banden souden doen springen." Ter Gouw, Amsterdam, III 25.

inzigt, zonder andere dan algemeene voorschriften, enkel met op de plaats zelf verzamelde kundigheden tot gids; en van welke zij niettemin zich kwijten alsof zij hun leven lang dit werk bij de hand gehad hadden.

Heeft de Compagnie omstreeks 1650 iemand noodig, geschikt om aan de Kaap, waar niets dan Hottentotten wonen,[1] en nog door geen ander europeesch volk een station is opgerigt, zulk een station voor haar te gaan vestigen, aanstonds vindt zij het verlangde in Jan van Riebeeck, scheeps-chirurg van zijn ambacht, maar, ofschoon nog jong, een beproefd zeereiziger, in Azie tehuis of het Nederland ware. Hij is een klein kereltje, opvliegend, kordaat, met eene ijzeren gezondheid. Tien jaren staat hij aan het hoofd der wordende volkplanting, en spreidt, naast tien gebreken, minstens twaalf deugden ten toon.

Behoeft de Compagnie in 1672 een indisch hoofdambtenaar aan wien zij, in de moeilijkste omstandigheden, met volle gerustheid het bouwen eener citadel te Kaapstad kan opdragen, zij heeft, wij vernamen het, de hand slechts uit te strekken. Niemand heeft ooit gehoord of beweerd dat Isbrand Goske onderwijs in de vestingbouwkunde ontvangen had. Maar hij metselt een kasteel van stavast, en levert het proefondervindelijk bewijs dat geen kogels uit het gebergte zijn burgt bereiken kunnen.

Acht in 1679 de Compagnie het raadzaam beter ingelicht te worden omtrent het zuid-afrikaansch Thule, het is voldoende dat zij Simon van der Stel tot kommandeur benoeme. Deze kreool, geboren op Mauritius, opgevoed te Amsterdam, bedient haar op hare wenken, twaalf jaren lang. Het bewijst misschien niet veel dat hij Stellenbosch in het leven riep, zijn voornaam gaf aan Simon's Baai, en aan de vruchten van zijn wijnstok den voornaam zijner vrouw. Ten minste, het bewijst niet dat hij een genie was. Nogtans staat het vast dat door zijne reizen in het binnenland,[2] door zijn aanhechten van Natal en van Delagoa-

1 Over de Hottentotten, en hunne verhouding tot de Kaffers en de Boschjesmannen, bij Albert Réville, Les religions des peuples non-civilisés. 1882, I 131—190.

2 Het dagregister zijner reis naar het Amaquas-land in 1685, bij Valentyn, Kaap de Goede Hoop, bladz. 54—89.

baai, deze Van der Stel aan de Kaapkolonie den omvang gegeven heeft dien zij nog heden bezit. Daarbij goed hoveling; zooals wij hieruit kunnen opmaken dat hij tot eer van den heer Van Rheede tot Drakestein van Mydrecht (een Raad van Indie die tijdens Van der Stel's bestuur als buitengewoon kaapsch kommissaris eene poos boven dezen stond) eene andere nieuwe landbouwkolonie zijner vinding Drakestein doopte. Drakestein, Simons-Baai, Stellenbosch, Constantia, — al die namen zijn gangbare uitdrukkingen gebleven. En zij niet alleen. [1]

Vele andere hollandsche namen uit de 16de en 17de eeuw gaan om soortgelijke redenen voort tot de algemeene geschiedenis te behooren: Spitsbergen, Jan Mayen-eiland, Staten-eiland, Compagnieland, Nieuw-Holland, Nieuw-Zeeland, Van Diemensland, Tasmania, Mauritius, Straat Lemaire, Kaap Hoorn. Ongerekend de hollandsche plaatsnamen in den Maleischen Archipel, met Batavia aan de spits.

IX

Op Mauritius zijn, in goed vertrouwen op de Oost-Indische Compagnie, omstreeks 1672 een veertigtal nederlandsche gezinnen zich komen vestigen, allen landbouwers. Zij hadden er het rijk alleen, en een goed leven. Zoo goed dat, toen door een magtwoord in 1710 de vestiging der Compagnie op dit eiland voor goed ingetrokken werd, en de kolonisten, wilden zij niet onbeschermd en zonder verkeer met de buitenwereld achterblijven, naar de Kaap verhuizen moesten, dit hun zeer aan het hart ging. „Aan de Kaap treurden deze menschen," verhaalt een tijd-

1 Biografische en andere bijzonderheden omtrent Jan van Riebeeck, Isbrand Goske, en Simon van der Stel, bij M. C. Theal, Cape Commanmanders, 2de, 9de en 11de Hoofdstuk. — Dagverhaal van Jan van Riebeeck in de Werken van het Historisch Genootschap, 1848. — Twee brieven bij Leupe, Kronijk H. Genootschap, 1853, bladz. 454 vgg. — De bedoelde van Rheede is de schrijver van den Hortus Malabaricus, 1678 vgg. Over hem hierachter, 3de Hoofdstuk, § XV.

genoot die hen daar persoonlijk ontmoet heeft; „en schoon er onder waren die hofsteden van 8, 10, en 20,000 guld. gekogt hadden, zoo verklaarden zy egter dat zy dit alles zeer gaarne zouden willen missen om maar weder op 't Eiland Mauritius te zyn, alwaar zy zeiden een zeer gezegent en voorspoedig leven, en alles wat zy wenschen konden gehad te hebben; doch hadden hunne schoone huizen, boomgaarden, heerlyke korenakkers, moeslanden, beesten enz., daar moeten verlaaten, alzoo het onmogelyk was om die goederen mede te voeren; daar zy aan de Kaap nu alles weder van voren af aan beginnen moesten. 't Geen ook de reden was dat vele van deze lieden, die ten uiterste te beklagen waren, van droefheid stierven." [1]

Eene nog schooner aziatische bezitting dan het bloeijend en vruchtbaar maar onbewoond Mauritius, was Formosa. Eene ligging zonder wedergade voor den handel op China en Japan; eene uitgezochte luchtstreek; eene inlandsche bevolking zoo zachtzinnig dat men zonder geweld alles van haar gedaan kon krijgen. Nergens in den Maleischen Archipel, of het moest zijn onder de Alfoeren in later tijd, is ooit het christendom zoo gewillig aangenomen. In minder dan vijfendertig jaren vonden op Formosa twee en dertig predikanten een nuttigen werkkring. [2]

China zou daarna, door zijn invoeren van alkohol en opium, die bevolking niet stelselmatig hebben kunnen uitroeijen, [3] zoo het eiland nederlandsch gebleven was; en het had dit kunnen blijven, indien men het ernstig gewild had. In 1624 door de Nederlanders in bezit genomen, werd Formosa reeds in 1662, door een *coup de main* van een piraat geworden voornaam Chinees, hun weder ontrukt. Nederlandsche burgers en hunne vrouwen, voor zoover zij den moord ontkwamen, bleven er meer dan twin-

1 Valentyn, 8ste stuk, Kaap de Goede Hoop, bladz. 155.

2 Een hunner was de voorbeeldige Antonius Hambroek. — Nog eene halve eeuw daarna, in 1714, troffen, onder de inlandsche bevolking van Formosa, geleerde jezuieten overblijfselen der kalvinistische propaganda van Hambroek en de zijnen aan. — Van Haren, Joannes Camphuis, bladz. 22 vg. der uitgaaf van 1772. Noot. — Van Troostenburg de Bruyn, Herv. Kerk in Ned.-Indie, 1884.

3 F. von Hellwald, Culturgeschichte 1877, II 628 vg. — Edmond Plauchut, Les armées de la civilisation, 1876, bladz. 15, 51.

tig jaren zuchten in chinesche gevangenschap en slavewerk verrigten. [1]

Even snel was, onder nederlandsch gezag, het lot van Brazilie beslist. Reeds droeg er het tegenwoordig Paraïba den naam Frederikstad; reeds had Pernambuco voor Mauritsstad plaats gemaakt, en was er door den nederlandschen gouverneur een paleis gebouwd, Vrijburg geheeten. Maar voor het hernemen der hoofdstad St. Salvador waren troepen uit het moederland noodig, en die troepen kwamen niet. Joan Maurits van Nassau, die den aanval op St. Salvador niettemin ondernam, moest het beleg opbreken. Met het aanzien der Nederlanders in het veelbelovend Brazilie was het van dat oogenblik gedaan. Olinda was door hen genomen in 1630; in 1661 sloten zij in Den Haag een traktaat waarbij Portugal, tegen betaling van acht millioen gulden, Brazilie terugbekwam. [2]

In 1664 ging Nieuw-Nederland voor hen verloren; hoewel onder het bestuur van Stuivezant, en ondanks de aanvankelijke tegenwerking van dien direkteur, de bevolking van Nieuw-Amsterdam toen allengs tot tienduizend zielen gestegon was, — tienmaal meer dan ooit die van Kaapstad bedroeg. Hier had de kolonist zoomin met een half-tropisch, als met een tropisch klimaat te strijden. Hier kon hij levon en werken, als in zijn eigen land. Hier eene nieuwe nederlandsche maatschappij aanleggen, nederlandsch van zedon en van taal. Ook liet de toekomst zich niet ongunstig aanzien. Maar in weerwil dat de admiraal Evertsen in 1673 het verlorene voor een poos heroverde, moest de Republiek er zich bij nederleggen dat in 1674 de vrede van Westminster den bredaschen van 1667 bevestigde, en Engeland in

1 Valentyn. Oud en Nieuw Oost-Indien, 6de Stuk, 4de Boek, 1ste, 7de, en 8ste Hoofdstuk. — De mandarijn Coxinja, die zich Hoogheid liet noemen, was een aanhanger der in 1644 verdreven Meng-dynastie, en zocht als vrijbuiter, te land en ter zee, zich tegen de in hetzelfde jaar opgekomen mantsjoe-tartaarsche dynastie van Tsin te handhaven. Formosa diende hem als wijkplaats.

2 Netscher, Les Hollandais au Brésil, 1853. Met kaart, en portret van Joan Maurits van Nassau. — Karton van nederlandsch Brazilie bij G Mees, Historische Atlas, 5de Kaart.

het bezit van het weggenomen Nieuw-Amsterdam gehandhaafd werd. [1]

Het is niet noodig bij *al* de oorzaken dezer vernederingen en misslagen afzonderlijk stil te staan. Nieuw-Nederland was als eene *enclave* van Nieuw-Engeland, en moest den Engelschen toeschijnen zich te kwader uur tusschen hunne volkplantingen in Noord-Amerika te hebben ingenesteld. Tot het verlies van Brazilie zal veel hebben bijgedragen dat zich daar eene kolonie van door jezuietepaters ten strijd gevoerde roomsch-katholieke Portugezen bevond, die de kalvinistische Nederlanders niet wel verdragen konden. [2]

Indien te huis, na 1619, de vervolging der remonstranten of andere niet-kalvinisten een bloedigen keer genomen had, dan zou er voor een groot aantal Noord-Nederlanders aanleiding geweest zijn den geboortegrond *en corps* te ontwijken, en vrijheid van godsdienst en godsdienstoefening te gaan zoeken in andere werelddeelen. Sedert echter de synode van Dordrecht, tevreden het hoofd van Oldenbarnevelt te hebben zien vallen, alle verdere hoofden ongemoeid liet, was dit niet noodig. De noordnederlandsche dissenters berustten er in, te Amsterdam en overal elders oogluikend toegelaten te blijven. In het oord hunner inwoning ontbrak de gelegenheid niet levensonderhoud te vinden, of zelfs tot welvaart te komen en zich te verrijken. Slechts in geringen getale werden zij landverhuizers. Niemand week uit om het geloof.

Eene algemeener oorzaak was, dat zoomin de West-Indische als de Oost-Indische Compagnie het stichten van nederlandsche volkplantingen ooit als hare eigenlijke roeping beschouwd hebben. Zij waren maatschappijen tot exploitatie van overzeesche staatsgewesten; handelsligchamen, aangelegd op het doen schuimen

1 Over Nieuw-Nederland en Nieuw-Amsterdam, uit amerikaansche bronnen, bij O. van Rees, Staathuishoudkunde, II 332 vgg. — Karton van Nieuw-Nederland bij G. Mees, Historische Atlas, 5[de] kaart.

2 De welsprekende jezuiet Antonio Vieyra predikte den opstand te Bahia. — Over den eigenlijken aanvoerder der in verzet gekomen Portugezen, den vrijheidlievenden koopman Joam Fernandes Vieira te Mauritsstad, bij Netscher bladz. 130, 143 vgg., 157 vg. — Vieira's handteekening onder de facsimilés aan het slot.

van kapitalen. Het snel behalen van ruime winsten was hoofdoogmerk. Heeft de Oost-Indische Compagnie, gelijk wij zeiden, door het veroveren van Java eene blijvende vrucht voor de nakomelingschap afgeworpen, dan is dit onwetend geschied, ten gevolge van omstandigheden welke niemand voorzien kon. De West-Indische is wezenlijk nooit iets anders geweest dan eene naamlooze vennootschap voor het rooven van spaansche retourvloten.[1] Zoolang de vrede van Munster niet geteekend was, behaalde deze Compagnie aanzienlijke voordeelen. Nieuwe schatten putte zij daarna uit Suriname, haar voor Nieuw-Nederland in ruil gelaten en namens haar door negerslaven bearbeid.[2] Doch gebloeid heeft zij alleen van hare oprigting in 1621, — toen tegen het verstrijken van het Twaalfjarig Bestand de oorlog met Spanje hervat ging worden, — tot 1648 toen het met déze kaapvaart van zelf gedaan was.[3]

X

Echter is het niet door bij zulke negatieve uitkomsten zich op te houden dat men best van al eene voorstelling van Nederlands koloniale magt en koloniale staatkunde in de 17de eeuw bekomt. Het verlorene ging verloren, en bleef verloren, zonder dat of de Staat er door geschokt werd in zijne grondvesten, of de handel onherstelbare schade leed.

Evenmin kunnen de bijna idyllische toestanden der Kaapkolonie als algemeene maatstaf dienen. Er zijn met de Hottentotten of hunne verwanten sommige overeenkomsten gesloten die de erkende baatzucht der Oost-Indische Compagnie geen oneer schijnen aan te doen. Van tijd tot tijd heeft men door barbaarsche inlandsche strafoefeningen den eenen stam den anderen laten

1 De spaansche zilvervloot van 1628 bemagtigd door Pieter Pietersze Heijn. Buit: elf en een half millioen.

2 Wolbers, Geschiedenis van Suriname, 1861.

3 Geschiedenis der West-Indische Compagnie bij O. van Rees, Staathuishoudkunde II, 3de Hoofdstuk.

tuchtigen. Doch dit waren zeldzaamheden; en de uitzondering kon geen regel worden omdat de Hottentotten geen geregelden Staat vormden. Werkelijk is de omgang der Nederlanders met deze nomadische inboorlingen meestal een toonbeeld van zachtzinnigheid en langmoedigheid geweest, en naauwlijks kan gezegd worden dat van tien hottentotsche trouweloosheden één door hen gewroken is. Geen enkele maal waren zij de eersten deze groote kinderen leed te doen. Zelfs wanneer zij schenen hen te bedriegen, door voor een spotprijs uitgebreide landstreken van hen te koopen, waren *zij* eigenlijk de bedrogenen; want het verkochte kon strikt genomen niet geleverd worden, en dit wisten de verkoopers.[1] Behalve tegen de moordzieke Boschjesmannen zijn door de kommandeurs en gouverneurs der Kaap geen noemenswaardige veldtogten ondernomen. Het nageslacht vereert hen bovenal als goede hollandsche burgemeesters uit den ouden tijd, tevens goede veehoeders en goede landbouwers.

Geheel anders de taak welke in den Maleischen Archipel de hollandsche admiralen voor den boeg vonden, wier bestemming het was kwaadschiks of goedschiks, in die wateren, het gezag van prins Maurits en der Staten-Generaal te vestigen.

Toen Steven van der Haghen in Mei 1600 de eerste maal voor Ambon verscheen, zag hij zich onmiddellijk in een levendigen strijd gewikkeld. Bijgestaan door een deel der inlandsche bevolking van het eiland, belegerde hij twee maanden lang de Portugezen in de stad, en bouwde, toen hij het beleg had moeten opbreken, aan de kust een fort dat hij *Kasteel van Verre* doopte en waarin hij eene kleine bezetting achterliet.

Bij zijne terugkomst, in Februarij 1605, ging het nog veel barscher toe. Hij had toen drie zoonen van ambonsche hoofden bij zich, te Bantam aan boord genomen;[2] jongelieden die op Java de komst der Hollanders hadden afgewacht om met de gewapende hulp van dezen de portugesche overheerschers herstel

1 M. C. Theal. Cape Commanders, bladz. 178 vgg. — De hollandsche tekst van het 19 April 1672 met den hottentotschen prins Schacher geteekend traktaat, bladz. 329 vgg.

2 De grammatikale schrijfwijs is „Banten." Het gebruikelijk „Bantam" werd door de Hollanders overgenomen van de Portugezen.

van grieven te gaan afdwingen. Van der Haghen's middelen waren bij deze gelegenheid veel overvloediger dan in 1600. Het portugeesch kasteel bezat meer dan tachtig stukken en was voorzien van de noodige amunitie. Niettemin moest de bevelhebber zich overgeven. Er werden op de reede eenige portugesche schepen verbrand, en Ambon ging voor Portugal verloren. [1]

Voor het eerst, hoewel nog maar oppervlakkig, maken wij hier kennis met één der tegenstrevende magten op welke de Hollanders der 17de eeuw de hunne in Indie hebben moeten veroveren.

Sedert zestig jaren waren de Portugezen, toen Van der Haghen er met hen in botsing kwam, te Ambon gevestigd, en in de overige Molukken al veel langer. [2] Natuurlijk werden zij gehaat door den inboorling, gelijk elke vreemde het gedaan wordt die ongeroepen en door geweld, met zelfzuchtige bijoogmerken, zich komt nederzetten onder volken die hij zijne minderen acht, op wier ras en wier beschaving hij uit de hoogte nederziet, en die hij dwarsboomt in hunne belangen. Maar hetgeen van den kant der Portugezen de maat deed overloopen, was dat hun handelsijver met bekeeringsijver gepaard ging, en hunne kapiteinen overal op het kleed getreden werden door jezuietepaters; onverschrokken predikers van het Kruis, als menschen en geloovigen onberispelijk, maar (en de Molukken wemelden van islamieten) onverdragelijk in de oogen der voorstanders van de Halve Maan. Francisco Xavier was in persoon op Ambon het Evangelie komen verkondigen. Toen de plaats door de Hollanders bezet werd vonden dezen er eene christengemeente, deels zamengesteld uit tot het katholicisme bekeerde inlanders, deels uit portugesche kolonisten gehuwd met inlandsche vrouwen. [3]

1 Deze en de volgende bijzonderheden uit Van der Haghen's Verweerschrift en uit zijne Remonstrantie. — Volledig overzigt bij P. A. Tiele, De Europeërs in den M. Archipel, VI, II, VII.

2 Over de Portugezen in Voor-Indie bij De Jonge Jr., Opkomst, II 70—83, 165—183. — Hunne eerste kennismaking met de Molukken dagteekende van 1511, hunne eerste vestiging van 1521. Ambon werd door hen genomen in 1538.

3 Deze en de volgende bijzonderheden uit P. A. Tiele, De Europeërs in den M. Archipel. II VI, III VI, IV I III, VI II VII.

Wat Van der Haghen persoonlijk aangaat troffen de Portugezen het dat, ondanks zijn overgaan in de dienst der Oost-Indische Compagnie, hij de geloofsgenooten zijner jeugd een goed hart was blijven toedragen. De eenige vrijheid welke de admiraal zich veroorloofde was dat hij van de vier roomsche kerken te Ambon er eene liet afbreken, en de materialen medenam naar het naburig Banda om voor het bouwen eener vesting te dienen. Het is waar dat de hollandsche manschappen, die hij onder Frederik de Houtman te Ambon in garnizoen liet, warmer kalvinisten waren dan hij, en deze lieden, in strijd met de belofte van den vlootvoogd dat ieders eeredienst ongemoeid zou blijven, gedurende zijne afwezigheid ook de drie andere roomsche kerken omverhaalden en de gewijde voorwerpen vernielden. Doch deze proef van gereformeerde beeldstormerij, onder de keerkringen, bleef nagenoeg op zichzelf staan.

De Hollanders werden door de volken van den Archipel met blijdschap ingehaald; niet slechts (hoewel ook dit in aanmerking kwam) omdat onder alle hemelstreken verwisseling van bezem den mensch bekoort, maar ook en vooral omdat, in onderscheiding der Portugezen, zij zich uitdrukkelijk of stilzwijgend verbonden geen propaganda te zullen maken. Het akkoord van Van der Haghen met de ambonsche mohammedanen in Februarij 1605 hield onder meer de bepaling in: „Een yder sal leven in zijn gelooff, gelyck hem Godt in 't herte stiert ofte meent saligh te worden;" en voorts: „Niemandt zal den anderen molestie nogh overlast doen." [1] Hadden deze lieden geweten dat hunne hollandsche beschermers eene halve eeuw daarna hollandsche meesters worden zouden, strijdhaftiger en gestrenger dan de Portugezen, zij zouden zich tweemalen bedacht hebben eer zij hunne kennismaking zochten.

De Portugezen hadden, zeide ik, toen onze vaderen in Azie zich aan gene zijde der linie kwamen vertoonen, de stof van Camoëns' heldedicht daarginds reeds achter den rug; en Benjamin-af verweerde zich wat hij kon tegen Benjamin-op. [2] Aan

1 Tekst van het verdrag bij De Jonge Jr., Opkomst, III 208 vg.

2 Os Lusiadas van Camoëns, Lissabon 1572, zijn niet enkel het epos van Vasco de Gama, maar tevens een dichterlijk verhaal der verovering

den wal van Java, waar Portugal geen vestingen bezat, slechts kantoren, kon het zwaard der nieuw aangekomenen aanvankelijk in de schede blijven. In de Molukken niet.

Nog minder op het schiereiland, en minst van al op Ceylon of aan de tegenoverliggende kust. De inneming van Malakka door de Hollanders in 1641 onder Minne Willemsz Caartekoe; de strijd om Colombo en om Koetsjin in 1656 en 1663 onder Hulft en onder Rijklof van Goens; zijn epische worstelingen geweest.[1] Twee europesche natien dongen hier, ver van huis, om de heerschappij over aziatische zeestraten en de sleutels van aziatische markten. Honderd twintig jaren was Malakka, honderd vijftig jaren Colombo, honderd zestig jaren Koetsjin, in de magt der Portugezen geweest; en hardnekkig verdedigden dezen, tegen kettersche republikeinen en parvenus, een erfdeel godrenkt met hun bloed, dierbaar aan hunne beurs, nog dierbaarder aan hun adeltrots en hun geloof. Om één handelsbelang zag het tweegevecht tusschen Rome en Genève zich overgebragt van Europa naar de tropen. In den Portugees bevochten de Hollanders den Spanjaard;[2] in den Hollander de Portugezen den vereenigden vijand hunner religie en hunner negotie. Het leven beider natien stond aan het bezit dezer plaats onder de zon. Was de zon er warm, zeiden zij ieder voor zich, de plaats ook. En dit was zij.

---

van Voor-Indie door de Portugezen. — Studien over Camoëns door Richard F. Burton, Londen 1880—1884, zes deelen. Vertaling en kommentaar. — J. R. Seeley, Expansion of England 1884, bladz. 91 der Tauchnitz-uitgaaf, maakt de juiste opmerking dat toen de Engelschen (en de Hollanders) hunne eerste kantoren in Indie nog vestigen moesten, Camoëns en de Portugezen uit hunne nationale en koloniale geschiedenis reeds een indisch heldedicht getrokken hadden.

1 Baldaeus, Malabar en Choromandel, 1672. — Leevens en Daden der Doorluchtigste Zeehelden, 1683. — Valentyn, Oud en Nieuw Oost-Indien, 7de Stuk. — A. J. A. Gerlach, Fastes Militaires des Indes-Orientales Néerlandaises, 1859, bladz. 58 vg., 72. 74 vgg.

2 Door het komen van Portugal aan Spanje in 1581.

XI

Slechts éénmaal hebben weleer, buiten Java, nog zwaarder proef dan de vorige, de Hollanders in Indie een krijg gevoerd die met dezen meer dan veertigjarigen portugeschen vergeleken kan worden.

Stel in den vreemde, onder welken hemel het zij, Europeaan tegen Europeaan: de gelijkheid van taktiek en van wapenen zal, bij gelijke dapperheid en volharding, de overwinning slechts aan de gunsten der fortuin en aan de kansen van den oorlog doen hangen. Geef den Europeaan in het Oosten een strijdbaar Oosterling tot wederpartij, en de hagchelijke ontmoeting zal met een sprong in het onbekende gelijkstaan.

Het voorgeslacht is daarginds eene handelspolitiek gevolgd waarop in later dagen, bij het verdedigen der meening dat de Nederlanders der 17de eeuw vrijhandelaren en in de toepassing ernstige voorstanders van het leerstuk der vrije zee geweest zijn, dikwijls te weinig gelet is. [1]

Hun stelsel was: indien gij, na de Portugezen verdreven te hebben, u duurzaam verzekeren wilt van den alleenhandel der moluksche specerijen, — zoodat gij ten aanzien van dit artikel, op hetwelk voorshands meer kapitalen te verdienen vallen dan op eenig ander, in Europa de markt kunt stellen, — dan moet gij zorg dragen uit de eilandwereld, welke die vruchten voortbrengt, alle andere natien te weren, europesche zoowel als aziatische. [2] Dreigt, door te ruime oogsten, de europesche specerijmarkt overvoerd te geraken, — op de eilanden waar gij niet wilt dat het gewas zich vermenigvuldigen zal moet gij, onder toezigt uwer plaatselijke gouverneurs, het van jaar tot jaar uit den

1 Over het met de geschiedenis strijdige dezer zienswijs bij O. van Rees, Staathuishoudkunde, II 224—300.

2 Last aan Pieter Both, eersten gouverneur-generaal, 1609, om „de specerij-eilanden t' eenemale vast te maken aan de Vereenigde Compagnie, zulks dat geen andere natie van de wereld daarvan iets in handen valle als ons." — P. Mijer, Verzameling van Instructien, enz. 1848. — Van der Chijs Jr., Kapitein Jonker, 1883, bladz. 363. Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap.

grond doen rukken. Omtrent de andere moet gij bepalen wáár enkel kruidnagelen zullen mogen geteeld worden, wáár enkel muskaatnoten; en aan dit voorschrift streng de hand houden. De onvermijdelijke gevolgen zullen tweederlei zijn, en gij dient overeenkomstig twee verschillende wegen hebben in te slaan. Een gedeelte der inlandsche bevolking zal, ten einde niet tot gebrek te vervallen, uwe maatregelen zoeken te ontduiken door het organiseren van een uitgebreiden sluikhandel, gepaard met zeeroof. Dezen zullen de meerderheid uitmaken. Eene ongezeglijke minderheid zal openlijk tegen u in opstand komen, en, door na schijnbare verzoeningen telkens op nieuw naar de wapenen te grijpen, u handen vol werks geven. Het eenig afdoend middel zal zijn, tegelijk met hun gewas of in zijne schaduw, hen uit te roeijen. Wat de zeeschuimers en de smokkelaars betreft, hen moet gij bestoken in hunne schuilhoeken, en u van hunne roofnesten. hoe ongenaakbaar of hooggelegen, meester maken.

De admiraal Jacques L'Hermite, van 1607 tot 1611 hoofdkommissaris van den hollandschen handel te Bantam, heeft, in eene nota van 1612 aan de bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie te Amsterdam, het eerst in groote omtrekken het denkbeeld aan de hand gedaan, door ontvolken van het eiland Banda, aan den daar geboden tegenstand voor goed een einde te maken. Door den gouverneur-generaal Coen is dit plan, waarbij behoorde het vervangen der omgebragte of als slaven weggevoerde Bandanezen door europesche perkeniers, in 1621 volvoerd. De uitkomst was dat omstreeks 1630 van Banda naar Batavia in vijf jaren ruim 3.000.000 pond noten en bijna 900.000 pond foelie gingen, die in Holland en Zeeland (produktiekosten 7½ cent, marktprijs in het moederland ƒ 3.25) met vijftig kapitalen winst verkocht werden. In 1636 kon de indische regering naar Amsterdam schrijven: „Met UE. waarde pand Banda (geprezen zij de Albestierder) staat het naar wensch, en wordt door den gouverneur Acolye wel en vredig naar onze ordre gegouverneerd." [1]

[1] N. P. van den Berg, Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap 1872, uittreksels van Wurffbain's journaal. — Ontwerp van Jacques L'Hermite bij De Jonge Jr., Opkomst. III 380 vgg.: „Indien het de Bandanesen altyt vry sal staen, als 't haer te passe compt de vreede te breecken

Het scheelde echter veel dat hetgeen van Banda gezegd kon, ook van al de andere eilanden gold. Uitgeweken Bandanezen, piraten geworden, hielden tegen den hollandschen vijand, in bondgenootschap met andere verongelijkte stammen der Molukken en van Celebes, gedurende jaar en dag een wanhopigen strijd vol; en meer dan eens was het de vraag of de watergeuzen van het Westen blijken zouden, tegen hunne mededingers in het Oosten opgewassen te zijn. De togten van den gouverneur der Molukken Arnold de Vlaming tegen de Ambonezen en de Ternatanen in 1649 en vervolgens; de zeeslagen van den toekomstigen gouverneur-generaal Cornelis Speelman tegen de Makassaren in 1669; behooren tot de roemrijkste bladzijden der nederlandsch-indische krijgsgeschiedenis. Er is aan beide zijden in dien oorlog eene somtijds bovenmenschelijke dapperheid ten toon gespreid. [1] Hollandsche officieren en onder-officieren hebben zich laten begraven onder het puin hunner wallen; zijn met

---

ende in noot synde henluyden denselven op haer versouck weder lichtelyck wert geconsenteert, sal [dit] naer myn cleyn verstant niet als schade ende quade consequentie inne brengen. Ende daerenboven connen haer in weynige maenden vrede soe veel verstercken, dat daerop wederomme een jaer ofte meer connen oorloge voeren. Derhalve men myns bedunckens niet naer eenige vreede ofte handel en hoorde te trachten, voor ende aleer dat men haer geheelick overwonnen ende met goede verseeckeringe tot redenen gebracht, ofte gansch wtgeroyt hadde. Gedwongen ofte wtgeroyt synde (dwelck wel het sekerste soude syn, alsoe dit schelmachtich gedrocht nemmermeer soe wel in toom en sal connen gehouden worden als men wel gaerne soude), soe sal men middel moeten soecken om dese eylanden wederomme te peupleren ende met inwoonders te versien." 1612. — De gouverneur-generaal Coen aan de Bewindhebbers, 1622: „De inwoonderen zijn meest alle door den oorloch, armoede, en gebreck, vergaen; seer weynich isser op de omliggende landen ontcomen; ende werden als nu de voors. landen weder met ander volck gepeupleerdt". Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, X 105. — „Schelmachtich gedrocht" ziet op den moord van 22 Mei 1609, door hoofden van Banda gepleegd op den admiraal Verhoeff en zijn staf, dertig personen van rang. De Jonge Jr., Opkomst, III 97 vg.

1 Bij het overgaan van het fort Laala op Ceram aan de Hollanders, in 1654, bleken de Makassaren zich tot op zestig man te hebben doodgevochten en zevenhonderd Ambonezen gesneuveld te zijn. — Gerlach Fastes Militaires, bladz. 68.

verlies van meer dan de helft hunner manschappen langs naakte rotswanden ontoegankelijke citadellen binnengedrongen; hebben de lont in het kruid gestoken en met hunne gewapende sloepen zich in de lucht doen vliegen. [1] Van de verbittering waarmede gestreden werd geeft de daad van den gouverneur De Vlaming een denkbeeld, die na het innemen van het ceramsch fort Assahoedi en het vangen van den inlandschen bevelhebber, bloedverwant van een sultan van Ternate, hem met eigen hand en tot driemalen toe het zwaard in de borst stootte. [2] Speelman's wapenfeiten tegen de Makassaren grenzen aan de fabelwereld. De overwonnenen eerden hem als een wezen van hooger orde, en hij maakte onder de Boeginezen met hun radja Aroe Palakka, wiens zaak door Speelman omhelsd was, zich een onvergankelijken naam. [3]

XII

De ontluisterde staat der meeste inlandsche vorsten van het hedendaagsch Nederlandsch-Indie bewijst niet dat hunne voorvaderen, toen zij door de Compagnie onderworpen werden, eene ligt te achten partij vormden. De geschiedenis van Java's verovering staaft het tegendeel. Alleen leert die geschiedenis bovendien dat de Oost-Indische Compagnie, ten einde de meerdere te blijven, wreedheid tegen wreedheid heeft moeten stellen, list tegen list, verraad tegen verraad.

Dit feit is door twee nederlandsche historieschrijvers kort geleden zoo omstandig en zoo overvloedig toegelicht dat, nu voor

1 Over den generaal Jan van der Laan, den kapitein Jacob Verheyden, en den adelborst Casper Buitendijk, bij Gerlach. Fastes Militaires, bladz. 60 vgg., 69 vg., 72 vgg.

2 De naam van den bevelhebber was Kaïtsjili Saïdi, en op zijn last waren 180 Hollanders vermoord. — L. Bor, Amboinse Oorlogen, door Arnold de Vlaming van Outshoorn ten einde gebraght, 1663. — Gerlach, Fastes Militaires, bladz. 67. 70.

3 Leven van Speelman bij Valentyn, 5de Stuk. — Van der Chijs Jr., Kapitein Jonker. 1883.

mij het oogenblik gekomen ware hunne voetstappen te drukken en een overzigt van den strijd om Java te laten volgen, ik volstaan kan met naar hunne uitmuntende monografien te verwijzen. [1] Alleen wil ik beproeven, door het trekken van twee of drie concentrieke kringen, een onderwerp, hetwelk ondanks zijne uitgebreidheid ons niet ontglippen mag, te noodzaken den lezer nader te komen.

Wanneer straks een enkel woord over Java's voorgeschiedenis volgt, dan mag het ons niet bevreemden bijna niets dan gemeenzame bekenden te ontmoeten, en den toestand van drie- of vierhonderd jaren geleden, daarginds, betrekkelijk zoo weinig van den hedendaagschen te zien verschillen. Wij staan voor een exemplaar der maatschappijen-soort welke met den tropischen plantegroei, — die schier geen wisseling van jaargetijden kent, — het nagenoeg onveranderlijke en altoos vrijwel eenerlei gemeen heeft. [2]

Zoo heeft ook, bij het veroveren van Java, de Oost-Indische Compagnie van het begin tot het einde geèn andere staatkunde dan de gewone der overweldigers in alle eeuwen en onder alle luchtstreken gevolgd, slechts gewijzigd naar de plaatselijke omstandigheden, als in overeenstemming met het tropisch klimaat en met de aziatische zeden.

Het streven der Compagnie was niet, onder de keerkringen eene nederlandsche republiek, in den trant der Unie van Utrecht, of eene nederlandsche monarchie te stichten. Zij wilde enkel het hoofd zijn van een ligchaam zamengesteld uit al de volken des

1 De Jonge Jr., het 2de en de drie volgende Deelen der onderafdeeling: Opkomst van het Nederlandsch Gezag over Java, 1870—1875, Hoofdstuk VIII—XVIII. — P. J. Veth, Java, 1875—1882. Tweede Deel, het 6de en de vier volgende Hoofdstukken, met de daarbij behoorende Historische Kaart.

2 Katalogus der amsterdamsche Tentoonstelling van 1883, Section des Colonies Néerlandaises, redakteur P. J. Veth. Opstellen over verschillende onderwerpen uit den hedendaagschen toestand door W. B. Bergsma, Buys Ballot, R. Everwijn, K. W. van Gorkom, P. Heering, F. M. Jaeger, Jentink, C. M. Kan, Lameris, Van der Lith, D. Maarschalk, Van Musschenbroek, Niemann. Perelaer, Post, Prange, Janssen van Raay, Von Rosenberg, Serrurier, W. F. R. Suringar, Verbeek, H. J. Veth, P. J. Veth, Wilken, Wijnmalen, Zaaijer.

eilands: Soendanezen, Javanen, Madurezen. Gemeenschappelijke onderwerping was de eenige band. Aan de vazallen liet zij het regt, en behield de magt voor zich.

Zorgvuldig hoedde zij zich, de fout vermijdend waarin ten aanzien van Mexico, van Peru, van de Filippijnen, van de Molukken, Spanje en Portugal vervallen waren, aan de overwonnen volken van Java de instellingen des moederlands op to dringen. Van zielen winnen voor de Hervormde kerk, op groote schaal, is nooit ernstig spraak geweest. Nederlandsche taal of nederlandsche wetten werden niet ingevoerd. De Preanger, eerste provincie van naam welke onder regtstreeksch bestuur der Compagnie kwam, ontving eene op javaansche leest geschoeide organisatie, met een javaansch prins aan de spits.

Heerschen door te verdeelen was haar vaste regel. Bantam mogt niet te zwak, Mataram niet te magtig; beiden moesten, door het tentoonspreiden van overmagt harerzijds, verbijsterd worden. Een ouden sultan van Bantam voerde de Compagnie gevankelijk naar Batavia, en zond een jongen keizer van Mataram voor het leven naar Ceylon. [1]

1 Het stelsel van verdeelen om te heerschen, door de Compagnie in den Archipel overal in praktijk gebragt, werd in 1671 met ingenomenheid door Antonides bezongen (Ystroom, I 51 van Bilderdijk's uitgaaf). Hetgeen Antonides van Makassar zegt, met de hulp der Nederlanders kleingehouden door Ternatanen en Boeginezen, is ook op Java en de Javanen van toepassing:

Men hoort
Gedruisch van wapens en gekrijsch van brant en moort.
Men kan bescheidelijk de troepen onderscheien
Der krijgsliên aen hun zwarte en witte livereien;
Die winnen 't velt; daer barst al 't leger met één slag
Des vijands heirtoght in. De Nederlantsche vlag
Vermengt zich met Ternaetsche en Boegische standaerden.
De vlugtelingen staen ten doel der wreede zwaerden,
En storten als een bui ter neer in 't bloedig zant.
De Vrees en Doot vervolgt hen even snel. Al 't lant
Rookt van 't vergoten bloed. 'k Zie de overwinners zwieren
Met afgeslagen buit, en 's vijands rijksbannieren.
Ik ken ze. Dit's 't beroemt Makasser daer wy staen,
Door zijn Leenvorsten en lantzaeten steets verraên,
Die wy, door ons beleit, hun grootheid leeren bouwen

Zij scheen de inlandsche vorsten slechts ten onder te brengen om henzelf of hunne zoonen, hunne neven of hunne ooms, in het bezit hunner rijken te laten. Evenwel, de teugels der opperheerschappij bleven in hare handen.

Nooit trad zij als veroveraarster op. Was een veldtogt volbragt, dan keerden de troepen naar hunne haardsteden. Maar langzaam-aan leerden de inlandsche volken haar gehoorzamen, en zij waren hare onderdanen geworden zonder dat men het jaar kon noemen waarin de overheersching aangevangen was.

In de traktaten der Compagnie was nooit spraak van zich aan haar te onderwerpen. Zij ging alleen bondgenootschappen aan; bedong alleen privilegien en leverantien.

Had in een burgerkrijg een inlandsch vorst zijne kroon verloren, dan hielp zij hem die heroveren, en rigtte daarna, door het opleggen van oorlogslasten die hem hatelijk maakten in de oogen zijner onderdanen, zijn aanzien en zijne financien te gronde. Op die wijs is zij meesteres van Midden-Java geworden.

Zocht ergens een niet-regerend prins van den bloede, die door zijn souverein vervolgd of onderdrukt werd, heil in de vlugt, dan nam de Compagnie hem als bondgenoot aan, en plaatste te gelegener tijd den afhangeling op den troon. Soenan Mas, regerend neef, joeg zij uit het bewind, en benoemde in zijne plaats, onder den naam van Pakoeboewono, zijn balling geworden oom tot keizer.

Wanneer de Compagnie een overwonneling haar woord gaf, dan kwam het somtijds uit dat men daaronder het woord van een vijand verstaan moest; en op Java beteekende het woord van een vijand: verlies van vrijheid, staten, en bezittingen. Zoo beslisten de raden van Indie dat de Compagnie niet gebonden was aan eene belofte van haarzelf, welke de kommandeur Govert Cnol, een ondergeschikte, namens haar aan den zwervenden Soenan Mas gedaan had; en Soenan Mas, voorheen adipati Anom,

---

Met dit te trappen en geduurig kleen te houwen.

„Die”, in den voorlaatsten regel, ziet op de Boeginezen en de Ternatanen. „Dit”. in den laatsten, op Makassar.

werd, na overgaaf der rijkssieraden, met behoud zijner kris tot ballingschap veroordeeld.

Dipati Soerabaya dankte aan de Compagnie zijne handhaving in het regentschap van dien naam; [1] en toen hij door keizer Pakoeboewono werd aangeschreven in de hofstad Kartasoera eene generale vergadering van rijksgrooten te komen bijwonen, toen kon hij naauwlijks onderstellen dat genoemde veldheer Cnol, regeringskommissaris, de geheime aanschrijving uit Batavia bij zich droeg den keizer tegen hem, Dipati, op te zetten, en het dus aan te leggen dat hij, genoodigd tot de eer van een mondgesprek met den suzerein onder vier oogen, terwijl het geheele verdere hof met opzet gelokt was naar een tijgergevecht buiten, aan den ingang van het paleis door 's keizers lijfwacht vermoord werd. Doch de regent van Soerabaya lag onder zware verdenking, in den oorlog tegen Soerapati, gemeene zaak met dezen gemaakt te hebben; en hoewel de Compagnie hem niettemin voorloopig in zijne betrekking gelaten had, zulke bondgenooten waren, al voerden zij een titel gelijkstaande met dien van regerend hertog of regerend graaf, niet van hare gading. Lag het niet op haar weg, zelf hen af te snijden, zij maakte er geen gewetenszaak van daartoe mataramsche krissen te bezigen. [2]

XIII

Men kan dit naar welgevallen eene romeinsche of klassieke, [3] eene middeneeuwsche of feodale, eene napoleontische of moderne staatkunde noemen. In Europa hebben niet lang geleden de

1 Hij heete Djageng Rono. Gewoonlijk wordt hij, naar zijn vorstelijken rang en naar de door hem beheerde landstreek, als ware dit zijn familienaam, Dipati Soerabaya genoemd.

2 Deze en de voorgaande bijzonderheden in de genoemde hoofdstukken van Veth's Java, II. — Ook te vinden, en te toetsen, door raadplegen van J. Meinsma's register op De Jonge Jr's Opkomst, I—VII, en van de Onuitgegeven Stukken in VIII.

3 Montesquieu, 6de Hoofdstuk van Grandeur et Décadence des Romains, naar hetwelk bovenstaande trekken meest gevolgd zijn.

Piemontezen haar ten aanzien van Italie in praktijk gebragt, de Pruissen ten aanzien van Duitschland. De Engelschen volgden haar van oudsher in Britsch-Indie, en doen het nog op dit oogenblik in Egypte; gelijk de Franschen in Tonkin, en wij in Atjeh.[1]

Wat de Oost-Indische Compagnie betreft was die staatkunde in de hoofdzaak eene uiting der krachten, welke bij de Nederlanders van het tijdvak, sedert zij het er op gezet hadden bezitters van Java te blijven, van zelf zich ontwikkelen moesten. Op even ongezochte wijs werd zij aan den anderen kant te voorschijn geroepen door den bijzonderen aard der vorsten en volken waarmede Java hen in aanraking bragt.

Wij vernamen van Hottentotten en van Boschjesmannen; van Formosanen; van Bandanezen, Ambonezen, Makassaren; van Singalezen en Maleijers; volken geplaatst op zeer verschillende trappen van beschaving, en waarvan de eenen nog bijna aan den natuurstaat behoorden, de anderen reeds sedert korter of langer geordende maatschappijen vormden.[2] Stonden de verstgevorderden in sommige opzigten beneden de verstgevorderde natien van Europa, het feit zelf dat er termen waren de eenen met de anderen te vergelijken had beteekenis.

Van de Javanen is het bekend genoeg dat zij, bij het aanbreken der 17de eeuw, toen de Hollanders voor het eerst met hen in kennis kwamen, reeds eene niet te verachten beschavingsgeschiedenis doorleefd hadden. Oorspronkelijk, in den strikten zin van het woord, was op dat tijdstip noch hunne architektuur, noch hunne letterkunde. Niettemin zijn en worden de gedenk-

1 „De achtereenvolgende verovering, eerst van de kostbare bovenlanden van Sumatra's Westkust en van vier der belangrijkste residenties van Midden-Java; daarna van het uitgestrekte Palembang; de meer vreedzame onderwerping van Sumatra's Oostkust; de des te bloediger verdelgingsoorlog in Atsji; dit alles geschiedde in een tijdperk van zestig jaar... De beide expedities tegen het rijk van Boni; de langdurige oorlog in Banjermassin; de herschepping van Siak en onderhoorige Staten; eindelijk, de kostbare en bloedige overweldiging van Atsji met zijne tallooze vazalstaatjes, — bewijzen te over hoezeer de nederlandsche macht in den Indischen Archipel ook in de laatste twintig jaren is toegenomen." Robidé van der Aa, Indische Gids 1882. I 131 vg., 156.

2 G. A. Wilken, Over de verwantschap, en het huwelijks- en erfrecht, bij de volken van het Maleische ras. — Indische Gids 1883, I 656—764.

teekenen der laatste, door europesche geleerden van naam, waaronder nederlandsche, ijverig bestudeerd; en de overblijfselen der javaansche hindoetempels zijn vermaard. [1] Zelfs de smalle gemeente was gevoelig voor litterarische indrukken. Eerlang zou de Oost-Indische Compagnie, aan eene tegen haar gerigte politicke gelijkenis welke javaansche hoofden onder het volk verspreid hadden, door den kleinen man meer waarde zien hechten dan haar aangenaam kon zijn. [2]

Eene satire van meer omvang stond op het getouw. De ongenoemde schrijver van een javaanschen ridderroman, in verzen, zou weldra de verovering van Jakatra door Jan Pietersz Coen bezingen, en, door te verzinnen dat Coen de Jakatranen met dukatons en rijksdaalders beschoten had, van den geduchten gouverneur-generaal hen en zichzelf lagchend wreken. [3]

Er bevonden zich, onmiskenbaar teeken van betrekkelijke meerderheid boven andere volken van den Archipel, javaansche nederzettingen op Sumatra, op Banka, op Borneo; soorten van kolonien die met het javaansch moederland een somtijds levendig verkeer onderhielden. [4] Te Malakka, aan de zuidpunt van het maleisch schiereiland, was eene uitgebreide, enkel door Javanen bewoonde wijk of voorstad. Toen Albuquerque in 1511 meester

1 Raffles. W. von Humboldt, R. Friederich, Taco Roorda, Neubronner van der Tuuk, A. B. Cohen Stuart. Kern. — Veth's Java, 1ste Deel. Vierde Hoofdstuk: Talen en Litteratuur; vijfde Hoofdstuk: Kunsten en Wetenschappen.

2 „Onder de velerlei pogingen, aangewend om de bevolking tegen den Soesoehoenan en de Compagnie op te ruien, verdient vooral een geschrift vermelding, dat tot in het leger van Amangkoe-Rat werd rondgestrooid, en waarin, met treffende beeldspraak, de Hollanders vergeleken werden met landbouwers, die, een bosch voor de paditeelt kappende, één boom in het midden lieten staan, om in zijne schaduw te kunnen arbeiden, maar met plan, als zij de schaduw niet meer behoefden, dien evenals de andere uit den weg te ruimen. Couper begon bevreesd te worden dat deze inblazingen ten slotte ook op den Soesoehoenan indruk zouden maken." De Jonge Jr., Opkomst, VII CVII, 308. N° LXVIII der O. Stukken. — Veth, Java, II 389.

3 Episode van Moer Djang Koeng in het javaansch verhaal: Geschiedenis van Baron Sakendher, bewerkt door A. B. Cohen Stuart, 1851. — Overzigt bij Veth, Java, I 427 vgg.

4 Veth, Java, II 312, 338.

van Malakka geworden was, hield hij met deze Javanen rekening; en onder zijne opvolgers in het bestuur der stad werden er gevonden, die gewenscht zouden hebben dat de javaansche kolonisten minder talrijk waren en minder in te brengen hadden. Honderd jaren lang stonden zij te Malakka als goede zeelieden en goede geweermakers bekend. [1]

Keeren wij naar het eiland zelf terug, dan bevinden wij dat door sommige steden der noordkust druk handel gedreven werd met de aziatische buitenwereld, en in het binnenland de landbouw op een vergelijkenderwijs hoogen trap stond. Voor de algemeene markt werd meer dan één produkt geteeld, en de rijstkultuur was in hare soort een model. De nijverheid, schijnt het, bepaalde zich voornamelijk tot het vervaardigen van kleedingstukken en van wapenen, beiden voor nationaal gebruik. [2] De krissen bewezen dat, zoo men eene natie was welke brood noch kaas verorberde, men in de praktijk geenszins bedoelde, naar het zeggen der Hollanders, zich straffeloos de eene van het ander te laten eten. De sarongs staafden dat men zekere welvaart genoot; want het klimaat eischte weinig bedekking, en de armoede liep naakt.

De zamenleving bestond in hoofdzaak uit één tamelijk digte massa lijfeigenen, of hoe men hen noemen wil; altegader, voor zoo ver zij kooplieden noch zeevaarders waren, kleine grondbezitters. [3] Ieder ontlaadde zijne vruchtboomen of bebouwde zijn akker; teelde daarop of daarnevens hetgeen de lust ingaf of de vorst eischte; smaakte zooveel huiselijk geluk als het huiselijk leed gedoogde; werd, gelijk ambtenaren der Compagnie het naderhand noemden, door den souverein min of meer „in den rug gereden"; [4] hield voor het uitwendige het met Mohammed, wiens

1 P. A. Tiele, De Europeërs in den Maleischen Archipel, I I II. — Veth. Java, II 214 vgg.

2 Javaansche munten en penningen uit het hindoe- en uit het overgangstijdvak bij Netscher en Van der Chijs Jr., De Munten van Ned.-Indie, Pl. XII—XX, XXVIII—XXX. Tekst, bladz. 130 vgg., 215.

3 Veth, Java, 1ste Deel, 2de Boek, 2de Hoofdstuk: Voorkomen en karakter der bevolking.

4 „De aanhoudende oorlogen van den panembahan van Mataram waren voor de bevolking van Java uiterst verderfelijk geweest. De aangerichte

dienst een minder gestadigen aanvoer van trachietblokken eischte dan de vereering van Boeddha of Siwa; doch bleef in het hart de meening toegedaan dat bosschen en bergen bewoond worden door booze geesten, aan welke bij ontstentenis van liefde of vertrouwen de voorzigtigheid gebiedt beleefde zoenoffers te brengen.[1]

Op kosten van dit ongeleerde javaansche „diet" leefde eene evenmin door geleerdheid uitmuntende javaansche aristokratie, maar aan wier regten des ondanks door de schare niet getwijfeld werd. Een aan slaafsheid grenzend ontzag voor zijne meerderen was een karaktertrek van den javaanschen mindere.[2]

Ons oordeel over de beschaving van dien hoogeren stand, met inbegrip der eigenlijk gezegde vorsten, zou eer gunstig dan ongunstig moeten luiden, indien ons vrijstond het enkel te regelen naar den invloed dien de vrouwen uitoefenden; de eenen door hare schoonheid, de anderen door hare schranderheid of hare onverschrokkenheid. Men leest van bedaagde javaansche prinsessen, die hare mannen of hare zoonen wijzen raad gaven. Van eene, in den bloei der jaren, die verkleed te paard steeg en het leven van haar door vijanden bedreigden echtgenoot redde.[3] Meer dan één episode der oorlogen, in de 17de eeuw door de

---

verwoestingen brachten schrale oogsten, de opeenhooping van volk in groote legers en het nijpend gebrek epidemische ziekten te weeg, die duizenden ten grave sleepten. Handel en verkeer waren schier geheel tot stilstand veroordeeld, en toch werd in 1625 van de verarmde bevolking eene buitengewone schatting in geld gevorderd." Veth, Java, II 317.

1 „Met betrekking tot den inwendigen toestand van het Bantensche rijk, op het oogenblik dat de Nederlanders zich hier vertoonden, verdient opmerking dat, naar de getuigenis onzer landgenooten, ook destijds de bekeering tot den Islam nog verre van algemeen was. Men leest in hunne reisverhalen uitdrukkelijk, dat de bevolking der binnenlanden nog heidensch was, aan de zielsverhuizing geloofde, en zich van dierlijk voedsel onthield." Veth, Java, II 272.

2 „De Javanen zijn de grootste aanbidders van het succès. De gewetenlooze schurk die zich door bloed en verraad een weg tot den troon baant, wordt in hunne oogen de uitverkorene der Voorzienigheid." Veth, Java, II 265. — „Wanneer zij de nagedachtenis van sultan Ageng eeren en liefhebben, schijnt het ons bijna toe dat zij toonen voor de slavernij geboren te zijn." Bladz. 340.

3 Ratoe Wandan Sari. Bij Veth, Java, II 327.

Compagnie op Java gevoerd, heeft zich om den persoon eener javaansche Helena bewogen. De harem, in één woord, speelde in deze maatschappij eene voorname rol; doch slechts bij uitzondering was het de schuld der vrouwen, — „donkergele koninginnen en staatsjuffers," gelijk oneerbiedig genoeg een toekomstig opperlandvoogd dier dagen ze omschreef, — indien het gemoed overschreeuwd werd. Het gemoed beurtelings te overschreeuwen en te onderdrukken; de menschelijkheid uit te schudden; aan de boosaardigste neigingen den teugel te vieren; was in Java's groote wereld de specialiteit der mannen.

De billijkheid eischt te vragen: waren, in de eeuw van welke wij spreken, de javaansche edelen en geringen woester, listiger, valscher, wreeder, verachtelijker, dan de middeneeuwsche of halfmiddeneeuwsche Nederlanders weleer?

Mogt er uitspraak gedaan worden naar dit of dat op zichzelf staand feit, deze of gene legendair geworden daad van barbaarschheid, gepleegd door een Geuze-Bloedraad aan weerlooze roomschen, door een Bourgondie aan een Brederode, door een Borssele aan een Amstel, door een Hoek aan een Kabeljauw of omgekeerd, ik zou neen zeggen. Wij weten door welke godsdienst- en burgerveeten Oud-Nederland verscheurd is, en dat meer dan eens daarbij de uiterste grens der onmenschelijkheid bereikt werd. [1]

Maar in het algemeen gesproken, met het oog op den landaard, de willekeur van het vorstelijk gezag, de minachting voor het leven en de belangen van onderdanen, het cijfer der misdaden ten aanzien van grooten, de afwezigheid van hetgeen wij vaderlandsliefde noemde, het kaliber of de soort van het in top geheschen godsdienstig fanatisme, ja.

In geen dezer opzigten, moeten wij erkennen, was er aan de keizers of sultans van Oud-Java veel verbeurd. Er bevonden zich onder hen enkelen voor wier persoon wij, ofschoon zij slechte menschen en slechter souvereinen waren, op den dag hunner vernedering medelijden gevoelen. Denken wij ons in hunne plaats, dan begrijpen wij dat de Compagnie onverzoenlijk door hen gehaat

1 Hiervóór, I 138 vgg., 161 vgg., 188 vg.; II[1] 35 vg.

is. Doch verder mogen wij niet gaan. In onze demokratische eeuw ware het eene monstruositeit, voor deze monsters partij te trekken en onze landgenooten in Indie aan hen op te offeren. [1]

XIV

Zelfs niet aan den ouden koning van Bantam, wiens lot een vaderlandsch dichter der 18de eeuw de stof voor een treurspel geleverd heeft, [2] en die in 1682 naar Batavia gevoerd werd waar hij tien jaren later in zijne gevangenis overleed; zelfs niet aan dien bantamschen sultan Ageng is schijnbaar door de Compagnie zulk een krijtend onregt gepleegd als in 1708 aan den bovengenoemden mataramschen Soenan Mas, oudsten zoon van den derden der vorsten uit dat Huis met wie zij, sedert de dreigende aanvallen op Batavia van 1628 en 1629, achtereenvolgens in aanraking kwam.

Geen treffender bladzijde in de sekrete resolutien van Gouverneur-Generaal en Rade, dan waar men leest hoe de pangérang-adipati Anom, zooals in deze stukken Soenan Mas' met opzet verkleinde titel luidt, nadat hij 23 Julij 1708 op de grens van Soerabaya en Modjokerto den militairen opperbevelhebber der Compagnie in Oost-Java zijne onderwerping heeft aangeboden, 3 September aan boord van het schip *Reygersdael* ter reede van Batavia verschijnt, en hij met zijne stiefmoeder de keizerin-weduwe, drie zoonen, één dochter, twee wettige vrouwen, achttien onwettige, en verder gevolg, door twee regeringskommissarissen met stille trom naar de voor hem ingerigte woning geleid wordt.

Adipati Anom's onderwerping is voor het herstel der rust in Oost- en Midden-Java, na twee kostbare oorlogen, eene zaak van gewigt; ook omdat hij de „ryxornamenten" onder zich heeft,

1 „Er is niet veel te betreuren in den val der heerschappij van willekeurige tirannen, die het bloed hunner onderdanen als water deden stroomen, en voor wier vuige begeerten de vrouwen en dochters van edelen noch geringen veilig waren." Veth, Java, II 402.

2 Onno van Haren. Agon, sultan van Bantam, 1769.

drie jaren geleden door hem medegenomen uit Kartasoera, toen door de wapenen der Compagnie zijn oom daar op den troon geplaatst was en hijzelf, nagezeten door eene bende ruiterij, naar den Oosthoek had moeten vlugten.

Die sieraden zijn op geheel Java een voorwerp van buitengewone, schier bijgeloovige vereering. Daaronder bevindt zich de kroon van Modjopait: het hindoerijk dat honderd en meer jaren geleden voor het mohammedaansche van Mataram plaats had moeten maken, en zoo beroemd was geweest dat de mataramsche overweldigers de wettigheid hunner opkomst bij voorkeur tooiden met Modjopait's geleenden glans. [1]

Er wordt bepaald dat adipati Anom vrijdag 14 September, 's morgens te zeven ure, zal worden afgehaald door vier gekommitteerden, in wier handen hij de kroonsieraden stellen zal, en bovendien zijne kris. Bij het binnentreden in den vollen Raad van Indie wordt de kris nedergelegd op eene tafel vóór den gouverneur-generaal Van Hoorn. Niemand rijst op. De gouverneur-generaal steekt den keizer de regterhand toe, welke door Anom eerbiedig gevat wordt; waarna hij „volgens de vertolkinge van den capitayn Van der Horst uit de javaense tale, zig uyt dat hy vergiffenise versogt van 't geene begaen hadde tegens de ernstige recommandatien van syn overleden vader, om sig aen d'Ed. Compagnie te houden, en op niemant anders syn hoop en vertrouwen te stellen, en dat nu syn persoon en leven aen d'Ed. Compagnie overgaf, met versoek van in de gunst derselve te worden aengenomen."

Met eene korte toespraak geeft de gouverneur-generaal, namens den Raad, den keizer zijne kris terug. Zij wordt hem overhandigd met de aanbeveling „omme deselve voortaen van Compagnie's wege te dragen." Vervolgens ontvangt hij uit handen van den gouverneur-generaal een banaan; betuigt „voor 't tegenwoordig niet anders te seggen ofte versoeken te hebben dan Haar Ed.s gunst"; en wordt met het vorig ceremonieel naar zijne woning teruggeleid. [2]

1 Opkomst van het Huis van Mantaram bij Veth, Java, 2de Deel, 3de Hoofdstuk.

2 Deze en de volgende bijzonderheden uit de sekreet resolutien van

Die pisang of banaan doet den souverein niet zonder reden in den waan verkeeren dat hij, waar dan ook, op Java zal mogen blijven en men hem niet in ballingschap zenden zal. Één lid in den Raad heeft daags te voren in een schriftelijk advies de juiste opmerking gemaakt dat „de meeste inlanders van dit eyland haer veeleer en liever het uyterste, ja de dood selve sullen onderwerpen, als soodanig een versending voor altoos van het land van Java." Anom stelt zich voor dat hem vergund zal worden ergens in de Preanger zijne dagen te gaan eindigen, mogelijk in eene ondergeschikte betrekking. Waarom anders kreeg hij zijne kris terug?

Doch hij misrekent zich. Uit een nader onderzook blijkt dat, behalve in een toen door hem verworpen pardonbrief van 1706, de keizer nooit van de Compagnie de stellige belofte heeft ontvangen „niet versonden" te zullen worden. Heeft de militaire kommandant in den Oosthoek hem in dien zin eene nadere schriftelijke verzekering gegeven, dan is de gouverneur-generaal Van Hoorn van meening dat die bevelhebber buiten zijne volmagt gegaan is. In „soodanigen point van hoog noodige securiteyt" mag hetgeen door „de overheyt" met de meeste omzigtigheid is overlegd, niet overhoop geworpen worden door beloften van „mindere" bedienden, verschillend, ruimer, of tegenstrijdig.

Vruchteloos beroept Anom zich op brieven van den veldheer Govert Cnol aan hem. Hij legt de papieren over; doch zij behelzen niets van hetgeen zijne oostersche verbeelding daarin gelezen heeft. Met eenparige stemmen wordt besloten hem voor het leven naar Ceylon te bannen. „Tot te meer fatsoen," wel is waar, zullen gekommitteerden van den Raad, aan boord van het schip waarmede de overtogt zal geschieden, hem uitgeleide doen. „Ten zynen respecte" zal men „van de groote steng een wimpel laten waaijen." Maar dit is ook de eenige gunst.

Maandag 17 September, slechts drie dagen na de blijde verwachtingen opgewekt door het kris- en banaan-tooneel, gaan kommissarissen den keizer zijn vonnis aanzeggen. Daar hij een

7. 14 en 17 September 1708 bij De Jonge Jr., Opkomst, VIII 330 vgg. — Varianten bij Valentyn, 5de Stuk, bladz. 198A—203B.

jonge man van zes en dertig jaar is, kan men nagaan hoe zijn binnenste bij die tijding koken moest. Maar hij houdt zich in als een grijsaard; en zoo uit zijne woorden geen andere liefde voor den geboortegrond spreekt dan ook sommige dieren aan den dag leggen voor hunne holen, het is niettemin een doordringende, bijna aandoenlijke kreet.

Hij antwoordt dat „zyne versending van Java, als niet misdaen hebbende, onredelyk was; hy sig met een nedrig en weenend gemoed herwaerts hadde begeven, om de gunst van dese regering te versoeken ende te erlangen, ten eynde weder na Java's oostcuste te mogen keeren en sig aldaer of elders, daar het Haer Ed. soude behagen, onder Compagnie's bescherming neder te zetten en stil te houden, sonder ooyt tot de Mataramsche kroon meer te aspireeren, en dat hy sulx met allen ernst nog nader was versoekende; dog dat byaldien Haer Ed. daartoe niet geliefden te treden, hem alsdan mogt worden toegestaen sig met syne familie en stiefmoeder, de Ratoe Iboe, geboortig van Samedang in de Priangse landen, derwaerts te begeven, om aldaer, als Compagnie's land synde, in alle stilligheyd syn verblyf te nemen ende houden met planten en saeyen; — onder een- en andermael gedane betuyging van *liever te willen sterven dan naer Ceylon te gaen.*"

XV

Ik herhaal dat, wanneer men slechts de eene helft der bescheiden raadpleegt, de regering te Batavia — voorwaar geen hulde aan beschaving of christendom — de mindere moet schijnen van den gebannen ex-keizer en blinden moor. Het lijkt het tooneel uit Théodore Barrière's *Faux Bonshommes*, waar men den onaangenamen hoofdpersoon, op woordbreuk betrapt, zegevierend hoort uitroepen: „Après tout, il n'y a rien d'écrit!" [1]

[1] Komedie van 1856. Péponet, I x: „Il est vrai qu'il n'y a rien d'écrit"; II xii: „Permettez, monsieur, permettez, il n'y avait rien d'écrit" III v: „Vous avez raison: quand il n'y a rien d'écrit"; III xiv: „Après tout, il n'y a rien d'écrit!"

Inzonderheid geldt dit van één lid in den Raad, den lateren gouverneur-generaal Van Swoll, die 14 September de kwanswijs gemoedelijke bedenking oppert dat 's keizers verbanning „voor het toekomende wel eenigermate soude konnen krenken of verbreken het zoo noodige vertrouwen dat doorgaans alle Indianen tot nog toe op het woord en de belofte der Nederlanders hebben gestelt," maar, wanneer 17 September de opperlandvoogd Van Hoorn hem onder het oog brengt dat er „geen zwart op wit" bestaat, zich gewonnen geeft en met de overigen vóór de ballingschap stemt.

Het stuk had echter in Anom's „boos en tyranniek naturel en de quade gestalte zyns lichaems, waerom hy tot de successie onwaerdig en onbevoegd was," zijne leerzame keerzijde. De regering te Batavia beging geen andere misdaad, zullen wij zien, dan dat zij, moetende kiezen tusschen een nietswaardig mataramsch oom en een nietswaardig mataramsch neef, den meer onderdanigen Pakoeboewono aan het bestuur bragt, en den meer tot opstand geneigden Anom naar Ceylon deed verhuizen.

De Compagnie bezat een onderschepten brief van 1705, waarin Anom haar doodvijand Soerapati voorstelde gezamenlijk haar te beoorloogen. Al bij het leven zijns vaders, in 1697 of 1698, had Anom den ouden Amangkoe-rat aangespoord zijne geldschuld aan de Compagnie in eens af te doen, ten einde vrij te zijn deze uit Kartasoera te verdringen en in hare plaats zich tot Engeland te wenden. In 1704 rigtte hij zich tot den kapitein der Baliërs te Batavia, en wilde hem en zijne volgelingen tot afval van de Compagnie bewegen. In 1707 zette hij in de Preanger een strijdlustig priester uit Cheribon [1] tegen haar op, en ondersteunde hem. In hetzelfde jaar schreef hij regtstreeks aan de Engelschen om hulp; en het eigen oogenblik dat hij in 1708 te Batavia in onderwerping kwam, was hij „daerop bescheid verwachtende". [2]

De eerste maal dat Anom in de geschiedenis vermeld wordt, vindt men hem reeds dadelijk aangeduid als een tegenstander. Op dat tijdstip, in 1691, is hij nog slechts kroonprins, en leeft

1 Raden Perwata Sari.
2 De Jonge Jr., Opkomst. VIII 333 vg.

aan het hof te Kartasoera. „De rijksbestuurder Sindo Redjo", lezen wij, „en de pangéran van Sampan meenden het, zij het dan ook in hun eigen belang, eerlijk met het gouvernement, en gaven daarvan het bewijs toen zij het heimelijk tegen de plannen van adipati Anom, den oudsten zoon des soesoehoenans, waarschuwden. De groote vriend van Soerapati was de genoemde prins, die reeds lang met vlammende oogen op de kroon van zijn afgeleefden vader had gestaard, en hoopte met de hulp van den Balinees zich op Matarams troon te plaatsen en de Hollanders van Java te verjagen." [1]

Anom bezat geen waarborg zijn vader in de regering te zullen opvolgen. Zijn ligchaamsgebrek (eene heupontwrichting of een klompvoet) moest hem doen vreezen dat mededingers sommige regtsbepalingen van den Islam omtrent gebreken die onbekwaam maken tot het uitoefenen der souvereiniteit, met heerschzuchtige bijoogmerken tegen hem inroepen zouden. Onder de rijksgrooten waren er niet velen op wie hij rekenen kon. Zelfs zij die hem niet openlijk durfden wederstreven beschouwden hem, uithoofde van zijn woesten aard en zijn verachten der adat, ook al ware hij een welgemaakt man geweest, als een verwerpelijk vorst.

Dit was ongetwijfeld de reden dat hij al vroeg zich als den beschermer van Soerapati opwierp, toen deze, Batavia en de Compagnie ontvlugt, ondanks de traktaten, te Kartasoera ondersteuning vond. Naarmate in den Oosthoek Soerapati's aanhang zich uitbreidde, en de voormalige bataviasche huisbediende een geduchter vijand der Compagnie werd, wiessen Anom's kansen om met Soerapati's hulp zich eenmaal als keizer van Mataram te handhaven. Dat hij door zijn bondgenootschap met den hindoeschen slavekoning een voorwerp van afschuw voor alle goede mohammedanen werd, daaraan stoorde hij zich niet.

In November 1703 overleed zijn elendeling van een vader, die op zijn sterfbed hem als zijn opvolger had aangewezen; en in December gaf hij van zijne troonsbestijging kennis aan de regering te Batavia. Doch te Kartasoera zelf had hij de openbare meening zeer tegen zich, en te Batavia beschouwde men zijne

1 Veth, Java, II 417

kennisgeving als niet ontvangen, omdat zijn brief met geen enkel woord hetzij van eene bekrachtiging der met de Compagnie aangegane overeenkomsten gewaagde, hetzij van het nakomen der op de keizers van Mataram rustende geldelijke verpligtingen. Anderhalf jaar lang was hij keizer, zonder het te zijn. Reeds in Julij 1704 had de Compagnie den toekomstigen Pakoeboewono, zijn oom, als den eenigen wettigen opvolger erkend, en in September 1705 deed zij dezen door den regeringskommissaris De Wilde te Kartasoera op den troon plaatsen. Nu was het korte rijk van Anom uit. Hem bleef geen andere toevlugt dan in den Oosthoek, bij Soerapati.

Wat hij daar, van September 1705 tot het tijdstip zijner overgaaf in Julij 1708, ondernomen heeft, weet men niet met zekerheid. Troepen had hij niet te zijner beschikking: de medegenomen rijksornamenten waren zijn éénig prestige. In Soerapati's oogen moest hij voor een nutteloos kostganger gelden, en het schijnt dat de avonturier hem dit op onaangename wijs heeft doen gevoelen. Het eenige wat hij doen kon was, door het aanknoopen van briefwisseling met de Engelschen, te Bantam of op Sumatra; door het stoken van ontevredenheid, te Batavia zelf en in de Preanger; zich gevreesd te maken.

Daarbij wilde het ongeluk dat de herinnering en het gerucht zijner uitspattingen, in vroeger jaren, hem overal vergezelde. „Aan Soenan Mas", lezen wij, want gedurende zijn kortstondig keizerschap voerde hij dien naam, „aan Soenan Mas kleefden in hooge mate de erfelijke smetten van zijn huis: bloeddorst en wulpschheid. Nog bij het leven van zijn vader had hij een zijner vrouwen, de dochter van zijn oom Pooger, den lateren Pakoeboewono, verstooten. De prinses troostte zich door een minnehandel met zekeren Soekro, een jongeling van groote schoonheid, zoon van den rijksbestuurder. Toen dit ontdekt werd ontstak de soesoehoenan, Anom's vader, in groote woede. De vader der verstootene, om zijns broeders toorn van zich en de zijnen af te wenden, gelastte zijne eigen zoonen hunne zuster te worgen. Soekro onderging op last van den soesoehoenan dezelfde straf, nadat men, door verraderlijke beloften van vergiffenis, hem in handen had gekregen".

Dit was echter Anom niet genoeg. „Dadelijk na zijne troonsbeklimming liet hij de geheele maagschap van Soekro, wien hij zijne welgemaaktheid benijd had, wreedaardig van kant maken. Valentyn voegt hier nog andere trekken bij. Hij zegt dat geen Javaan, die eene schoone vrouw of iets anders had dat de begeerlijkheid van Soenan Mas opwekte, van zijn leven zeker was; en dat de keizer in het midden van zijn hof een veilig steenen huisje liet maken, vanwaar hij zich verlustigde in het schouwspel van naakte vrouwen, die hij in grooten getale met tijgers liet vechten."

Ook het volgende bewijst dat men omtrent Anom's „boos naturel" te Batavia niet kwalijk onderrigt was:

„Twee zoonen van Poeger, oom en schoonvader van Soenan Mas, die het lijk van den overleden soesoehoenan naar de vorstelijke begraafplaats gevolgd waren, keerden vandaar niet naar Kartasoera terug, maar weken naar Bagelén, waar zij hunne aanhangers verzamelden. De oudste dezer prinsen, raden Soerjo Koesomo, nam vorstelijke titels aan, maar werd door de troepen van Soenan Mas verslagen, en door list gevangen gemaakt. Hij boette zijn aanslag met het leven. Zijn vader, pangéran Poeger, en verdere familie, moesten zich onderwerpen aan de vernederende straf van het *kabetèk:* een arrest binnen eene met gevlochten bamboe omtuinde ruimte, waarin de opgeslotene het voorwerp is van openbaren spot." [1]

XVI

Indien men het onbetamelijk noemt zoo lang te verwijlen bij een in ballingschap gezonden mataramsch keizer van den ouden tijd; man zonder zeden, karakter, bekwaamheden, of eer; ik zou mij kunnen verantwoorden door te wijzen op het nog ruim zoo gruwzaam leven van Anom's vader, grootvader, en overgrootvader. [2] De lezer heeft verpligting aan mijne soberheid.

1 Veth, Java, II 419 vgg.

2 Over de wreedheden van den mataramschen sultan Ageng (1612—1645), en van de mataramsche keizers Amangkoe-rat I (1645—1677) en

Doch genoeg. Ook Java heeft zijn dertigjarigen, zijn tachtigjarigen oorlog gekend; en, moest dit onderwerp uitgesloten blijven, ik zou het een onbegonnen werk achten de talenten te willen aanduiden welke in den loop der 17de eeuw bij de Nederlanders zich ontwikkeld hebben.

Hunne eerste aandacht viel op de Molukken, weten wij. Niet Bantam of Jakatra was hun oudste kantoor, maar Ambon. Het is de verdienste van Steven van der Haghen dit in het licht gesteld te hebben, en het nageslacht moet den admiraal daarvan akte geven. [1]

Dat zij bovendien Java zochten was aanvankelijk het gevolg van een misverstand. Uit Linschoten's boek hadden zij vernomen dat op Java geen Portugezen gevestigd waren, maar het eiland rijk was aan produkten voor de europesche markt, en de Javanen-zelf die artikelen, bij gebrek aan europesche opkoopers ter plaatse, naar Malakka bragten. Naar de voorstelling der amsterdamsche kooplieden, oprigters der oudste oost-indische compagnien, was dit eene uitstekende gelegenheid op Java zaken te doen, zonder ook dáár aanstonds het met de Portugezen aan den stok te krijgen en van leer te moeten trekken. [2]

Men herinnert zich hoe geheel anders dit uitgekomen is. Al hadden de Portugezen te Bantam slechts kantoren, zij verzuimden niet uit Goa de noodige eskaders naar Java's noordkust te

---

Amangkoe-rat II (1677—1703), bij Veth, Java, II 318 vgg., 341 vgg., 387 vgg. — Van deze drie vorsten was Amangkoe-rat I de bloeddorstigste, Amangkoe-rat II de verachtelijkste. — Sultan Ageng hield langer dan vijftien jaren een vijftigtal Nederlanders in eene met slavernij gelijkstaande hechtenis, en deed in 1642 den bataviaschen onderkoopman Antonio Paulo voor de krokodillen werpen.

1 Verklaring van den admiraal Van der Haghen hiervóór, bladz. 187 noot 1: „Die welcke remonstrant, gelijck alle de werelt kennelicken is, vaste voet aldereerst in Indien op een so bequame gelegen iae noodelicke plaatse voor onse natie geseth hadde.”

2 Itinerario van Jan Huygen van Linschoten, bladz. 25 der uitgaaf van 1596: „Men soude daer traffiqueren mogen sonder yemandts belet, want de Portugesen daer niet en comen, omdat de Jauwen zelfs tot Malakka comen veylen en vercoopen.” Bij P. A. Tiele, De Europeërs in den M. Archipel, V v.

zenden; en zelfs werd reeds in het najaar van 1601, zoodra men te Goa kennis bekomen had dat eenige Hollanders zich te Bantam waren komen nederzetten, eene volledige armada derwaarts afgevaardigd, met last de herbergzame javaansche stad te blokkeren. [1]

Ik zinspeel hierop te liever omdat de zaak een voor onze nationale eigenliefde zeer vleijenden keer genomen heeft. Toen Wolfert Hermansz, admiraal over een smaldeel van Jacob van Heemskerck's vloot van 1601, in December van dat jaar voor de eerste of tweede maal van zijn leven in Straat Soenda verscheen, en hem een Chinees te gemoet kwam roeijen met de tijding van Bantam's blokkade, toen nam hij het kort besluit dóór te zeilen en zijn pligt te doen.

Schijnbaar niets natuurlijker. Het was eene volmaakte gelegenheid de Bantammers, verbolgen over het insluiten hunner stad door de vrijpostige Portugezen die niets over hen te zeggen hadden, het hof te maken. Dropen de Hollanders nu af, dan zou men voortaan op Java weten waaraan te hunnen aanzien zich te houden. Slaagden zij er in, de Portugezen tot opbreken van het beleg te noodzaken, dan zou dit hen niet alleen zeer doen rijzen in de schatting der Javanen, wat dapperheid betreft, maar ook zeer de zaken der Compagnie bevorderen voor wier rekening Hermansz uitgezonden was.

Doch doen was hier minder gemakkelijk dan voornemen. De uit Goa gekomen vloot, onder den admiraal Don Andrea Fortado Mendosa, bestond uit twee en twintig welbemande kleinere schepen, en acht kapitale galjoenen van gemiddeld 500 last; te zamen dertig zeilen. Wolfert Hermansz had onder zijne bevelen — behalve twee jagten, de *Wachter* van 60 en het *Duyffken* van 25, — slechts drie schepen van meer omvang: de *Utrecht* van 140 à 150 last, de *Zeelant* van 200, de *Gelderlant* van 250.

Omtrent de echtheid dezer cijfers is geen twijfel mogelijk. Men kan de opgaaf nog heden kontroleren in de stukken op het Rijks-

1 Over de redenen die naderhand de Hollanders bewogen hebben Bantam te verlaten en zich te Jakatra te vestigen, in het 1ste hoofdstuk van S. E. Harthoorn's Grondlegging van Batavia, 1873, N° v en vi van Ernst & C°'s Reis-Bibliotheek.

Archief, vastgesteld bij het uitzeilen te Texel in April 1601, toen niemand wist welken ongelijken strijd deze bodems eenmaal zouden hebben vol te houden.

Het wapenfeit van Wolfert Hermansz staat overal geboekt: hoe hij van 25 tot 31 December 1601, met zijne drie halfvolwassen schepen en zijne twee notedoppen, den portugeschen admiraal in Straat Soenda bij tusschenpoozen zeven dagen slag leverde; zijn tegenstander zwaar beschadigd de wijk nam; de blokkade daardoor vanzelf verviel; en de hollandsche bevelhebber, 2 Januarij 1602, door de Javanen te Bantam „seer vruntlyck" ontvangen werd. [1]

Ik wijs alleen op de algemeene zijde der gebourtenis; want niet alleen Straat Soenda, en de kust van Java, maar ook de Molukken en Celebes hebben de Hollanders overwinningen van die soort op de Portugezen zien behalen.

Wanneer in 1660 zes groote portugesche schepen ter reede van Makassar liggen, en, uitgerust tegen de Makassaren, er van Batavia eene veel sterker hollandsche vloot komt aanzetten, dan achten de Hollanders het beneden zich hunne volle kracht te ontwikkelen. De vloot van Batavia draait op een afstand bij, en slechts twee vaartuigen van minder rang, het jagt *Mars* en de fluit *Breukelen*, worden uit haar midden tegen de Portugezen afgezonden. Rustig ligt de hollandsche hoofdmagt toe te zien hoe die twee kleine dingen het vijandelijk admiraalschip in de lucht doen vliegen, zij twee andere galjoenen in brand steken, het vierde en het vijfde galjoen dwingen te stranden, en het zesde medenemen. [2]

Deze aangename zeemans-*crânerie* der Hollanders van het tijdvak heeft meer dan iets anders hun krediet in den Archipel

1 Hugo de Groot, De iure praedae, 1605, bladz. 197 der uitgaaf van 1868 door Hamaker: „Wolphardus Hermannus, honoris causa summo iure nominandus, ut quo vix quisquam, non dico de societate Indica, sed de nomine Batavo melius umquam meritus sit." — Van Meteren, Historie, 1614, f. 507 recto, A. — Leeven en Daaden der doorluchtighste zeehelden, 1683, op Wolfert Hermansz. — De Jonge Jr., Opkomst, II 530 vgg. — Veth, Java, II 283 vgg.

2 Leeven en Daaden der doorluchtighste zeehelden, 1683, op Van Dam. — Gerlach, Fastes Militaires, bladz. 89.

gevestigd. Zij sproot voort uit een onbepaald zelfvertrouwen, en ging gepaard met een onvoorwaardelijk opkomen van den persoon voor zijne zaak. Het waren de hollandsche hoofdbevelhebbers welke in het gezigt der kust van Celebes de verbaasde Makassaren op deze proef hunner meerderheid onthaalden. Admiraal Van Dam kommandeerde zelf het jagt *Mars,* admiraal Truitman zelf de fluit *Breukelen ;* en het was de *Breukelen* die, met de prijsgemaakte *Nostra Senhora di Remedio* op sleeptouw, parmantig naar het gros der vloot terugkeerde.

De spreekwoordelijke dapperheid en beproefde zeemanschap der Portugezen in aanmerking genomen, kunnen zulke feiten alleen hieruit verklaard worden dat het hollandsch geschut verder droeg dan het portugesche, of vaardiger bediend werd. Mogelijk was juist de omvang der galjoenen oorzaak dat zij niet uit de voeten konden, en gemakkelijker overrompeld werden. Welligt ook waren er te veel militairen aan boord, te weinig matrozen.

Er kwam bij dat de groote kracht der Portugezen — in den Archipel de oudste brieven te bezitten, en er de Hollanders langer dan eene eeuw te zijn voorgeweest — eigenlijk het tegenovergestelde eener aanbeveling was. Nergens elders; op onze beurt hebben wij het ondervonden sedert Nederlandsch-Indie door Britsch-Indie overvleugeld werd; nergens slijt de Europeaan sneller dan in de keerkringslanden. Toen de Hollanders in Indie kwamen was de magt der Portugezen als rijp voor pensioen; niet omdat zij werkelijk had uitgediend of in éénig opzigt achterstond, maar omdat zij oud was, en de magt der hollandsche Compagnie nieuw.

XVII

Met onze gedachten thans voor goed naar Java teruggaand, waar wij de Portugezen voortaan slechts eene ondergeschikte stelling zien innemen, bevinden wij dat, van 1619 tot 1707, hoofdzakelijk door drie verschillende worstelingen met de inlandsche bevolking, — deze somtijds bijgestaan door inlandsche bondge-

nooten uit de Molukken of van Madura en van Bali, – Java met drie ruime tusschenpoozen allengs nederlandsch geworden is; nederlandsch in den zin dien de Oost-Indische Compagnie aan de uitdrukking hechtte, bepaald door hare staatkunde.

In het midden: de oorlog van 1676 en vervolgens tegen Troeno Djojo, geëindigd met het nemen van Kediri, het nemen van Kappar, het nemen van Giri, en het hernemen van Mataram. Aan het einde: de oorlog van 1705, ingeleid door het verheffen van Pakoeboewono, ten koste van Soenan Mas, en besloten met Soerapati's nederlaag in den Oosthoek. Vooraan: de verdediging van Batavia in 1628 en 1629 tegen den mataramschen Sultan Ageng door Jan Pietersz Coen.

Geweld tegen geweld is in al deze ondernemingen de leus der Nederlanders geweest. Op vierduizend mijlen afstand zien wij er hen dezelfde geestkracht ten toon spreiden, als zij gedurende de 17de eeuw in het moederland deden. Men waant eene geantidateerde bladzijde van Jan de Witt of Willem III te lezen wanneer men Coen in 1614, nog slechts direkteur-generaal van den handel, uit zijne bantamsche afzondering, tot de bewindhebbers der Compagnie in Nederland de vaak aangehaalde woorden hoort rigten die ook steeds zijne gedragslijn als gouverneur-generaal bepaald hebben: „Per experientie behoorde den Heeren wel bekent te wesen dat in Indien de handel gedreven ende gemainteneert moet worden onder beschuttinge ende faveur van U eygene wapenen; ende dat de wapenen gevoert moeten worden van de proffyten die met den handel syn genietende. Invoege dat de handel sonder d'oorloge, noch d'oorloge sonder den handel, niet gemainteneert connen worden." [1]

Men moet door sommige schijnbaar hiermede strijdige gezegden,

[1] Jacques L'Hermite evenzoo, in zijne Corte Remonstrantie van 1612: „Gemerckt het stuck van de oorloge in alle manieren aen de negotie hoorde geprefereert te worden." De Jonge Jr., Opkomst. III 381; IV 24 vg. — Rijklof van Goens, Vertooch aen de Bewinthebberen, 1655: „Werden van alle natien in Indie doodelijck gehaet. De Mooren op de Cust [van Coromandel] derven rondelijck seggen: U ordre is, met ons in vrintschap te leven en alles te verdraegen. Soodat, mijns oordeels, vroech ofte laet den oorloch eenmael sal scheijtsman wesen." Bij Leupe, Bijdragen T. L. V. van N. I., 1856.

in latere nota's of brieven van Coen aan de Bewindhebbers, zich niet van het spoor laten brengen. Het is zoo dat hij, op de terugreis van Java in 1623 te Sint Helena vertoevend, van daar naar Amsterdam schreef: „Na de staet van de Compagnie tegenwoordich is, is 't ongelyck beter en veel noodiger dat veel schepen met jonge dochters en eerlycke vrouwen, dan vol soldaten naar Indien gesonden werden." Maar dit waren geen hersenschimmige koloniesatieplannen. [1] De soldaten, van welke Coen genoeg had, waren soldaten uit Europa; harderwijksche en andere kolonialen der 17de eeuw; wildemannen, die in de overzeesche garnizoenen, in plaats van de inlanders ontzag in te boezemen, hen door hun „quaet leven" tot opstand prikkelden, en vaak geen andere dienst verrigtten dan „droncken en voll" de wacht waar te nemen.

Coen bedoelde dat men, naar het voorbeeld van Portugal en Spanje, in Indie-zelf eene soort van regimenten moest zamenstellen uit gekochte of buitgemaakte slaven, te oefenen door europesche officieren. In vredestijd moesten deze slaven den grond bebouwen en produkten telen voor de europesche markt; terwijl zij hunne zeden zouden leeren regelen naar de voorbeeldige van een klein getal onberispelijke nederlandsche gezinnen in hun midden, door de Compagnie uitgezonden om tot „pilaren en voorgangers" te dienen. In het onderhoud en de toekomst dier nederlandsche pioniers (doch hiervan is nooit iets gekomen noch kunnen komen) moest voorzien worden door hun een aandeel in 's Compagnie's handel toe te staan. [2]

Coen's Batavia van 1628 en 1629 beantwoordde eenigzins aan dit ideaal. [3] Wel waren de ingevoerde slaven nog op ver na niet voldoende om geheel Jakatra, in 1619 door hem ontvolkt, [4] op

1 Notulen van het verhandelde enz., 1623—1626. Onuitgegeven Stukken bij De Jonge Jr., Opkomst, V 1—22.

2 N° XLIV der O. Stukken achter het 4de Deel van De Jonge Jr's Opkomst. — Art. 6 en Art. 19—28 van Coen's „Advys" aan De Carpentier. Uitgegeven door Leupe in de Kronijk van het H. Genootschap, 1853, bladz. 67 vgg.

3 Coen is tweemalen gouverneur-generaal geweest. Eerst van 1618 tot 1623, daarna van 1627 tot zijn dood in 1629.

4 „Den 10den Mei 1619 roeide eene sloep, met twee raden van Indie

nieuw, gelijk de aangenomen zegswijs luidde, te „peupleren;" maar hun getal was toch aanzienlijk.[1] Aan vrije vreemde Oosterlingen geen gebrek. Eene kolonie van Japanners had een afzonderlijk oktrooi voor het plukken van siribladen. Die der Chinezen was zoo sterk dat men haar een eigen hoofd, en aan dien chineschen kapitein zitting in de schepenbank gegeven had. Er was ook eene kleine kolonie Engelschen, wier voornaamsten uitspraak mogten doen in geschillen tusschen landgenooten onderling. De gemengde europesche bevolking, vooraan de Nederlanders, vormde zulk een woesten hoop, dat Batavia reeds toen in het moederland een „eerlijk tuchthuis" genoemd werd.[2] „De meeste part volck van de vilste en slechtste soort," boekstaafde Coen in een plakaat, „daer (God beter 't) weynige jae geeno redelyckheyt, geschicktheyt, of politie by gevonden wordt." Maar het cijfer der knappe of nette Nederlanders volstond toch om uit hun midden, voor eenige vendelen schutterij zamengesteld uit zwarten, Japanners, en hollandsche vrijburgers, de noodige kapiteinen, luitenants, en vaandrigs te kiezen. Met inbegrip der soldaten, in garnizoen op het kasteel, konden ruim 2800 man onder de wapenen gebragt worden.[3] Het kasteel, negenmaal

aan boord, de Tji Liwong op, om de komst van Koen te verkondigen; en weinige dagen later verscheen hijzelf met 16 schepen op de reede van Djakarta. Den 30sten stelde zich de dappere bevelhebber, met het rapier in de vuist, aan het hoofd van een duizendtal strijdbare mannen; brak met vliegende vaandels en onder het schallen der trompetten door al de verdedigingswerken van den vijand henen; dreef de Javanen als kaf voor den wind voor zich uit; en legde de geheele stad in den asch. Toen de avond viel had Djakarta opgehouden te bestaan." Veth, Java, II 298. — Djakarta is de grammatikale schrijfwijs voor Jakatra.

1 Slaven van Bali waren er te Batavia zoo veel, dat het bataviaasch maleisch nog heden met een groot aantal balische woorden vermengd is. — Lijst achter het Maleisch-Hollandsch Woordenboek van Pijnappel, 1875, uit Homan's Bijdrage tot de kennis van het Bataviaasch Maleisch, uitgegeven door Neubronner van der Tuuk.

2 Uitdrukking gebezigd in Usselincx' Nootwendich Discours van 1622, bij O. van Rees, Staathuishoudkunde, II 112 noot.

3 Het garnizoen telde 529 man. In Augustus 1628 werd het versterkt met 200 gewapende matrozen van de reede. Al de overigen waren schutters of vrijwilligers, waaronder 700 Chinezen met 800 bijloopers. — Coen aan de Bewindhebbers, 3 November 1628.

grooter dan het aanvankelijk jakatraasch fort, was nieuw, betrekkelijk sterk, en onderhield met de gewapende vaartuigen op de reede eene heilzame gemeenschap. Ik zeide reeds dat er eene regtsprekende bank van schepenen gevonden werd, naderhand Raad van Justitie. Men had ook, voor het opmaken van huwlijkskontrakten, testamenten, en handelsovereenkomsten, een notaris aangesteld. Uit vrijwillige bijdragen was eene nieuwe gereformeerde kerk gebouwd, en de predikant Hurnius, biechtvader van den gouverneur-generaal, gold voor een persoon van gewigt. De medische praktijk werd uitgeoefend door dokter Bontius. Een baljuw was hoofd der politie, en was dit niet voor spek en boonen alleen. Hij moest orde houden onder de chinesche dobbelaars en hunne klanten; de europesche dronkaards op de openbare straat in blokken doen sluiten, en hun roes hen daar laten uitslapen; moest de europesche ongehuwden, die in hunne woningen met slavinnen leefden, of elders de vrije liefde huisvesting verleenden, opmerkzaam maken op zijn regt van „arbitrale correctie."

Te dezen aanzien was de wetgever Coen eenigzins de Kalvyn van het Oosten, en zijn Batavia een ander Genève, overgebragt uit Zwitserland naar Straat Soenda. De „viezevaze der mynnerscap" was er even streng verboden als in het Meester Geertshuis te Deventer weleer. Op overspel stond niets minder dan de doodstraf, en verbeurte van goederen. [1]

Gouvernement was het hooge kollegie van Gouverneur-Generaal en Rade, omstuwd door ambtenaren die de namen van opperkoopman en onderkoopman voerden.

XVIII

Op die wijs was „onse nieuwe, met de wapenen geconquesteerde, aenwassende republicque van Jaccatra" zamengesteld, [2]

1 Uit de bataviasche Statuten en Plakaten van 1620—1622, bij De Jonge Jr., Opkomst, IV 221—249. — Het geval van Pieter Jacobsz Cortenhoeff en Sara Specx, 1629, Opkomst V LXXXII vgg.

2 „Jaccatra Olim" zeide men na het herdoopen in Batavia.

tegen welke de mataramsche Sultan Ageng tot tweemalen toe, met slechts één jaar tusschenpoos, zijne legerbenden afzond. [1]

Benden is in zoover het woord, dat beide legers buitengewoon talrijk waren; ook al houdt men het voor overdreven dat het eerste 30.000, het tweede 80.000 man geteld zou hebben.

Vergelijkenderwijs waren het geoefende troepen, herhaaldelijk overwinnaars gebleven in oorlogen tegen mede-inlanders. Te Batavia werd het door de onzen bewonderd dat Sultan Ageng's generaals, heel uit Midden-Java, sommige stukken geschut op karren, de eenen voortgetrokken door twaalf, de anderen door achttien buffels, het gebergte over, naar de Soenda-landen en tot vóór de stad hadden weten te brengen. [2]

Al wisten de Hollanders van hooren zeggen dat vaak eenige honderden Spanjaarden of Portugezen in Indie, door hunne geoefender krijgskunst, ontelbare inlandsche legers verslagen hadden; en al liet hun zelfvertrouwen geen twijfel toe, of zij zouden Portugezen en Spanjaarden dit kunnen nadoen; het was niettemin een hagchelijk oogenblik. [3] Aan het leveren van een veldslag viel, met nog geen 2900 man, niet te denken. Hadden de Javanen op dat oogenblik een generaal met genoeg militair talent bezeten, de „nieuwe republicque van Jaccatra" zou even snel weder verdwenen zijn als zij snel was aangewassen. [4]

Doch de Hollanders deden wat zij konden. Een vooruitgescho-

1 De mataramsche keizer van 1628, en de gevankelijk naar Batavia gevoerde bantamsche koning van 1682, heeten beiden in de javaansche geschiedenis de Groote Sultan of Sultan Ageng. De lezer kan niet twijfelen wie van tweeën hier en vervolgens bedoeld wordt.

2 „Een saecke, bij ons ende veel andere voor desen als onmogelyck gehouden, hebben nu sien geschieden. Naementlijck dat den Mattaram, met soo grooten heyrleger ende swaren geschut, door soo onbequamen, marecasieusen, bosachtigen, wilden ende onbeboude landen, uyt 't binnenste van zyn verre affgelegen rijck, tot voor Battavia gecomen is." — Uit Batavia, 15 December 1629.

3 „Hadden het volck van den Mataram d'een opt casteel ende d'ander op de stadt aengevallen (21 September), souden een groote moort gedaen hebben, ende Batavia hadde peryckel geloopen." Coen.

4 „Aen d'aproche, door de vyanden gedaen, hebben wij gesien dat het casteel Batavia tegen de macht van den Mataram qualijck gehouden soude connen werden." Coen.

ven vijandelijk korps van middelmatige sterkte werd bij een uitval door hen geslagen; en zij hadden het voorregt dat de javaansche aanvoerder in dit gevecht sneuvelde. Zijn opvolger beproefde, door het verleggen der rivier, de plaats uit gebrek aan water te doen verlaten. Maar de duizend man daags, die hij daartoe aan het graven stelde, werden daags duizend zieken; en hij moest het beleg opbreken. Ten einde den toorn van Sultan Ageng wegens dit terugtrekken en het sneuvelen van zijn voorganger te bezweren, rigtte hij vóór zijn vertrek eene hekatombe van subalterne javaansche officieren aan. [1]

Bij het andere beleg [2] kwam het zelfs niet tot een treffen. Zoodra Coen met zekerheid onderrigt was dat Sultan Ageng een tweede leger tegen Batavia uitrustte, nog veel talrijker dan het vorige en gekommandeerd door een zijner neven en twee zijner ooms, deed hij opnemen door welke middelen, gedurende de maand of maanden die met het overbrengen dezer menigte olifanten, buffels, paarden, en menschen, gemoeid zouden zijn, voorzien moest worden in het onderhoud van zoovelen. [3] De twee rivieren waarlangs dit geschieden kon liet hij scherp bewaken, en zond naar Gabang en Tagal, aan de noordkust, waar zich voor menschen en dieren de „spyscamer ende vergadering" van het onmisbaar voedsel bevond, gewapende kruisers. Twee hollandsche officieren, belast met het verwoestingswerk, volbragten zonder deernis hunne taak. Beide voorraadschuren, éénige toevlugt van het reeds verzameld javaansch leger, werden door hen in brand geschoten. [4]

1 Verhael [door een ooggetuige] van de belegeringhe der stadt Battavia in 't coninckrijck van Jacatra, anno 1628, den 22 Augustij. In Bijdragen T. L. V., 1855, bladz. 289 vgg., door Leupe: „De doode lichamen tot een spectakel van syn wreede executie boven d'aerde latende. Hadden wy zelffs de lichamen niet gesien, souden 't niet wel connen geloven: 744 doode lichamen syn daer by een van d'onse getelt." — Coen aan de Bewindhebbers, 10 Februarij 1629.

2 Verhael [door een ooggetuige] van de 2de belegeringhe, A° 1629. — Bij Leupe. Bijdragen T. L. V., 1855, bladz. 299 vgg.

3 „Dry a vier maenden is 't geschut tusschen Mattaram ende Battavia onderwege geweest." Specx.

4 „Verstonden door schryven van den commandeur Blocq 't geluckig

Het was de schuld der Hollanders niet dat Sultan Ageng des ondanks zijn opzet doordreef. Het stond geschreven dat zijne *grande armée* eene dier roemloos vreeselijke nederlagen lijden zou welke door het éénе woord hongerdood duidelijk genoeg aangeduid worden. In de ommelanden van Batavia heeft niemand ooit de duizenden van gebrek bezweken Javanen kunnen tellen, slagtoffers van dit tweede beleg. Op de lange berg- en binnenwegen oostwaarts, van Batavia tot Midden-Java, nog minder. [1] De Hollanders gaven zich zelfs de moeite niet, het rampzalig overschot achterna te zetten. Zij wisten dat de afstand en het gebrek hun meer diensten bewijzen zouden dan het zwaard van een Slaanden Engel had kunnen doen, of de latten van een regiment kavallerie. [2]

„T'is gedenckweerdich," schreef, toen alles gedaan was, de waarnemende gouverneur-generaal Specx naar Amsterdam, „t'is noterens weerdich dat desen jongsten oorloge, daervan soo opgegeven wiert, soo weynich alteratie in de stadt onder alle de inwoonende natien gecauseert heeft. Alles heeft sijn voege ende ganck gehadt ofter geen vijandt waere geweest". [3]

---

succes dat Zyn E. den 4[den] July op Tegal gehad hadde. Naementlick, dat hy in omtrent vijf uijren tijts, die hy daer aen lant was, omtrent 200 prauwen en 100 huijsen, mitsgaders eenen padiberch van 12 roeden lengte ende 1 breet, geheel verbrant en gedestrueert hadde sonder een man verloren te hebben." — „Den 20[sten] July vertrock den president Wagensvelt, om den commandeur Blocq te vervangen. Omtrent Cheribon is hy mede gelandt, ende heeft seecker dorp, Gobang genaempt, affgeloopen, verbrandt, ende soo groote quantiteit pady geruineert als den commandeur Blocq in Tegal." Jacques Specx aan de Bewindhebbers, 15 December 1629. — Coen was in den nacht van 20 op 21 September onverwachts overleden, en door Specx voorloopig opgevolgd.

1 „Gelyck onses oordeels 't getal der afgecomen levende is vergroot, achten dat insgelijcx mette doode geschiet. Doch is apparent dat vrij eenige duysenden menschen achter laeten sullen." Specx.

2 „Om hun vertreck te verhinderen, ofte op den weeh te vervolgen, conde niet goetgevonden werden. Maer wiert voor best geoordeelt den vijant silvere bruggen te leggen, ende sich op den weeh, sonder ons hasart, selver te laeten consumeeren." Specx.

3 Deze en al de vorige bijzonderheden uit de twee oude „Verhaelen"

XIX

Het mededoen der Hollanders aan den oorlog tegen Troeno Djojo, in 1676 en volgende jaren, is, na langdurig en voorzigtig minnekozen der Compagnie met de overmagtig gewaande keizers van Mataram, [1] — wier gunst zij voor het provianderen van Batavia en de Molukken niet missen kon, — de gebeurtenis geweest welke meer dan éénige andere over Java's lot beslist heeft. [2]

Omtrent den persoon zijn de berigten niet overvloedig. Zoo aanstonds zullen wij de Compagnie militaire expeditien zien uitrusten tegen een inlandsch opstandeling uit de laagste gelederen der maatschappij, Soerapati. Van den rebel Troeno Djojo weten wij dat hij van vaderszijde een madureesch edele was, van grootmoederszijde een mataramsch prins van den bloede, en dat hij tot den vollen manlijken leeftijd aan het hof van Mataram vertoefde, waar hij was opgevoed. Hetgeen naderhand door hem beweerd is, ten einde zijn regt op de keizerlijke waardigheid te staven, — dat hij van een vorst der dynastie van Modjopait afstamde, — was een verzinsel. [3]

Ten gevolge van dezen oorlog zelf is, door de keizers van Mataram, de hofplaats van dien naam als een ander Ongeluks-Troje aan de vergetelheid prijsgegeven, en hebben zij hunne residentie naar een nieuw middenpunt verlegd, door hen Kartasoera gedoopt.

---

van een ooggetuige, en uit de O. Stukken achter het 5de Deel van De Jonge Jr's Opkomst, bladz. 126—168.

1 „Om de vreede te carresseeren ende aen te houden." R. van Goens, Corte Beschrijvinge enz.. 1656. Bij Leupe, bladz. 366.

2 Omstandig bij De Jonge Jr., Opkomst, VI XC—XCIII, C—CV; VII II—CXII, en N° X—LXXIII der O. Stukken. — Overzigt bij Veth, Java, II 352—391. — Gerlach, Fastes Militaires, bladz. 95—99.

3 Troeno Djojo tot een zendeling der Compagnie, Februarij 1677: „Dit voorstaande hebbe ick u verhaalt, opdat ghy daar uyt sien moogt wat ick voor de gerechtigheyt van myne wapenen uytrechte, alsoo ick het naeste tot het Mataramsche ryck ben; want ick ben uyt de stamme van Madjapijt, gelyck u sulcx door elff geslachten staat aengeweesen te werden." De Jonge Jr., Opkomst, VIII 92, N° XIV der O. Stukken.

Toen de oorlog aanving bestond niet alleen Mataram nog, doch vertoonde schijnbaar, indien men alleen naar hot uitwendige oordeelde, het dubbel karakter eener onneembare vesting en eener mohammedaansche hoofdstad; tevens arsonaal, kazerne, hooggeregtshof, jagtveld, tournooiveld, paleis, en serail.

Er woonden te Mataram eenige honderdduizend menschen, waaronder legerbenden; de eenen aangevoerd door zoonen van den keizer, de anderen door afstammelingen van ten onder gebragte javaansche en madurescho vorsten. De plaats vormde het centrum eener groep vazalstaton die geheel Madura en geheel Java omvatt'en, met uitzondering alleen van Bantam en van het Jakatra der Compagnie.

Wanneer vóór 1676 te Mataram de komst van een of meer hollandsche gezanten was aangekondigd, dan werdon er javaansche kommissarissen naar Samarang gezondon om hen af te halen, te begroeten, en op 's keizers kosten in al hunne benoodigdheden te voorzien. De afstand van do kustplaats naar het binnenland bedroeg niet meer dan dertig mijlen; doch het was eene reis met hindernissen. Van berggroep tot borggroep leidde de éénige gebaande weg door eene reeks versterkte plaatsen, poorten genaamd en verdedigd door garnizoenen. Zij waren vier in getal; en eerst wanneer de vierde poort onverlet was doorgegaan, bevond men zich in de eigonlijke hofstad.

De eenige verpoozing van het schouwspel dier militaire voorzorgsmaatregelen, — maar zij was niet gering, — werd aangeboden door de menigte dorpen die men voorbijkwam; de troffendo digtheid der bevolking; de zware stammen der hoog opgaande djatibosschen; den aanblik der bebouwde velden; bovenal, door de vergezigten.

Dit begon al in Samarang's buurt, te Oenárang, en werd er niet minder op wanneer men den Merbáboe naderde. „Allo deze bergen," verhaalt Rijklof van Goens, die in de jaren van zijn opperkoopmanschap, vóór zijne ceylonsche kommissio en vóór hij tot gouverneur-generaal verheven werd, tusschen 1648 en 1654 vijfmalen door de regering te Batavia met eene zending naar Mataram belast werd; „alle deze bergen en heuvelen geven soo overvloedigen waeter van hare hooghten neerwaerts, dat

't selve sonder zich in Godes milde goetheijt aen ons ondanckbaere menschen te verwonderen, niet can aengesien werden. De berch Oenárang, die veeltijts met zijn top door de wolcken steeckt, is niettemin meest tot boven toe gecultiveert ende met swarte suijcker ende andere vruchtboomen beplant, die van 't aff- ende uijtvloeijende waeter altoos connen bevochticht werden. Alhier begint zich 't eijland als een wonder ende sieraet van de nature op te doen, met soo schoone en heerlijcke rijsvelden, item allerleij boom- ende aardvruchten, dat sulx niet te plaisant can afgebeeld worden." [1]

Als tienjarige knaap in 1629 uit Nederland op Java gekomen, had de jonge Van Goens met geringe afwisseling twintig jaren te Batavia vertoefd, steeds werkzaam in de regerings-bureaux. Toen hij de eerste maal naar Mataram werd gezonden, was het schoone javaansche landschap hem eene openbaring. Wij danken er de mededeeling van een frisschen, genot ademenden indruk aan. [2]

De uitgebrande mataramsche keizer Amangkoe-rat I, in het voorlaatste jaar van wiens eindelooze regering de opstand van Troeno Djojo losbrak, is door Van Goens gekend als krachtig man van tusschen de dertig en veertig. In die dagen was hij goed lachs, en kon men hem, als een groot kind, vermaken met eene nietigheid. De Compagnie, die dit wist, zond hem met opzet snuisterijen ten geschenke; en wanneer Van Goens iets bijzonders van hem wenschte te verkrijgen, — het openen eener

1 Rijklof van Goens, Uijt Samarangh nae Mataram, 1656. Uitgaaf van Leupe in Bijdragen T. L. V. van N. I., 1856, bladz. 308 vg. — Bij de oorspronkelijke uitgaaf behoort eene afbeelding van het mataramsch paleis.

2 De Van Goensen, Rijklof I en Rijklof II, waren van ouder tot ouder uit Friesland, en de toekomstige gouverneur-generaal heette eigenlijk Boycke, zoon van Volkert Boyckesz, zoon van Boycke Rijklofsz, enz. De moeder stamde uit Harlingen. Goens, hetwelk denken doet aan den frieschen plaatsnaam Goënga of Goinga, schijnt de wieg der familie te hebben aangeduid. De vader had de Staten-Generaal als kavallerie-officier gediend, en ging in 1629 sterven te Batavia, waar zijn jongere broeder Boycke Boykesz fortuin gemaakt had. — Autobiografische Memorie van 1656, in 1856 medegedeeld door Leupe, Berigten van het H. Genootschap te Utrecht, V[2].

haven, het vrijstellen van een uitvoer-artikel, het bijspringen met hulptroepen, — dan bragt hij den tiran vooraf in een goed humeur door hem het middenrif te doen schudden en hem eene vereering-extra aan te bieden.

In 1652 of 1653 bestond deze onder anderen „in een orgeltjen, dat (in een huysken bedeckt synde) al spelende voor hem gedragen wierd, daerin hy sulcken geneucht nam dat hy verclaerde nooyt gelooft te hebben sulcken aengenaem gehoor te vinden was.” Toen dit vermaak was uitgeput, verzon Van Goens een ander. „Onder onse soldaten,” verhaalt de gezant der Compagnie, „hadde ik twee goochelaers die verscheyden wonderlycke potsen aenrechten, onder anderen één die naer schyn wel ses pond capock at ende gedurich vuur ende eyndelyck veel gecolourde linten, naalden, spelden, ende geldt, uyt syn hals spooch. Dit alles behaechde den Sousouhounan soo, dat dickmael seer hartelyck daerom lachte.” [1]

Men doet Amangkoe-rat I onrogt, wanneer men hem slechts een tiran noemt. Daar hij in zijne domheid zich als een gedwongen alleenheerscher beschouwde, uit zelfbehoud in de verpligting de personen en de bezittingen zijner onderdanen als zijn bijzonder eigendom aan te merken, [2] was zijne regering noodzakelijk een beulebewind, en moest zij gaan wankelen van het oogenblik dat bij het onthalzen en doorsteken zekere grens overschreden werd.

Van 's keizers wandaden, tot en met 1654, vindt men bij Van Goens een onvolledig maar leerzaam overzigt dat ik niet af te schrijven heb. [3] Ik kan volstaan met naar eene andere, kortere

1 Rijklof van Goens, Verhaal van een zijner gezantschappen naar Mataram. In uittreksel bij De Jonge Jr., Opkomst, VI 32 vgg.

2 „'k Heb mij eens verstout den Koninck aen te raden, dat hij behoorde sijn onderdaenen te laten varen om rijck te worden, ende dat hij dan van hen conde trecken grooter gerechticheden, ende sijn land metter tijd soude rijck werden. Doch creech tot antwoord: mijn volck heeft als ghijlieden niets eijgen, maer alle 't hunne comt mij toe, ende sonder strenge regering soude ick geen dag koninck zijn.” Van Goens, Corte Beschrijvinge van 't Eijland Java, 1656; laatste bladzijde van Leupe's uitgaaf.

3 Van Goens, Uijt Samarangh nae Mataram, bladz. 329—341 van Leupe's uitgaaf.

plaats van denzelfden ooggetuige te verwijzen. [1] In 1659 dringt nogmaals tot Batavia het gerucht eener door Amangkoe-rat aangerigte slagting door. [2] In 1667 verneemt men er dat hij bij wijze van lijkoffer honderd vrouwen den hongerdood heeft doen sterven. [3] In 1672 dat hij een regent, vader van eene uitverkorene des harems, met haar en met hunne geheele maagschap in zijne tegenwoordigheid heeft doen krissen. [4] Dit blijft zoo gaan, tot daags vóór het uitbreken der rebellie.

De Compagnie spaart den bloedvergieter wanneer zij, bij het opmaken van zijn signalement in 1676, nadat hij meer dan dertig jaren keizer was geweest, hem beschrijft als een man „wiens hooge jaren, ongeregeld leven, zoo in 't misbruiken van den amphioen, sterk vrouweeren, en drinken van sterken drank, hem zoo caducq hadden gemaakt; voorts zijn verstand en lichamelijke krachten zoodanig verzwakt; dat het groote ontzag, dat hij voor dezen over zijne hooge en lage onderdanen plag te hebben, present door voorz. ondeugden tot eene verachtinge geworden was.” [5]

XX

Ook Troeno Djojo was een deugniet. IJverig in het ligten

1 Van Goens, Corte Beschrijvinge, bij Leupe bladz. 397: „Hoe streng desen barbaer zij, gelieve UEd. daer uijt te oordeelen, dat present [1655, tien jaren na 's keizers aanvaarden der regering] buiten pangeran Porbaya en tommagan Singeranou, niemant van sijn vaders oude raetsheeren en grooten leeft, maer zijn alle, wel tot 1000 in 't getal, daer onder mede sijn broeder ende Wiera Goena, omgebracht, behalve noch wel 2000 paepen, daer hij suspitie op hadde dat se met sijn broeder t'samen spanden, ende niet min als 18 à 20.000 vrouwen, kinderen, ende dienaers deeser grooten, alle door beuls handen.”

2 De Jonge Jr., Opkomst, VI 81, N° XVIII der O. Stukken. — Veth, Java, II 350.

3 De Jonge Jr., Opkomst, VI XCVII vg. — Veth, Java, II 350 vg.

4 De Jonge Jr., Opkomst, VI XCVIII vg. — Veth, Java, II 351.

5 Instruktie der Compagnie aan Speelman, 28 December 1676. — Over Amangkoe-rat's „keizerswaanzin” bij De Jonge Jr., Opkomst, VI XCIX. — Veth, Java, II 351.

der brandewijnkelk voor zichzelf, spaarde hij, het is naderhand gebleken, anderen den giftbeker niet. Maar de waaghals durfde: en bij enkele mataramsche grooten, niet het minst bij het overschot der door Amangkoe-rat uitgemoorde mataramsche priesters, vond hij geheime of openbare ondersteuning. Van geen der vier zoonen des keizers, die elkander de aanstaande nalatenschap betwistten, was verbetering van toestand te verwachten.[1] Troeno Djojo vlugtte naar Madura, de wieg van zijn geslacht, en verzamelde er een leger.

Niettemin had zelfs het inwendig verzwakt rijk den aanslag gemakkelijk kunnen wederstaan, indien de rebel enkel op zijne Madurezen en op zijne eigen onbeschaamdheid had moeten rekenen. De strijd was te ongelijk. Een te groot aantal lieden te Mataram hadden er belang bij, de bestaande orde van zaken te helpen handhaven.

Doch van eene zijde, aan welke door niemand van te voren gedacht was, bekwam Troeno Djojo werkzame hulp. De gewelddadige triomf der Compagnie op Celebes, kort geleden onder Speelman,[2] had tot gevolg gehad dat vorschillende overwonnen makassaarsche hoofden, boven bukken en blijven de voorkeur gevend aan een zwervend zeerooversleven, — tot zij elders in den Archipel een nieuw vaderland zouden gevonden hebben, — vrijwillig *outlaws* geworden waren; en het duurde niet lang of deze polynesische vikings, mogelijk niet meer dan duizend man sterk, maar strijdhaftig van aard en niets te verliezen hebbend dan hun leven, kwamen met hunne schepen aan Java's noordkust nederstrijken.

Met deze gasten stelde Troeno Djojo zich in betrekking; lokte hen naar den Oosthoek, tegenover Madura; gaf hun hoofdaanvoerder, den kraëng van Gálesoeng, zijne dochter ten huw-

1 Een der vier zoonen, pangéran Martasana, zeide in Maart 1677 tot een ambtenaar der Compagnie: „Myn broeders syn niet eens. D'een wil Sousouhounan wesen, d'andere hout het met moye vrouwen, ende den derde met een toebackjen, latende de saacken van 't ryck verlooren gaan." De Jonge Jr., Opkomst, VII 98, N° xvi der O. Stukken. — „Een toebackjen" is de opiumpijp.

2 Hiervóór, bladz. 207 vg.

lijk; [1] en opende, oostelijk van het onvoorbereid Mataram, in de javaansche provincien een veldtogt die, door de vereenigde onversaagdheid van Madurezen en Makassaren, eerlang een ware zegetogt werd.

De eene stad voor, de andere na, viel de gestadig westwaarts dringende overwinnaars in handen. Vergezeld door zijn oudsten zoon, zocht de versufte Amangkoe-rat I zijn heil in de vlugt, en stierf onderweg van ouderdom en elende. Troeno Djojo drong tot binnen Mataram door; roofde er de gewijde rijksornamenten; nam die en de keizerlijke olifanten mede naar Kediri; en maakte van deze stad eene zoo sterke citadel dat, ware de Compagnie den nieuwen keizer Amangkoe-rat II niet uit berekening te hulp gekomen, het met de mataramsche dynastie voor goed gedaan geweest, en Kediri de zetel van een nieuw javaansch keizerrijk zou geworden zijn. [2]

Niet aan Maetsuycker, den overdreven voorzigtigen, destijds regerenden gouverneur-generaal; zelfs niet aan Maetsuyker's opvolger Rijklof van Goens; maar aan Cornelis Speelman, toen lid in den Raad van Indie, komt de eer toe vóór alle anderen beseft te hebben welke partij er voor de Compagnie te trekken viel van Mataram's vernedering door Troeno Djojo. Pas in Midden-Java op het terrein verschenen, was Speelman aanstonds gereed met het vaststellen eener nieuwe nederlandsch-mataramsche politiek, geheel verschillend van de oude.

„In minder dan vier maanden tijds, tusschen Oktober 1677 en Januarij 1678, wist hij, in ruil der aan den balling geworden soesoehoenan te verleenen hulp, voor de Compagnie te verwerven: bekrachtiging der kontrakten met Amangkoe-rat I; uitbreiding van 's Compagnies grondgebied tot Pamanoekan; de steden en stranden van Java's noord- en Java's oostkust in pand, met de aldaar vallende inkomsten en regten; het gebied over Samarang; geheele tolvrijheid; het monopolie van den invoer van kleeden

1 Kraëng is op Celebes nog heden de titel van sommige inlandsche vorsten.

2 De inneming van Mataram, door de Madurezen van Troeno Djojo, verhaald door een inlandsch ooggetuige bij De Jonge Jr., Opkomst, VII 137 vgg., N° xxx der O. Stukken.

en amfioen; het voorregt van opkoop van rijst, en het monopolie van den opkoop en uitvoer van suiker, te Japara en omliggende landen." [1]

Maken te Batavia de andere leden in den Raad van Indie, en de gouverneur-generaal, zich bekommerd over Speelman's stoutmoedigheid; schrijven zij hem, te vreezen dat hij de Compagnie in een oorlog boven hare krachten gaat wikkelen; hij antwoordt uit Midden-Java, door zelfgevoel humorist: „In UEds. brieven van 23 Augustus tot 9 September gevonden zyn zoovele zwarigheden aen elkander geschakeld, dat daeraen byna niets schynt te gebreken als het nedervallen van den Hemel, waaronder noodzakelyk het heele menschelyk geslacht zou moeten versmoren."

Komt de jonge Amangkoe-rat II, wien hij op het punt staat de gewigtigste diensten te bewijzen, hem aan de ooren rellen over eene ontvoerde javaansche prinses die hij met de wapenen der Compagnie wil gaan heroveren, Speelman voert den keizer te gemoet dat het thans geen geschaakte prinsessen, maar het opstaan of zinken van het rijk van Mataram geldt, en „dat de Compagnie, om het heele Javaense land vol goud, haer niet sonde willen mengen in het maincteneren van een zaecke die niet 't eenemael het recht ende de billyckheyt aen hare zyde had."

Hebben in den strijd tegen Troeno Djojo de zorgelooze javaansche troepen zich al de door hen behaalde voordeelen woder afhandig laten maken; maar doet dit, wanneer do eerste schrik voorbij is, op Amangkoe-rat II en zijne generaals geen andere uitwerking dan dat zij op nieuw „Rogier Bontemps" gaan zingen; Speelman stuift op. „Met grooten ernst reprocheert en verclaert hy Syne Hoogheyt en syne presente ministers, niet gecomen te wesen om altyt te blyven, en de dingen die eens gereed en weder verwareloosd waren telkens te herstellen. Zulx dat, indien zy haer niet evertueerden om deese geleden schade te verbeteren, hy sonder uytstel al de onsen te samentrecken, opbreecken, en naar Batavia keeren zoude, mitsgaders haer aen hare vyanden ten beste geven; naerdien zij lieten blijken als

1 De Jonge Jr., Opkomst, VII xxxvi. — Kontrakten met Amangkoerat II, N° xxxvi en xxxvii der O. Stukken.

geboren te wesen om Troeno Djojo als slaven te dienen. Met uytdrucking aen Syn Hoogheyt dat dit niet gesegd werd om maer gehoord en in den wind geslagen, maer om wel aendachtig ter harte getrokken te worden, zoo zy zich zelven niet wilden bedriegen. Refuseerende resoluut één enkel man van d'onsen uyt te senden, voor dat van hunnen yver gebleken was." [1]

Thans grijpt op Java iets soortgelijks plaats als onder Maurits en Frederik Hendrik in het moederland gebeurd was. Er ontstaat voor het eerst, zamengesteld uit inlandsche hulptroepen [2] en uit eene kern van europesche soldaten, aangevoerd door hollandsche kapiteinen, luitenants, en vaandrigs, een nederlandsch-indisch leger; en dit leger, alles en alles nog geen 3000 man sterk, waagt voor het eerst zich in het javaansch binnenland.

Aan zijn hoofd ziet men, de eenen wegens overlijden of uitputting afgelost door de anderen, achtereenvolgens vier personen van beteekenis verschijnen : voorop Cornelis Speelman, daarna Antonio Hurdt, dan Christiaan Poolman, dan Jacob Couper; mannen, voor een deel, opgevoed bij den handel en het burgerlijk bestuur, maar, door dezelfde praktijk die te gelegener tijd admiralen van hen maakte, nu ook tot veldheeren gevormd.

Zes jaren duurt het, eer met ijzer en vuur de laatste sporen van Troeno Djojo's opstand zijn uitgewischt; en van de meeste hollandsche officieren welke in dezen oorlog zich van hun pligt gekweten hebben, hoort men daarna niet weder gewagen. Die niet gedood worden door het klimaat, sneuvelen door madure-sche of makassaarsche lansen. Doch zij smaken de voldoening, terwijl op de vloten van Jan de Witt of in de legers van Willem III hunne wapenbroeders de onafhankelijkheid der Republiek tegen Engeland en Frankrijk helpen verdedigen, Java te veroveren. [3]

1 De Jonge Jr., Opkomst, VII 159. 173, 176 vg. No XXXIV en XLI der O. Stukken.

2 Onder de hulptroepen voor ééns behoorden Palakka's Boeginezen. — Over radja Aroe Palakka bij De Jonge Jr., Opkomst, VII LXIII, XCIII, XCV, C, 10, 27, 251, 270, 276—279. 283 vg.

3 De majoor De Saint-Martin, de kapitein Tak, en de luitenant Grevinck, zijn van de niet-kommanderende hollandsche officieren welke in den oorlog tegen Troeno-Djojo gediend hebben, de drie eenigen wier namen men nog na 1682 genoemd vindt.

Het glanspunt van dezen oorlog is de inneming van Kediri geweest door Antonio Hurdt, 25 November 1678. Na een veldtogt die in iedere algemeene krijgsgeschiedenis der europesche volken verdienen zou onder de buitengewone genoemd te worden, in het hart der door den vijand bezette landen, werd door eene stoute daad het bolwerk van Troeno Djojo's opstand bezet.[1] Men vond er de ontvoerde javaansche kroon van Modjopait terug, en reikte haar den het leger gevolgden keizer van Mataram. Met dwaze zelfvoldoening zette Amangkoe-rat II zich de kroon op het hoofd; niet bedenkend dat uit die handen haar aan te nemen, en er mede te pronken, gelijkstond met te erkennen dat de heerschappij over Java aan de Compagnie was overgegaan.

XXI

Er zijn geen termen Coen te verwijten dat hij Java indertijd met slaven overvoerd heeft. Veeleer kwamen er volgens Coen steeds slaven te kort. Niettemin zou, vijf en zeventig jaren na hem, het voorbeeld van Soerapati leeren dat zij talrijker waren dan men meende, en gevaarlijker daarbij.

Eerst in 1683 is deze persoon eene rol beginnen te spelen. Doch reeds in 1678 en 1679 was hij mede-aanvoerder eener rooversbende in het gebergte; en men zegt dat onder de lieden die hem gehoorzaamden, altegader evenals hij weggeloopen slaven uit Batavia, ten getale van honderd of honderdvijftig, er zich bevonden die toen reeds tien of vijftien jaren dit nieuwe bedrijf bij de hand gehad hadden.

Rekent men dat ook Soerapati tot die averegtsche keurbende van oudsten behoord heeft, dan moet hij bij zijn overlijden in November 1706 een man van betrekkelijk hoogen leeftijd en, toen zijn naam voor het eerst te Batavia vernomen werd, reeds niet jong meer geweest zijn.

1 Togt van Hurdt op de Historische Kaart bij Veth, Java, achter het 2de Deel. — Kaart van 1678—1679 bij De Jonge Jr., Opkomst, VII. Behoort bij N° LIII der O. Stukken.

Van zulk een levensloop heeft men in eene moderne maatschappij geen voorstelling. Geboren op het eiland Bali, wordt Sie Oentoeng, de toekomstige slavekoning, als jongeling of als knaap op de markt te Batavia gekocht door een burgerlijk ambtenaar der Compagnie.[1] Hij loopt weg, en wordt bandiet.

Wanneer hij, zich schuilhoudend in rotskloven of spelonken, doortrekkende Chinezen of Javanen aanrandend, een twintigtal jaren achtereen door moord en diefstal in zijn sober onderhoud heeft voorzien, maar het water eindelijk aan de lippen is, dan gaat hij met zijne bende een hollandsch officier, die als aanvoerder van een klein observatie-korps in de buurt op post gesteld is, zijne onderwerping aanbieden.

De officier, een kapitein, benoemt Soerapati tot luitenant over zijne mede-struikroovers; gebruikt, bij het aanknoopen van onderhandelingen met een voortvlugtig en zwervend bantamsch vorst, hem als tusschenpersoon; en doet door de regering hem te Batavia bescheiden.[2]

De deugd juicht. Reeds ziet zij den Balinees en verloren zoon te Batavia in genade aannemen, en de Compagnie hem handhaven in zijne eervolle nieuwe betrekking. Er is eene ziel gered van den maatschappelijken ondergang.

Doch Soerapati vertrouwt dit spel niet, en teregt; want het oogmerk was, wanneer zijne kameraden en hij te Batavia zouden gekomen zijn, door „het een of ander te praktiseren middel allen van kant te maken.” Hij wist te goed dat er bij de Oost-Indische Compagnie voor ketjoe-hoofdlieden geen genade was, al lokte zij hen met zoet gefluit.

1 Valentyn, 5de Stuk, bladz. 123 A, noemt den opperkoopman Knol. Het blijkt niet of deze burgerlijke ambtenaar een oudere bloedverwant was van Govert Knol of Cnol, den lateren militairen hoofdofficier. — De expeditie tegen Soerapati van 1706 is door Valentyn medegemaakt in kwaliteit van veldprediker of aalmoezenier. Zijn verhaal (5de Stuk, bladz. 151 A tot 193 B) bezit de waarde van een op het oorlogsterrein bijgehouden dagboek door een niet-militair, met eene inleiding en een slot.

2 Brief van kapitein Ruijs c. s. aan de regering te Batavia, gedagteekend Tjikalong 31 Maart 1683. — Bij De Jonge Jr., Opkomst, VIII 165 vg., No xxvi der O. Stukken.

Tusschen hem en een hollandsch officier van minder rang en minder leeftijd, die hem uit Batavia het opontbod is komen overbrengen, rijst een dier twisten welke niet bijgelegd kunnen worden. Al Soerapati's slechtste neigingen komen weder boven. Van de negenendertig europesche soldaten die den overmoedigen jongen vaandrig vergezellen, worden er twintig door hem vermoord. Voor het leven is hij nu vogelvrij; hij vlugt. Te Kartasoera, aan het hof van den keizer van Mataram, vindt hij voor zich en zijne bende eene wijkplaats en, wederregtelijk, bescherming. [1]

François Valentyn beweert, op het gezag van mannen die Soerapati persoonlijk gekend hebben, dat deze zich anders altijd betoond heeft te zijn „een zedig, buitengewoon wakker, en godvrugtig soldaat, die noit gewoon was iemand te verongelyken."

Dit trouwhartig opnemen der partij van den *bon larron* strekt pater Valentyn, gelijk de gouverneur-generaal Van Hoorn den evangelieprediker schertsend plag te noemen, tot eer. [2] Doch Valentyn moet ons ten goede houden dat wij in zijne romantische voorstelling niet komen kunnen, en Soerapati's éénige loffolijke eigenschap, overigens dubbel loffelijk in een gebondene, ons toeschijnt zijne ontembare vrijheidsliefde geweest te zijn.

Daarbij kwam, zoo men wil, zekere mate van opvoeding en beschaving, verwonderlijk in een *highwayman* of Fra Diavolo, daar en toen. [3] Had de bataviasche opperkoopman, wiens eigendom Soerapati verhaald wordt geweest te zijn, hem onderwijs in het lezen en schrijven doen geven? Bezat hij die vaardigheid reeds toen hij gekocht werd? Het laatste is niet waarschijnlijk. Geen auteur van gezag heeft ooit beweerd dat er edel bloed in

1 Omstandig bij De Jonge Jr., Opkomst, VIII xix—xci. — Overzigt bij Veth, Java, II 402 vgg., 416—431.

2 „De heer opperlandvoogd Van Hoorn zeide: Pater Valentyn, ik zi dat gy zeer mager geworden, en zwak zyt, enz." — „Wel, Pater, was er in 't gansche leger dan niet een braaf man, die zulken openbaren schelm den hals kon breken?" — Valentyn, 5de Stuk, bladz. 191 B, 192 B.

3 Plutarchus, in het leven van Crassus, omtrent de beschaving van den voormaligen slaaf en gladiator Spartacus: „Thrace de nation, mais de race numide, il joignait, à une grande force de corps et à un courage extraordinaire, une prudence et une douceur bien supérieures à sa fortune, et plus dignes d'un Grec que d'un Barbare." Vertaling van Michelet, Histoire Romaine, II 238, 5de Druk, 1879.

Soerapati's aderen stroomde. Alle historische berigten stemmen hierin overeen dat hij een Balinees van den geringsten stand was; een kind des volks. Bestaat er niettemin nog heden, van 21 December 1683, een uitmuntende verontschuldigingsbrief van hem aan de Compagnie, en is of was die zelfverdediging inderdaad zijn werk, eigenhandig door hem geschreven of door hem zelf ontworpen, dan moeten wij erkennen dat hij ook uitmuntte door buitengewone natuurlijke gaven des verstands. [1]

De javaansche legende, — die hem laat geboren worden op Java uit een vorstelijk javaansch geslacht, en in zijne jeugd door kinderdieven naar Bali voeren, vanwaar een Arabier of een Chinees vervolgens den aangekochten knaap te Batavia ter veiling gebragt zou hebben, — maakt van hem op later leeftijd ook een mohammedaansch geloofsheld; een strijder voor de Halve Maan.

Dit schijnen echter fabelen te zijn. [2] Aannemelijker is de onderstelling dat, krachtens zijne balische afkomst, Soerapati een hindoe was, en men hieruit voor een deel den opgang te verklaren heeft dien hij naderhand in den Oosthoek maakte, grenzend aan het hindoe gebleven kleinere eiland. De mohammedaansche vorsten van Midden-Java gebruikten hem slechts zoolang zij meenden dat hij hun van dienst kon zijn. In den grond van hun hart verachtten zij hem, niet minder als heiden dan als gewezen koopstuk.

Hiermede strijdt niet hetgeen men vermeld vindt, doch mogelijk niet waar is, dat javaansche prinsen daarna Soerapati's dochters het hof gemaakt hebben; zijne zoonen getrouwd zijn met javaansche prinsessen; en hijzelf, reeds gedurende zijn tweejarig verblijf te Kartasoera, van 1683 tot 1685, eene dochter van den

1 „Het heugt my zeer wel dat ik een van de ordinaris Raden van Indiën hebbe hooren zeggen dat Soerapati kort daaraan zyne verdediging schriftelyk aan haar Edelheden gezonden, en dezelve zeer wel en net opgesteld, dog dat zy weinig ingang toen gehad heeft." Valentyn, 5de Stuk, bladz. 125 B. — De Jonge Jr., Opkomst, VIII XXI, noot.

2 H. I. Domis. De residentie Passoeroeang op Java, 1836, bladz. 74—117. — Overzigt der daarin voorkomende javaansche legende van Soerapati bij Hofdijk. Gids 1883. IV 466 vgg.

keizer van Mataram tot vrouw bekwam. Gelukkige soldaten zijn, in de oogen van regerende vorsten met wankelende troonen, altijd en overal gewild vleesch geweest.

De geschiedenis van Soerapati behoeft echter geenerlei versiering. In zichzelf klinkt het fabelachtig, wel is waar, dat een weggeloopen slaaf stichter wordt en eene geruime poos meester blijft van een rijk, zoo groot dat tijdgenoot en nakomeling het niet ondienstig achten daarvan op landkaarten aanteekening te houden. [1]

Dit kan het gevolg geweest zijn van de bijkomende omstandigheid dat Soerapati eene op Java door de mohammedanen ter neder geworpen, maar niet uitgeroeide staatspartij vertegenwoordigde. Geestdrift voor het oude geloof, bij een gedeelte van het volk en bij sommige vorsten, kan medegewerkt hebben.

Doch misschien is het, met terzijdestelling van godsdienst en staatkunde, voldoende aan te nemen dat hij een javaansch condottiere uit de nadagen der 17de eeuw was; aanvoerder van een hoop vogelvrijverklaarden als hij; lieden die, omdat zij niet kwader dan dood konden, eene wanhopige dapperheid ten toon spreidden, en, omdat zij niets vermogten zonder een bekwaam aanvoerder, zich onderwierpen aan eene militaire tucht welke bij de gewone javaansche legers te zeer gemist werd.

Was vóor een betalónd mataramsch keizer zulk een legioen een niet te versmaden bijslag, evenzeer lag het in de rede dat Soerapati en de zijnen het voor hunne halzen veiliger vonden, — nog veiliger dan huurlingen in de dienst van Kartasoera te blijven, — ergens buiten Mataram hunne eigen heeren en meesters te worden. Volkomen gerust waren zij eerst toen de partijganger de geheele toekomstige residentie Pasoeroean veroverd, en hij voor zichzelf den koninklijken titel Raden Adipati Wiro Negoro aangenomen had.

---

1 Kaart van Java in het 5de Stuk van Valentyn, 5de en 6de Bestek. — Historische Kaart achter het 2de Deel van Veth's Java.

XXII

Ik behoef niet te herinneren dat toen in 1685, namens de Compagnie, de gezant en veldheer Tak of Tacq van Batavia naar Kartasoera kwam, — onder meer met den geheimen last de uitlevering van den „moordenaar Soerapati" te eischen,[1] — Soerapati, niet lang daarna, andermaal onder de hollandsche soldaten een geducht bloedbad aanrigtte. De majoor Tak, de kapitein-luitenant Grevinck, de luitenants Vonk en Van der Meer, de opperkoopman Van Vliet, een vaandrig en honderdtwintig minderen, sneuvelden. Met moeite werd Tak's lijk ongeschonden naar Samarang gevoerd.

Twintig jaren zijn voorbijgegaan zonder dat men te Batavia, beziggehouden door andere zorgen, niet het minst door de gevolgen van den strijd tegen sultan Ageng van Bantam, in staat was deze vernedering te wreken; en misschien zou de tijd ten slotte haar hebben doen afschrijven als een kwaden post, ware niet Soerapati intusschen, steeds voorspoedig met de wapenen, sedert zijne vlugt uit Kartasoera, waar hij door het bloed der Nederlanders zich een weg gebaand had, allengs in den Oosthoek meester geworden van uitgebreide provincien, wier hulpmiddelen hij, onder den nieuwen keizer Pakoeboewono, aanwendde tegen hetzelfde hof van Mataram waar hij weleer eene wijkplaats gevonden had en kommandant der keizerlijke lijfwacht geweest was. De heerschappij der Compagnie over Midden-Java hing aan het breken van Soerapati's magt en verzet in den Oosthoek; en dit besef leidde in 1706 tot den veldtogt onder Govert Cnol, welke door den predikant Valentyn is bijgewoond.

Gedurende het eerste en het tweede beleg van Batavia onder Jan Pietersz Coen, bekomt men van Java nagenoeg niets te zien. Men hoort er alleen over spreken. Alles valt voor binnen de jurisdiktie of in de onmiddellijke nabijheid eener door een europeesch kasteel beschermde stad, waar Europeanen het hoogste gezag uitoefenen en onder de bevolking Chinezen de meer-

1 Secreet Appendix der instruktie van Tak bij De Jonge Jr., Opkomst, VIII 195 vgg., No XXVIII der O. Stukken.

derheid vormen. De eenige maal dat wij, in 1628 en 1629, aanleiding vinden te gelooven aan het bestaan van een spreekwoordelijk vruchtbaar eiland, is wanneer wij de kruisers van den kommandeur Blocq en den president Wagensvelt naar Tagal en Cheribon volgen, de kust langs. Er liggen daar op de reede tweehonderd schuiten vol rijst. Aan den wal staan vierhonderd javaansche huizen. Daarachter verheft zich eene goudgele padischelf. vier roeden in het front, twaalf diep. Doch dit visioen duurt maar één oogenblik, gelijk visioonen plegen. Schelf, schepen, huizen. alles verzinkt, of gaat in rook en vlammen op. Het is eerlang dezelfde woestenij als in den avond van den dag toen Jakatra genomen werd.

Niet alzoo wanneer wij in 1648 en volgonde jaren Rijklof van Goens op de reis van Samarang naar Mataram vergezellen, en evenmin wanneer de oorlog van 1706 begint. Nadat Valontyn zich te Samarang bij den veldheor Cnol gemeld, en hij in die stad eene partij ten huize van den kapitein-chinees bijgewoond heeft, leidt hij er ons de woning van den regent Soera di Menggala binnon; te Japara de woning van don regent Sedjana Poera; te Grissee die van den onder-regent Poespo Negoro; te Soerabaya die van den dipati Djageng Rono, en de woning of de veldtent van den madureschen prins Tjakra-ning-Rat, den meer dan tachtigjarigen regent van Sampang. Javanen en Madurezen zijn op dezen togt de bondgenooten der Compagnie, en zetten gezamenlijk haar 26 à 27.000 man bij. Soerabaya is de loopplaats waar allen allengs aankomen en feestolijk ingehaald worden; ook de hollandsche opperbevelhebber.

Eene volle maand worden hier, eer tegen Soerapati wordt opgetrokken, 's morgens wapenschouwingen of races gehouden, 's avonds gastmalen waarbij javaansche danseressen de hoofdrol vervullen. Het is de eerste reis dat een stemmig hollandsch burger, verkondiger van den Heidolbergschen Katechismus, deze oefeningen en uitspanningen bijwoont. Hij gaat de geleerde olifanten der javaansche prinsen zien; bewondert hunne menagerien, hunne renpaarden, hun schoonen zit in den zadel, hunne hoofdstellen en sjabrakken, hunne krissen, de martiale houding hunner troepen; der maduresche vooral. De geheele javaansche

wereld ziet hij in nationaal kostuum gedost. Van de vaste spijzen, visch en vleesch, kan hij maar weinig naar binnen krijgen; alles is toebereid met kokos-olie. Doch hij verhaalt zijne schade op de blanke rijst, en op de nageregten. Er worden kopjes thee van eene fijne soort gepresenteerd (koffij is nog onbekend) waarvoor de Compagnie de aanzienlijke inboorlingen het pond met vijftig gulden laat betalen. Eene ruime verscheidenheid van suikergoed en gebakken doet de ronde, alles het werk van de echtgenooten en slavinnen der grooten. Inzonderheid munten die vrouwen, vooraan de hoogsten in rang, door hare kunst van vruchten schikken uit. De tafels bezwijken schier onder den overvloed der inlandsche Pomona, en het koloriste-oog van den Hollander gaat te gast aan zoo vele beurtelings zachte en frissche kleuren. [1]

Doch de ontberingen van den oorlog zullen met dit levenslustige eerlang eene schrille tegenstelling gaan vormen; en zelfs zal de expeditie, aangevangen in de eerste dagen van September, door het invallen van den regentijd vóór einde Oktober gestaakt en het volgend jaar hervat moeten worden. Het einddoel is Pasoeroean, de hoofdplaats van Soerapati's rijk; en ditmaal kan men het niet verder dan binnen Bangil brengen. Het is waar dat de bejaarde Soerapati, die bij het verdedigen van Bangil de zijnen onverschrokken aanvoert, in het gevecht drie kwetsuren bekomt, en binnen weinige dagen aan eene wondziekte sterft. Doch hij laat volwassen zoonen na, en zoolang ook dezen niet tot rede gebragt zijn is maar het halve werk verrigt. [2]

„Op den middag van 16 Oktober," verhaalt Valentyn, „reed ik

1 „Had ik van de voor-maaltyd niet veel, zooveel te meer van de natafel, die in een gerecht van wel honderd schotels van de schoonste en heerlykste vrugten die ik oit in Indiën by een gezien heb, bestond. Het was een tafel met fruit, waar op men den grootsten Prins van de wereld had mogen nodigen... Onder het eeten viel het gesprek over de heerlyke schikking en de menigte van allerlei keurlyke vrugten, die deze princes had weten by een te zamelen, en ons zoo cierlijk op te dissen." Valentyn, maaltijd bij Dipati Soerabaya.

2 De kapitein Willem Sergeant aan de regering te Batavia, Soerabaya 24 November 1706. — De Jonge Jr., Opkomst, VIII 301 vg., No XLV der O. Stukken.

(schoon ik van zwakte naulyks op myn paart kon zitten. en my vasthouden moest) door de bres in Bangil; bevond dat stedeken groot en zeer fraei, gelyk er voor Soerapati, en ook voor andere, eenige schoone steene dalams ofte hoven waren, waar in wy de gebrade visch, en 't vleesch, nog op de koolen, en de rystpotten, die ons volk wonder wel quamen, te vyer, en van alles grooter voorraad vonden dan wy gedagt hadden."

Bij dit berigt, dat waarde heeft voor onze onkunde omtrent den inwendigen toestand van Java's Oosthoek destijds, voegt Valentyn er een ander omtrent eene andere plaats van gewigt, Kali Anjar, wier beschrijving ons van de hulpbronnen van Soerapati's rijk eenig denkbeeld geeft. „Een dorp," zegt hij van Kali Anjar, „gelegen ontrent een groote halve myl van Bangil, aan wederzyden van een schoone rivier, waar aan 't zich wel een half uur verre uitstrekte, en zynde wel van drieduizend huizen voorzien geweest, die, alleen om ons den voorraad af te snyden, alle in brand gestoken waren. Dit was een van de voornaamste handelplaatzen die Soerapati aan de zee had, daar 't niet verre van lag. Hier waren twee tollen, eene van Bangil en eene van Pasoeroean, die ieder jaarlyks aan Soerapati wel duizend ryxdaalders opbragten. Men vond hier eene menigte van padi, ryst, en tamarinde, die daar in eenige vaartuigen reeds afgeladen waren, en die de vyand, te schielyk van ons overvallen, niet had kunnen vernielen."

Gemakkelijk vermoeden wij uit zulke bijzonderheden met welke tegenspoeden, onder eene tropische zon, in een land zonder gebaande wegen, eene legerschaar van 30.000 man te worstelen heeft, waaronder zich slechts 800 europesche soldaten bevinden.

Het gebeurt dat men, om anderhalve mijl verder te komen, „in de grootste miserie en verdriet twaalf dagen verspilt." [1] Moerassen aantreffend waar het een harden bodem dacht te vinden, schiet het leger niet op. De teerkost raakt uitgeput; er is gebrek aan drinkbaar water; de zieken vermenigvuldigen zich; de dragers loopen weg; er ontstaan panieken: de vijand dreigt beurtelings met omsingelen en met afsnijden.

1 Brieven van Govert Cnol bij De Jonge Jr., Opkomst. VIII. N° XLII —XLIV der O. Stukken.

Wat het ergste is: het vertrouwen op Dipati Soerabaya, den aanvoerder der javaansche hulptroepen, is geschokt. Hij die in zijne hoofdstad zich zulk een gul gastheer toonde, en wiens vrouw zulke fraaije desserten schikte, ligt, nu de oorlog aan den gang is, teregt of ten onregte onder verdenking met Soerapati te heulen en de Compagnie in eene hinderlaag te willen lokken. Of hij al zweert van neen, men gelooft hem niet. Den eenen dag wordt er door zijne Javanen dapper medegevochten; den anderen blijven zij op hunne hurken zitten, en laten de Hollanders en de Madurezen het werk doen. Bij den aanval zijn zij nu onder de voorsten; dan bemerkt men dat hunne pieken en die van den vijand elkander slechts kruisen als bij eene schermles Door manschappen en door officieren van het hollandsch leger wordt het aan Dipati Soerabaya geweten, zoo men op poelen en bosschen stuit, in plaats van geregeld te kunnen voortrukken. Overeenkomstig *zijn* advies is de door het leger te volgen weg afgebakend; want het onbekende land waarin men zich ging wagen grenst aan het zijne, en *hij* heeft zijne diensten aangeboden. Ware niet, door Cnol's beleid, of den somtijds dollen moed zijner hollandsche brigade-kommandanten en de onverschrokkenheid eener kleine afdeeling hollandsche matrozen onder zijn bevel, ten slotte Bangil genomen, de demoralisatie van het leger der Compagnie zou ten top gestegen, en de eerste togt tegen Soerapati met een vernederenden aftogt geëindigd zijn. [1]

Eene als schennis bedoelde hulde aan Soerapati, na zijn dood, voltooit den algemeenen indruk dien de karige berigten bij ons achterlaten.

1 Roemrijk, verhaalt Valentyn, sneuvelden in dezen veldtogt aan de zijde der Hollanders een ambonsch luitenant en een ambonsch vaandrig, vader en zoon: „Dit was het einde van den dapperen Niereboelak, en zynen niet min dapperen zoon, Inlanders van geboorte, maar die in kloekmoedigheid den besten held onder de Hollanders niet behoefden te wyken. Ik heb hen beide op het veld, eenige dagen 'er na, wanneer ik na Bangil reed, verslagen zien leggen, en kon niet zonder traanen, en een groote ontroering van myn hert, de lyken dezer helden, die ik zoo wel gekent had, aanzien; hoewel ik innerlyk verheugt was over de weergadelooze wyze op welke zy aan hun einde geraakt waren. De zoon, die niet heel verre van den vader lag, had veertien, en de vader tien lyken ontrent en meest voor sich leggen." Bladz. 181 A, B.

Toen, onder het opperbevel van Herman de Wilde, met Cnol als onderbevelhebber, een jaar daarna de strijd hervat, Pasoereean genomen, en de provinciën van Soerapati's zoonen door de Compagnie verdeeld waren onder vazallen van den keizer van Mataram, toen beval de zegevierende hollandsche veldheer Soerapati's graf te versteren.

Met vele andere graven, van bloedverwanten en gesneuvelde wapenbroeders, lag ook het zijne te Pasoereean achter het paleis waar hij twintig jaren de vergelding der Compagnie getrotseerd had. Er wordt niet gezegd of een tempel, in de nabijheid, hetzij een hindoetempel was, hetzij eene moskee. Moskeën werden door de Compagnie in den regel geëerbiedigd,[1] en niet onmogelijk had Soerapati te Pasoeroean zich een heiligdom doen bouwen, aan de eeredienst zijner balische vaderen gewijd.

Tempel, paleis, graven, alles werd op last van Herman de Wilde omvergehaald, en de overblijfselen der dooden naar hetzelfde exercitieveld gebragt waar Soerapati wapenschouwing plag te houden en steekspelen te geven of wedrennen bij te wonen. Een brandstapel ontving de vergane of halfvergane gebeenten, en in de rigting der zee strooide men de asch op den wind, — een en ander opdat de javaansche wereld weten zou dat de Compagnie, wier hoofdzetel in het westen des eilands stond, en namens welke Midden-Java door de van haar afhankelijke keizers van Mataram bestuurd werd, nu ook meesteres was van het oostelijk gedeelte.

Doch Soerapati's schim kon tevreden zijn dat twee veldtogten en twee legers noodig waren geweest om hem ten onder te brengen, en de Compagnie, voor het uitwisschen zijner nagedachtenis, noodig vond de hulp van wind en golven in te roepen.[2]

---

1 De gouverneur-generaal Karel Reiniersz werd door de Bewindhebbers teruggeroepen, omdat hij in 1651, uit hervormd-christelijken geloofsijver, te Batavia de tempels der Chinezen en de moskeën der Inlanders had doen afbreken. — Valentyn, 5de Stuk, bladz. 297, Leven van Reiniersz.

2 Valentyn, 5de Stuk, bladz. 196 B. — Over hetgeen na 1708, en tot

XXIII

Wij keeren naar Europa en naar Nederland terug.

De tachtig jaren van den vrijheidsoorlog zijn vergelijkenderwijs voor de republiek der Zeven-Provincien even zoo vele wittebroodsweken geweest; en welbezien is de Nederlandsche Maagd eerst in de zorgen gekomen, nadat die bruidsdagen verstreken waren. [1]

Tegen het uitgebloeid Spanje, door Filips II ontredderd aan zijne opvolgers vermaakt, had de Republiek getoond met het beste gevolg den strijd te kunnen aanvaarden. [2] Bedorven kind der openbare meening, waren Engeland en Frankrijk haar, te hunnent beziggehouden door belangen die dit toen niet verhinderden, bij meer dan één gelegenheid te hulp gekomen. Zij had verpligtingen aan Elizabeth, aan Jacob I, aan Karel I. Zelfs werd in Engeland gezegd dat, indien de dochter van Hendrik VIII haar in hare opkomst niet beschermd had, de Republiek verschrompeld zou zijn als eene bloem in den knop. [3]

Nog opregter bondgenooten had zij in den franschen Hendrik IV gevonden, in Lodewijk XIII, in Richelieu. Door Richelieu gesteund en gesterkt was zij, na afloop van het Bestand, aan den dertigjarigen oorlog kunnen gaan mededoen; vrijbrief om, bij het

---

omstreeks het einde der 18de eeuw, door de Compagnie voor het bevestigen der verovering van Java's Oosthoek gedaan is, bij M. L. van Deventer, 11de en 12de Deel van De Jonge Jr's Opkomst, 1883—1884. — Voor Java's geografie en topografie, en die van den Archipel in het algemeen, op welke in de §§ x—xxii hierboven en hiervóór gedoeld is, verwijs ik naar het 1ste en het 3de Deel van Veth's Java, en naar mevr. Van den Bergh van Eysinga's Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Nederlandsch-Indie, 1859—1869.

1 Kluit, Hollandsche Staatsregering, 1802—1805, III 323: „Dit waren dan wel de gouden dagen der Republiek enz."

2 O. van Rees bij Arend, III² 70. Toestand van Spanje bij den dood van Filips II in 1598.

3 Walter Raleigh: „Certainly the Hollanders had withered in the bud, and sunk in the beginning of their navigation, had not Her Majesty assisted them".

sluiten van den grooten vrede, zich uitnemende voorwaarden te bedingen. Zelfs de jonge Lodewijk XIV was haar in het begin niet ongenegen, en beval als kleinzoon van zijn grootvader zich in haar vriendschappelijk aandenken. [1]

Belangrijke en kostbare krijgstoerustingen had zij in dat lange tijdsverloop zich moeten laten welgevallen; offers gaarne door haar gebragt, omdat zij bogreep dat aan het volhouden van den oorlog haar bestaan hing. Oldenbarnevelt was de stokebrand van Europa geworden, en had tot iederen prijs Maurits in staat gesteld met de onvrijwillige misslagen van den hertog van Parma zijn voordeel te doen. Er was een noordnederlandsch loger ontstaan, aangevoerd en bedwongen door een geboren voldheer. [2]

Toen Frederik Hendrik aan het bestuur kwam behoefde hij het zuiveringswerk, begonnen door zijn broeder, wel is waar slechts voort te zetten; maar het eischte veel geld en groote inspanning, eer het zoover kwam dat. door het overgaan van 's Hertogenbosch in 1629, de laatste tegenstand van dien aard gebroken werd. [3]

Het gebouw van den nederlandschen Staat in Nederland was voltooid, en aan gene zijde der linie waren de grondslagen gelegd

1 Gezegde van Lodewijk XIV, in een schrijven van den gezant Boreel, Parijs 8 Junij 1662: „Hadden hun Hoog Mogenden zijn grootvader liefgehad als hun vader, Zijne Majesteit begeerde dat hun Hoog Mogenden hem nu ook zouden beminnen als hun zoon".

2 Over de veldtogten van Maurits tot 1599 bij R. Fruin, Tien Jaren, 3de Druk, bladz. 83 vgg., 328 vgg. — M. L. van Deventer, Gedenkstukken, II XL: „Meer dan één vreemde diplomatie te eeniger tijd geweest is, was die der Republiek onder Oldenbarnevelt de stokebrand van Europa Elken sprank vuur, tegen Spanje aangeblazen, achtte zij gewin voor het vaderland".

3 Over het nemen van 's Hertogenbosch bij Groen, Handboek 5 Druk, bladz. 233 vg. — Spaansch-oostenrijksch leger over den IJssel, Julij 1629. Friesland en Groningen bezet, Amersfoort genomen, Naarden bedreigd, sluizen bij Vreeswijk en te Muiden geopend, het zeewater tot onder de muren van Utrecht. — 19 Augustus 1629, verrassing van Wezel, wapenhuis en magazijn des vijands. Zegezang van Vondel, III 9 vgg. bij Van Lennep. — 14 September 1629, overgang van Den Bosch. — Ultimo December. de Raad van State in Den Haag: „Dus eindigt het gelukkig jaar van 1629, daarvoor niet ons, maar God Almagtig zij lof, prijs, eer, en dankbaarheid, in eeuwigheid."

van een tweeden nederlandschen Staat in Indie. Ook dit had moeite gekost. Vloten hadden moeten gezonden worden naar Spanje, ten einde in hare havens zelf de spaansche marine zooveel mogelijk afbreuk te doen; vloten naar de West, ten einde den toevoer uit de spaansche kolonien te onderscheppen; vloten naar de Oost, ten einde Spaansch-Portugal in Indie den voet te ligten; vloten naar Duinkerken, digt in de buurt maar daarom niet minder geducht, ten einde de vlaamsche kapers, welke in de dienst van Spanje uit die gunstig gelegen oorlogshaven de Noordzee onveilig maakten, te gaan bevechten.[1]

Deze laatste inspanning was de minste niet geweest, want het scheen of geheel de overgebleven energie der Zuid-Nederlanders in de Duinkerkenaren zich zamengetrokken had, en de dagen uit den oudgrafelijken tijd herleefd waren, toen Vlamingen en Hollanders met onverzoenlijken haat elkander bestreden. „Nieuwe Geuzen" noemden zich de noordnederlandsche kapers, tegen de zuidnederlandsche naar het waterveld gezonden. Stamverwanten bragten tegen stamverwanten dezelfde wilde wreedheden in praktijk, waarvan weleer op de Zuiderzee de friesche Pier van Heemstra het voorbeeld gegeven had. Bij eede werden door de Staten-Generaal de hollandsche kapiteinen verpligt den Vlamingen de voeten te spoelen. Langer dan vijftig jaren duurde deze wanhopige mededinging, laatste overblijfsel van den in 1572 ontketenden godsdienst- en burgeroorlog. Het was er op of er onder.[2]

Dank zij echter de oefenschool welke der noordnederlandsche marine door het varen op de beide Indien ontsloten was;[3] dank

1 Over de beteekenis van Duinkerken bij Groen, Handboek 5de Druk, bladz. 238 vg., 242.

2 Volledig overzigt van den strijd tegen Duinkerken (dat sedert 1559 op nieuw aan Spanje behoorde) bij De Jonge, Zeewezen, I 225—377. — De admiraliteit te Duinkerken, ontstaan in 1583, was een denkbeeld van Parma. Van Bruyssel, III 120 vg. — De oudste bevelen der Staten-Generaal omtrent het voeten spoelen zijn van Augustus 1587; in April 1627 werden zij vernieuwd; in September 1631 nogmaals aangedrongen. — Over Pier van Heemstra hiervóór, I 221 vgg.

3 „De zeemagt der Oost- en Westindische Compagnien was de kern uit welke eene groote menigte bekwame zeelieden voor 's Lands vloot voortsproot, en was de kweekschool waarin vele onzer grootste zeehelden

mede de ondervinding opgedaan in den strijd tegen de Duinkerkenaren zelf; [1] de Republiek had ook deze proef gelukkig doorstaan. De schitterende overwinning, in 1639 door Tromp den Ouderen bij de engelsche Downs behaald, had aan de spaansche zeemagt, door Duinkerken voorgelicht en ondersteund, een knak gegeven waarvan zij zich niet weder herstellen zou. Met do inneming van 's Hertogenbosch, tien jaren te voren, rondde de uitkomst van dien schoonsten zeeslag welke ooit door de Noord-Nederlanders geleverd is, de stelling der Republiek voor goed af. Deze was aangekomen bij het punt dat men tijdens het sluiten der Unie van Utrecht schemerachtig zich voorgesteld had, maar van hetwelk in 1579 niemand had durven droomen dat het ooit bereikt zou worden. [2]

XXIV

Het tegenwoordig Duinkerken is eene fransche koop- en fabriekstad aan de Noordzee, met 33.000 inwoners. Eene arrondissements-hoofdplaats van het Département du Nord, waar alle openbare instellingen geschoeid zijn op fransche leest, en het fransch de officiële taal is.

In de diepten echter van het maatschappelijk leven worden er nog vele vlaamsche overblijfselen gevonden. Uit een ernstig onderzoek, ingesteld in 1858, is gebleken dat van de 59 gemeen-

---

van dit en het volgende tijdperk zijn opgevoed en gevormd geworden". De Jonge, Zeewezen, I 223.

1 „Met den val van Duinkerken werd het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden van een lastigen en schadelijken vijand bevrijd die gedurende bijkans zestig jaren aan den handel, de zeevaart en de visscherij dezer gewesten ontelbare nadeelen had toegebragt, en aan het zeewezen oneindige vermoeijenissen en zeer veel bloeds gekost had; maar die ook door zijne gedurige ondernemingen niet weinig had toegebragt om de nederlandsche zeelieden die bekwaamheden zich eigen te doen maken, waardoor zij boven alle overige uitmuntten." De Jonge Zeewezen, I 377.

2 P. L. Muller. De Unie van Utrecht, 1878. 2de Druk.

ten des arrondissements toen slechts 2 niets dan fransch spraken, 5 fransch en vlaamsch doch meest vlaamsch, 12 vlaamsch en fransch doch meest fransch, de 40 overige enkel vlaamsch.[1]

Men kan er bijvoegen dat de roomsch-katholieke geestelijkheid te Duinkerken de mannen der wetenschap, die de studie van het vlaamsch op prijs stellen, onwillekeurig voorthelpt. Zij beschouwt het kweeken der oude landstaal als het beste voorbehoedmiddel tegen het doordringen van fransche denkbeelden bij eene bevolking die, haars inziens, dezen niet verdragen kan en er noodeloos door geschokt zou worden in haar voorvaderlijk geloof.

Dat de Duinkerkenaren van oudsher goede roomschen waren, of althans goede monarchalen, kan niet geloochend worden. Hetzij hun souverein graaf van Vlaanderen heette, koning van Spanje, of koning van Frankrijk, zekere loyauteit was hun niet minder gemeenzaam dan het vlaamsch-spreken en het zeevaren. Het griefde hen, in 1658 te worden overgedaan aan Cromwell, ketter, republikein, scherpregter van een vorst door Gods genade. Gelukkig duurde de ergernis slechts drie of vier jaren.

De laatste maal dat men de Duinkerkenaren in de gelegenheid vindt gesteld van hunne bijzondere koningsgezindheid te doen blijken, is wanneer zij Jean Bart voortbrengen (1650—1702). In de tweede helft der 17de eeuw krijgt de stad groote verpligtingen aan Lodewijk XIV, die door Vauban haar van monumentale vestingwerken doet omringen en haar tot eene fransche oorlogshaven van den eersten rang verheft.[2] Van hare erkentelijkheid voor die onderscheiding is haar beroemdste telg, Jean Bart, de uitdrukking.[3]

1 Linguistische Kaart in het 3de Deel der Annales du Comité Flamand de France, 1853 vgg.

2 Description Historique de Dunkerque. door Pierre Faulconnier, grand-bailly héréditaire de la ville et du territoire et président de la chambre de commerce, Brugge 1730. — Faulconnier, te Duinkerken geboren en in 1735 overleden, erkent in zijne Voorrede, bladz. 3, dat het vlaamsch zijne moedertaal was.

3 Over Jean Bart bij De Jonge, Zeewezen, II 655 vgg., III 264 vgg., en de daar aangehaalde schrijvers over de fransche marine. — Op het naar hem genoemd Plein, te Duinkerken, zijn standbeeld door David d'Angers.

Ik laat echter dezen jongeren Vlaming thans rusten, en herdenk Gilles Cornelis Wittebolle, Willem Pietersz Hopsack, Adriaan Dierixsen, Jan Wilshuzen, Michel van Zoendale, Matthys Iacopsen, Jacob Colaert, Michel Iacopsen (bijgenaamd Zeevos), Frans Iacopsen, Jan Dauwere, Gilles Bellinck, Jan Dunnenbroot, Matthijs de Putter, Jacob van Vooren, Matthijs Rombout. Al deze, en vele andere Duinkerkenaren die ik onvermeld laat, hebben van de laatste jaren der 16de tot het midden der 17de eeuw in dienst van Spanje tegen de Hollanders gestreden; en hen bedoelen de historieschrijvers van ons zeewezen, wanneer zij zeggen dat onze vaderen, vóór en na het Twaalfjarig Bestand, aan Duinkerken eene zware tegenpartij gehad hebben.

Reeds die nederlandsche eigennamen, met geen enkelen nietnederlandschen er onder, wijzen op nederlandsche bloedverwantschap. Wanneer men leest dat Pieter Pietersze Heijn gesneuveld is in een zeegevecht tegen Matthijs Rombout; Jan Iacopsen zich geweerd heeft als een leeuw tegen Harmen Cleuter en onmiddellijk daarna tegen Mooi Lambert; dan kan men de Hollanders en de Vlamingen te naauwernood uit elkander houden. Het is alsof zij, één taal sprekend, altegader uit één nest zijn. [1]

Ook hunne daden vertoonen een sprekenden familietrek. Er is geen onderscheid tusschen den heldemoed waarmede Reijnier Claeszen, en waarmede deze of gene duinkerksche kapitein of admiraal tot den laatsten man zich doodvecht of de lont in het kruid werpt. Aan beide zijden hetzelfde zeemansgenie, dezelfde onverschrokkenheid en toewijding.

Eveneens gelijken zij op elkander in hunne minder loffelijke eigenschappen. De Duinkerkenaren zijn juist zulke geboren kaapvaarders en waterbandieten als de oude Amsterdammers en de oude Zeeuwen. [2] Geheele visschersvloten slepen zij moedig naar

1 Onder Marten Tromp dienden in Februarij 1639 de volgende noordnederlandsche kapiteinen: Jan Antonisz Sluis, Thijs Jeliszen, Voorens, Keert de Koe, Lieven de Zeeuw, Dorrevelt, Groote Tjaert, Willem van Colster, Sijbert Vych, Ringers, en Hollaer. Er was ook de kapitein Pieter van den Brouck, en de kommandeur Cornelis Jol, genaamd Houtebeen. — Brill bij Arend. III[5] 178 vg.

2 Bellamy's Lof der Zeeuwen:

hunne stad; en geen haringbuizen alleen, maar alle hollandsche Oostzee- en Oostindie-vaarders die zij bemagtigen kunnen, de konvooijerende noordnederlandsche oorlogschepen inkluis. Evenals te Vlissingen, te Veere, en te Middelburg, worden er te Duinkerken reederijen en groepen van reederijen gevonden, die den geoorloofden zeeroof tot een bloeijend middel van bestaan verheffen. Het bedrijf is zoo winstgevend dat van de noordnederlandsche vloot-zelf een groot aantal manschappen uit hare dienst in die des vijands overgaan, en er carrière maken.

Zijn de Duinkerkenaren begonnen de hollandsche matrozen, die op zee hun in handen vielen, over boord te werpen? Waren het de Hollanders die, door het ophangen van geheele risten gevangen Duinkerkenaren, te Rotterdam en elders, de anderen het eerst tot wederwraak prikkelden? Genoeg dat van beide zijden de oorlog met de meeste onmenschelijkheid gevoerd werd. De duinkerksche Admiraliteit en de hollandsche Staten gaven in wreedheid elkander niets toe. Bij gelijke vrijheidsliefde en offervaardigheid, was aan beide zijden de geloofshaat even fel. [1]

Had ik de geschiedenis van dezen oorlog te schrijven, ik zou ook melding moeten maken van Ostende, van het tegenwoordig Bergues, van nog andere vlaamsche steden, die daarbij met hartstogtelijke voorkeur de zijde van Spanje en van het katholicisme hielden. [2] Doch ik vergenoeg mij onder één algemeenen naam al de Vlamingen zamen te vatten die destijds met de Hollanders in hetzelfde tweegevecht gewikkeld waren. Voor mijn oogmerk is het voldoende te hebben aangeduid welke schade, gedurende eene reeks van jaren, op deze wijs door de broeders van het

---

De vrije en franke Zeeuwen — Zijn kapers van hun aard,
Manhafte waterleeuwen, — Voor geen geweld vervaard, enz.

Over zeeuwsche kapers in de oorlogen tegen Lodewijk XIV, Van Vloten bij Arend, IV² 874 vg. — Amsterdamsche kapers der 15de eeuw bij Ter Gouw, Amsterdam, III 47.

1 Bijzonderheden bij Faulconnier, uit echte stukken.

2 De Baecker, Recherches historiques sur la ville de Bergues. — Pasquini, Histoire de la ville et du port d'Ostende. — Van Bruyssel, Commerce et Marine en Belgique, III 170 vg., 182 vg.

Zuiden aan die van het Noorden berokkend is; [1] en hoe natuurlijk wij het moeten achten dat dezerzijds op een gegeven oogenblik alle vereenigbare krachten zijn ingespannen, om zoo mogelijk met één slag aan den onhoudbaren toestand een einde te maken.

XXV

Die slag was de slag bij Duins, en daaraan ontleent in de geschiedenis van een volk als het noordnederlandsche, bestemd meer groote admiralen dan groote veldheeren voort te brengen, de populaire Marten Tromp zijne beteekenis. [2]

De dorre notulen der Staten van Holland en der Staten-Generaal gaan bloeijen, wanneer zij in de tweede helft van September 1639 boekstaven met welke gevoelens, in Den Haag, de tijding ontvangen werd dat bij Duins, aan de engelsche kust, de spaansche vloot door Tromp in de engte was gedreven, — die vloot over wier uitrusting men sedert drie vierendeel jaars had hooren spreken, omtrent wier bestemming men al dien tijd in het onzekere verkeerd had, wier zamenstel tevens de geheele strijdmagt der Duinkerkenaren omvatte, [3] en die nu eindelijk zich was komen vertoonen in het Kanaal, waar zij door Tromp was aangetast en hij bij helderen maneschijn, in den nacht van den

1 Alleen Enkhuizen verloor in het eerste jaar na het Bestand honderd schepen. Het cijfer der in de eerstvolgende jaren buitgemaakte noordnederlandsche koopvaarders wordt op zeshonderd geraamd, ongerekend twaalf grootere en kleinere oorlogsbodems. De Jonge, Zeewezen, I 235 vg., uit Faulconnier.

2 Kaart van den slag bij Duins in het 1ste Deel van De Jonge's Zeewezen, bladz. 360.

3 Sterkte van Duinkerken's zeemagt in 1639: 23 koningschepen, en 28 van partikuliere reeders. Vijftien dezer vaartuigen voerden 6 tot 15 stukken, negen en twintig 18 tot 30, zeven 34 tot 44. De Jonge, Zeewezen, Bijlage XIX van het 1ste Deel. — Het grootste schip der europesche marine in dit tijdvak, de spaansche Mater Teresa, éénig in hare soort, was met niet meer dan 68 stukken gewapend.

16den op den 17den, nadat bij het drinken van een beker de bemanning zich verbonden had trouw haar pligt te zullen doen, haar eene eerste nederlaag bezorgd had. [1]

Werkelijk was, sedert die van 1588, door Spanje zulk eene geduchte Armada niet in de vaart gebragt: zeven en zestig zeilen, aangevoerd door de bloem der spaansche marine-officieren, met eene bemanning van 24.000 militairen en matrozen. De Staten hadden grond tevreden te zijn over hun admiraal, dat hij en Witte Cornelisz de With, vertrouwend op de zeilvaardigheid hunner vereenigde smaldeelen, terwijl dat van Banckerts eerst in de ochtendschemering van den 17den was komen opdagen, met slechts zeventien bodems den aanval hadden durven ondernemen. [2]

In den avond van den 21sten, onmiddellijk na het inkomen van dit berigt, werd op voorstel der gedeputeerden van Holland door de Staten-Generaal besloten Tromp alles te zenden waar zijn boodschapper om vroeg: meer schepen, meer amunitie, meer matrozen en musketiers. Naar de verschillende admiraliteiten werden daartoe personen afgevaardigd. De militaire konvooijen voor visschersvloten, voor eene handelsvloot naar Noorwegen, voor nog andere handelsvloten naar de Middellandsche en de Oostzee, zouden uitgesteld; er zouden kruisers en koopvaarders gehuurd; aan de Oost- en de West-Indische Compagnie zou geld geboden worden voor schepen ter leen. Tevens werd goedgevonden Tromp te prijzen „om zijn manlijken moed, en hem aan te manen tot vertrouwen dat God, de Heer Almagtig, daarover zijn genadigen zegen zou geven. Hij moest, zoodra mogelijk, de spaansche vloot vernielen, zonder eenige acht te slaan op de havens, reeden, of baaijen, van de koningrijken waar zij te achterhalen zou zijn. Achtte hij zich den sterkste, en meende hij

1 Journaal van Tromp bij De Jonge, Zeewezen, I 354 vg.

2 „Gelyck de victorie, in den jaere 1639 tegen de Spangiaerdts behaelt, naest Godt, aen de welbeseyltheyt van uwer H. Mog. schepen is toe te schrijven." Tromp aan de Staten, 7 November 1652, bij De Jonge, Zeewezen, I 364 noot. — Staat der spaansche zeemagt in 1639, Bijlage xvi³ achter De Jonge's 1ste Deel. Beschrijving der spaansche armada van dat jaar, I 352 vg.

voordeel te kunnen behalen op de spaansche *of andere* vijandelijke schepen, dan zou hij tot den aanval overgaan. En in geval Franschen, Engelschen, Schotten, Zweden, Denen, Polen, of Oosterlingen, zulks poogden te beletten, zou hij zich daardoor niet van zijn goed voornemen laten terughouden, maar met de wapenen zich tegen die natien verdedigen." [1]

Deze hutspot van even aangeduide nationaliteiten had eene beteekenis, en getuigde van eene scherpzinnigheid welke de Staten-Generaal dier dagen, onder het aanroepen van God Almagtig, zelden begaf. Geen haar op het hoofd van Oosterlingen, Polen, Denen, Zweden, of Schotten, dacht er aan de spaansche armada te ondersteunen. De Franschen juichten Tromp's onderneming hartelijk toe, en zouden Tromp-zelf eerlang met onderscheidingen overladen. [2] Alleen de Engelschen, onder Karel I, waren niet te vertrouwen; en daar de Staten noch openlijk Engeland voor het hoofd wilden stooten omdat Engelands koning hun vriend en hun bondgenoot heette, noch verkozen dat Tromp niet weten zou hoe te handelen ingeval bij Duins de marine van Karel I de spaansche marine bijsprong, goochelden zij tusschen de niets zeggende namen van andere volken, op welke hij indien het spande schieten mogt, behendig dien der Engelschen.

De hollandsche admiraal, die een pik op de engelsche „roorokken" [3] en, als goed verstaander, aan een half woord genoeg had, begreep terstond dat dit hebreeuwsch hem *carte blanche* gaf. [4]

Ik twijfel of er in de geschiedenis van Oud-Nederland eene tweede maand kan aangewezen worden, getuige van zulk eene

1 Sekrete Resolutie der Staten-Generaal van 21 September 1639, 's nachts. — Brill bij Arend, III^5 191 vg.

2 Lodewijk XIII schonk hem, tot een familiewapen, eene gouden lelie op een blaauw veld. Richelieu voegde er twee roode balken op een veld van zilver bij. De stad Parijs, insgelijks op een veld van zilver, een zwart schip. — Thysius bij De Jonge, Zeewezen, I 366 noot.

3 „Captein Fielding en nog een andere Roôrok." Journaal Van Tromp bij De Jonge, Zeewezen, I 361 noot.

4 „Dit gedeelte van het besluit echter (waarin de Staten, onder de namen van zooveel natien, verborgen dat zij de Engelschen en niemand anders bedoelden) moest Tromp geheim houden." Brill bij Arend, III^5 191.

levenslustige nationale inspanning en maritieme bedrijvigheid als toen gezien is.

Terwijl de spaansche vlootvoogd met de ministers van Karel I langwijlige onderhandelingen voerde over het al dan niet verpligt strijken der spaansche vlag, en Tromp alvast naar Calais stevende om door den franschen plaatskommandant zich voorloopig van de onmisbaarste krijgsbehoeften te doen voorzien, — een uitstap zoo ondernomen, zoo volbragt, en gevolgd door een vernieuwd en dubbel waakzaam post vatten aan den mond van het slop van Duins, — waren in de Republiek alle oogen op dit ééne punt gevestigd; alle gedachten vervuld met het bereiken van één doel. Duins scheen in een muizeval verkeerd; de Republiek in eene kat, loerend op hare prooi. Tromp, die tegen de zeven en zestig zeilen van den vijand er nog slechts dertig kon overstellen, en een gedeelte dier dertig missen moest om de Engelschen in het oog te houden; Tromp behoorde tot iederen prijs in staat gesteld te worden, wanneer de admiraal D'Oquendo zich in het ruime sop vertoonen zou, hem slag te leveren.

„Gansch Holland één scheepstimmerwerf." [1] „Onzen gezant te Parijs werd opgedragen, te weeg te brengen dat den aartsbisschop van Bordeaux, opperbevelhebber der fransche zeemagt, gelast wierd zich in allerijl met zijne vloot naar Duins te vervoegen, om met Tromp tot vernieling der spaansche scheepsmagt mede te werken. Zelfs de haringvisschers moesten tijdelijk hunne konvooijers missen. Dezen werd aangezegd dat in weerwil van vroeger order, van wien het ook zijn mogt, en op straffe van der Staten hoogste verontwaardiging, zij zich voor het oogenblik onder Tromp's vlag zouden begeven. De Staten van Zeeland presten zestien schepen, en oogstten hiervoor den hoogsten lof der Staten-Generaal. Het Noorder-Kwartier zond zes

1 Groen, Handboek 5de Druk, bladz. 238 vg. — Archives, 2de Reeks, III 153 noot: „Le 7 Octobre 1639 Guillaume de Lyere, ambassadeur de la République à Paris. écrivant à Richelieu, le remercie de ce qu'on a prêté à Tromp des munitions; demande que l'archevêque de Bordeaux joigne sa flotte à celle des Hollandais à Duins; et s'adresse à Son Éminence „comme à ce très-grand ministre qui, par sa constance et prudence. affermit le roi sur le trône.""

oorlogsbodems af; en de gezamenlijke provincien toonden zich genegen bovendien twintig kloeke schepen van bijzondere reederijen te huren. Van alle kanten stroomde het bootsvolk toe, gelokt door de zekerheid dat er werk voorhanden, en door de hoop dat er rijke buit te behalen zou zijn. Invallende schepen werden dadelijk opgezonden. Daar de landmagt in dit saisoen niets groots meer uitrigten zou, lag het voor de hand het half millioen, haar toegestaan, te gebruiken voor de uitrustingen ter zee. Dadelijk na ontvangst der gewigtige tijding van 21 September waren, met goedvinden van den stadhouder Frederik Hendrik, duizenden ponden kruid uit het leger ontboden." [1] „De kaijen, havens en scheepstimmerwerven van Holland en Zeeland woelden en grimmelden van nieuwe toerustingen te water en te land. Het scheen niet dat men van alle kanten schepen timmerde, maar of ze van zelve groeiden. Men zag geen opbod van matrozen, maar hen van zelve in do schepen vallen. Een iegelijk achtte dat men op niemands bevel behoorde te wachten, nu de algemeene haat tegen Spanje, en de vurige liefde voor het Vaderland, hem aanvoerden. Elk dacht dáár zijn hopman te vinden, waar Tromp was; ordre om te vechten te ontvangen, waar Tromp was; buit te halen, waar Tromp was. Zoo groot een aanzien had deze zeeheld, dat elk zich de zege toeschreef waar *hij* slechts tegenwoordig was." [2] Den 21sten Oktober kon de hulp van den aartsbisschop van Bordeaux ontbeerd worden. Tromp's dertig schepen waren aangegroeid tot zes en negentig, waaronder elf branders. [3]

Onder de incidenten vóór den strijd zijn er twee die afzonderlijk willen medegedeeld worden; niet in het levendig en druk renaissance-hollandsch van een akademisch feestredenaar der

1 Resolutien van Holland en de Staten-Generaal, 22—29 September 1639. Brill bij Arend, III[5] 193. — Wynne, Vad. Geschiedenis, 5de Druk, bladz. 167 vg.

2 Uit de hollandsche vertaling eener latijnsche redevoering van den amsterdamschen hoogleeraar Van Baerle, 13 November 1639. Aangehaald door Nicolaas Witsen, Aeloude en Hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier, 1671, bladz. 457. — De Jonge, Zeewezen I 358 en de noot.

3 Bijzonderheden omtrent de zamenstelling van Tromp's vloot op 21 Oktober 1639 bij De Jonge, Zeewezen, I 362 noot 2.

17de eeuw, maar in den kronijkstijl onzer dagen, niet kwalijk voegend bij het onderwerp:

„De spaansche vlootvoogd, hoezeer de Nederlanders in krachten overtreffende, zocht het verlaten der reede van Duins door allerlei verontschuldigingen te ontwijken. Met dat inzigt gaf hij voor, verhinderd te zijn het ruime sop te kiezen, alvorens zeker aantal masten en stengen, welke te Dover lagen, bekomen te hebben. Tromp, om deze verontschuldiging te ontzenuwen, deed die masten en stengen door een zijner oorlogschepen halen, en aan boord van den spaanschen admiraal brengen; doch desniettegenstaande verliet D'Oquendo de reede van Duins niet.

„Kort daarna klaagde de spaansche opperbevelhebber over gebrek aan kruid, en betuigde zee te zullen kiezen zoodra hij daarvan voorzien zoude zijn. John Pennington, de engelsche vlootvoogd, kon van zich verkrijgen om aan Tromp, in naam van D'Oquendo, het voorstel te doen dezen eenige duizende ponden kruids te verschaffen.

„De nederlandsche admiraal bragt dit zonderling en misschien in de geschiedenis éénig voorstel in den krijgsraad, welks leden, in de hoop eindelijk aan hunne vurige begeerte voldaan te zien, nevens hem het kloekhartig besluit namen den vijand uit eigen voorraad het verlangde buskruid toe te zenden, of gelijk de woorden van Tromp's dagboek luiden: *Zij verstonden dat men dat kwaad zou willen doen.* Dan, het bleek welhaast dat ook deze klagte niet meer dan eene uitvlugt was; want na de inwilliging van zijn verzoek om het buskruid vroeg D'Oquendo niet meer, en verliet de reede van Duins niet." [1]

Men ziet dat de Nederlanders hunkerden naar het waarnemen der zeldzame gelegenheid. De uitslag van het gevecht, — toen eindelijk besloten was het misnoegen der Engelschen er aan te geven en, met trotseren hunner welgeplaatste fierheid op de onschendbare Britsche Zee, den spaanschen admiraal onder het geschut zelf der duinsche batterijen aan te tasten, — was even-

1 De Jonge, Zeewezen, I 361 vg. — Aan De Jonge komt de eer toe, in 1833, uit het onuitgegeven journaal van Tromp, deze kenschetsende bijzonderheden het eerst aan het licht gebragt te hebben.

redig aan D'Oquendo's voorgevoel eener hem boven het hoofd hangende ramp.

Alleen hijzelf, met tien of twaalf bodems, ontkwam de vernietiging der te kwader uur in de engte door hem opeengehoopte armada. Veertien werden in Nederland door de overwinnaars opgebragt; meer dan veertig leden schipbreuk, of werden in den grond geschoten, of vlogen, aangestoken door de hollandsche branders, in de lucht. Vijfduizend tweehonderd Spanjaarden vonden den dood in de golven, en van de levenden zagen achttien honderd zich in gevangenschap naar Holland en Zeeland voeren, of, waar in de kerkers dier provincien ruimte te kort kwam, over de andere gewesten verdeelen. De Hollanders boetten voor hunne vermetelheid met het verlies van nog geen honderd man, en van maar één schip.

De Staten-Generaal zonden last tot illumineren aan de vertegenwoordigers der Republiek in alle europesche hoofd- en handelssteden, van Dantzig tot Konstantinopel. Hoog vlamden in het moederland de vreugdevuren der teertonnen. Zoo had men, tien jaren te voren, op Java de verlossing van Batavia gevierd, en zou, veertig jaren daarna, het er de inneming van Kediri doen. Tromp en zijne onder-admiralen werden ingehaald in Den Haag, zooals de oudheid het hare overwinnaars in de olympiasche spelen deed. [1]

Persoonlijk hadden de Duinkerkenaren het getroffen dat, door de oogluiking van Engeland, het grootste gedeelte hunner zeemagt de vernieling bij Duins nog juist ontkwam. Doch veel baatte dit hun niet. Door de nederlaag der marine van Spanje was ook de magt der spaansche marine van Duinkerken gebroken, en zeven jaren daarna zou de spaansch-vlaamsche stad, van de landzijde ingesloten door Condé, terwijl in zee Tromp met eene vloot de wacht hield en den toevoer van levensmiddelen belette, aan Lodewijk XIV komen. [2]

---

1 Brill bij Arend. III[7] 201 vg. — De Jonge, Zeewezen, I 366 vg.
Adolphe Joanne. Itinéraire général de la France. Afdeeling: Le Nord.

XXVI

Onder het bestuur van Frederik Hendrik, bemerken wij, was de zorg voor de landmagt op gelukkige wijs met die voor de zeemagt zamengegaan, [1] en aan de vereenigde inspanning van beiden was het te danken dat in den Maleischen Archipel, ongerekend de zekerheid welke in Europa verkregen werd, de Republiek eerlang tusschen zich en de Spanjaarden het vredestraktaat van Munster stellen kon. [2]

Dit zou echter niet altijd zoo blijven. „Na het sluiten van den munsterschen vrede," lezen wij bij een vaderlandsch historieschrijver der 18de eeuw wiens woorden ik voorloopig tot de mijne maak, „is er ongelukkig in Nederland een staatsbeleid opgekomen, hetwelk de noodzakelijkheid van het aanhouden eener toereikende krijgsmagt, en van verbondschappen met vreemde mogendheden te onderhouden, uit het oog verloor of minder doorzag. Dus werden wij door Cromwell aangerand in een tijd dat wij geen verbindtenissen hadden, ten minste geen verbindtenissen ter onzer bescherming, en dat wij ook van eene genoegzame magt ontbloot waren om dien overweldiger met kans van voordeel te bestrijden. Op dezelfde wijs hebben wij ons aangevallen

---

1869, bladz. 134. — In 1646 tijdens de minderjarigheid van Lodewijk XIV genomen door Condé, werd Duinkerken in 1658, tegen Condé en Spanje, nogmaals door de Franschen genomen onder Turenne. Deze laatste verovering, beroemd gebleven door de Bataille des Dunes. was niet het minst te danken aan de dapperheid der Ironsides van Cromwell, wiens hulp in den oorlog tegen Spanje aan Frankrijk was toegezegd op voorwaarde dat, in geval van welslagen, Duinkerken zou worden uitgeleverd aan Engeland.

1 Valsche maar onderrigtende voorstelling van hetgeen onder Frederik Hendrik tegelijk voor het leger en voor de vloot gedaan is, in het hoofdstuk: Beveylinge der Zee, van De la Court's Heilsame Politike Gronden en Maximen, 1671, bladz. 155—227. — Den 12den September 1631 militaire zeestrijd op het Slaak bij Tholen. Verlies aan de spaansche zijde: 35 fregatten, 4000 gevangenen. — Geuzelied van Revius: „De verloren graaf Johan." — Vondel's „Triomftoorts." Van Lennep, III 122.

2 Hiervóór I 5. — J. E. De Sturler, Het grondgebied van Ned. Oost-Indie in verband met de tractaten met Spanje. Engeland en Portugal, 1881, bladz. 53 vgg.

gezien in de oorlogen tegen den bisschop van Munster, tegen Karel II, en Lodewijk XIV. Om zich tot de heerschappij over de zee te verheffen, werd bij de Engelschen de beruchte Akte van Navigatie gemaakt, welke gelegenheid tot onzen eersten engelschen oorlog heeft gegeven, die wederom de eerste wond aan onze scheepsmagt en scheepvaart heeft toegebragt; niet zoozeer uithoofde van de groote schaden welken wij door dien oorlog leden, als wel door den schandelijken en nadeeligen vrede welken wij met Cromwell sloten, en die onzen roem en ons aanzien in de vier werelddeelen, daar de Staten-vlag zich zoo geducht had gemaakt, geweldig deed dalen, en aan de Engelschen den invloed deed erlangen welken *wij* ons in den spaanschen oorlog hadden weten te bezorgen." [1]

Luzac denkt hierbij aan onze voorspoedige scheepsgevechten in beide Indien; aan het vernietigen der spaansche zeemagt in 1639. Het zou inderdaad onverklaarbaar zijn dat reeds in 1654, zoo kort daarna, de Nederlanders genoodzaakt waren zich door de Engelschen onder Cromwell de wet te laten voorschrijven, indien de geschiedenis niet leerde dat te allen tijde slechts die volken in de eenmaal door hen veroverde stelling zich wisten te handhaven, wier toenemen in zedelijke en wetenschappelijke beschaving hand aan hand is gegaan met voortdurend uitbreiden hunner militaire magt, ter zee en te land.

Geen ander feit, heeft een engelsch wijsgeer onzer dagen gezegd, springt den waarnemenden geschiedvorscher zoo duidelijk in het oog, als het vooruitgaan van het menschelijk geslacht in de kunst van oorlogvoeren. [2] In welk opzigt men de beschaving der Grieken en Romeinen boven de onze stelle, te dien aanzien stond zij ongetwijfeld lager. Het is buiten kijf dat, zoo Alexander van Macedonie zich met Napoleon had moeten meten, hij de nederlaag zou geleden hebben. Xenofon's terugtogt der Tien Duizend schijnt eene geringe zaak, vergeleken bij sommige wapenfeiten van het britsch-indisch of het nederlandsch-indisch leger. Invallen der barbaren zijn niet langer te duchten; de barbaarsche

1 Luzac, Hollands Rijkdom. IV 162, 232.

2 Walter Bagehot, Physics and Politics, 1879. 5[de] Druk. Hoofdstuk: The use of conflict.

volken welke nu nog leven denken aan alles, behalve aan het gaan overstroomen der niet-barbaarsche. De militaire ondeugden nemen af, naarmate de beschaving over uitgebreider militaire magt is gaan beschikken. Stedelingen konden of wilden oudtijds in het open veld niet vechten: heden ten dage (men heeft het gezien in Noord-Amerika, in Pruissen) worden er landen gevonden waar de groote steden hare poorten slechts te ontsluiten hebben. Stroomen burgers trekken uit, en behoeven niets dan de praktijk der dienst om goede soldaten te worden, dapper en gehard. Onder alle hemelstreken en in alle tijden ziet men de door militaire tucht sterkere volken de minder sterke overmogen; en de sterkere hebben, wat eene bepaalde soort van eigenschappen betreft, aanleg de beste te worden.

Tot dus ver Bagehot. Daarbij komt de geheimzinnige invloed der fortuin; andere naam voor het vertrouwen der menschen op de goddelijke Voorzienigheid, en voor die Voorzienigheid zelf. „De fortuin", herinnert Machiavelli in een beroemd hoofdstuk van zijn *Principe*, „de fortuin is eene vrouw; en wie haar zich onderwerpen wil, moet haar slaan en kneuzen; want de ondervinding leert dat zij door dezulken zich gemakkelijker laat winnen, dan door de koelheid van anderen. Als vrouw bemint zij bovendien de jonge mannen, omdat dezen minder wikken en wegen, ondernemender zijn, en zij met meer zelfvertrouwen haar gebieden." [1]

Zeker, de volken kunnen op die wijs, onafhankelijk van elke godheid, tot zekere hoogte hun lot beheerschen en hunne zaak naar hunne hand zetten. Het rijk der hemelen is niet het eenig koningrijk van hetwelk geldt dat het aan de stoutmoedigen behoort. [2] De geschiedenis van den oudnederlandschen geuzetijd,

1 Machiavelli, Il Principe, 25ste Hoofdstuk. — Hugo de Groot, Parallelon Rerumpublicarum, III 97: „Cum vero his tantis Batavorum virtutibus talique ingenio accedat a natura munita regio et incumbens mari, optime ordinata respublica, iustissima belli caussa, res militaris consummatissima, aerarium plus quam mediocre, *fortuna adhuc audiens,* quis non spe animosa res olim maximas audeat sibi polliceri?" 1600—1604.

2 Mattheus XI 12, Lukas XVI 16: „De wet en de profeten zijn tot op Johannes; van dien tijd af wordt het koningrijk Gods verkondigd, en een iegelijk doet geweld op hetzelve". Staten-Bijbel.

in Europa en in Azie, vloeit over van ondernomingen of daden die roekeloos hadden moeten heeten, waren de ondernemers niet gesterkt nu door een onverzettelijken wil, dan door een even vastbesloten onwil.[1] Doch Machiavelli zelf erkent dat, indien voor de helft of bijna de helft onzer handelingen de fortuin ons vrij laat, zij de beschikking over al het overige, dat dikwijls het belangrijkste is, aan zich houdt.

Hetzij onze wetenschap ook dit onnaspeurlijke eenmaal doorgronden zal, hetzij wij van elke hoop op onthulling bij voorbaat afstand moeten doen, er zijn wendingen in het leven der natien die slechts uit eene gril van den kant der Hemelsche Magten verklaard kunnen worden.[2] Waarom werd sedert 1648 Nederland allengs verworpen, terwijl, om van Pruissen niet te spreken, Engeland en Frankrijk zich zagen aannemen? — Voorshands zouden wij te vergeefs beproeven van dit verschijnsel afdoend rekenschap te geven.

Uit den gang der gebeurtenissen blijkt alleen dat, na afloop van het tijdvak 1572—1648, hetwelk ik mij verstout heb den hoogtijd van den tachtigjarigen oorlog te noemen (laat ons erkentelijk zijn: bij menig ander klein volk bleef de speelman minder lang op het dak), de Zeven-Provincien in hare twee oude bondgenooten twee onverbiddelijke en voorspoedige mededingers hebben zien opstaan. Hebben zij den strijd tegen Engeland en Frankrijk op zulke wijs volgehouden dat die zestig jaren het glanspunt in de geschiedenis des vaderlands zijn gaan vormen, deze schijnbare zegepralen der Republiek zijn wezenlijk zoovele nederlagen geweest. Van de eerste botsing is zij de mindere gebleken.[3]

1 Willem de Zwijger tot de afgevaardigden van Don Juan te Geertruidenberg in Mei, 1577: „Gijlieden wilt ons uitroeijen, doch wij verkiezen dit niet." Groen, Handboek 5de Druk, bladz. 122. — Gachard, Correspondance du Taciturne, III 156 (Groen, Archives 2de R., III CXLIV).

2 „De goede God heeft zijne luimen". Gezegde toegeschreven aan prins Bismarck, toen men hem vroeg hoe hij het nemen van voorzorgsmaatregelen rijmde met zijn geloof aan Hooger bijstand.

3 „Het zestigjarig tijdvak, tusschen de Groote Vergadering van 1651 en den vrede van Utrecht, was een tijdvak van gedurige worsteling, eerst met Engeland, daarna met Frankrijk. Deze onophoudelijke kamp heeft

Nederland zou in de tweede helft der 17de eeuw Jan de Witt en Willem den Derde voortbrengen; mannen niet minder buitengewoon dan indertijd Oldenbarnevelt en Maurits zich getoond hadden. Doch het was van De Witt te veel gevergd dat hij, aan het roer van een Staat die slechts een door vloten beschermd koopmanskantoor vormde, geheel alleen en achter elkander Cromwell en Colbert het hoofd zou bieden. [1]

Willem de Derde heeft aan de algemeene europesche zaak diensten bewezen welke nooit vergeten zullen worden. Maar hij kon het van Lodewijk XIV slechts winnen door Nederland los te laten, of, hetgeen op hetzelfde nederkwam, het schuitje der Republiek vast te maken aan het groote engelsche linieschip.

XXVII

Ik schrijf een buitengewoon nederlandsch geschiedkenner en staatsman onzer dagen na, wanneer ik het leven van Jan de Witt en Willem III een strijd tegen het noodlot der Republiek noem. [2]

Of de raadpensionaris en de stadhouder, voor de zaak van het regtsgenootschap der volken, in dien strijd de spits hebben afgebeten, dit kunnen wij niet beoordeelen. Het regtsgenootschap der volken was geen begrip hunner eeuw; dan wel, zij zouden desgevraagd niet geloochend hebben dat Frankrijk onder Lode-

---

den Staat oneindig meer schade gedaan dan de vrijheidskrijg." Koenen, Ned. Handel, 1853, bladz. 132.

1 „De Staten van Holland waren reeds aan Alva als een gezelschap van kooplieden afgeschetst, en later werden zij aan Leycester in dat zelfde licht voorgesteld. De politiek, welke bij de vergadering der Staten-Generaal, in welke Hollands invloed heerschend was, gold, moest dus wel in den meest eigentlijken zin eene handelspolitiek wezen." Koenen, Ned. Handelspolitiek, 1857, bladz. 39.

2 Thorbecke, Historische Schetsen, 1860, bladz. 17: „De Witt stond op een scherpen post. Zijn leven was een strijd tegen het lot der Republiek; een strijd, waarin zij het spits afbeet voor de zaak van het regtsgenootschap der volken".

wijk XIV, Engeland onder Karel II en Jacob II, van het genootschap deel uitmaakten, even goed als Nederlands medestanders of Nederland zelf.

De hoofdzaak echter is dat wij, van den eersten engelschen oorlog in 1652, tot den vrede van Utrecht in 1713, Nederlands lotgevallen ons hebben voor te stellen als eene met waardigheid volgehouden worsteling tegen een onvermijdelijken ondergang, waarbij het Gemeenebest ten slotte toonbare voordeelen wegdroeg, maar niet één der schitterende waarop zijn verleden het aanspraak scheen te geven, niet één dat voor het begin eener tweede jeugd gelden kon.[1]

Een geschikt middel ons van het zeldzame in Jan de Witt en Willem III rekenschap te geven, is te letten op het even zeldzame in hunne tegenstanders, en in het genie der door deze mededingers vertegenwoordigde volken.

Engeland had in den dertigjarigen oorlog zich bijna niet gemengd. Het zou in dien strijd gewigtige diensten aan de Hervorming hebben kunnen bewijzen, zoo het zich met Turkije verbonden, en het katholiek Oostenrijk door den turkschen sultan had doen aanvallen in den rug. Doch, ofschoon protestantsche vorsten, Jacob I noch Karel I wilden eene politiek begunstigen die in hunne oogen naar een bondgenootschap van Christus met Belial zweemde.[2] Zij lieten dus de protestantsche zaak op het Vasteland nagenoeg voor hetgeen zij was,[3] of verrieden haar onwillekeurig,[4] — maar niet tot vermeerdering hunner persoonlijke rust in Engeland zelf.

1 „Omtrent ten tien uuren des morgens, 12 April 1713, werdt te Utrecht de vrede den volke aangekondigd door 't lossen van eenige ligte stukjes die voor 't Stadhuis stonden. De afkondiging geschiedde daarna door 't gansche land. De vreugde was klein onder 't gemeen, en groot de verbittering tegen de engelsche staatsdienaars, dien 't alleen geweeten werdt dat men, na 't voeren van eenen roemryken en voorspoedigen oorlog, zig met eene schandelyke en niet zeer voordeelige vrede vergenoegen moest." Wagenaar. Vad. Historie, XVII 515.

2 Van Oordt. Nederland en Turkije, Gids 1873, III 140, 146.

3 Over de flaauwe ondersteuning, door Jacob I verleend aan zijn schoonzoon Frederik van den Paltz, bij Schotel, De Winterkoning en zijn gezin, 1859, 7de en 8ste Hoofdstuk.

4 Over Karel I's heulen met Spanje in 1639, hiervóór.

Geprikkeld door 's konings kwade trouw en zijne autokratische neigingen, was onder Karel I bij de Engelschen, met eene ongekende kracht, de voorvaderlijke hartstogt der zelfregering ontwaakt. Met zijn leven had de koning geboet voor zijn weerstand bieden aan het parlement. De Republiek was uitgeroepen; en bij het sluiten van den vrede van Munster telde Europa een gekroond hoofd minder.

Gedurende al den tijd dat in Engeland deze nationale worsteling aanhield, waren de belangen van handel, nijverheid, en scheepvaart, er verwaarloosd. Toen het pleit tegen den koning beslist was, en Engeland zijne welvaart met die van Nederland vergeleek, toen bespeurde men dat er een achterstand viel bij te werken. De nieuwe engelsche Republiek was verloren, zoo zij niet ijlings tegen de royalistische vrijbuiters, aanhangers van den gevallen souverein, militaire vloten in zee bragt. Zij kon het niet winnen, zoo zij hare eigen handelsmarine en haar eigen handel niet tegen de nederlandsche konkurrentie beschermde.

Vandaar dat wij omstreeks dezen tijd in den persoon van Blake, overwinnaar der royalisten en zee-cavaliers, voor het eerst een dier engelsche admiralen zien opstaan welke daarna, evenals de nederlandsche, de wereld met den roem hunner wapenfeiten vervullen zouden. [1] Vandaar ook de regtstreeks tegen de Hollanders gerigte Akte, [2] welke uit andere *werelddeelen* voortaan geen invoer in Engeland tenzij met engelsche schepen toeliet; uit andere landen *van Europa* geen invoer tenzij of met engelsche, of met schepen van het land waaruit de goederen afkomstig waren. Deze protektionistische maatregel heeft den grond van

1 Ranke, in het hierna te noemen hoofdstuk zijner Englische Geschichte vornehmlich im 17ten Jahrhundert.

2 „Die caraibische Inseln, vor allen Barbadoes, waren durch ihre Zuckerpflanzungen zu hohem Wohlstand emporgekommen: aber sie hielten, so wie Virginien, an dem König fest. In Barbadoes sind die Anhänger der Republik vertrieben worden; die Einwohner haben förmlich den Beschluss gefasst, in allen Handel und Wandel den Holländern den Vorzug zu geben. So wurden auch die Producten von Virginien in holländischen Schiffen nach aller Welt, selbst nach England verfahren. Eben gegen diese Verbindung royalistischer und holländischer Interessen waren die Bestimmungen der Navigationsacte zunächst gerichtet." Ranke.

Engelands handelsmagt in de toekomst gelegd, en is tot in het laatst der 18de eeuw door beroemde engelsche ekonomisten met warmte verdedigd. [1]

Eigenlijk kwam hij meer van Vane, lid van het uitvoerend bewind der engelsche republiek, dan van Cromwell, die toen nog Protector moest worden. [2] Voor de Hollanders evenwel, wier vrachtvaart voor een niet klein gedeelte van den invoer in Engeland leefde, maakte dit geen verschil. Wie Henry Vane was wisten zij niet, of ging hen niet aan. Het handhaven van den maatregel, door Cromwell, bragt hun meer schade toe dan het vinden door hém. Cromwell beligchaamde in hunne schatting de gehate Akte.

Uit dezen strijd van handels- en scheepvaartbelangen, tusschen Engeland en Nederland, is een der hevigste en minst logische internationale antipathien geboren, van welke de geschiedenis der 17de eeuw aanteekening heeft gehouden.

Cromwell scheen in de wieg gelegd om het hart zijner nederlandsche tijdgenooten te winnen. De engelsche omwenteling van 1648 was de vleijendste hulde aan die der Nederlanders van 1572. Dezen hadden toen met niet minder nadruk tegen hun wettigen vorst de wapenen opgevat, als de Engelschen zeventig

1 Adam Smith. Wealth of Nations, 1776: „It is not impossible that some of the regulations of this same Act may have proceeded from national animosity. They are as wise, however, as if they had all been dictated by the most deliberate wisdom. National animosity, at that particular time, aimed at the very same object which the most deliberate wisdom would have recommended: the diminution of the naval power of Holland, the only naval power, which could endanger the security of England." Bladz. 128 der uitgaaf in één deel. — „Von allen Acten, die in dem Parlement durchgegangen sind, ist die Navigationsacte vielleicht die, welche die umfassendsten Folgen für England und die Welt herbeigeführt hat." Ranke, Englische Geschichte, 3de Druk, IV 64, hoofdstuk: Machtstellung der Republik zu Land und See.

2 „Vane's aim was to raise in the navy a force devoted to the House and to eclipse the glories of Dunbar and Worcester by yet greater triumphs at sea. With this view the quarrel with Holland had been carefully nursed; a Navigation Act, prohibiting the importation in foreign vessels of any but the products of the countries to which they belonged, struck a fatal blow at the carrying trade from which the Dutch drew their wealth." Green, A short history of the English people, 1882, bladz. 562.

jaren later den hunnen voor de parlementaire jury daagden en ter dood veroordeelden. Filips II was met dezelfde geestdrift afgezworen als Karel I onthoofd. Milton, in zijne beroemde *Pro Propulo Anglicano Defensio,* beriep, tot zijne en Cromwell's vrijspraak, zich bij de vierschaar van Europa op het door de Hollanders kloekmoedig gegeven voorbeeld.[1] Sedert Willem den Zwijger was in dat werelddeel niet zulk een onverschrokken opstandeling te voorschijn getreden als Cromwell, met zulk een organiserend genie. Na 's prinsen dood, in 1584, had Nederland eene republikeinsche orde van zaken het aanzijn gegeven, welke, in dezelfde mate als Cromwell dit verlangde, de vrijheid aan de orde verbond. Een Nederlander van naam, in Engeland gevestigd, sloot met hart en ziel zich bij den engelschen opstand aan.[2] In Cromwell's puriteinsche tale Kanaäns herleefden de nederlandsche Geuzeliederen en de nederlandsche Staten-Bijbel. Zijn gemeenebest en dat der Zeven-Provincien wortelden in hetzelfde kalvinistisch geloof.

Maar de engelsche vloot, — die in 1603, het sterfjaar van koningin Elisabeth, slechts 42 bruikbare schepen telde, — bestond na niet meer dan vier jaren republikeinsch bestuur, in 1651, uit 106 sterk bemande bodems. Nadat Marten Tromp in December 1652 haar eene zware nederlaag had toegebragt, wies zij in één jaar tot 136. Eene pressing van zeevolk deed in hetzelfde jaar hare bemanning stijgen van 15.000 tot 30.000 koppen.

Dit, en de krachtiger bouw harer schepen, maakten haar on-

1 De „illustrious States of Holland" zijner dagen worden door Milton genoemd „the genuine offspring of those deliverers of their country." In eene apostrofe bezweert hij de Staten te overwegen wat er in Holland gebeuren zou, indien zij prijsgaven „that liberty of yours, asserted and vindicated by so many years war and toil." 1651. — Engelsche vertaling van 1692.

2 Isaac Doreslaer, van Enkhuizen, sedert 1628 hoogleeraar in de geschiedenis te Cambridge. Hem wordt nagegeven in het regtsgeding van Karel I eene rol gespeeld, en het zijne bijgedragen te hebben om den koning op het schavot te brengen. Vermoord in Den Haag door een uitgeweken engelsch royalist, Mei 1649. Zijn lijk naar Londen overgebragt en op staatskosten begraven; zijn zoon en zijne dochters door het Parlement geëerd. — Van der Aa, B. W., IV 227. — Van Vloten bij Arend, IV[1] 83, met Doreslaer's portret.

wederstaanbaar. Toen in 1654 Jan de Witt den vrede verlangde, schreef Cromwell onze Republiek de wet voor. Daar hij het Huis van Oranje verdacht één lijn met de Stuarts te trekken, eischte hij dat de Staten-Generaal den kleinzoon van Frederik Hendrik van het stadhouderschap zouden uitsluiten. „Of dit,” zeide hij, „of geen vrede.” [1] In plaats dat hij de Akte van Navigatio zou hebben ingetrokken, dwong hij met het mes op de keel Nederland ook nog de Akte van Seklusie af.

De hieruit ontstane vervreemding is nooit bijgelegd. Veeleer ging, toen Karel II naderhand op zijne bourt Nederland den oorlog aandeed; en nogmaals toen Willem III, met de beste bijoogmerken, van de nedorlandsche admiralen engelsche vice-admiralen maakte; de kloof telkens wijder gapen. [2]

XXVIII

Evenmin als Engeland heeft Frankrijk, al zou bij Lodewijk XIV of Karel II het plan of de lust één oogenblik bovengokomen zijn, stelselmatig er naar gestreefd de Republiek der Zeven-Provincien te gronde te rigten. Het was niet om onze vernietiging of onze schade te doen, maar om de nijverheid van Frankrijk zelf op zulke wijs te versterken, dat zij van Nederland onafhankelijk wierd.

Onder Lodewijk XIII en Richolieu had Frankrijk naauwlijks tijd gehad aan zijne stoffelijke welvaart to denken. Door hoimelijk mededoen aan den dertigjarigen oorlog, ver van huis, had

1 „Cromwell weigerte sich den Frieden zu ratificiren, ehe ihm die *Acte van Seclusie* eingehändigt wurde.” Ranke, Englische Geschichte, IV 121 en de noot.

2 Bagehot over Carlyle's Cromwell, naar welken bovenstaande trekken meest gevolgd zijn: „Whatever may be the fate of his fame, Mr. Carlyle has taught the present generation many lessons, and one of these is that *Godfearing* armies are the best armies. Before his time people laughed at Cromwell's saying: *Trust in God, and keep your powder dry*. But we now know that the trust was of as much use as the powder, if not of more. That high concentration of steady feeling makes men dare everything and do anything.” Physics and Politics, 5[de] Druk, bladz. 76 vg.

het met alle kracht moeten beproeven de dreigende alleenheerschappij van het spaansch-oostenrijksch Huis te breken. [1] In het binnenland was een strijd op leven en dood moeten gevoerd worden tegen de naneven der groote vazallen, die de wordende eenheid der koninklijke magt in den weg stonden, en tegen onvaderlandlievende hugenoten die met de vijanden van het koningschap zamenspanden. [2]

Verademing was er eerst gekomen na het sluiten van den vrede van Munster, onder Mazarin. Eerst na Mazarin's dood, toen Lodewijk XIV zelf de teugels van het bewind in handen nam en hij Colbert zijn volle vertrouwen schonk, kon Frankrijk, om zich heen ziende, vrijaf vinden om met het onderzoek zijner hulpbronnen zich onledig te houden. Toen het de verscheidenheid en den rijkdom dier bronnen ontdekte, en gewaar werd hoe schromelijk zij veronachtzaamd waren, toog het met koortsachtigen ijver aan het ontginnen. Dat men Nederland daardoor van zijn ongezocht en winstgevend monopolie ontzette, was eene zaak waaraan in Frankrijk of niet gedacht werd (*chacun pour soi, et Dieu pour tous*), of die men er als een aandrang te meer beschouwde om den pas ingeslagen weg vooral niet weder te verlaten.

Onder de groote europesche ministers uit verschillende tijden is Colbert een dergenen geweest wier genie het best uitkomt wanneer men het onder cijfers brengt.

Toen hij in 1661 Fouquet verving, gingen van de 84 millioen franken welke op dat tijdstip de belastingen opbragten, 52 millioen aan rente en pandlossingen heen, zoodat er slechts 32 beschikbaar bleven. In 1683, het jaar van Colbert's dood, waren de renten en de lossingen tot 23 millioen verminderd; en hoewel er ten bate der minvermogenden voor 22 millioen aan belastin-

1 Over Frankrijks strijd tegen Ferdinand van Styrie bij Caillet, L'administration en France sous Richelieu, 1861. — Avenel, Lettres, Instructions et Papiers d'État du cardinal de Richelieu. Collection des Documents Historiques, 1853 vgg. — Sainte-Beuve, Causeries du Lundi, VII 176—208.

2 Studie over de zamenzwering van den prins De Rohan, aanvoerder der hugenoten, Causeries du Lundi, XII 247—291.

gen waren afgeschaft, leverden dezen toen 112 millioen uit. Dit vertegenwoordigde voor de schatkist eene zuivere winst van 57 millioen 's jaars. [1]

Weinig minder dan 40.000 welvarende burger-huisvaders in Frankrijk hadden gedurende de jaren der Fronde voor spotprijzen adellijke titels gekocht, en misbruikten dezen ten einde vrijstelling van sommige lasten te bekomen.

De koopmanszoon Colbert, van oordeel dat er in Frankrijk reeds adellijke voorregten genoeg bestonden, dwong de valsche edelen hunne adelbrieven over te leggen. Veertigduizend Messieurs de l'Isle werden overtuigd van regtswege slechts Gros-Pierre te heeten, en zagen bij het groote korps der belastingschuldigen zich op nieuw ingelijfd.

De landbouw werd door Colbert van knellende banden bevrijd; stoeterijen aangelegd; de veestapel, door kruising van rassen, vermeerderd en verjongd; eene wetgeving op de rivieren en de bosschen afgekondigd; moerassen drooggemaakt; oude straatwegen verbeterd; een net van nieuwe gespannen.

Hij was het die het kanaal van Bourgogne en het kanaal van Orleans ontwierp. Tusschen 1664 en 1681 zag hij onder zijne oogen dat van Languedoc uitvoeren, hetwelk (de haven van Toulouse aan het eene uiteinde, de haven van Cette aan het andere) den Atlantischen-Oceaan met de Middellandsche-Zee verbond.

In 1663 schiep hij de Académie des Inscriptions, in 1666 de Académie des Sciences, in 1667 de École de Rome, in 1671 de Académie de Musique en de Académie d'Architecture. Ieder jaar betaalde hij 75.000 franken aan „pensions" voor geleerde vreemdelingen, door hem naar Parijs gelokt. Christiaan Huygens liet op die wijs zich vijftien jaren aan Frankrijk binden.

Hij riep de fransche militaire marine in het leven, en voerde de zee-konskriptie in. De ligting van 1671 bragt slechts 36.000 mariniers en matrozen aan boord; doch in 1683 telde men er, dank zij een goed pensioenfonds, 77.852.

1 Deze en de volgende bijzonderheden uit Pierre Clément, Histoire de Colbert et de son administration, 1875. - Victor Duruy, Histoire de l'Europe (1610—1789), 1877.

In 1661 bestond de fransche oorlogsvloot uit niet meer dan 30 schepen: in 1678 waren er 120, die in 1682 tot 176 waren aangegroeid. Negen jaren na Colbert's dood kon Lodewijk XIV beschikken over 131 linieschepen, 133 fregatten, en 101 andere vaartuigen.

In Maart 1669 schreef Colbert aan den franschen gezant in Den Haag: „De handel over zee wordt in Europa gedreven door ongeveer 25.000 schepen; en het zou in de rede liggen dat ieder land daarin, naar evenredigheid van zijne magt, zijne bevolking, en de lengte zijner kustlijn, een aandeel had. Maar van die vijfentwintigduizend behooren er veertien- à vijftienduizend aan de Hollanders, en niet meer dan hoogstens vijf- à zeshonderd aan Frankrijk.[1] De koning begeert alle denkbare middelen aan te wenden, ten einde het cijfer op hetwelk zijne onderdanen regt hebben een weinig meer nabij te komen".

Om de mededinging te kunnen aanvaarden met de Indische Compagnien der Engelschen en der Nederlanders, werden door Colbert's toedoen vijf koloniale handelmaatschappijen opgerigt; en opdat Frankrijk niet langer voor zijne spiegels en zijne goudsmidswerken van Italie zou afhangen, voor zijne aardewerken en zijne kristallen van Duitschland, voor zijne kanten en zijne tapijten van Vlaanderen, voor zijne lakens en zijne linnens van Holland, voor zijn staalwerk en zijne wollen stoffen van Engeland, dwong hij de fransche nijverheid zich aan een beschermend stelsel te onderwerpen, aannemelijk gemaakt door het toekennen van voorregten aan elk inlandsch fabrikaat, en mogelijk geworden door het trekken van bekwaam werkvolk uit den vreemde.[2]

Colbert's voorbeeld bewijst dat onder gunstige omstandigheden de ijzeren wil van één staatsman, helder van hoofd, een geheel volk noodzaken kan zijns ondanks maar voor zijn best zich in zekere rigting te gaan bewegen. De meeste instellingen die ik

1 Vreede, Nederlandsche Diplomatie 1861, II² Bijlage XXVIII. Aantal der nederlandsche zeeschepen in Julij 1634: 14.850. Ongerekend 20.000 beurtschepen enz. voor de vaart binnenslands.

2 Overzigt van Nederlands handelsbetrekkingen met Frankrijk in de 17de eeuw tot 1678, bij W. E. J. Berg, De Réfugiés, 1845, bladz. 81—154

noemde hebben thans tweehonderd jaren bestaan, en aan haar dankt de fransche nijverheid hare ontwikkeling.

XXIX

Bij het beoordeelen van Lodewijk XIV persoonlijk, zoowel als in verband met de talenten zijner ministers, mooten wij van de gangbaar geworden beschouwing, 'sedert Napoleon hem *un roi de théâtre* genoemd heeft, ons losmaken.

In de oogen zijner tijdgenooten was de koning, althans in het begin, een even geducht als degelijk vorst. Ook moeten wij niet meenen dat de verarming, de uitputting, de godeoltelijke ontvolking, de beginselen van ondergang, op welke Lodewijks onafgebroken oorlogvooren Frankrijk nog vóór zijn dood te staan gekomen is, destijds algemeen bekende zaken waren. [1]

Voor zoover er in het Frankrijk dier dagen eene openbare meening bestond [2] kwam deze hierop neder dat de hulpbronnen van het land, geopend door Colbert, onuitputtelijk waren, en de koning, indien hij gedurende de dertig jaren, gevolgd op Colbert's overlijden, aan zijne veroveringsplannen gedurig meer uitbreiding gaf, niets ondernam wat zijne krachten te boven ging. Evenals de geheele wereld waren ook de Franschen van oordeel dat, sedert de vermindering der magt van het spaansch-oostenrijksch

1 „L'oppression et la misère commencent vers 1672. D'après les mémoires des intendants, la population de la France en 1698 était encore de 19.094.146 habitants. De 1698 à 1715 elle va toujours baissant. Selon Forbonnais, il n'y avait plus en France, sous le Régent, que 16 à 17 millions d'habitants." Taine, L'ancien Régime, 1ste Deel der Origines de la France contemporaine, 1876, bladz. 430, noot 1. — Plaatsen uit Locke, Temple, Addison, Lady Montague enz., bij Buckle, Civilization 1882, II 211 vg. noot 85.

2 „Le règne de Louis XIV éteignit toute opinion politique. Les lettres, favorisées par le souverain, se renfermèrent dans la sphère de l'imagination, et leurs chefs-d'œuvre suffirent aux besoins intellectuels de la France." De Barante. Études Littéraires et Historiques, I 158. Uitgaaf van 1859.

Huis, hun land onder Lodewijk XIV de eerste mogendheid van Europa geworden was.[1]

De onthullingen in Saint-Simon's *Mémoires,* betreffende de voosheid van 's konings aanzien in de laatste levensjaren, waren onthullingen in portefeuille.[2] De wereld droeg daarvan geen kennis. Evenmin besefte zij dat de vlugge satiren van Montesquieu de vrucht van naauwkeurige waarneming en ernstig nadenken waren. Toen de *Lettres Persanes* het licht zagen was de koning reeds overleden, en de lezer had met kunstmatig geantidateerde brieven te doen.[3]

Treffend schilderde en bespotte Lafontaine, in zijne fabelen, sommige misbruiken van het koningschap; en wij zouden verbaasd willen staan dat onder eene zoo volstrekte en zoo willekeurige alleenheerschappij, bij het leven van den vorst, een vrijmoedig onderdaan in zijne eenvoudigheid zoo veel durfde, en straffeloos zoo veel mogt. Doch het bleven fabelen. Er werd aan deze uitspanningslektuur niet meer beteekenis gehecht dan zij scheen te verdienen.[4]

1 „La royauté sous Louis XIV, dans les premières années, était comme l'âme de la nation; chaque mouvement concourait à l'accomplissement de sa volonté; elle n'a pas trouvé un empêchement, pas une opposition; elle a été respectée, adorée." De Barante, I 133.

2 „Tout périssait peu à peu, ou plutôt à vue d'œil: le royaume entièrement épuisé; les troupes point payées et rebutées d'être toujours mal conduites et par conséquent si malheureuses; les finances aux abois; nulle ressource dans la capacité des généraux ni des ministres; aucun choix que par goût ou par intrigue; rien de puni, rien d'examiné, rien de pesé; impuissance égale de soutenir la guerre ou de parvenir à la paix; tout en silence, en souffrance; personne qui osât porter la main à cette arche chancelante et prête à tomber." Saint-Simon.

3 No 24 der Lettres Persanes, Parijs 1711: „Le roi de France est le plus puissant prince de l'Europe. Il n'a point de mines d'or comme le roi d'Espagne son voisin; mais il a plus de richesses que lui, parce qu'il les tire de la vanité de ses sujets, plus inépuisable que les mines. On lui a vu entreprendre ou soutenir de grandes guerres, n'ayant d'autres fonds que des titres d'honneur à vendre; et, par un prodige de l'orgueil humain, ses troupes se trouvaient payées, ses places munies, et ses flottes équipées. D'ailleurs, ce roi est un grand magicien." De oudste uitgaaf der Lettres Persanes is van 1721.

4 Hoofdstuk „Le Roi", in Taine's Lafontaine et ses Fables. 9de Druk,

Wanneer men mevrouw De Sévigné in hare brieven over Willem den Derde hoort spreken, koning van Engeland geworden, dan gaat men voor het eerst aan hare schranderheid twijfelen,[1] en vraagt ongeloovig of de dochter der Fronde allengs in de vereering van den Zonnekoning geheel is opgegaan?[2] Evenmin als mevrouw De Sévigné aan het goed regt van Lodewijk XIV één oogenblik twijfelt, evenmin aarzelt zij in den prins van Oranje slechts een gelukkig overweldiger te zien, een schaamteloos schoonzoon die, niet tevreden met zijne dubbelzinnige souvereiniteit in Holland als stadhouder en kapitein-generaal der Unie, uit voorgewenden godsdienstijver den vader zijner vrouw gaat onttroonen en in Engeland van een ernstig vorstelijk hoofddeksel zich meester maken.

Nog sterker Labruyère. Deze ziet in den prins van Oranje het

1883, bladz. 75 vgg.: „Certes on ferait tort au pauvre fabuliste, sujet respectueux, si l'on trouvait dans son lion le Louis XIV des bêtes. Lafontaine est moraliste, et non pamphlétaire; il a représenté les rois, et non le roi. Mais il avait des yeux et des oreilles; et faut-il croire qu'il ne s'en soit jamais servi?"

1 Lettres de Mad^e de Sévigné, 8ste Deel der uitgaaf van Ad. Regnier, 1862 (Grands Écrivains de la France). — 13 Oktober 1688: „On espère que le prince d'Orange a pris de fausses mesures, et que le roi d'Angleterre le recevra et le battra fort bien." — 26 Oktober: „Il a fait un horrible temps ces jours passés; mais comme il dérangeoit un peu les desseins du prince d'Orange, tout le monde en étoit ravi." — 3 November: „On croit le prince d'Orange embarqué; mais le vent est si bon catholique, que jusques ici il n'a pu se mettre à la voile." — 10 Januarij 1689: „Le prince d'Orange, paroit-il, n'a point voulu faire périr son beau-père; il est dans Londres à la place du roi, sans en prendre le nom, ne voulant que rétablir une religion qu'il croit bonne, et maintenir les lois du pays, sans qu'il en coûte une goutte de sang. Voilà l'envers tout juste de ce que nous pensions de lui." — 23 Februarij 1689: „On parle étrangement des affaires d'Angleterre. Après de grandes contestations, ils ont élu roi cet enragé de prince d'Orange, et l'ont couronné. On croyait le contraire il y a huit jours; mais ce sont des Anglois."

2 Proef van de doorgaande onafhankelijkheid harer denkwijs: „C'est cinq millions deux cent mille livres; et nous avons percé la nue des cris de Vive le Roi; nous avons fait des feux de joie et chanté le *Te Deum*, de ce que Sa Majesté a bien voulu prendre cette somme." Aan hare dochter, 5 Januarij 1674.

model van den gewetenloozen eerzuchtige, en dicht op dit thema, in zijne *Caractères,* een aantal variatien in proza. Voor zoover de heerschende klasse der fransche zamenleving destijds een eigen gevoelen toegedaan was, zeide ik reeds, vindt men dit hier uitgedrukt. [1] Lodewijk XIV verschijnt op den achtergrond als de met majesteit bekleede regtvaardige, die slechts regtvaardige zaken voorstaat, en wien voor zich de eerzucht vreemd is. Al de wereldsgezindheid bevindt zich aan den kant der tegenpartij. [2]

Bij den vromen en fijngevoelenden Racine ziet men dit onbeperkt vertrouwen in de zuiverheid van 's konings bedoelingen eene wezenlijke eeredienst worden. De Groote Liga van Holland, Engeland, Pruissen, Oostenrijk, Portugal, en Savoye, tegen Frankrijk, is hem een monsterverbond van ketters met valsche geloovigen, en met smart ziet hij den paus zelf, uit wrok tegen den regtzinnigen koning, bij dit gedrochtelijk zamenstel zich aansluiten. Bij Racine is de zaak van koning Lodewijk de zaak van God, en geen ander europeesch souverein verdient volgens hem

1 Labruyère, Caractères ou les Mœurs du Siècle, 1688—1696, §§ 115—119 van het hoofdstuk Des Jugements: „Il y a de tels projets, que toute la gloire et toute la fortune d'un homme y sont commises. Il ne peut pas avoir paru sur la scène avec un si bel appareil, pour se retirer sans rien dire." — „Dans un méchant homme il n'y a pas de quoi faire un grand homme." — „Il y a des hommes naturellement odieux, et dont l'aversion devient populaire." — „Un homme dit: Je passerai la mer, je dépouillerai mon père de son patrimoine, je le chasserai, lui, sa femme, son héritier, de ses terres et de ses États; et comme il l'a dit il l'a fait." — Brill, Het oordeel van Labruyère over Willem III, 1865. — Van Vloten bij Arend IV² 529, spotprent op de vreugde der Parijzenaren over het gewaand sneuvelen van Willem III: „Folies extravagantes de la France etc."

2 Labruyère, hoofdstuk Du Souverain ou De la République, § 35: „Que de dons du Ciel ne faut-il pas pour bien régner!... Un jugement ferme, solide, décisif, dans les affaires... Un esprit de droiture et d'équité... Une vaste capacité... Donner, par son autorité et par son exemple, du crédit à la piété et la vertu... De grands talents pour la guerre... Une puissance très-absolue... Une profonde sagesse... Un génie supérieur et puissant... Il me semble qu'un monarque qui rassemble en sa personne toutes ces admirables vertus est bien digne du nom de Grand."

zoozeer als de fransche dat de zegen des Allerhoogsten op hem nederdale. [1]

Ik zwijg over de ministers, Lionne en Louvois; over de maarschalken, Turenne en Luxembourg; over de admiralen, Duquosne en Tourville. Deze mannen werken of strijden niet als nieuwaangekomenen, ten einde zichzelf op het kussen te houden, maar enkel voor de eer huns konings en voor hun eigen roem. Zij zijn in hunne hovelingschap zich bewust eene uitverkoren monarchie te dienen, en voor *hare* vordediging, *hare* bevestiging, *hare* uitbreiding, met inbegrip van het onregt der overweldiging en de wreedheden van den oorlog, over de andere volken van Europa elk kwaad te mogen brengen.

Wat den koning betreft, hij is een voorlooper van Napoleon in zoover ook hij zich als een anderen Charlemagne beschouwt, geroepen tot de waardigheid van keizer van Duitschland en tot de heerschappij over Europa. [2] Zoo hij Oostenrijk en Spanje be-

1 Proloog van Racine's Esther, 1689. De biddende Piété tot God, dat Hij om zijne vroomheid den koning zegene:

Du zèle qui pour Toi l'enflamme et le dévore
La chaleur se répand du couchant à l'aurore.
Tu le vois tous les jours devant Toi prosterné,
Humilier ce front de splendeur couronné,
Et, confondant l'orgueil par d'augustes exemples,
Baiser avec respect le pavé de tes temples.
De ta gloire animé, lui seul, de tant de rois,
S'arme pour ta querelle, et combat pour tes droits.
Le perfide intérêt, l'aveugle jalousie,
S'unissent contre Toi pour l'affreuse hérésie;
La discorde en fureur frémit de toutes parts;
Tout semble abandonner tes sacrés étendards;
Et l'enfer, couvrant tout de ses vapeurs funèbres,
Sur *les yeux les plus saints* a jeté ses ténèbres.
Lui seul, invariable et fondé sur la foi,
Ne cherche, ne regarde, et n'écoute que Toi;
Et, bravant du démon l'impuissant artifice,
De la religion soutient tout l'édifice.

Met „les yeux les plus saints" schijnen de oogen van den paus bedoeld te worden.

2 Deze en de volgende trekken naar Von Döllinger's studie over de staatkunde van Lodewijk XIV in Allgemeine Zeitung 1882, Beilage N° 127—133. — Overzigt in Saturday Review van 20 Mei 1882, N° 1386.

vecht, het is omdat hij in hen onwaardige mededingers naar den rang van eerste roomsch-katholieke mogendheid ziet. Zijne bondgenootschappen met het protestantsch Engeland verbergen een bijoogmerk: hij leeft op hoop dat door Karel II en Jacob II het katholicisme in het Vereenigd-Koningrijk weder ten troon komen zal. Voor het overige breekt hij met de staatkunde van Hendrik IV en van Richelieu, die, tot bevordering der grootheid van hun vaderland, buiten Frankrijk de protestantsche zaak met geld en wapenen ondersteund hadden. Lodewijk XIV keert zijne wapenen tegen het gereformeerd Nederland; tegen zijne eigen niet-roomsche onderdanen in Frankrijk; en gebruikt zijn geld om in Nederland, in Engeland, in Denemarken, in Zweden, in Italie, alle personen om te koopen van wie hij verwacht dat zij niet weigeren zullen de plannen zijner vijanden tegen, en de zijne in de hand te werken.

Hij gevoelt zich daarbij in zulke mate Franschman dat het de Franschen zijn, zegt hij, wier bereidwilligheid voor hem hun bloed te storten de eenige oorzaak van zijn roem en zijne overwinningen is. Komen de tegenspoeden, zijn volk laat hem niet in den steek. Geen wonder dat na de herroeping van het Edikt van Nantes, in 1685, zijne zon in de schatting van het buitenland ten ondergang begint te neigen. Naar verschillende landen van Europa, — Engeland, Nederland, Pruissen, — brengen de réfugiés de booze tijding der dragonnades, en staven in hun eigen persoon de barbaarschheid van haar bewerker. Wordt daardoor de stoot gegeven aan eene koalitie tegen den tiran, en dreigt deze zamenspanning hem met de ernstigste gevaren, — diegenen zijner onderdanen welke met hem hetzelfde geloof belijden, gevoelen zich met nieuwe banden aan hem verbonden, en nooit beschaamt hij het in hem gesteld vertrouwen.

Bij het klimmen zijner jaren, en het uitsterven van zijn geslacht, klimt ook het getal zijner nederlagen. Op slagveld bij slagveld worden zijne legers in de pan gehakt of overhoop geworpen, zijne maarschalken op de vlugt gedreven, zijne veroveringen hem ontwrongen. Pas is de eene vernederende vredesvoorwaarde door hem aangenomen, of eene andere, nog vernederender, wordt ter teekening hem voorgelegd. Oud en der dagen

zat staat hij ten slotte geheel alléén. Een vijfjarig achterkleinkind is zijn vermoedelijke troonopvolger. De droom van het duitsche keizerrijk, van de alleenheerschappij in Europa, van den allerchristelijksten koning aan het hoofd van den magtigsten roomsch-katholieken Staat, is verijdeld.

Maar van keizer Hadrianus heeft hij geleerd dat een souverein staande behoort te sterven, en de leerling toont op zijne beurt zich een meester. Onvervaard, ongebroken, na gedurende zeventig jaren in zijn land het hoogste gezag te hebben uitgeoefend, blijft hij tot het einde de stormen het hoofd bieden; en alsof de fortuin voor zoovele teleurstellingen en bittere bekers hem eene vergoeding meende schuldig te zijn, schenkt zij vóór zijn dood een lid van zijn geslacht de kroon van Spanje, en helpt hem onverhoopt, voor Frankrijk en zichzelf, te Utrecht aan een eervollen vrede.

XXX

Aan mijne lezers zich voor te stellen hoe ongemeen Jan de Witt en Willem III moeten geweest zijn dat zij, — van het begin tot het einde der eindelooze regering van Lodewijk XIV, — tegen hem, Cromwell, Colbert, tegen de beroemdste fransche maarschalken en engelsche admiralen, ongerekend de engelsche en fransche diplomaten, de Republiek verdedigen konden, — op zulke wijs dat nog gedurende achttien jaren na het overlijden van Willem III in 1702, onder het bestuur van den raadpensionaris Heinsius, de gedachte van den prins van Oranje een bolwerk der nationale onafhankelijkheid gebleven is.

Aan hen zich te herinneren welke inspanning, al waren Frankrijk noch Engeland in de 17de eeuw zoo magtig als zij daarna geworden zijn, van den kant der Zeven-Provinciën noodig is geweest om in dien ongelijken strijd eene goede vertooning te maken. Welken omvang onder Jan de Witt de nederlandsche vloot, onder Willem III het nederlandsch leger bekomen heeft. Hoe voortreffelijk, door de veldheeren onder den prins van Oranje

en door hem zelf, de overlevering der militaire bekwaamheden van Frederik Hendrik, Maurits, en den Zwijger, gehandhaafd is. Hoe op Marten Tromp de homerische De Ruyter is gevolgd, en om de Ruyter's naam en persoon zich een staf marine-officieren is komen scharen wier daden in den loop des tijds eene nationale legende geworden zijn. [1]

Mijne taak, aan het slot van dit hoofdstuk, is op het levend feit te wijzen tot welks wording al die daden zaamgewerkt, en welks middelen er toe in staat gesteld hebben.

Naast de eenheid van het kerkelijke of godsdienstige heeft er, in de Zeven-Provincien, nooit eene andere algemeene dan die der handelsbelangen voorgezeten. Nemen Holland en Zeeland de eerste plaatsen in; worden de overige gewesten der Unie somtijds beschouwd als struikelblokken of sta-in-den-wegs, onveranderlijk als bijloopers; blijven de Staten-Generaal een overtollig rad aan den wagen; komt het evenmin tot eene nationale dynastie; beweegt van het begin tot het einde der eeuw het openbaar leven zich in eene gelegenheidspolitiek; kan Nederland aan de hoogere staatkunde van Jan de Witt en Willem III niet gaan mededoen zonder het kind der rekening te worden, — al de voor- en al de nadeelen dier orde van zaken ontstaan hieruit dat de zeven provincien zeven afzonderlijke republieken vormen; [2]

1 Overzigt van het tijdvak 1651—1713 bij Jacob van Lennep, Voornaamste Geschiedenissen, 3de Deel der uitgaaf van 1857. — Geschiedenis der nederlandsche vloot in die jaren bij De Jonge, Zeewezen, Deel I—III. — Nieuwere litteratuur over De Witt: P. Simons, Johan de Witt en zijn tijd, 1832—1842; Thorbecke, Historische Schetsen No 1, 1836; Knottenbelt, Geschiedenis der staatkunde van Johan de Witt, 1861; F. der Kinderen Fzn., De Republiek en Munster, 1871; Van Vloten bij Arend, 1879, IV1; James Geddes, Leven en Bestuur van Johan de Witt, 1880, hollandsche vertaling door J. C. van Deventer; J. C. Naber, De staatkunde van Johan de Witt, 1882; Lefèvre-Pontalis, Vingt années de république parlementaire au 17me siècle, 1884. — Over Willem III: Groen, Archives, 2de Reeks, 5de Deel, 1861; Brill, Voorlezingen, 1868 vgg.; Bosscha, Oorlogen der Republiek tegen Frankrijk, 2de Deel der Heldendaden, uitgaaf van 1872; Van Vloten bij Arend, 1879, IV2; H. J. van der Heim, Archief van Heinsius, 1867—1880; P. L. Muller, Wilhelm III von Oranien und Georg Friedrich von Waldeck, 1873—1880. — Verspreide opstellen van R. Fruin en W. J. Knoop, in den Gids.

2 Oldenbarnevelt: „De Vereenichde Nederlanden en syn nyet één

zeker aantal koopsteden van dit zamenstel van gemeenebesten de levendste kracht vertegenwoordigen; en onder die steden Amsterdam de kroon spant.

Doch het is niet over de schaduwzijden dat ik te spreken heb. Een boeijender schouwspel nog, dan waartoe de lezer in deze bladzijden genoodigd werd toen ik de werkzaamheid der Oost-Indische Compagnie aan gene zijde der linie poogde te schetsen, wordt te zelfder tijd in het moederland aangeboden. Amsterdam wint het van Batavia.

Hoewel geruimen tijd vóór 1572 Amsterdam bij de Noord-Nederlanders voor eene stad van naam begon door te gaan,[1] — en wij reeds honderd en meer jaren vroeger, nadat zij de vier watersteden van Noord-Holland beschreven heeft, haar niet alleen een bondgenootschap tegen Frankrijk hooren afkondigen, maar ook tot beveiliging van haar handel haar zien mededoen aan het uitrusten eener vloot tegen heerschzuchtige medoleden van het Hanze-verbond in de Oostzee,[2] — dagteekent toch Amster-

---

Republique, maar seven verscheyden Provintien, hebbende elcx hare verscheydene forme van regeeringe, mit malcanderen (naedat sy nu nyet meer een gemeen leger hebben) nyets gemeen hebbende dan alleen 't geent by contract totte gemeene defensie gelooft is". Memorie van 1607 in M. L. van Deventer's Gedenkstukken, III 142 vg. — In de toekomst, na den oorlog, beschouwde Oldenbarnevelt dit als een dreigend gevaar.

1 Geuzelied van 1573. Bij Van Lummel, N° 76:

Och Amsterdam, och Amsterdam,
Ghy zijt zoo schoonen stee...
tHooft hebdy altoos wtghesteken
Boven alle steden in Hollant...
Waer is u neeringh, u welvaren,
U triumpheren, u cyraet?
Waer siet men de schepen paren
By u, vol rogghe ende ander zaet?
Fortuna is u al ontvloghen...
U specerij ende u juweelen
Leggen versmoort en half vergoort,
U schoone huysen en casteelen
Werden altemet verstoort.

Ook bij Van Vloten, Ned. Geschiedzangen, II 87 vgg.

2 Hiervóór, bladz. 164 vg. — Wagenaar, Amsterdam 8°, II 238 vgg..

dams grootheid eerst van het terugkeeren van Antwerpen onder Spanje in 1585. De opkomst der eene stad had den val der andere tot voorwaarde.

Dit is zoo waar dat, van het begin tot het einde van den tachtigjaren oorlog, de mogelijke herleving van Antwerpen's bloei voor de Amsterdammers een schrikbeeld geweest is, — hetzij omdat te dien aanzien, gelijk ik vroeger zeide, hun geweten niet rustig was, [1] of enkel omdat zij het als donquichoterie beschouwden naast hunne deur, zonder noodzaak, eene gevaarlijke mededinging uit de dooden te doen opstaan.

Geen oranje-stadhouder kan, om militaire redenen, over een aanslag op Antwerpen peinzen, of de Staten van Holland, in wier vergadering de Amsterdammers den boventoon voeren, weten altijd te bewerken dat die plannen in de wieg gesmoord worden.

Geen enkele maal lezen wij dat Maurits, dien men in 1600 zich niet ontzag zijns ondanks naar Nieuwpoort te zenden, [2] door Amsterdam is aangemoedigd Antwerpen te gaan heroveren. Aan Frederik Hendrik, kregel over de tegenwerking der Amsterdammers, ontvalt in 1639 de uitroep: „Krijg ik Antwerpen eens, ik zal Amsterdam zoo vernederen dat het zich nimmer weer oprigten zal.” [3] De amsterdamsche kronijkschrijver der 18de eeuw, opgevoed in de plaatselijke overleveringen, teekent bij de jaren 1645 en 1646 aan: „Meer dan eens hadt de prins van Oranje toegelegd op het bemagtigen van Antwerpen. Doch ’t was telkens mislukt. Men meende dat Amsterdam het winnen dezer stad ongaarne gezien zou hebben, uit vreeze dat de koophandel, die

---

270 vgg., op de jaren 1440 en 1475. — Ter Gouw, Amsterdam, 3de Deel: De oostersche oorlog, en: Onder hertog Karel. — De vier watersteden waren: Hoorn, Enkhuizen, Edam, Monnikendam. — De legende van Amsterdams huiswaarts keeren uit den Oostzee-oorlog van 1440 met den bezem op den mast bij Antonides, Ystroom 1671, 4de Boek, I 122 van Bilderdijks uitgaaf.

1 Hiervóór, bladz. 12 en noot 4, over het in den steek laten van Filips van Marnix door de Noord-Nederlanders in 1585.

2 O. van Rees bij Arend, III² 136 vgg.

3 Groen, Handboek 5de Druk, bladz. 238. Uit de brieven van den franschen gezant D’Estrades.

haar van Antwerpen toegevloeid was, wederom derwaarts keeren mogt, waarom zy, zo men wil, 't bemagtigen deezer stad altoos tegenhieldt, of wist te beletten." [1]

Te Munster, in 1648, wordt door het sluiten der Schelde den Antwerpenaren van Amsterdams wege de keel voor goed toegebonden, [2] en den historieschrijvers onzer dagen de stelling in de pen gegeven: „Het handelsvermogen der Republiek was op den ondergang van dat der spaansche Nederlanden gebouwd." [3] Beproeft, daags vóór het sluiten van den vrede, de zoon van Frederik Hendrik dien te verhinderen en tegen Spanje met Mazarin eene overeenkomst omtrent het verdeelen der zuidelijke gewesten aan te gaan, de Voorzienigheid schijnt partij te kiezen en, door in tijds den jongen Willem II te treffen, Amsterdams handelspolitiek goed te keuren. [4]

Nog eenmaal zal daarna, door Jan de Witt, met Frankrijk over zulk eene verdeeling onderhandeld worden; doch niet uit meenens. [5] De Witt doorziet het gevaar dat voor de Republiek ontstaan zou indien de Zuidelijke-Nederlanden veroverd werden door Frankrijk alléén, en met fransche voortvarendheid een minister als Colbert daar aan het beschermen der nijverheid en het ondersteunen van den handel ging. Hij houdt Lodewijk XIV zoo lang mogelijk bezig, en bereikt voor de toekomst in zoover zijn doel dat Belgie ten slotte, met een gefnuikt Antwerpen en een magteloos Brussel, Belgie blijft.

XXXI

Niemand meene echter dat Amsterdam op hare beurt de roem van Nederland zou geworden zijn, indien de stad niets anders

1 Uit Aitzema bij Wagenaar, Amsterdam 8°, V 59.

2 Koenen, Ned. Handelspolitiek, 1859, bladz. 53.

3 Thorbecke over Johan de Witt, 1836. Hist. Schetsen, bladz. 9.

4 Over de geheime onderhandelingen van Willem II met Mazarin bij Groen, 1859, Archives 2de Reeks IV LII vgg. der Inleiding en No DCCCCVIII vgg. der Brieven.

5 Knottenbelt, Geschiedenis der staatkunde van Johan de Witt, 1861, bladz. 113—118.

gedaan had dan de wederopkomst eener afgetreden voorgangster tegenhouden. Door beletten komt niets tot stand, en het Amsterdam der 17de eeuw was eene stichting.

In 1672 heeft deze schepping haar toppunt bereikt, zedelijk en stoffelijk. Wel bouwt men in de eerstvolgende vijftig of vijfenzeventig jaren nog twee- à driehonderd huizen bij, maar op terreinen die reeds binnen de veste getrokken zijn. Sedert de vierde vergrooting, aangevangen in 1657, wordt Amsterdam gedurende dit tijdvak niet weder uitgebreid.

Ongerekend den Ykant ziet men haar door eene gebogen lijn van fortifikatien omgeven worden, ter lengte van vier uren gaans. Binnen die wijde halve maan staan zesentwintig duizend woningen, de eenen ter weerszijde van straten, de anderen van grachten, of met het aangezigt naar de Zuiderzee. Tweeëntwintig duizend gezinnen wonen in huizen; achttienduizend op kamers, in kelders, of in achterhuizen. In 1622 wordt er een totaal van 105.000 ingezetenen bevonden. Eene halve eeuw daarna heeft dit cijfer zich nagenoeg verdubbeld, beweert men. [1]

„Onse burgerij," informeren in Julij 1672 de burgemeesters den jeugdigen Willem III, „bestaet uit sestig compagnien, ende maeckt uyt een aental van 10.000 koppen. Onse militie, gerengeert onder 14 capiteinen, bedraagt 2200 koppen, ende vier compagnien paerden; waeronder twee vrywillige van de jonkheid van deze stad. Maken uit 260 ruiters. Sulks in alles 12.460 man." [2] Deze amsterdamsche schutters en vrijwilligers hebben van oudsher den naam een knap slag van lieden te zijn: hoog van gestalte, schoone gelaatstrekken, een krachtige ligchaamsbouw. [3]

1 Wagenaar, Amsterdam 8o, I 160—172.

2 Tekst bij Wagenaar, Amsterdam 8o, V 355 vgg.

3 Gedicht van 1560 op Amsterdam door den rector der latijnsche school Pieter van Afferden, aan het slot van Wagenaar's litterarisch-historische Voorrede:

Proceritatem nunc quoque civium,
Formam venustam et fortia corpora
Horum, puto omnino tacenda:
Nam periergon id esse dicas.

De door Van Afferden aangeduide type is de friesche of westfriesche, wetenschappelijk beschreven door Lubach, Grondtrekken eener vaderlandsche ethnologie, 1863, 9de Hoofdstuk.

De waterige en moerassige grond, in en om de stad, maakte voor personen die er niet aan gewend waren, de amsterdamsche lucht min of meer zwaar en dampachtig. Ook gavon, bij vochtig weder vooral, de grachten een onaangenamen wasem uit. Reeds sedert langer dan eene eeuw was dit zoo geweost; als blijkt uit den in 1540 aan keizer Karel V gegeven raad, voor het behoud der gezondheid van hem en zijn gevolg, eone te Amsterdam beschrevon dagvaart liever naar Haarlem te verleggen. De vier elementen heetten toen te Amstordam „gecorrumpeort", inzonderheid het water; en men vreesdo dat van 's keizors omgeving de eenen zich ziek, de anderen dood zouden drinken.

„Nogtans," zegt Wagenaar, aan wien ik deze bijzonderheden ontleen, gelijk zij door hemzelf ontleend werden aan een nederlandsch staatsdienaar der 16de eeuw, „nogtans bevindt men niet dat er te Amsterdam, het groot getal van ingozetenen in aanmerking genomen zynde, meer menschon sterven of ziek zyn dan in andere steden van Holland." [1]

Buitengewoon merkwaardig werd door alle bezoekers uit den vreemde de weeke en waterige grond govonden waarop de stad gebouwd was; onderdeel van het laag, moerassig, brook- en veenachtig Amstelland. Gemakkelijk kon men zien dat, in de stad zelf, de straten en erven met allerlei stoffen kunstmatig opgehoogd waren.

Uit den ouden tijd, toen er binnen de wallen nog vee geweid werd, was eene laag losse aarde overgebleven van iets meer dan één voet dik. Maar eerst daarondor ving de eigenlijke bodem aan, en welk eon bodem! [2]

Drie voeten harde klei; daarna tien of elf voeten veen, en, aan dien veengrond hangend, eene pijpaardachtige stof, in zichzelf ligter dan het water, zoodat, wanneer men deze derrie van het veen losmaakte, zij ging drijven. [3] — want Amstelland had overal water onder zich.

1 Beschrijving van Amsterdam 8o, I 255, III 69 vg. Uit het Register van Van der Goes.

2 Harting, De bodem onder Amsterdam, 1852. — Overzigt bij W. C. H. Staring, De bodem van Nederland. 1856, I 301 vgg.

3 Over derrie bij W. C. H. Staring, I 59 vg.

Op twee of drie voeten derrie volgde nogmaals klei; meer klei naarmate men digter het Y naderde; negentien, twintig, zelfs twee en twintig en drie en twintig voet.[1] Eindelijk kwam een harde zandgrond; en in dit zand werden, met de punt naar omlaag, de stammen geheid welke te Amsterdam de muren van alle bijzondere woningen en alle openbare gebouwen droegen, — stammen uit Noorwegen, van welke gevoelsdichters der 19de eeuw gezegd zouden hebben dat zij met weemoed den tijd herdachten toen zij daarginds pijnboomen waren, en die Amsterdam door de noordnederlandsche renaissance-dichters slechts een „onzigtbaar bosch" deden noemen, gelegen „met zijn toppen averegt." Nogtans haperde het deze uitdrukking niet aan teekenachtigheid.[2]

In de laatste jaren der vorige eeuw is het, door een nederlandsch auteur van naam, in twijfel getrokken of Amsterdams ligging eigenlijk wel als het geheim van den buitengewonen bloei haars handels, en als de ware oorzaak van haar in de plaats komen voor Antwerpen beschouwd moet worden. „Het is bekend," zegt hij, „dat Amsterdam door de natuur niet is begunstigd, en dat er verscheiden plaatsen in Holland zijn, welke oneindig beter gelegen zijn dan deze heden ten dage (1780) zoo magtige stad."[3]

Dit was in de 17de eeuw geenszins het algemeen gevoelen.[4] Het Y gold voor de noordnederlandsche haven bij uitnemendheid. Had men er anders over gedacht, Holland zou in de laatste jaren der 16de zich zooveel moeite niet gegeven hebben de langen

1 Wagenaar, Amsterdam 8°, I 253 vg.

2 Hooft aan Huygens, Muiden 1623, bij Leendertz, I 205:

Meer nochtans als t'halver weghe
Van 't onsighbaer bos, geleghe'
Met sijn toppen averecht,
Hoorde jck roepen over Vecht.

3 Luzac, Hollands Rijkdom. Voorrede bladz. XI.

4 Evenmin geloofde men toen dat de handel van Amsterdam, gesticht op de puinhoopen van dien van Antwerpen, — gelijk de orangist Luzac zijne politieke tegenstanders zich in patriottetaal laat uitdrukken, — moest worden aangemerkt als een geschenk „hetwelk de Vrijheid aan de Tyrannij verschuldigd was". Niemand schreef in de 17de eeuw zulk een stijl.

tijd spaansch en roomsch gebleven stad op het katholicisme en de koningsgezindheid te veroveren.[1]

Het eenige wat niemand loochenen kon was dat, bij Utrecht, Tiel, Nijmegen, Dordrecht, Staveren, Groningen vergeleken, Amsterdam onder de noordnederlandsche koopsteden vergelijkenderwijs eene nieuwaangekomene, en haar Y eene haven van gisteren was. Het is zelfs de vraag of, tegen het einde van den lotharingschen tijd, toen Tiel en Utrecht eene lange handelsgeschiedenis achter den rug hadden, het Y al bestond.[2]

Wanneer de amsterdamsche burgemeesters in 1672 met Willem III korresponderen, dan heeft, zondert men een paar kerken uit, de stad niet slechts elken feodalen, maar ook haar na-middeneeuwschen aanblik voor goed afgelegd.[3] Alleen in de oudere wijken hielpen sommige huizen en sommige gebouwen de herinnering der noordnederlandsche renaissance levendig houden.[4] Al hetgeen thans voor oud doorgaat, — de Westerkerk, het paleis op den Dam, de fraaije gevels der Heere en der Keizersgracht, — was toen nieuw.

Het scheen wel alsof sedert den munsterschen vrede te Amsterdam de regel gold: *Quand le bâtiment va, tout va.* In steen werden thans de profijten der scheepvaart- en handelsbeweging omgezet welke, meer dan het bouwen, in de eerste helft der eeuw de aandacht der buitenlanders getrokken had. Men denke aan het verhaal van den hertog De Rohan, die, het is zoo, toen

1 Over het ontweldigen van Amsterdam aan de roomschen bij Wagenaar op de jaren 1576—1578. Amsterdam 8°, III 104—481 en de Bijlagen. — D. C. Meijer Jr., De zegepraal der Hervorming te Amsterdam, Gids 1878, II 76 vgg., 219 vgg. — Roomsche noodmunten van het in 1578 door de hervormden omsingeld Amsterdam bij Van Loon, I 253.

2 Hiervóór, I 100 vg. — Historische Kaart (600—1200) bij L. Ph. C. van den Bergh, Middel-Nederlandsche Geographie, 2de Druk, 1872.

3 Een van de oudste gedenkteekenen der feodale militaire architektuur te Amsterdam, de Sint-Antoniswaag, eene voormalige stadspoort, gaat niet verder terug dan 1488. Hiervóór, I 321. — Van denzelfden tijd, of weinig jaren vroeger, is de Schreijerstoren.

4 Woonhuis van P. C. Hooft, den historieschrijver, in het Hooftnummer van Eigen Haard, 1881. — Amsterdamsche gevels der 16de eeuw in Oude Tijd 1872, bladz. 270; 1873, bladz. 365. — Bij Wagenaar, Amsterdam 8°, VII 6, 104, 107, 116, 127, 128, 142, 247.

hij in 1600 Amsterdam bezocht niet veel meer dan twintig jaren telde, maar reeds heel wat van de wereld gezien had en, na eene reis door Italie en Duitschland, op grond van eigen aanschouwen medespreken mogt.[1] Of men herinnere zich de ingenomenheid van Descartes, die bovenal er zich over verbaasde dat het oorlogvoeren der Nederlanders slechts tot gevolg scheen te hebben de lieden te Amsterdam des te volkomener in hunne zaken te doen opgaan, en hun daartoe des te meer tijd en rust te laten.[2]

In 1645 brandt op den Dam de Nieuwe-Kerk af; fraaiste exemplaar der gothiek op welks bezit de stad roem mag dragen, en zelfstandige kopij, beweert de overlevering, der kathedraal van Amiens.[3] Doch, voorspel der aanbrekende bouw-epidemie in de tweede helft der eeuw; bewijs tegelijk dat de amsterdamsche architekten dier dagen in de oudere geschiedenis van hun vak geen vreemdelingen waren; niet meer dan drie jaren daarna is het geblakerd heiligdom van den grond af in zijn vorigen staat hersteld.

Nog meer. Van een toren, honderd jaren te voren aangevangen maar niet boven den grond gebragt, worden de fundamenten opgegraven en versterkt. Ter halve hoogte verrijst weldra, op meer dan zesduizend onderst boven gekeerde masten, het

1 Voyage du Duc de Rohan faict en l'an 1600, bij R. Fruin, Tien Jaren, 3de Druk, bladz. 226 vg.: „Amsterdam bovenal wekt de bewondering van den reiziger. De hertog De Rohan, de beroemde hugenoot, die, na Italie en Duitschland doorreisd te hebben, in 1600 Nederland bezocht, was door geen andere stad zoo aan Venetie herinnerd als door Amsterdam. Het is ongelooflijk voor die het niet gezien heeft, zegt hij: drie- tot vierduizend vaartuigen liggen er tegelijkertijd op de reede; tweemaal 's jaars komen er vloten aan van tusschen de vier- en vijfhonderd schepen, deels met koren bevracht van Dantzig, deels met wijn en zout van Frankrijk en Spanje; buitendien nog een aantal andere uit Indie en de nieuw ontdekte landen, rijk beladen met specerijen en kostbaarheden."

2 Descartes uit Amsterdam, 1629—1637: „Les armées qu'on y entretient ne semblent servir qu'à faire qu'on y jouisse des fruits de la paix avec d'autant plus de sûreté etc." Hiervóór, bladz. 125, noot.

3 „Naar de schetse der hoofdkerke van Amiens in Picardye, die nog, geschilderd, in de kamer van kerkmeesteren bewaard wordt." Wagenaar Amsterdam 8°, VII 366.

aards, de vrouwen, de armen van geest, die door de godsdienstoefeningen het meest bekoord worden en, slechts natuurkinderen zijnde, het ijverigst zich om de altaren verdringen. Let er ook op dat de godsdienststichters in den regel felle vijanden der letteren zijn, en belijdenis doen van eene verwonderlijke eenvoudighoid".

Dit scepticisme is het beste bewijs dat men ten onregte Sobastiaan Brand's *Narrenschiff*, welks oudste druk tot 1494 toruggaat, als een voorlooper van Erasmus' *Lof der Dwaasheid* pleegt aan to duiden. Er zijn velo plaatsen in Erasmus' boekjo waar hij op hetzelfde aanbeeld slaat als Brand en, tot regtvaardiging van zijn geloof aan de algemeeno heerschappij van den onzin, evenzoo op tallooze dwazen wijst (boeke-narren, vrouwe-narren, goudon kalf-narren, wijn- en bier-narren, gelijk de straatsburgsche burgemeester ze noemt) die het geluk in allerlei onwezenlijke genoegens of voorregten zoeken. Brand's boetpredikers-bedoeling echter is Erasmus vreemd; en bij den Rotterdammer vormt de ééne, door den Straatsburger onveranderlijk berispte dwaasheid, slechts een incident. De schuit van Brand is een platbooms vaartuig hetwelk desverkiezend op rollen gezet, en op vastenavond door de straten gevoerd kan worden. [1] Met Erasmus' schuitje, vlug getuigd, kan men in weerwil van den ranken bouw eene reis om de wereld doen. Zijne boot schijnt een wimpel van het fosforescerend vuur te voeren dat, volgens de etymologen, zijn naam aan den Heiligen Erasmus der christelijke oudheid dankt. [2]

Ondanks het hemelsbreed verschil van taal en omvang komt geen ander geschrift der 16de eeuw, wat de filosofische strekking betreft, het boekje van onzen landgenoot nader dan de groote roman van Rabelais, verschenen van 1533 tot 1554, en insgelijks eene de geheele zamenleving omvattende satire. Erasmus' *Dwaas-*

1 Voorrede van Karl Simrock bij den gemoderniseerden tekst van Sebastiaan Brandt's „Narrenschiff", met facsimilés der oude platen. Berlijn 1872. — Narreschip op rollen in Oude Tijd 1870, bladz. 289.

2 De spaansche en italiaansche matrozen der Middellandsche Zee, wier patroon de Heilige Erasmus is (in 304 onder Diocletianus den marteldood gestorven als bisschop van Formiae, thans Mola di Gaëta), verbasterden zijn naam tot Ersmo, Ermo, Elmo, overgebleven in St. Elmsvuur. Zijn leven in de Acta Sanctorum; schilderij van zijn dood, door Dirc Bouts of Stuerbout van Haarlem, in de Sint Pieterskerk te Leuven.

heid heet bij Rabelais *la Dive Bouteille*, vertegenwoordigster derzelfde welwillende wijsbegeerte of levensbeschouwing die, te midden der onzekerheid en dikwijls gemaakte deftigheid van het ondermaansche, het goed regt van den roes der vrolijkheid handhaaft. [1] Levendig hebben beiden beseft, Erasmus en Rabelais, dat de mensch, al spant zijne scherpzinnigheid hare beste krachten in, toch niet achter het geheim van zijn wezen komen kan; geloof en eeuwig leven moeten kunnen verdragen, tot het gebied der fantasie gebragt te worden; en ons bestaan, trots elk onderzoek, een ondoorgrondelijk mengsel blijft van komisch en tragisch, verheven en alledaagsch.

Wat de inkleeding betreft is de *Lof der Dwaasheid* een offer aan de mode. De geletterde wereld van Erasmus' dagen had voor het eerst weder kennis gemaakt met de werken van sommige grieksche sofisten, of met de sofistische uitspanningen van voorname grieksche redenaars en schrijvers. Als met eene nieuwigheid vermaakte men zich met den *Lof der Mug* door Lucianus, met Lucianus' ironischen *Lof van Phalaris*, den siciliaanschen tiran. Men herinnerde zich met welgevallen dat Glauco schertsend den *Lof van het Onregt*, Synesius den *Lof der Kaalheid*, Favorinus den *Lof van Thersites*, den mismaakten homerischen zwetser, en den *Lof der Derdendaagsche Koorts* geschreven had. Die voorbeelden stonden Erasmus voor den geest; en hij verhoogde meteen het pikante van het genre door, in den mond der Dwaasheid, die niet uit hare rol mogt vallen, eene lofrede op zichzelf te leggen. Zij, niet hij, is de sofist die van het begin tot het einde der *declamatio* het woord voert. [2]

In de 18de eeuw is Erasmus geestig nagevolgd door Mandeville, wiens bije-fabel een vermomde *Lof der Ondeugd* in de maatschappij; door Holberg, wiens onderaardsche reis van Klaas Klim vaak een *Lof der Ligtzinnigheid* in den staat is. [3] Doch niemand

1 Studie over Rabelais door Albert Réville, Revue des Deux-Mondes van 15 Oktober 1872.

2 Stultitiae Laus, Opdragt aan Thomas Morus, en bij Abbing bladz. 7 vg.

3 Overzigt van Mandeville's „Grumbling Hive" bij Quack, Studien op sociaal gebied, 1877, bladz. 26 vgg. — Plaatsen uit Holberg's „Iter Subterraneum" bij Abbing, Inleiding, bladz. VII vgg.

de Noorder-, de Zuiderkerk. Zou eene dagelijks minder steil regtzinnige overheid, in een onbewaakt oogenblik, aan een dezer plaatsen van aanbidding de herinnering van Joannes den Dooper of Joannes den Apostel willen verbinden, tegen deze afwijking van de ware christelijke religie gaat nog tijdig uit de gemeente eene stem op. [1]

Amsterdam's fysionomie in de 17de eeuw dankt aan de torens dier kerken, en evenzoo aan den in denzelfden stijl voltrokken Regulierstoren, Jan Roodenpoortstoren, Haringpakkerstoren, Montalbaanstoren, haar sprekendston trek. De laatsten zijn overblijfselen van een ouder stads bolwerk. Door architekten uit de school van Hendrik de Keyser, of door Hendrik de Keyser zelf, worden in bastaard-renaissancestijl op deze rompen twee of meer verdiepingen gezet, die bij het bouwen der kerktorens, in hetzelfde tijdvak of kort daarna, op hare beurt als model dienen. [2] De gelukkigste proef der soort is de toren der Westerkerk, en de roomsch-koninklijke kroon die zijne lantaarn dekt stempelt hem meteen uit de verte tot een amsterdamsch bouwwerk bij uitnemendheid.

---

1 „In 't eerst dagt men deze kerk den naam van S. Janskerk te geeven. En deezen naam vindt men gemeld op den rand van 't Register der Vroedschap, op 't jaar 1606. Ook werdt het kerkhof, rondsom de kerke, nog vroeger, S. Janskerkhof genaamd. Doch de yverigste gereformeerden hielden deezen naam te zeer te smaaken naar roomschgezindheid. Men bespeurt dit klaarlyk uit de woorden van Walich Syvaertszoon, wiens werkje *Roomsche Mysterien ontdekt* in 't jaar 1604, toen de grondslagen der Zuiderkerke gelegd waren, het licht zag. Want, met reden beweerd hebbende dat de stoffelijke kerken slegts werken van menschen handen zijn, laat hy 'er op volgen: „Gelyckmen sien magh aen het beginzel van de kereke welcke alhier nu gebouwet wert (met welcke de superstitie alreede begint te speelen om die, nae de oude ende nieuwe roomsche afgodische wyse, eenen naem te gheven, welcke haer niet en betaemt) dattet menschenwerck is." Wagenaar. — De titel van Walich Sieuertsz' geschrift voluit bij Van der Aa, B. Woordenboek, XVII 674.

2 Alleen de Schreijerstoren, die van hetzelfde stel fortifikatien deel heeft uitgemaakt, is zijne middeneeuwsche kap blijven behouden. — Kaart van Kornelis Antoniszoon, 1544, in het 1ste Deel van Wagenaar's Amsterdam, 8º. — Fotografisch facsimilé der kaart van Kornelis Antoniszoon, welke Wagenaar deed verkleinen, bij het 5de Deel der Geschiedenis van Amsterdam door Ter Gouw, 1885.

XXXII

Over de gestichten van liefdadigheid, — hofjes, weeshuizen, oude manne- en vrouwehuizen, gasthuizen, — behoeft niet in bijzonderheden getreden te worden. Te dien aanzien onderscheidt het Amsterdam waarvan wij spreken zich niet kenmerkend van andere welvarende steden in Nederland, — of het moet zijn door een Begijnhof waar men, in het hart der hervormd geworden stad, onder de schuts van twee of drie dozijn ongehuwde roomsche vrouwen, met een pastoor en een kapelaan aan het hoofd, het onschadelijk gemaakt katholicisme zich aan een voortbestaan ziet helpen.

Een goed algemeen denkbeeld van den toenemenden omvang der stad, en het klimmend cijfer harer bevolking, geven de ontvangsten en uitgaven der gereformeerde diakonie. In het eerste jaar van Amsterdams overgaan tot de nieuwe orde van zaken, 1578, deelen de hervormde diakenen *f* 1745 uit, en komen zij *f* 275 te kort. In 1648 bedraagt de uitdeeling *f* 235.501, en wordt *f* 546 overgehouden. In 1672 is er een te kort van *f* 4186 tegen eene uitdeeling van *f* 312.967. In 1713 wordt ruim *f* 320.000 uitgedeeld en bijna *f* 2800 overgehouden.

In vroedschapsbesluiten van 1632 leest men voor het eerst dat de stad als meter staat over een buitenlandsch prinsje, en zij den pasgeborene in eene doos van zekere waarde eene lijfrente van zeker bedrag doet aanbieden, vergezeld van een klinkend geschenk in de kraamkamer. Ditmaal geldt het een zoontje van den rampspoedigen koning van Boheme, Frederik van den Paltz. Later komen in aanmerking een prinsje van Holstein, een van Brandenburg, een van Brunswijk-Lunenburg, een van Nassau in Friesland. Het is een wederkeerig dienstbetoon. Geen der spruiten van die kleine duitsche vorstehuizen komt ter wereld met zooveel gouden lepels in den mond, of er blijft plaats voor een van dat metaal uit Amsterdam; en Amsterdam wint er bij dat zij de eenige onder de nederlandsche steden is welke in den vreemde gelijkop met souvereinen geëerd wordt, zij het alleen om haar geld.

Evenmin in het water geworpen zijn uit dit oogpunt de aanzienlijke sommen, uitgegeven voor twee stadsherbergen en twee stedelijke heerelogementen; voor de ontvangst van Maria Medici in 1638; van de engelsche koningin Henriette en hare dochter, de bruid van Willem II, in 1642; van den keizer aller Russen in 1697, of, in 1689, voor het krooningsfeest van Willem III. Amsterdam gewent op die wijs de Republiek en Europa aan het denkbeeld haar als de hoofdstad van Nederland te beschouwen, en als het kort begrip van Nederland zelf.

Eene voorname reden van den rijkdom harer kooplieden is dat deze mannen tevens leden van haar bestuur zijn, en het burgemeesterschap van Amsterdam alléngs één geworden is met het bewindhebberschap der Oost-Indische Compagnie.[1] De stad leeft onder eene familie-regering, zamengesteld uit al wie Hooft, Bicker, Huydecoper heet, of aan die geslachten verzwagerd is; en in den schoot van dezen vloeijen de uit Indie getrokken voordeelen bijeen. Andere hollandsche en sommige zeeuwsche steden bekomen een deel van denzelfden overvloed, maar niet in noemenswaardige verhouding. Wanneer wij zeggen dat de Oost-Indische Compagnie Java veroverd heeft, dan bedoelen wij eigenlijk dat dit gedaan is door Amsterdam. Bijna het geheele kapitaal der Maatschappij bevindt zich in amsterdamsche handen, en, al heeten de oost-indische zaken somtijds te kwijnen, steeds blijven, door een beheer welks geheim ons ontsnapt, de dividenden aanzienlijk.[2] Te rekenen van 1683 is de stad bovendien eigenares van een derde gedeelte der kolonie Suriname.

1 Bakhuizen van den Brink, Studien en Schetsen, IV 241.

2 De Jonge Jr., Opkomst. VIII cxxiii: „In de jaren 1693 en 1697 toonde de Generale Staat een verlies aan van ruim 4 en 6 millioen toch werd er in die jaren 15, in obligatien op iedere kamer, uitgedeeld; in 1699 bij een tekort van ruim ƒ 3.600.000 deelde men 35 in gelde. In de jaren 1700—1702, met tekorten van ruim 2, 1½ en 5.800.000, bedroeg de uitdeeling niettemin eenmaal 25 en tweemaal 20 in gelde. Alzoo gaf de Compagnie, ook dan wanneer de generale staten sloten met saldo's verlies, toch dividenden. Hoe en op wat wijze de Heeren XVII, wanneer zij geen schuld daarvoor in het leven riepen, tot die uitdeelingen in staat waren, bekennen wij niet te weten, en moeten wij de oplossing van dat vraagstuk aan financiële specialiteiten overlaten."

Sedert 1609 bestaat er eene amsterdamsche Bank, wier aanwezigheid-zelf uitgebreide zaken onderstelt. Handel in wissels wordt er vooreerst nog weinig gedreven, want de oudste keur daarop dagteekent van niet vroeger dan 1651. Des te uitgebreider is al dadelijk de handel in geld. Aan het slot van ons tijdvak gaat Amsterdam in Europa voor de plaats door, waar de algemeene koers wordt vastgesteld;[1] een gevolg van het algemeen geloof in de bekwaamheid der amsterdamsche kooplieden, of van de veelzijdigheid hunner betrekkingen.[2]

Nationale effekten worden te Amsterdam het eerst verhandeld in 1672. Het zijn obligatien ten laste van verschillende provincien der Unie, welke de Staten-Generaal aan den keizer van Duitschland in betaling willen geven ter vervanging van een subsidie in geld. Door den geweldigen schok dien in dat jaar het openbaar krediet van Nederland bekomt, ten gevolge der verovering van het land door Lodewijk XIV; daarna door het snel en gelukkig herstel der zaken onder Willem III; ondergaan deze schuldbrieven beurtelings zulk een dalen en rijzen dat de gezant des keizers in Den Haag, van April 1672 tot April 1673, ten behoeve van zijn souverein dagelijks aanteekening houdt van den stand der amsterdamsche beurs.[3]

Echter heeft in dit tijdvak de effekten-handel nóg minder te beduiden dan de wisselhandel. Hij is pas in zijne opkomst, en de schrandersten bevroeden te naauwernood welke vlugt hij eenmaal nemen zal.

Zoo de Amsterdammer der 17de eeuw niet rijk genoeg is om aktien der Oost-Indische Compagnie te koopen, dan belegt hij zijne spaarpenningen in stedelijke leeningen voor het uitbreiden der stad, of voor het graven van trekvaarten en het hard maken van wagenwegen naar Haarlem, Gouda, Weesp, Naarden, Muiden,

1 Montesquieu, Esprit des Lois, 1749, XXII x noot 1: „Les Hollandais règlent le change de presque toute l'Europe par une espèce de délibération entre eux, selon qu'il convient à leurs intérêts."

2 Wagenaar, Amsterdam 8°, IX 425—446.

3 Aanteekeningen van den keizerlijken gezant Fransz von Lisola bij Julius Grossman, Die amsterdamer Börse vor Zweihundert Jahren, 1876. — Kritiek bij P. L. Muller, Gids 1877, II 201 vgg.

Hoorn, en andere nabijgelegen plaatsen.[1] De rijke kumuleert het bewindhebberschap der Compagnie met de voordeelen van oktrooijant eener droogmakerij. Alleen in West-Friesland worden, van 1608 tot 1641, zevenentwintig plassen of moerassen uitgemalen en bedijkt, vooraan de Purmer, de Schermer, en de Beemster.[2] Oktrooijanten der Beemster, 7545 morgen zuiver land, zijn de zes Amsterdammers: Dirk van Os, zijn broeder Hendrik van Os, burgemeester Boom, de broeders Arent en Hans Grootenhuijs, en de goudsmid Jan Claaszen Krook.[3] Het eerste jaar het beste oogsten Dirk en Hendrik van Os te zamen van hun land 7753 zakken koolzaad. De totale opbrengst van den polder wordt binnen weinige jaren op *f* 250.000 's jaars geraamd, vrij geld.

Jan Adriaansz Leeghwater, bij wien ik deze bijzonderheden borg, is overvloedig in den lof der onderneming.[4] „Den Almogenden God", schrijft hij, „heeft De Beemster van alles zo overvloedig gezegent, dat 'et nu genoegsaam het groote lusthof van Noord-Holland is, zoo in weiden, bouwlanden, boomgaarden, huizen, enz. Daar werd ook gezeid en voor waarheid gehouden dat 'er geen vermaakelyker ende lustzinniger weg in Holland en is, als den Volgerweg in de Beemster, daar alle die schoone heerlyke huizen en boomgaarden gebouwd zyn".

De ingenieur en molenmaker van De Ryp gevoelt tevens dat

1 Wagenaar, Amsterdam 8º, V 1, 40, 231, 252; X 378—391.

2 Lijst bij Leeghwater, bladz. 20 vg. van het Haarlemmer-Meer-boeck, uitgaaf van 1714. — G. de Vries, Dijks- en Molenbestuur in Holland's Noorderkwartier, 1876. — Hiervóór, I 33 vgg.

3 Leeghwater, Kleyne Chronyke, bladz. 27, uitgaaf van 1711. — Over Dirk van Os, Meerboeck bladz. 39: „Of Colevelt alle verandering ende nieuwigheit om verre wil smyten, zo zoude men ook mogen zeggen dat den handel op Oost-Indien mede een nieuwigheit is, dewelke in myn leven opgekomen is, daar Dirk van Os een van de eerste auteurs van geweest is, zo ik hem zelver heb hooren zeggen, dewelke nu bykans zo magtig is als menig koninck". — Claas Arentsz Colevelt, landmeter te Leiden, had in 1642 tegen Leeghwater en zijne plannen een konservatief boekje uitgegeven.

4 Leeghwater is in 1575 geboren en leefde nog in Augustus 1649. Eene brug, bij het bedijken der Beemster in 1612, is door hem uitgevoerd. Kleyne Chronyke, bladz. 29.

deze droogmakerijen in Amsterdam's nabijheid, uitgevoerd voor rekening van amsterdamsche kapitalisten, wederkeerig tot den bloei der stad niet weinig bijdragen. „Wat waren meest alle die steden in Noord-Holland?" vraagt hij de tegenstanders van zijn denkbeeld, ook de Haarlemmer-meer droog te malen. „Wat was Amsterdam over drie hondert en vijftig jaren? Maar een visschers dorp, het welke nu door Godes zegen, door verscheiden middelen ende nieuwigheit, zoo treffelyken koopstad is geworden, daar nu alle de heerlyke, schoone, treffelyke gebouwen getimmert zyn, ende is nu byna die beste gelegentheit van de scheepsvaart die in Europa te vinden is, met nog daar by alle die schoone, heerlyke, ende cierlyke plantazië, op de straten ende burgwallen, gelyk een konincx warande, waar van Amsterdam nu wel een nieuwe werelt, of een werelt op zyn zelver genoemt mag werden". [1]

XXXIII

In den loop der bijna twintigjarige regering van Jan de Witt wordt Holland eene zoo magtige provincie dat al de andere gewesten der Unie zich overschaduwd zien, en Amsterdam aan het hoofd van Holland zulk eene magtige stad dat onder het bestuur van Willem III aan háár de beslissing over vrede of oorlog staat.

Al bewegen de Staten-Generaal hemel en aarde; al vallen, in de Staten van Holland, de afgevaardigden van alle andere steden de Staten-Generaal bij; indien Amsterdam, meesteres van de koorden der beurs, neen zegt, dan blijft de buidel gesloten. Er is geen geld voor de vloot; geen geld voor het leger. De stadhouder moge praten als Brugman: Amsterdam laat, met zijne handen in het haar en zijne veldheersplannen in portefeuille, hem zitten.

In 1683 en 1684 komt het tusschen haar en hem tot eene

1 Leeghwater, Haarlemmer-Meerboeck, bladz. 21. 39.

spanning; zoo sterk dat eene herhaling van het konflikt Oldenbarnevelt-Maurits te gemoet gezien wordt, of minstens eene nieuwe uitgaaf van den aanslag van Willem II. Doch Amsterdam geeft niet toe.[1] Willem III eischt 16.000 man, ten einde de veroveringsplannen van Lodewijk XIV met nadruk te kunnen dwarsboomen. Amsterdam weigert niet alleen het werven der verlangde troepen, doch onderhandelt op eigen golegenhoid mot Frankrijk over den vrede. Willem III beschuldigt de stad van hoogverraad. Amsterdam beweert slechts het algemeen belang voor te staan, en krijgt haar zin.

Het is waar dat bij andere gelegenheden Amsterdam den stadhouder naar hartelust te wille is, en hij het aan háár te danken heeft zoo hij in 1688 koning van Engeland worden kan. Nog na zijn dood vereert zij hem, door, bij het uitbreken van den spaanschen successie-oorlog, zijne tegen Lodewijk XIV gerigte politiek tot de hare te maken. „De vereenigde Staat," boekt op het jaar 1702 de regtmatig trotsche stadskronijkschrijver, „werdt, in den aanvang dezer eeuwe, in eenen nieuwen en zwaren oorlog ingewikkeld, die van den lande, voornaamlijk door den bystand van 't vermogend Amsterdam, eenige jaren met roem, schoon niet zonder zware kosten, gevoerd werdt."

XXXIV

Hoewel de levenswijs van den amsterdamschen burgemeester der 17de eeuw, allengs europesche mogendheid *au petit pied* geworden, wat kostbaarheid betreft niet haalt bij die der fransche

1 De fransche gezant D'Avaux aan Lodewijk XIV, 1684: „Dat de raadpensionaris Fagel, gesterkt met het vermogen des prinsen van Oranje, zulk een besluit kon doen nemen als hy goedvondt, zelfs tegen de wetten van den Staat; doch dat hy, op deze wyze doende besluiten tot de werving, geen genot zou kunnen trekken van zulk een besluit, zo lang Amsterdam er niet in bewilligd had; alzo niemant den solliciteuren-militair geld zou willen verstrekken tot het doen der wervinge." Uit een hollandsch pamflet van den tijd, met onderschepte brieven van D'Avaux.

of engelsche edelen van den hoogsten rang, zijne tijdgenooten, is zij toch betrekkelijk somptueus.

Na afloop eener demokratische en sociale beweging in 1696, welke in de geschiedenis van Amsterdam den lachwekkenden naam van bidders- of aansprekersoproer zal blijven dragen, vergoedt de stad *f* 28.750 aan een burgemeester Boreel, wiens inboedel door het graauw kort en klein geslagen is. Aan een toen insgelijks geplunderd kapitein der militie, bezitter eener verzameling fraaije schilderijen, wordt eene schadeloosstelling van *f* 20.000 toegelegd. Deze sommen geven een denkbeeld van hetgeen toen te Amsterdam voor weelde gold; want men kan er staat op maken dat beide heeren geïndemniseerd zijn voor de volle waarde. Heeft misschien kapitein Spaaroog iets minder ontvangen dan hem strikt genomen toekwam (omdat hij maar kapitein was liet men hem de geleden schade door een eed bevestigen), kollega Boreel, wees des verzekerd, kreeg zonder eed het zijne breedvoerig terug. De gemeentekas was er goed voor.[1]

De leden der amsterdamsche regering waren in het algemeen gesproken regtschapen mannen, doch blonken niet door eene ridderlijke soort van eerlijkheid uit. Altegader parvenu's en kooplieden, of zoonen van kooplieden, stond bij hen het eigenbelang zeer op den voorgrond, en zij waren vergefelijk ijdel het in de wereld zoo ver gebragt te hebben. Meer en meer verloren zij uit het oog hetgeen in 1618 boetpredikend op het papier was gesteld door den oud-burgemeester Hooft, wien het overigens evenmin aan zelfgevoel haperde: „Wij weten dat de coningen van Vranckrijck nu soo lange jaren d'een d'ander bij wettige successie zijn gevolcht; daer ter contrarie onse tegenwoordige regieringe sodanich is, datter over vijftich jaren geen apparentie was dat yemandt van allen dengeenen, bij denwelcken die nu ontrent ses en veertich jaren heeft bestaan, met dese forme van religie t'eeniger tijt tot regieringe soude sijn gecomen.”[2]

Bij de vergrooting der stad in 1615 waren er heel wat leden der vroedschap, en daaronder oud-burgemeesters, die, misbruik

1 Wagenaar, Amsterdam 8°, VI 220 vg.

2 Memorien en Adviezen van Cornelis Pietersz Hooft, 1871, bladz. 263. — Werken van het H. Genootschap te Utrecht, N. S., No 16.

makend van den hun verleenden toegang tot het voor de burgers gesloten stedelijk archief, zich vergewisten omtrent de waarde der te onteigenen gronden, en voor lage prijzen uitgebreide terreinen kochten die zij de stad daarna peperduur aansmeerden. Zelfs drie van de vier regerende burgervaders waren in deze zaak betrokken.

Niet tevreden dat men hun *f* 17 bood voor hetgeen indertijd op *f* 2.25 getaxeerd en weinig duurder door hen betaald was, eischten zij nog meer dan *f* 17 en dagvaardden de stad voor het Hof van Holland. Zoo schrijft althans een voornaam amsterdamsch mederegent dier dagen, en hij noemt drie perceelen voor welke de burgerij noodeloos met eene uitgaaf van ruim *f* 142.000 belast werd. [1]

De hard gevallen burgemeesters en raden beweerden teregt dat, ware er niet op die wijs gespekuleerd door hén, andere spekulanten hun het werk uit de handen zoude genomen, en de voordeelen voor zich behouden hebben. Doch die verontschuldiging zelf stelt te duidelijker in het licht hoe waar het was dat de bovendrijvende klassen te Amsterdam de nieuwe orde van zaken ook wel uit geloofsijver en uit liefde voor de zelfregering waren gaan aankleven, maar toch vooral, gelijk hun beschuldiger zich uitdrukte, op hope van „in plaetse van doornbosschen, olybomen te becomen, vijgebomen, ofte wijnstocken." De nadruk waarmede Vondel, in beroemd gebleven lofdichten, de eerlijkheid van wijlen den oud-burgemeester Hooft prijst, is opgevat als eene hulde aan den regel, maar vierde inderdaad eene zeldzame uitzondering. [2]

1 C. Pzn Hooft, Sommier Discours op de laatste vergrotinge van de stadt. A° 1615. — Bladz. 101—126 der Memorien en Adviezen.

2 Vondel in 1630 aan Pieter Czn Hooft, bij Van Lennep III 57, aanhef van Roskam:

Soo was uw vader niet, die burger-vader, neen:
Van binnen was hy juist, gelijck hy buyten scheen ...
Hoe heeft hem Amsterdam ervaren, wijs en simpel:
Een hoofd vol kreucken, een geweten sonder rimpel.
O beste Bestevaêr! wat waert ghy Holland nut,
Een styl des raeds, doen 't lijf van 't stocxken werd gestut.

Ik onderstel dat enkel de zucht, op politieke tegenstanders eene klad te werpen, door de liberalen in 1620 de beschuldiging heeft doen uitdenken dat de amsterdamsche burgemeester Reinier Pauw, met zijn vriend den ambassadeur François van Aerssen, medepligtig waren aan het fabriceren van min of meer vervalscht brandenburgsch geld in dat jaar te Amsterdam. [1] Niettemin is de verdenking leerzaam. Wij zien er uit tot welke praktijken, indien er voordeel te behalen viel, de partijen elkander in staat achtten. Even vast als de regtzinnig-hervormden zich overtuigd hielden dat Oldenbarnevelt in de soldij van Spanje stond, even stellig geloofden de vrijzinnigen aan de veilheid van den orthodoxen Van Aerssen en den nog orthodoxer Pauw. Het met de synode van Dordrecht te houden en een valsch munter te zijn gold naauwlijks, in de schatting der toen onderliggende remonstranten, voor eene tegenstrijdigheid.

Hoe minder waarde evenwel wij aan dit kwajongensachtig overgaan van den bal des lasters hechten, des te gemakkelijker begrijpen wij dat Amsterdam in Nederland zulk eene magt is kunnen worden. Eene koopstad, waar veel geld verdiend wordt, is de natuurlijke hartader eener zamenleving welke de geoorloofde eigenbaat tot grondslag heeft. Slechts waar allen het naar zich toerekenen als de roeping of voornaamste bestemming van den mensch beschouwen, en zoo veel te meer waar het welslagen van dit rekenen bij allen voor een onderpand van den goddelijken zegen doorgaat, slechts daar vinden buitensporigheden geloof als de zooeven aangeduide. De eenen houden de anderen voor niets te goed, omdat men aan beide zijden zich bewust is door

---

Op Cornelis Pzn Hooft's overlijden, 1 Januarij 1626, bij Van Lennep II 525 vg.:

> Hangt aen de wand van 't koor dien Burgemeestersrock,
> Dien tabberdt, wijd van baet- en staetsucht afgescheyen,
> Dien Deeglijckheyd hem ging soo onbesproken breyen:
> Hier aen heeft Eygebaet niet d'alderminste vlock.

Portretten van Cornelis Hooft bij Wagenaar, Vad. Historie, X 278. — Bij Koenen, De beide staatspartijen enz., 1868.

1 Brill bij Arend, III[3] 468—473, uit de Resolutien van Holland en der Staten-Generaal van April 1620 enz.

dezelfde neiging gedreven te worden, en dagelijks in gevaar te verkeeren voor dezelfde verzoeking te bezwijken.

Het klinkt ongeloofelijk dat Amsterdam in 1644, namens de Oost-Indische Compagnie, de Staten-Generaal te gemoet durfde voeren dat zij „de overwonnen plaatsen en sterktens in Oost-Indie niet aangemerkt wilde hebben als wingewesten van den Staat, maar als een eigendom van bijzondere kooplieden, welke die plaatsen konden verkoopon aan wien het hun goeddacht, al ware het zelfs aan den koning van Spanje of aan andere vijanden van de Vereenigde-Gewesten". [1] Wisten wij niet dat woorden slechts woorden zijn, wij zouden dit voor de revolutionaire taal der majesteitsschennis houden.

Doch zoo boos was de uitval niet gemeend. De hedendaagsche geschiedschrijver althans kan er enkel de schaamteloos kinderlijke openbaring der verborgen gedachte in zien, welke toen op den bodem van alle harten lag. Nederland draaide in de 17de eeuw om Amsterdam, en Amsterdam om het geld. De West-Indische Compagnie werd uitgejouwd omdat zij arm en eene bankroetierster was, [2] de Oost-Indische voor onschendbaar en alvermogend gehouden omdat zij in de zakken der hoofdbestuurders ruime winsten bragt. Het regt, en het publiek belang, kwamen onder cijfers; want de Staat zelf was niets buiten den handel, en, stond de handel stil, de staatsmachine evenzoo.

In een beroemden parallel tusschen Rome en Karthago, door een fransch wijsgeer en historieschrijver der 18de eeuw, wordt gezegd dat „zoolang handelsrepublieken onopgemerkt blijven, niets haar voortduren in den weg staat; maar het uitblinken

1 Historisch Verhaal der O. I. Compagnie, II 110. — O. van Rees, Staathuishoudkunde. II 195.

2 Over het plan van 1614 tot vereeniging van beide Compagnien bij Luzac, Hollands Rijkdom, I 336: „De West-Indische Maatschappij, om die vereeniging te doen doorgaan, bood aan, boven alle andere bezittingen, ook 36 tonnen gouds te zullen inbrengen. Waarop die van de Oost aanmerkte dat de West 50 tonnen gouds minder dan niets had. En toen deze daarop zeide dat zij die som zoude opneemen, wierp de Oost weder daartegen in: dat niemand haar dat geld zoude opschieten anders dan uit aanmerking en op 't credit van zoodanige vereeniging, — waartoe de Oost, hoe 't ook ging, nooit zoude bewilligen."

haar noodlottig is. Dan komen er andere Staten, wien dat licht in de oogen steekt, en zoeken haar te berooven van eene meerderheid welke enkel bij overrompeling verkregen schijnt." [1]

In zoover het wassend Engeland en het wassend Frankrijk de stichting onzer vaderen allengs verdrongen hebben, is dit met korte woorden de geschiedenis van Oud-Nederland. Zoolang de Zeven-Provincien slechts haar zelfbestaan verdedigden, gaven zij niemand aanstoot. Toen zij op hare beurt eene magt geworden waren, golden zij voor te veel.

Welbezien echter vormt dit meer een hoofdstuk der vaderlandsche geschiedenis, dan die geschiedenis zelf. Wie op de geduchte vloten let, uitgerust in den eersten en tweeden engelschen oorlog; op de niet minder geduchte legers waarmede daarna de strijd tegen Frankrijk gevoerd is; die betwist ten slotte Luzac het regt te beweren dat reeds gedurende dit tijdvak door de Nederlanders te weinig verbonden gesloten of te weinig krijgstoerustingen gemaakt zijn. [2] Veeleer moeten wij het bewonderen dat de Republiek langer dan eene halve eeuw zulke oorlogslasten heeft kunnen dragen, en al dit geld uit Amsterdam gekomen is. [3]

Natuurlijk zouden, met de Amsterdammers aan de spits, de Nederlanders der 17de eeuw niet rijk geworden zijn, zoo zij niet inhalig geweest waren, of zij niet bij tusschenpoozen, de eenen zonder schade voor hunne menisterij of hunne arminianerij, de anderen met handhaving van hun kalvinisme, zich met eene mindere soort van loyauteit vergenoegd hadden. Reeds alleen

1 Montesquieu, Grandeur et Décadence des Romains. 4de Hoofdstuk: „Les puissances établies par le commerce peuvent subsister longtemps dans leur médiocrité; mais leur grandeur est de peu de durée. Elles s'élèvent peu à peu, et sans que personne s'en aperçoive; car elles ne font aucun acte particulier qui fasse du bruit et signale leur puissance; mais, lorsque la chose est venue au point qu'on ne peut plus s'empêcher de la voir, chacun cherche à priver cette nation d'un avantage qu'elle n'a pris, pour ainsi dire, que par surprise."

2 Hiervóór, bladz. 271 vg.

3 In 1704, onder den raadpensionaris Antonie Heinsius, telde het leger der Republiek, aangevoerd door Marlborough en prins Eugenius, 150.000 man; de kosten waren dat jaar *f* 25.000.000. — Van Vloten bij Arend, IV[2] 797.

hun meedogenloos exploiteren van West en Oost, ongerekend het inwilligen hunner zeeschuimersnatuur en de drogredenen waarmede zij het leveren van oorlogsbehoeften aan den vijand vergoëlijkten, geeft ons het regt hen voor geboren woekeraars, dienaren van den Mammon, en hun godzalig bijbelsch spraakgebruik voor een aanwensel uit de katechisatie-kamer te houden.[1]

Het is er echter zeer ver af dat eene eeuw als de onze, die zelf den dollar tot koning heeft uitgeroepen, hen om die reden zou mogen verachten. Hunne kwade trouw ging ontegenzeglijk met zekeren eerbied voor iets heiligs gepaard; hunne baatzucht met vaderlandsliefde, of liefde voor de stad hunner inwoning; hunne hardvochtigheid met ondernemingsgeest; hun niet opstaan voor een ton, met geloofsvertrouwen. Zelfs houd ik het er voor dat het: „Uit genade zijn wij zalig geworden," hetwelk in onze ooren, uit den mond van lieden onzer wereld, als eene maar half te vertrouwen kerkelijke formule klinkt, voor hen eene gevoelde maatschappelijke beteekenis had. Zij waren met zoo weinig begonnen! Hunne grootvaders waren, sommige uitzonderingen niet te na gesproken, zulke arme duivels geweest! De kans had vaak zoo hagchelijk gestaan! Op den uitersten nood was zulk een voorbeeldelooze voorspoed gevolgd, in zulk een ongeloofelijk korten tijd! Niemand kende beter dan zij den prijs van een bril, en het was hen zoo medegeloopen!

1 Klagt van de bewindhebbers der O. I. Compagnie in 1708 over de oneerlijkheid harer ambtenaren in Indie: „Het stelen en plunderen van onze goederen wil tot ons leedwezen nog steeds niet ophouden." — Opmerking van den amsterdamschen advokaat der Compagnie P. van Dam, 1702: „Daar zijn wel gedaghten geweest of men derzelver gagie niet soude kunnen en behooren te verhoogen, om daardoor de orders stricter te doen onderhouden en naekomen. Maer men heeft altijd geoordeeld dat sulx de begeerlijkheid niet soude verminderen of stremmen, noch de luyden daardoor te meer tot hun devoir gehouden worden." De Jonge Jr., Opkomst, VIII cxxiv. — De gouverneur-generaal Van Hoorn keerde in 1709 huiswaarts met een fortuin dat op *f* 10.000.000 geschat werd. — Over de goochelkunst der bewindhebbers in Nederland zelf, hiervóór bladz. 303, noot 2.

XXXV

Twee algemeen bekende leden der familie Hooft, met eene tusschenruimte van zeventig jaren elkander opgevolgd in het bewind, zijn van het eigenaardige in de Messieurs Jourdain, wier talrijke dynastien van burger-edellieden gedurende anderhalve eeuw Amsterdam en het land geregeerd hebben, een juiste en eervolle maatstaf.

Den oudsten der twee, Cornelis Pieterszoon, zoon van Pieter Willemszoon, kleinzoon van Willem Janszoon, vader van den historieschrijver Pieter Corneliszoon, troffen wij reeds aan. Van zijn geslacht is hij de eerste geboren Amsterdammer. Zijn vader was van de Zaan, waar zijn grootvader het bedrijf van reeder en schipper uitoefende; ook dat van scheepstimmerman niet onmogelijk, want de Zaan was van oudsher één werf, reeds vóór in 1596 de eerste zaagmolen daar begon te draaijen. [1]

Aan de herinnering van dien grootvader knoopt zich de sprekende anekdote dat hij omstreeks 1572 in den Sont verscheen als gezagvoerder over een eigen schip, omstuwd door zeven andere hem toebehoorende schuiten, elke gekommandeerd door een zijner zeven zoonen. De koning van Denemarken, wien dit zeldzaam geval ter oore kwam, vroeg voor de aardigheid deze geheele teelt westfriesche water-makkabeën te Elseneur ten eten. [2]

Cornelis Pieterszoon, de toekomstige burgemeester, geeft zichzelf eene geleerde opvoeding en is de eerste rentenier der familie. De wijsgeerige Coornhert en de wijsgeerige Spieghel staan als zijne geestverwanten en persoonlijke vrienden bekend. [3]

Twintig jaren oud, wijkt hij in 1567 naar Emden en zwerft tien jaren in Duitschland. Is hij geen kalvinist, slechts een bijbelsch vrijdenker, hij weet dat zulke onderscheidingen door Alva's bloedraad niet toegelaten worden, en het voor die regtbank ge-

1 Koenen, Scheepsbouw en Zeevaart, 1854, bladz. 79 vg. — De eerste molen heette Het Juffertje en dreef op een vlot.

2 Uit een geslachtsregister, in de familie Hooft bewaard gebleven.

3 Leeven van Spieghel door P. Vlaming, 1723, bladz. 5.

noeg is dat men in reuk van ketterij sta. Daags na de verovering van Amsterdam door de Staten van Holland in 1578, keert hij naar zijne geboortestad terug en wordt in de regering gekozen.

Voor geheel zijn volgend leven is dit eene beslissende gebeurtenis. Hij ontleent zijn gezag noch van den Spaanschen monarch, noch van den stadhouder Willem van Oranje, noch van de hollandsche Staten, maar enkel van zijne medeburgers de amsterdamsche schutters, die „representerende het corpus ende ryckdom derselve stad", het na de omwenteling „raedsaem ende nodich" bevinden zesendertig nieuwe gemeente-raadsleden en daaronder vier burgemeesters te „eligeren". [1] Deze vertegenwoordiging eener plaatselijke burgerij is voor Hooft, bij de gratie Gods, bekleed met het hoogst gezag. In haar eerbiedigt hij de bron van het zijne, en erkent geen andere souvereiniteit. Had het van hem afgehangen, hij zou het denkbeeld der roomsche burgemeesters zijne voorgangers in praktijk gebragt hebben, die van Amsterdam eene republiek in de republiek wilden maken, onderscheiden van Holland en slechts in naam met Holland verbonden. [2]

Hij leeft onder den Zwijger en onder Maurits, en komt achtereenvolgens met beiden in botsing. In 1584 geldt het de verheffing van Willem I tot graaf. Hooft (niemand kon toen onderstellen dat de prins nog in hetzelfde jaar vermoord zou worden) kant zich ten sterkste tegen dit opdragen van het monarchaal gezag, hoe ook beperkt, aan een nieuwen meester. Onwetend is hij de vader van het denkbeeld der stadhouderlooze regering, naderhand het *shibboleth* van alle staatsgezinden in den lande. Voor zich is hij nog meer stads- dan staatsgezind, en zou heden ten dage, in den etymologischen zin van het woord, voor een *communard* doorgaan. Van een nederlandschen Staat, zamengesteld uit verschillende provincien onder één hoofd, verwacht hij

1 D. C. Meijer Jr., Gids 1878, II 258 vgg.

2 Filips van Marnix aan Jan van Nassau, Julij 1577: „Ceulx d'Amsterdam se veullent joindre avecq Hollande de nom, mais en effect ne veullent avoir riens de commun, sinon le trafficq et négotiacion." Uit Groen's Archives (1ste Reeks, DCCXXXIX, VI 117) bij D. C. Meijer Jr., Gids 1878, II 230.

geen heil. De gedachte dat in de toekomst, tot behoud der deelen, een geheel de onmisbaarste aller voorwaarden zal kunnen blijken, komt niet bij hem op. Liever dan een nieuwen graaf te zien aan-, zou hij een weder ingevoerd lastgeld in den Sont op nieuw zien afschaffen. Voor Amsterdam is dit eene levenskwestie; het overige niet. Ten einde de scherpte zijner kleinsteedsche oppositie wat te temperen voert hij den schijngrond aan: dat Amsterdam de kat uit den boom moet zien, en afwachten wat Zeeland doen zal. [1]

Dit is Hooft's kleine zijde, en een bewijs zijner amsterdamsche kortzigtigheid. Hij kent de kaart van het land zoo kwalijk dat, wanneer in 1618 Maurits te Amsterdam de regering komt verzetten, de twee en zeventigjarige oud-burgemeester daartegen niets dan doktrinaire gemeenplaatsen weet aan te voeren en op te halen van oude dorpsvoorregten. De prins scheept hem af met het bekende woord: „Bestevaer, 't moet nu voor deez' tyd zo zyn. De nood en dienst van het land vereischen het." [2]

Hooft's jongere tijd- en stadgenooten hebben hem zoo dikwijls „den Cato onzer dagen" genoemd, dat zij er eentoonig door geworden en niettemin duister gebleven zijn. Daar hij de opkomst der vrijheid beleefde, waren er geen termen hem met Cato van Utica te vergelijken, die om haar verlies zich den dood gaf. Evenmin viel er toen, naar het voorbeeld van den anderen en ouderen Cato, op het verwoesten van een Nederland naar de kroon stekend Karthago aan te dringen. De val van Antwerpen was sedert lang beslist, en het mededingend Londen kwam vóór 1626, Hooft's sterfjaar, niet in aanmerking. Denkelijk doelde de bijnaam alleen op zijne bekende filosofische gevoelens, en op de vrijmoedigheid zijner redevoeringen in de vroedschap, wanneer het gold de „eygensoeckentlickheydt" van kollega's te berispen (de uitdrukking is van hem). Het overige deden de mode en het *jargon* van den tijd, die geen Nederlander toelieten door eene deugd of een talent uit te munten, of de grieksche fabel-

1 Hooft's redevoering van 1584 onder de Authentieke Stukken bij Bor. — Ook bij Koenen, De beide Staatspartijen, 1868, bladz. 54 vgg.

2 Uit Brandt bij Wagenaar, Amsterdam 8°, IV 309.

leer en de romeinsche geschiedenis werden er om beurten bij te pas gebragt.

De vijanden van Hooft in de vroedschap vonden zijne redevoeringen lang; en wij mogen te dien aanzien, enkel op grond dat zij er in doorgestreken werden, hun oordeel niet wraken. Zij waren bevoegder regters dan wij, in zoover het ons vrijstaat het boek voor eene wijl te sluiten, zij het voorgelezene of van buiten geleerde zonder verademing moesten aanhooren. Zelfs de hedendaagsche uitgevers, hoewel zij aan Hooft's karakter en bekwaamheden onverbloemd hulde brengen, zijn genoodzaakt te erkennen dat sommige langwijligheden door hen weggelaten zijn, en „de herhaling derzelfde gronden en bewijzen, de steeds terugkomende gedachtenloop, ook bij de lektuur soms eenig geduld noodzakelijk maakt." [1]

Niettemin zijn die *Memorien en Adviezen* een gedenkteeken, en zij zouden eene grondiger en uitvoeriger studie verdienen dan ik mij hier veroorloven mag. Zij beslissen niet of de steller eene akademische opleiding ontving, doch staven dat zijne geletterde rederijkersvorming niets te wenschen overliet. Zonder inspanning haalt hij uit zijne moedertaal wat in zijn tijd er uit te halen valt: *Il fait de la prose sans le savoir*. Zijne denkwijs is geheel en al de stoïcijnsch-christelijke zijner vrienden Spieghel en Coornhert. Livius en Cicero leveren hem zijne meeste bewijsplaatsen; en wanneer hij warm wordt, dan verschijnt ook de bijbel in het veld. Buitengewoon snedig is zijn aanvoeren van den profeet Jesaja tegen de raden en medeburgemeesters die, bij het naderend uitleggen der stad, tot schade der burgorij, met hebzuchtige bijoogmerken zich meester maakten van veelbelovende perceelen: „Wee dengenen die huis aan huis trekken, akker aan akker brengen, totdat er geene plaats meer zij, en gijlieden alléén inwoners gemaakt wordt in het midden des lands!" [2] Men begrijpt hoe de orthodoxen in de vroedschap op den neus

1 Voorrede van het Historisch Genootschap bij de in 1871 uitgegeven Memorien en Adviezen van 1611 tot 1619, bladz. VI. — In deze verzameling komen de redevoeringen van vroeger dagteekening, bij Bor, Brandt, en Wagenaar, niet voor.

2 Jesaja, V 8. Staten-vertaling.

keken, wanneer de libertijn met zulke wapenen uit hun eigen tuighuis voor den dag kwam.

Kenmerkend is het voor den geest, waarin Cornelis Hooft werkzaam was, dat na zijn optreden in 1578 het misdrijf van enkelvoudigen diefstal te Amsterdam niet langer met den dood gestraft is. En men houde dit niet voor eene ironie zijnerzijds, alsof, zoo in de stad zijner inwoning alle kleine en alle grootere dieven aan de galg gekomen waren, hij voor ontvolking gevreesd zou hebben. Enkel menschlievendheid bestuurde in deze zaak zijne handelingen. Er verrees een tuchthuis, tevens verbeterhuis, en de humanist was er naderhand trotsch op het bewijs geleverd te hebben dat hij de humaniteit niet slechts in de boeken beminde, maar ook in het leven. [1]

Een schitterend bewijs zijner verdraagzaamheid gaf hij in 1597, toen hij de amsterdamsche predikanten verhinderde eene wreede vervolging in te stellen tegen zekeren Gooszen Vogelsang, een onwetend en onschadelijk dweeper uit het volk, wiens eenige halsmisdaad het uitgeven van een boekje was, waarin hij beweerde dat God een hoofd en beenen heeft, evenals Adam weleer. Levenslang is het wederstaan van gereformeerde leeraars en leeken, die de hulp van den sterken arm tegen andersdenkenden inriepen, Hooft's specialiteit geweest. Hij schuwde de gedachtenis van Filips van Marnix, door wien tot vervolgen der geestdrijvers was aangespoord; en het strekt hem zeer tot lof, in eene eeuw als de zijne, te hebben ingezien dat men op die wijs niets anders verrigtte dan Rome en de Inquisitie nadoen. Voor zichzelf behoorde hij, tegenstander der praedestinatieleer, niet tot de publieke kerk, maar wilde, zoowel aan deze als aan Vogelsang en aan ieder ander, vrijheid van overtuiging gewaarborgd zien. [2]

Hooft's voornaamste eeretitel evenwel was zijn onbaatzuchtig voorstaan van de zaak der burgerij. Het zij zoo dat hij aan zijne denkbeelden eene even overdreven waarde hechtte als de anderen aan hun geld, — al maakte zijne belangeloosheid noch zijne ijdelheid onzeker, noch het zelfbehagen dat in zijne redevoeringen

1 Wagenaar, Amsterdam 8o, IV 115, 122.

2 Het geval Vogelsang bij Wagenaar. Amsterdam 8o, IV 101—121.

doorstraalt, het bleef waar dat *zijn* hartstogt van eene minder lage soort en voor de ingezetenen profijtelijker was.

Andere amsterdamsche regenten, orthodoxer dan hij, grooter financiers, bokwamer kooplieden, bruikbaarder diplomaten, hebben tot den roem der stad naar buiten meer bijgedragen; en misschien zou Amsterdam nooit Amsterdam geworden zijn, indien hare vroedschap, door zijn invloed, in eene Akademie van Zede- en Staatkundige Bespiegeling ontaard was. Doch een trouwer bestuurshoofd heeft Amsterdam's smalle gemeente nooit bezeten, en wij moeten het natuurlijk vinden dat het nageslacht, zij het ook dat eenige staatkundige partijschap daarbij in het spel was, in hem den idealen burgervader gespeurd en herkend heeft.

XXXVI

Mr. Hendrik Hooft, oomzeggerskind van Cornelis Pieterszoon, leeft onder Jan de Witt, doch komt eerst onder Willem III op den voorgrond.

Uit den burger doop- en den burger geslachtsnaam zijner moeder, Haasje Houtloock, bemerkt men dat ook hij van afkomst tot de breede middenklasse der zamenleving behoort welke in 1578 te Amsterdam de bovendrijvende en heerschende geworden is.

Tevens bewijzen de goederen, welke twee vrouwen hem achtereenvolgens ten huwlijk brengen, dat het volle aanzien van den uitgestorven of verarmden adel, in een vroeger tijdperk vermogend en talrijk, op dezen nieuwen stand is overgegaan. De kleinzoon van den zaankantschen schipper wordt heer van Oud-Karspel, heer van Koedijk, heer van Schoterbosch. Het onderscheid tusschen den poorter en den geboren edelman is uitgewischt. Hendrik Hooft vervult geen andere maatschappelijke betrekking dan van nature lid der amsterdamsche regering te zijn. *Il se donne la peine de naître;* en die inspanning is vol-

doende om hem op het vredeskongres te Nijmegen in 1678 tot een persoon van gewigt te maken.[1]

Zijne karakterschets door Sir William Temple doet in weinig woorden hem kennen als niet gewoon; rijpe en schier overrijpe vrucht eener nieuwe beschaving.[2]

„Er waren", verhaalt in zijne herinneringen van 1672 tot 1679 de engelsche gezant, „er waren in dien tijd te Amsterdam twee regerende burgemeesters die in deze stad alles naar hunne hand zett'en, gelijk zijzelf het de zaken van het land deed. De een was de heer Hendrik Hooft, een man van gemoed, braaf, zeer rijk, wel onderwezen, geestig, luimig, zonder eerzucht. Alle staatsambten had hij stelselmatig afgewezen, en vergenoegde zich met op zijn tijd het burgemeesterschap der stad zijner inwoning waar te nemen; nog wel zooveel mogelijk op zijn gemak. Hij had een zeer oorspronkelijken draai van geest, en ik hoorde hem op een keer twee dingen zeggen die nieuw voor mij waren. Het eene, dat een gezond man, die weet dat hij morgen moet sterven van pijn, niettemin genieten zal van den dag van heden; doet hij dit niet, dan is hij geestelijk krank of op. Het andere, dat men een stumpert moest zijn om meer dan zestig jaren oud te willen worden, en dat wat hem betrof, als hij dien leeftijd bereikt zou hebben (waarvan hij toen niet ver af was), de eerste gunstige gelegenheid tot heengaan hem welkom zou wezen. En hij maakte dit zeggen waar; want kort daarna is hij zonder omslag gestorven aan een aanval van podagra, zich met zijne vrienden onderhoudend tot hij niet meer kon, en hen verzoekend

1 Bijzonderheden omtrent de afkomst en de loopbaan van Hendrik Hooft bij Van der Aa, B. W. VIII 1097 vg. — Wagenaar, Amsterdam 8o, V en VI. — Hij is dezelfde Hendrik Hooft tot wien zijn vriend Jan Six (de Six van Rembrand) zegt, in de opdragt van het gedicht Muiderberg, 1676:

U zal hy welgelukkig noemen,
Die koning zijt door uw gemoed,
Veel meer, dan edel door uw bloed.

2 Over Temple bij Macaulay, Critical and Historical Essays, III 147 vgg. der Tauchnitz-uitgaaf. — History of England, 2de Hoofdstuk, over Temple's plan tot hervorming der engelsche staatsinstellingen onder Karel II. — Taine, Littérature Anglaise, II 512 vgg.

zich te verwijderen ten einde hun het schouwspel van zijn doodstrijd te sparen. Toen hij zich een weinig voelde bijkomen, ontbood hij hen op nieuw in zijne bovenkamer, zeggende *qu'il y avait encore pour une demi-heure de conversation.* Zoo dacht en gevoelde de heer Hooft, met wien ik het zeer goed vinden kon, hoewel hij den naam had een wispelturig man te zijn, en ik naar zijne verzekering de eenige ambassadeur was wien hij in al zijn leven een bezoek had gebragt. Zijn gezag te Amsterdam was onbeperkt, maar zonder dat hij het zocht, of er zich aan gelegen liet liggen, of er gebruik van maakte." [1]

Elders in Temple's boek wonen wij ten huize van Hendrik Hooft een heeren-diner bij. Telkens als de gezant, die het op de borst heeft, achter zijn stoel op den grond spuwt, ziet hij tot zijne verbazing eene in het vertrek op post gestelde jonge dienstbode toeschieten, die met een schoon servet den vloer reinigt. Een buurman vraagt naar zijn welstand, en hij antwoordt dat hetgeen in zijne verkoudheid hem het meest hindert, de moeite is welke hij die gedienstige geeft. — Gij treft het, roept de gast-

1 „There were two ruling burgomasters at Amsterdam at this time (1672—1679), who had the whole sway of that town (as this has a great one in Holland): Hooft and Valkenier; the first a generous, honest man, of great patrimonial riches, learning, wit, humour, without ambition, having always refused all employments the state had offered him, and serving only in that of burgomaster of his town in his turn, and as little busy in it as he could; a true genius, and that said two things to me in conversation, I had not heard before: one, That a man, who were to die to-morrow in torment, would yet enjoy to-day, if he were sound; and that it was some disease or decay of spirits that hindered it; the other, That a man was a sorry wight who desired to live after threescore; and that for his part, after that age, which he was then approaching, he should be glad of the first good occasion to die: and this he made good, dying with neglect upon a fit of the gout, talking with his friends till he was just spent, then sending them away that he might not die in their sight; and, when he found himself come a little again, sending for them up, and telling them *qu'il y avoit encore pour une demy heure de conversation.* This was the character of M. Hooft, who was a great intimate of mine, though he passed for a humorous man; and told me, I was the only ambassador he had ever visited in his life. He had all the credit that could be in his town, without seeking, or minding, or using it." Temple, Works 1770, II 428.

heer hem lagchend toe, dat mevrouw Hooft afwezig is; want zij had u, ambassadeur of niet, wegens huisbesmetting buiten de deur gezet. Er zijn hier twee kamers waar ik nooit een voet waag: ik geloof niet dat zij meer dan tweemaal 's jaars opengaan, om schoongemaakt te worden. — Temple hervat dat hij hem houdt voor een goed patriot, die niet alleen de belangen van zijn land ter harte neemt, maar ook de zeden zijner stad eerbiedigt, waar de huisvrouwen, naar hij heeft hooren verzekeren, het opperbewind voeren. — Hooft geeft dit toe; erkent dat eene zachtaardige bazin, *une douce patronne*, voor een getrouwd man te Amsterdam de hoogste prijs uit de loterij is; en zegent zijn gesternte hetwelk er hem zulk eene ten deel deed vallen. — Een deftiger burgemeester zegt dat de gastheer schertst, en de amsterdamsche vrouwen niet baziger zijn dan hare zusters in andere voorname steden; maar Hooft houdt zijne stelling vol. Het is zoo, beweert hij, en het kan niet anders zijn, want het rust op eene oude gewoonte; en de man die er verandering in wilde brengen, zou met eene ongelijke partij te doen krijgen. Niet alleen de amsterdamsche vrouwen zouden *en corps* tegen hem zamenspannen, maar ook al de getrouwde amsterdamsche mannen die door hunne vrouwen op den kop gezeten werden. [1]

1 „Dining one day at monsieur Hoeft's, and having a great cold, I observed, every time I spit, a tight handsome wench (that stood in the room with a clean cloth in her hand) was presently down to wipe it up, and rub the board clean: somebody at table speaking of my cold, I said, the most trouble it gave me was to see the poor wench take so much pains about it: monsieur Hoeft told me, 'T was well I escaped so, and, that if his wife had been at home, though I were an ambassador, she would have turned me out of doors for fouling her house: and, laughing at that humour, said, there were two rooms of his house that he never durst come into, and believed they were never open but twice a-year, to make them clean. I said, I found he was a good patriot; and not only in the interests of his country, but in the customs of his town, where that of the wife's governing was, I heard, a thing established. He replied, 'T was true, and that all a man could hope for there, was to have *une douce patronne*, and that his was so. Another of the magistrates at table, who was a graver man, said, monsieur Hoeft was pleasant, but the thing was no more in their town, than in any other he knew of. Hoeft replied very briskly, it was so, and could not be otherwise, for it had long been the custom; and whoever offered to break it

Na tafel brengt Temple met zijne zuster een bezoek aan eene andere amsterdamsche familie, waar, naar aanleiding van het gesprokene ten huize van Hendrik Hooft, zoo vele staaltjes van buitensporige amsterdamsche zindelijkheid verteld worden, dat de zuster ongeloovig het hoofd schudt. Ten einde haar te overtuigen verzoekt haar de stedelijke sekretaris, die deel uitmaakt van het gezelschap, te willen uitzien en letten op een huis aan de overzijde. Het is gebeurd, mevrouw, verzekert hij, dat een burgemeester de eigenares van dat huis een bezoek is gaan brengen. Hem wordt opengedaan door eene lange noordhollandsche meid, wie hij vraagt of haar mevrouw geen belet heeft; zij antwoordt van neen, en hij wil binnentreden. Maar zij bemerkt dat er slijk aan zijne schoenen kleeft, pakt hem aan, neemt hem op haar rug, draagt hem twee kamers door, zet hem neder onderaan de trap, trekt zijne schoenen uit, schiet hem een paar gereedstaande muilen aan, — alles zonder spreken, — en zegt ten slotte dat mevrouw zich in de opkamer bevindt, waar zij hem gaarne ontvangen zal. [1]

Deze verhalen hebben in zoover beteekenis dat zij ons verplaatsen te midden eener beschaving welke, als men pleegt te zeggen, op hare laatste beenen loopt en op weg is hare eigen

---

would have banded against him, not only all the women of the town, but all those men too that were governed by their wives, which would make too great a party to be opposed". Temple, Works 1770, II 458.

1 „In the afternoon, upon a visit, and occasion of what had been said at monsieur Hoeft's, many stories were told of the strange and curious cleanliness so general in that city; and some so extravagant that my sister took them for jest; when the secretary of Amsterdam, that was of the company, desiring her to look out of the window, said, Why madam, there is the house where one of our magistrates going to visit the mistress of it, and knocking at the door, a strapping North-Holland lass came and opened it; he asked, Whether her mistress was at home? she said, Yes; and with that he offered to go in: but the wench, marking his shoes were not very clean, took him by both arms, threw him upon her back, carried him cross two rooms, set him down at the bottom of the stairs, pulled off his shoes, put him on a pair of slippers that stood there, and all this without saying a word; but, when she had done, told him, he might go up to her mistress, who was in her chamber" Bladz. 459.

karikatuur te worden. Wij ontvangen den indruk dat Hendrik Hooft, wat het maatschappelijke betreft, genoeg heeft van zijn kring, en het hem naauwlijks verwonderd zou hebben indien de bestaande orde van zaken in Nederland, nog bij zijn leven, plaats was gaan maken voor eene andere.

In dat gevoelen worden wij versterkt wanneer wij den als mede-burgemeester door hem onderteekenden brief van 8 Julij 1672 aan Willem III herlezen, waaruit reeds eene en andere plaats door mij aangehaald werd. Hetzelfde blijkt, vinden wij, uit Hooft's in de vroedschap gedaan verslag van een bezoek, weinige dagen later namens Amsterdam door hem aan den prins gebragt, — toen een jongeling van naauwlijks twee en twintig jaren, Hooft een man van diep in de vijftig.

Met verwondering hooren wij hem den prins vragen of indien, sedert de legers van Lodewijk XIV meer dan het halve land waren komen overstroomen, men te Amsterdam „by de gemeene zaak goed en bloed zou opgezet hebben", er zijns oordeels „eenig middel ware uit te denken om het overige te behouden en verdere verderfelyke onkosten te voorkomen".

Dacht de prins dat „de Staat door de wapenen in zijn vorigen toestand te herstellen ware'', dan gaf Amsterdam de verzekering „met hem alles veil te hebben, zelfs de personen der regenten''. Vond hij daarentegen de zaken „zoo verre verloopen dat zy niet te redden waren dan door een verdrag op redelyke voorwaarden", en achtte hij, om het een en ander tot een goed einde te brengen, noodig „op syn persoon hooger digniteiten te toen confereeren, ende syne authoriteit en gesagh te doen vermeerderen", dan was Amsterdam genegen „daartoe van goeder herte het haare toe te brengen". [1]

De anglikaansche bisschop Burnet verzekert, in eene *Geschiedenis van mijn leeftijd,* uit den eigen mond van Willem III vernomen te hebben dat Amsterdam in 1672 den prins zulke aanbiedingen deed „omdat zy alles voor verloren hieldt, en zy de schande van haaren ondergang liever over hem dan over zigzelve brengen wilde''. [2]

1 Uit de resolutien der amsterdamsche vroedschap van 19 Julij 1672. — Bij Wagenaar, Amsterdam 8°, V 360 vg.

2 Burnet, History of my own times, 1724—1734, I 326. — Wagenaar. Amsterdam 8°, V 362 vg.

Het ware doelloos, over de echtheid dezer aanteekening van den engelschen historieschrijver te redetwisten. Ons raakt alleen Amsterdam's houding in die dagen tegenover Willem III. En dan verbaast het ons, ik herhaal het, Hendrik Hooft en de zijnen, na eene meer dan twintig jaren met hartstogt gehandhaafde stadhouderlooze regering; na mededoen aan de Akte van Seklusie; na bezweren van het Eeuwig Edikt; zwart op wit den prins in handen te zien geven hoe zij „van de gedeputeerden deses stads met sonderlinge aengenaemheit verstaen hadden dat Syn Hoogheid had gelieven de goedheid te hebben van aen deselve verseekeringe te geven van de onverdiende toegenegentheid die Syn Hoogheid hadt om dese stadt ende de goede ingesetenen vandien met raed en daed te willen byspringen ende van alle oppressien en vyandtlyke attaquen, door alle bedenkelyke precautien, beschermen en protegeren."

Er rijst twijfel aan Amsterdams identiteit, wanneer burgemeesteren en regeerders voortgaan: „Wy vinden ons gemoedigt uw Hoogheids wyse raed in veele importante saeken (daer voor wy geerne bekennen dat ons verstandt stille staet, en die onse capaciteit by manquement van ervarentheid verre overtreffen) gedienstelyk te requireren. Onder protestatie, Doorluchtige Hooghgeboren Vorst en Heere, dat wy hier inne gaen met de openhartigste confidentie van de wereld, en dat wij hebben dat vertrouwen in u Hoogheids eedelmoedigheid, dat naest Godt ons heil daervan totaliter dependeert, ende dat wy uw Hoogheid considereren als die geene de welke van Godt Almaghtig met de vereischte qualiteiten is begaaft, om de vervallene sake door syn wys beleyt te kunnen herstellen, ende by dese bekommerlycke constitutie van tyden den Staet voor verder onheil behoeden". [1] Alles aan een baardeloozen, kugchenden knaap, die op dat tijdstip nog geen enkel openbaar blijk zijner persoonlijke meerderheid gegeven had.

Het strekt den staatsgezinden Hendrik Hooft in het minst niet tot schande, — door dit zwichten voor de onmisbaarheid

1 Brief van 8 Julij 1672. — Echte Stukken bij Wagenaar, Amsterdam 8º, V 355 vgg.

der stadhoudersgezinden op dat oogenblik, — bestevaer Cornelis Pieterszoon, den tegenstander van het opdragen der grafelijkheid aan den Zwijger in zijne kist eene zonderlinge vertooning te hebben doen maken. De nood sprak, en het algemeen belang ging voor.

Ook is Hendrik Hooft daarna door Willem III steeds hoog gesteld, en keer op keer heeft de prins getoond de eervolste waarde aan zijn oordeel en aan zijne goedkeuring te hechten. [1]

Ik wil alleen te verstaan geven dat een burgemeester van Amsterdam in 1672 zoo niet spreken en schrijven kon, of hij moest aan zijn hart gevoelen dat Noord-Nederland bij een keerpunt in zijne geschiedenis aangekomen, en eene ader in de nationale mijn uitgeput was.

EINDE VAN HET TWEEDE DEEL, EERSTE HELFT.

---

1 „Soon after the prince's return [uit het leger in Den Haag, na den slag bij Saint-Dénis, Augustus 1678] he went to Dieren to hunt in the Veluwe, like a person that had little else to do: and, I having occasion to go at the same time at Amsterdam, he desired me to remember him kindly to monsieur Hoeft, the chief burgomaster there, and tell him, that he desired him to be no longer in his interests than he should find his highness in the true interests of the State. I did so; and monsieur Hoeft very frankly and generously bid me tell the prince, he would be just what his highness desired, and be ever firm to his interests while he was in those of his country; but, if ever his highness departed from them, he would be the first man to oppose him; till then, he would neither censure nor distrust his conduct; for he knew very well, without mutual trust between the prince and the States, his country must be ruined. — From this time to that of his death, monsieur Hoeft continued in the same mind, and by his example that great and jealous town began to fall into much more confidence, not only of the prince, but of his whole conduct in the administration of the affairs of this State" Temple, Works 1770, II 457 vg. — Uitvoeriger, over hetzelfde onderwerp, in Temple's brief aan den Lord Treasurer te Londen, Den Haag 7 Oktober 1678. Works 1770, IV 438 vgg.

INHOUD VAN HET TWEEDE DEEL.

EERSTE HELFT.

EERSTE HOOFDSTUK.

HET GELOOF.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De Handel.

